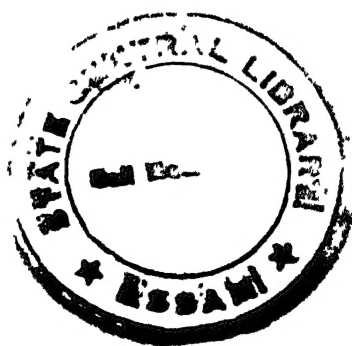

ভবেন্দ্ৰনাথ শৰ্মাকীয়াৰ শ্ৰেষ্ঠ গল্প

“অসমতা, : ডিব্ৰুগড় : অসম”

প্রকাশক
শ্রীমাখন হাজরিকা
বনলক্ষা : ডিব্ৰুগড়

দ্বিতীয় প্রকাশ

মূল্য ২৫০০ টকা মাত্ৰ

বেটুপাত
বিজয় মণ্ডল

© Author

ভবেন্দ্রনাথ শইকীয়াৰ শ্ৰেষ্ঠ গল্প

গল্প সূচী

যাত্রা বধ	১
কক্ক ভাস্তি	১৯
বক্ক দাহ	৩৯
গল্প স্নান	৬৩
টোবা সাপ	১০২
লাজ লাগে	১২৮
আবজ্জনা	১৪৫
বুল্লাবন	১৭১
বাজ মিত্রি	২০৬
প্রহরী	২৩৫

যাত্ৰাবধ

বসন্তপুৰৰ বজা চম্ভাৰে যেতিয়া সেনাপতি বীৰবাহুৰ অক্ষমতা আৰু শিথিলভাৱে অগ্নিশৰ্মা হৈ, “ল এয়ে ভোৰ উপযুক্ত শাস্তি” বুলি হাতৰ উন্মুক্ত তৰোৱাল সেনাপতিৰ বুকুত বহুৱাই দিলে আৰু লগে লগে বীৰবাহু “উস্ ভগবান” বুলি মাটিত বাগৰি পৰিল, তেতিয়াই পিছৰ আৰু কাবৰীয়া মানুহবোৰে “আগৰ মানুহ বহি যোৱা, আগৰ মানুহ বহি যোৱা” বুলি চিঞৰি উঠিল।

ইয়াৰ আগতে ছবাত্তি থিয়েটাৰ হৈ গৈছে। পৰহি ভৰাবাবী আৰু কালি মাজগাঁৱৰ মানুহে কবিলে। আজি নবমীৰ দিনা তুলসীঘাটৰ পাৰ্টি। পূজাৰ এমাহৰ আগতে ন-চুবুৰি দুৰ্গাপূজা সমিতিৰ সম্পাদক শ্ৰীবিনন্দমাধৱ হাজৰিকাৰ ওচৰলৈ সাধাৰণতে গোটেই জিলাখনৰ পোন্ধৰ বিহু জন থিয়েটাৰ পাৰ্টিৰ মেনেজাৰ আহে—পূজাৰ কেইদিনমানৰ কাৰণে থিয়েটাৰৰ বন্দোবস্ত কৰিবলৈ। উখল-মাখল লাসি থকা চহৰখনৰ মানুহবোৰক থিয়েটাৰ দেখুৱাবলৈ সকলো পাৰ্টিৰ মেনেজাৰেই প্ৰবল আকাংক্ষা। বিনন্দমাধৱৰ আগবজন সম্পাদকে প্ৰথমে অহা তিনিজন মেনেজাৰৰ লগতেই তিনি দিনৰ কাৰণে বন্দোবস্ত কৰি পেলাইছিল, কিন্তু একেলগে থাকিয়ে কেইবাবাৰো থিয়েটাৰে দৰ্শকক প্ৰয়োজনীয় আমোদ দিব নোৱাৰাৰ কাৰণে বৰ্তমান সম্পাদকে নতুন পদ্ধতিৰে পাৰ্টি নিৰ্বাচন কৰিবলৈ ললে।

পদ্ধতিটোক একপ্ৰকাৰ ইণ্টাৰভিউ বুলিব পাৰি। বিনন্দমাধৱৰ বসজ্ঞান আছে। থিয়েটাৰৰ নাম কি, হিব'-হিব'য়িন কেনে মানুহ, ছোকোৰা কেইটা, সঁচাসঁচি ছোৱালী ছোকোৰা আছেনে নাই, মেডেল পোৱা ছোকোৰা আৰু ফাতৰা, মানে বহুৱা আছে নে নাই, আদি প্ৰশ্নৰ সন্তোষজনক উত্তৰসাপেক্ষে তেওঁ পাৰ্টি নিৰ্বাচন কৰে আৰু সৰ্বশেষত নিৰ্বাচিত পাৰ্টিৰ মেনেজাৰক প্ৰয়োজনীয়, যেনে নাটকৰ বচন কৰ্মাই যুদ্ধ বেছি কঁৰা, প্ৰত্যেক দৃশ্যৰ শেষত ছোকোৰা বা বহুৱা উলিউৱা, আদি উপদেশ দি বিদায় দিয়ে। বিনন্দমাধৱৰ বসজ্ঞান মাকাতা আমোলৰ বুলি কোনো অপৰাধ নাই, বৰং দৰ্শকৰ "ছাইক'লজি ষ্টাডি" কৰি উপযুক্ত খোৰাক যোগাব পৰা গুণ আছে বুলি তেওঁৰ অন্তৰংগ বহুসকলে বিশ্বাস কৰে। বিশেষকৈ কলেজীয়া দিনত সন্তীয়া কথাছবি চাই ফুৰাৰ কাৰণে কোনোবাই দোষাৰোপ কৰিলে "ধূৰ হুঅনা দামৰ কিতাপ এখন কিনিলেও বহুত উপদেশ পাবা, ছিনেমাত তথ্য, উপদেশ বিচাৰি নাযাবা। এন্জয়্‌মেণ্ট ইজ্‌ এন্জয়্‌মেণ্ট"—বুলি কোৱা মানুহ বিনন্দমাধৱ।

এই সকলোবোৰৰ মাজেদি উত্তীৰ্ণ হৈ এইবাৰ পূজাৰ কাৰণে নিৰ্বাচিত হৈছিল মাজগাঁও নাট-সংঘ, তৰাবাৰী যুৱক সমিতি আৰু তুলসীঘাট অপেৰা পাৰ্টি। ১৯০৮ চনত প্ৰতিষ্ঠিত তুলসীঘাট অপেৰা পাৰ্টিয়ে পূজা উৎসৱৰ ঐক্য দিনটোত থিয়েটাৰ কৰিবলৈ পোতা সৌভাগ্যৰ গুৰিত আছিল তেওঁলোকৰ শক্তিশালী নাটক, গৌৰীনাথ বৰা ৰচিত 'অৰণ্যবন্দিনী' আৰু মেডেলপ্ৰাপ্ত মিল্লীসকল। কিন্তু পাৰ্টিৰ পৰিচালক বিপিন বৰাৰ আন্তৰিক হৃদয় আছিল, চহৰলৈ আহি নানা প্ৰকাৰৰ উন্নত ছিন-ছিনেৰি ব্যৱহাৰ কৰি থিয়েটাৰ কৰাৰ সলনি বতাব সোমাজতে পাৰি দিয়া ত্ৰিপালৰ ওপৰত যাত্ৰা কৰিব লগা হোৱাত।

আকাৰৰ কালৰপৰা প্ৰথম শ্ৰেণীৰ হ'লেও টিন, ত্ৰিপাল, বহুল বহুল থৈলা, চামিয়না আদি জোৰা দি কৰা পূজাৰ বতাহন দেখিলে

বাবাণ্ডাও বহা দৰ্জিৰ ছবছৰীয়া জীয়েকজনীৰ ককাকেইটালৈ মনত পৰে। পেণ্ডেল ইনচাৰ্জ প্ৰাণকুক শইকীৱাক সময় মূৰত টিনৰ পেণ্ডেল হৈ চুঠাৰ কথা সোধাৰ আগতে “কেতিয়াবা জীৱনত যবে যবে, মাবোৱাৰীৰ গুলামে গুলামে টিনপাত বিচাৰি পাইছিলানে? এদিনমান লগ ধৰোঁতে ভোলা কনষ্ট্ৰেক্টৰৰ ঘৰলৈ গৈছিলানে? মুখেৰে চক্ৰিছটা কথা কৈ থাকাকি কিয়?” আদি পঁচিছটা প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিবলৈ সাজু হ’ব লাগিব।

বস্তাৰ একাৰে হোঁ-ঘৰ অৱশ্যে টিনেৰে বেৰি কৰা হৈছে। সোমাজতে ত্ৰিপাল এখন পাৰি তৈয়াৰ কৰা বংগমঞ্চলৈ হোঁ-ঘৰৰ ছত্ৰামুখৰ পৰ্দাখনৰেপৰা ছয়োফালে কাল বাঁহ বান্ধি ভাৱবীয়াৰ প্ৰবেশ আৰু প্ৰস্থানৰ বাস্তা কৰি দিয়া হৈছে। এই বাস্তাটোৰ একাৰে থিয় হৈ যাত্ৰা চোৱা দৰ্শকৰ ভিৰ বতাবৰৰ আন সকলো অংশতকৈ চকুত লগা। পৰহি, মানে যাত্ৰাৰ প্ৰথম দিনাই, ক্ষতায়মান, উৎসুক আৰু উত্তেজিত দৰ্শকৰ হেঁচাত কলা বাঁহৰ ওপৰৰ মৰাপাটৰ বহীৰ গাঁঠি ছিগি গৈছিল;—গতিকৈ কালি মনখন ককাইৰ হুতুৱাই নাৰিকলৰ বহীৰে মজবুতকৈ বাঁহ কেইকাল বন্ধাই দিয়া হৈছিল। কিন্তু আজি আকৌ গাঁঠিবোৰ স্থানচ্যুত হৈ সোলোক-ঢোলোক হৈ পৰিছে। এনে ধৰণৰ কাল বাঁহেৰে সুৰক্ষিত অকল পূজা যবত আৰু কেইবাটাও আছে, যেনে চুৰ্গা গোঁসানীৰ সন্মুখ অকল, যাত্ৰা পাৰ্টিৰ বন্ধনশালা, মোহনৰ পুতলাৰ দোকান ইত্যাদি। কিন্তু সেইবিলাক বেৰৰ গাঁঠিবোৰ দেখিলে এনে এটা অনুমান কৰিব পাৰি যে বহীৰ আৱুস ঢুকাৰ, কিন্তু গাঁঠিৰ দৃঢ়তা অনুৰূপ থাকিব।

হোঁ-ঘৰৰ ওচৰৰ এই ছেডাৰখনৰ ওচৰত দৰ্শকৰ ভিৰ হোৱাৰ প্ৰথম কাৰণ,—ভাৱবীয়াৰ প্ৰবেশ প্ৰস্থান অভিনয় আদিৰ সুস্পষ্ট দৰ্শন, ভাৱবীয়াৰ বচন-কথাপকথনৰ পৰিচাৰ আৰম্ভণি আৰু। দ্বিতীয়, তৃতীয় আদি কাৰণো থাকিব পাৰে, কিন্তু থাকিলেও সহজ ভাৱে সেইবোৰ কাৰণ প্ৰকাশ কৰি দিয়া হেনো হুসাইসৰ কাম।

আজি এই উৎসাহী দৰ্শকসকলৰ ভিতৰত প্ৰাধান্য লাভ কৰা সকলৰ নাম, মুখাকৃতি, পিতৃকুল পৰিচয় আদিতকৈ তেওঁলোকৰ সাজ-পাৰেৰে সহজে চিনাক্ত কৰা যাব যেন লাগে। ছটা ফেণ্ট কেপ, ছটা ফুলাম কাপোৰৰ হাৱাইন চাৰ্ট, এটা টি চাৰ্ট, এঘোৰ 'বিম-লেছ' চচমা, প্ৰথম ফাল বাঁহত পেটৰ ভৰ দি থকা এটা চকোল্টেট কালাৰৰ কৰ্ডৰ পেণ্ট, দ্বিতীয় ফাল বাঁহত ভৰি তুলি থোৱা এঘোৰ কলিকতাৰ চীনা বজাৰৰ কম্বাইনড কালাৰৰ জোতা। এটা মধ্যম শ্ৰেণীৰ অতুৎসাহী দলক দৰ্শক হিচাপে পোৱা আনন্দই তুলসীঘাট অপেনা পাৰ্টিৰ মেডেল নোপোৱাৰ বেদনা প্ৰশমিত কৰিব পাৰিব— আশা আছে।

হোঁ-ঘৰৰপৰা ওলোৱা-সোমোৱা এই বাটৰ ইটো কাষে অলপ ঠাই এনেয়ে বখা হৈছে। তাত কিছুমান সৰু সৰু ল'ৰা বহিছে।

ইহঁতৰ পৰিচয় সুকীয়া। নিৰাপদ দূৰত থাকি পুতলাৰ দোকানলৈ একেধৰে চাই থকা, মদন ডাক্তৰৰ সাত বছৰীয়া ল'ৰাটোৱে বেলুন ফুলাওতে ওচৰত থিয় দি থকা, কাবোৰৰ হাতত বেলুন ফুটিলে কেইবাটাও কঢ়া-আজোৰা কৰি কটা ববৰবোৰ বুটলি লৈ মুখেৰে বগবীটোৰ সমান ঢোপ একোটা কৰি হাতৰ তলুৱাত ঘঁহাই কেবকেবকৈ শব্দ কৰা আদি ইহঁতৰ কৰ্ম আৰু পূজাৰ কেইদিন ঘৰৰ লগত সম্বন্ধ নৰখা ইহঁতৰ ধৰ্ম। ইহঁতে ছপৰীয়া, শেষ বাতি বভাৰ তলৰ খালী বেঞ্চত শোৱে আৰু কৰবাত চাৰিটা-পইচা পালেই তৎক্ষণাত মিঠাই কিনি খায়। এই খালী ঠাইডোখৰৰ সিকালে, গোটেই বিভাখনৰ সমানে দীঘল এখন বাঁহৰ কাঠীৰে বোৱা চিকজাল আৰি বভাৰ এক-তৃতীয়াংশ ঠাই আৱৃত কৰা হৈছে। এই চিকজাল-খনৰ প্ৰয়োজন যথেষ্ট, গুৰুত্ব লক্ষ্য কৰিবলগীয়া কিন্তু কাৰ্য্যকাৰিতা সন্দেহজনক। চিকখনৰ সিকালে জিবোতাসকলৰ আগমন ব্যৱস্থা।

কনকলতা আইমেৰি ফুলৰপৰা অনা বেঞ্চবোৰ শাবী শাবীকৈ চিকৰ আৱৃত পাৰি দিয়া হৈছে। কমান জেমীৰপৰা তৃতীয়মান

শ্ৰেণীলৈ -ছাত্ৰৰ উচ্চতা যিদৰে বাঢ়ি যায়, কনকলতা স্কুলৰ বেঞ্চৰ উচ্চতাও সেইদৰে বাঢ়ি যায়। বভাঘৰতো বেঞ্চবোৰ সজোৱা হৈছে সেইদৰেই। ক শ্ৰেণীৰ নিচেই চাপৰ বেঞ্চ একেবাৰে আগত, তাৰ পিছত খ শ্ৰেণীৰ, তাৰ পিছত প্ৰথম, দ্বিতীয়, তৃতীয় শ্ৰেণীৰ অপেক্ষাকৃত ওখ বেঞ্চ। মুঠতে এই ব্যৱস্থাতো শেৰলৈকে অক্ষুণ্ণ ৰাখিব পৰা হ'লে চিকৰ আঁৰত এটা খুব কম খৰচত সজোৱা প্ৰাইভেট কলেজৰ লেকচাৰ-গেলেৰিৰ চেহেৰা দেখা গ'লহেঁতেন; কিন্তু এই শৃংখলা বেছি দূৰ নিটিকিল। একেধৰণৰ কাগজৰ অভাৱত লৰালৰিকৈ বজাৰত উলিয়াই দিয়া বাবে পথৰা সংস্কৃত নোটৰ নিচিনাকৈ শেষৰ ফাললৈ লগ লাগিল উকীলৰ ঘৰৰ আগফালৰ বাৰান্দাত থকা মকেল বহা দীঘল বেঞ্চ, মিউনিছিপালিটি অফিছৰ চেয়াৰ, দিঙ-নিদিঙকৈ গেৰী-গেৰী কৰি তলত R.S. বুলি চিৰ্খা দিয়া বমেশ বাবুৰ চেয়াৰকেইখন।

এই চকী-বেঞ্চবোৰত বয়সানুক্রমে বহাৰ কোনো ভাগ বিভাগ নাই, কিন্তু বহাৰ সময়ত আপোনা-আপুনি ভাগ হৈ গৈছে। চিকৰ কাষৰেপৰা পিছলৈ প্ৰায় আঠ-দহখন বেঞ্চত ছাত্ৰী-অছাত্ৰী, প্ৰাক্তন ছাত্ৰী আদি স্থানীয় ছোৱালীসকল হেঁচা-ঠেলা কৰি বহি গৈছে। পিছৰ বেঞ্চ-চকীবোৰত বান্দৰ কেকোৱাজাতীয় কোনো অশান্তিকাবী পদাৰ্থৰ অপশাসন নাই, তথাপি সেই অঞ্চলত বহাৰ ধনিষ্ঠমান ইচ্ছাও ছোৱালীহঁতৰ নাই। বিশেষ কথা হ'ল, তাত বহিও বৃত্ত্যৰত ছোকোৰৰ ভৰিৰ জুহুকাযোৰ পৰ্য্যন্ত দেখা যায়। সেই অঞ্চলত বহিছে আদহীয়াসকল, বুঢ়ীসকল, লিলিৰ মাক, মন্দিৰাৰ বুঢ়ীমাক, নবেন ডাক্তৰৰ শাহৱেক।

চিকৰ আঁৰৰ গোটেই তিবোতা অঞ্চলটো সমানে ছুভাগ কৰি মাজেদি এখন বাঁহৰ জেঙৰা দিয়া হৈছে। কেতিয়া কোনে এই জেঙৰা প্ৰথা প্ৰৱৰ্ত্তন কৰিছিল, সেই বিষয়ে বিনন্দমাধৱ বৰুৱাৰো প্ৰয়োজনীয় উধ্য জনা নাই। জেঙৰাৰ ইটো ভাগত দীঘল দীঘল

বেঞ্চৰ একাধিপত্য, ইয়াত চকী নাই। শেষৰ কালে ছই-এখন আছিল, কিন্তু ইমার্জেঞ্চি কে'ছত লাগিব পাৰে বুলি কোনোবা বহাৰ আগেয়েই সেইকেইখন তাৰপৰা নি পিছকালে থৈ দিয়া হৈছিল। যাত্ৰা আৰম্ভ হোৱাৰ আগলৈকে তিৰোতা মানুহক বহুৱাৰ দায়িত্ব লোৱা, পূজা সমিতিৰ অক্লান্ত কৰ্মী বিনন্দমাধৱৰ ভতিজাক শিৱ, শিৱৰ বন্ধু বজনী, সূৰ্য্য আৰু অনিলে এই চকী-কেইখন ব্যৱহাৰ কৰি আছিল।

এই ভাগটো সঁচাৰ্চিকৈ যাত্ৰা চাই আনন্দ লভিবলৈ অহা মাইকী চৰ্শকৰ কাৰণে। সাজ-পাৰ, কোন অঞ্চলৰপৰা আহিছে, কোন তৰপৰ মানুহ—এই কেইটাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিয়েই মহিলা আৰু মাইকীৰ—তাৰ মানে বহা আসনৰ ভাগ কৰা হৈছে। বেঙুনীয়া বঙৰ হাকপেণ্টটো পিন্ধাই অনা কোলাৰ কেঁচুৱাটো, যষ্ঠীৰ দিনা জোখ-মাখ নোহোৱাকৈ ড্ৰাইভাৰ কাম কৰা গিৰীয়েকে আনি দিয়া আহল-বহল ছেণ্ডেলযোৰ, কেৰাছিন তেলৰ চাকিৰ পোহৰত আৰ্চিত মনিৰ নোৱৰাত থাকি যোৱা বাঁওকাণৰ ওচৰৰ পাউডাৰৰ চমকাটো, তিনি ইঞ্চীয়া গজালৰ টোপাৰে ঘঁহাই ঘঁহাই লোৱা মাজ কপালৰ কোঁটটো, উৎসাহত দৌৰি অহা আঠবছৰীয়া পুতেকৰ “হেলেই মাই, বেগেই আহ, ভাঙনা ওলালেই” বোলা মাতটো,—এইবোৰৰপৰাই আগন্তুক জেওবাৰ কোন ভাগত বহিব সেই বিষয়ে বজনী, সূৰ্য্য আৰু শিৱই তৎক্ষণাত সিদ্ধান্ত লব পাৰে।

বনিয়া পট্টি, দেচুৱালী পাৰা, সিকালে নৈৰ পাৰৰ মানুহ বেছি ভাগকে শিৱই এনেয়ে চিনি পায়।

“আহক, আহক, আপোনালোক এইফালে আহক, এইফালে সোমাই সো আগলৈ যাওকগৈ। এই, এই, ল'ৰা মানুহ ইয়াত কিয়? বাহিৰেদি ঘূৰি গৈ ল'ৰাৰ লগত বহুগৈ যা।” লাহন দাসে ল'ৰা-ছোৱালীৰে সৈতে বৈশীয়েকক লৈ আহিছিল; সি ভিতৰলৈ সোমাই আহি বৈশীয়েকক ভাল ঠাইত বহুৱাই দিয়াৰ আশা

কৰিছিল ; পিচে তাৰ সাহ নহ'ল, কোনে বা ক'ত ডব্বিয়াই ছকিয়ায় ।
তিবোভা মাহুহ সোমোৱা বাটটোৰ মুখৰপৰা ঘৈণীয়েকক ক'ত
বহিবলৈ দিলে তাকে চাই ভেঁও গ'লগৈ । অলপ পাছত সুবিধা পালে
মিঠা পানী এৰটলে, খিলি এখনে দি যাবহি ; বাচ ।

দেচুৱালী মাইকীবোৰকতো চিনি পোৱা-নোপোৱাৰ প্ৰশ্নই হুঠে ।

“হেই, উধাৰ কাঁহা যাভা জ্বায়, ইধাৰ আও, হিয়া বৈঠ ।” “হিয়া”
মানে একেবাৰে শেষৰ বেঞ্চখন । একা গাড়ী চলোৱা গিৰীয়েক-
কেইটাৰ নিচিনাকৈ শিৱই ইহঁতকো গালি পাবিব পাৰে ।

বজনীয়ে লাহেকৈ চিকুট এটা মাৰি এবাৰ শিৱক ক'লে,
“দেখিছ ?”

“ওঁ ।”

“সাংঘাতিক অ' ।”

সূৰ্য্যায়ো মূৰটো চপাই শুনিছিল, ক'লে, “আবে কিমান অসমীয়া
মাহুহৰ ঘৰত এনেকুৱা দেখিছ অ' ? একদম পাছীৰ নিচিনা ।”

“ঘৰ ক'ত অ' ?”

“খনচিঙৰ চাউলৰ গুদাম ঘৰটোৰ ওচৰত যে ছাইকেলৰ
দোকানখন আছে, তাৰ পিছফালে ।”

দেচুৱালী মাহুহ কেইজনীৰ লগত অহা চামলাৰ জীয়েক তিতলী
ইতিমধ্যে সংকুচিত হৈ পৰিছিল ।

বভাতলত ফ্লেৰিওনেট, চুনুকী, হাৰমোনিয়াম, খুটি তালৰ
ঐকাতান বাদনত এটা যুদ্ধৰ ছেও বাজিছে । বাপেকৰ লগত তিনি
মাইল খোজ কাঢ়ি অহা বৰ্গেশ্বৰে হিপালখনৰ কাষত ল'বাজাকৰ
মাজত বহি টোপনিয়াইছে, তাৰ ওপৰ জেপত বাপেকে ঠেলি ঠেলি
সুমুৱাই দিয়া কমলা টেঙাটো ফাক মাৰিবলৈ ওচৰৰ ল'বাকইটাই
সমবায় পদ্ধতিত কৌশল কৰিছে । বভাৰ বাহিৰত অগ্ৰত, চৈফুদ্দিন
আৰু বাপুটিয়ে লগ লাগি নিয়া চাহৰ হোটেলখনত “ইয়াট চাহ,
মাংস আৰু পৰঠা পোৱা যায়” বুলি লিখি থোৱা ডাঠ কাগজৰ ছাইন

ধ'ৰ্ভখনৰ তলত থিয় হৈ বতিবাবে চিঞৰ এটা মাৰিছে “হেবা বাতি
 ছটা বজাত ভাওনা দেখুৱাবা নে কি হে? টাউনত টকা খাবলৈ
 আহিছা?” ঠিক এনে সময়তে নিতাই চুবুৰিৰপৰা ছজনী গাভৰু
 মাইচেনা আৰু শীতলাক লৈ তিনিজনী মানুহে মহিলা অঞ্চলত
 প্ৰবেশ কৰিলে।

শীতলা আজিৰ যাত্ৰা পাৰ্টিৰ পৰিচালক বিপিন বৰুৱাৰ জীয়েক।
 শীতলা বাপেকৰ লগত অহাৰ সৰল অভিনায় এবাৰ জিলাখন চাই
 লোৱা। মাইচেনাৰ মাক আৰু শীতলাৰ মাক বাই-ভনী।
 আবেলিৰপৰা মাইচেনাই শীতলাৰ পিছনত এটা টাউনীয়া সাঁচ দিবলৈ
 চেষ্টা কৰিছিল। শেষ পৰ্য্যন্ত কিবা এটা হৈ উঠিলগৈহেঁতেন, কিন্তু
 তাইৰ কাপোৰবিলাকেই কিবা ধৰণৰ। মেখেলাখনৰ তিনি আঙুল
 বহল ফুলটো কেনেকৈ লুকুৱাব? পাটৰ চাদৰখন বাবে বাবে বুকুত
 তুলি লোৱাৰ তাইৰ অভ্যাস নাই; শেষত বাধ্য হৈ বাপেকে
 নিজ হাতে গঢ়ি দিয়া ৰূপৰ পখিলাফুলৰ পিনটো বুকুত মাৰি দিব
 লগা হ'ল। মাইচেনাৰ যোৱাবাৰ মেলালৈ যাৱৰ সময়ত কিনা
 ছেণ্ডেলৰোৰ পিন্ধাই দি তাইক ছবাৰ মান খোজ কঢ়াই চোৱা হ'ল।
 কিন্তু……মাইচেনাৰ মনৰ খুহুৱনি একেবাৰে নগ'ল। তথাপি,
 এতিয়া তুলসীঘাটৰ আন ছোৱালীয়ে দেখিলে শীতলাক চাব।

ইহঁত জাকক লৈ আহিছে নিতাই চুবুৰিৰ জাকত জিলিকা ডেকা,
 মাইচেনাৰ ককায়েক বীৰেনে। সি ভিতৰ সোমাই মাইকী অঞ্চল
 পাব হৈ মহিলা অঞ্চললৈ আগ বাঢ়িল। পিছে পিছে মাইচেনাইহঁত।
 বীৰেন শিৱৰ পৰিচিত। ছয়োটাই একেলগে ক্লাছ টেনবপৰা স্কুল
 এৰিছে। বীৰেনক বাপেকে দৰতে সোণৰ কাম শিকিবলৈ জোৰ
 কৰি আছে কাৰণে কিছুদিন ছয়োটা এবা-এবি হৈ আছে। গতিকে
 শিৱই কি কৰিব তাৰি নাপাই নুৰ্য্যাইতৰ মুখলৈ চোৱা-চুই কৰি
 থাকোঁতেই বীৰেনে পাঁচোজনীক মহিলা অঞ্চলৰ এখন বেকত বহুৱাই
 দি ভিত্তিৰ কৰালখন উলিয়াই লৈ মুখ মচি মচি একেবাৰে বাহিৰ

পালেগৈ। এই বেঞ্চখনত আগবেপৰা বহি আছিল তিনিগৰাকী মহিলা, ভোলা কণ্ট্ৰেক্টৰৰ ঘৈণীয়েক, ডেকা উকীলৰ মাক আৰু শিৱৰ বুঢ়ীমাক।

এনে সময়তে শুনা গ'ল এটা সুছবিৰ ডীক্ষ শব্দ। লগে লগে ঐক্যতান বাদন, আৰু ছোঁ-ঘৰৰ পৰ্দাখনৰ আঁৰত জুহুকাৰ শব্দ। পিছ মুহূৰ্ততে দীঘল দীঘল বেনী জোকাৰি, হাতৰ কমাল কেইখন মুঠি মাৰি, কপালবপৰা গোবোৱালৈকে যিংক-অক্সাইডৰ ডাঠ চামনি একোটা লৈ ছটা ছোৱালী বেনী ছোফোৰা দৌৰি আহি ত্ৰিপালৰ সোমাজত ছুশাৰী হৈ আঠকাঢ়ি ব'লহি। তাৰ পাছতে “কদম তলতে হিয়ামল ক'লীয়া মুকলী বজায়” বুলি এটা গান আৰু লগে লগে নৃত্য আৰম্ভ হ'ল।

কিন্তু শিৱৰ বুঢ়ীমাকে এই শুভ আৰম্ভণিটোলৈ কোনো দৃষ্টিয়েই দিব নোৱাৰিলে। তেওঁ কাষত বহা মাইচেনাৰ মাক ললিতালৈ একোবাও আৰু বাবে বাবে ঘূৰি পিছকাললৈ চাবলৈ ধৰিলে।

“যোৱাহে অকণমান সিকালে”, তেওঁ ডেকা উকীলৰ মাকক ডাঙৰকৈয়ে ক'লে। ডেকা উকীলৰ মাক আৰু ওচৰৰ প্ৰায় সকলো মানুহেই মাইচেনাইঁতৰ দলটোক ইতিমধ্যে লক্ষ্য কৰিছিল।

ভোলা কণ্ট্ৰেক্টৰৰ ঘৈণীয়েকে “ভাল আপদবোৰ ডিঙিত লাগি নহি” বুলি মাইচেনাইঁতলৈ কেবাহিকৈ চাই এবাৰেগত মান হ'হকি গ'ল। কলস্বৰূপে শিৱৰ বুঢ়ীমাক আৰু মাইচেনাৰ মাকৰ মাজত এবাৰেগত জেগা খালী হৈ বল।

আগৰ বেঞ্চখনৰপৰা অমলাই সুধিলে, “কি হ'ল মাহীদেউ?”

“দেখা নাইনে মহাৰাণীহঁতক! শাৰী পূবাই বহিবলৈ নাপালে যেন গায়েই নবয়!”

কণ্ট্ৰেক্টৰৰ ঘৈণীয়েকৰ মাক সিকটাই কোৱা কথা কেইবাৰ মাইচেনাইঁতৰ কাণত ধৰে ধৰিবকৈ পৰিলহি। মাকে মূৰটো অলপ তুলিছিল, মাইচেনাই ক'লে, “তই একোকে নকৰি বৌ, মনে মনে

থাক, যি কয় কৈ থাকক।” চুবুৰিত কাৰোবাব লগত কাজিয়া লাগিলে চৈধ্য পুৰুষ উধাবিৰ পৰা মাকৰ গুণটো মাইচেনাই জানে, কিন্তু তাইতো বুজে ; গাইগুটীয়াভাৱে মানুহবিলাক যিমানেই জঘন্য প্ৰকৃতিৰ নহওক, যিমানেই অভদ্ৰ নহওক, সকলো গোট খাই একেলগ হোৱাত এখন ভদ্ৰ সমাজ হৈছে। ইয়াত মান-অপমান, শৃংখলা, ভদ্ৰতাৰ প্ৰশ্ন আছে। তিনিবাৰ জেল খোৱা মাণিক গুণ্ডাও ইয়াত সত্তাহতে মনে মনে বহি আছে। কিন্তু একো এবাৰ নোকোৱাকৈ কণ্ট্ৰেব্বৰ বৈশীয়েকৰ কথাবাৰৰ নিচিনা কথা এবাৰ নিস্তক হৈ হজম কৰি পেলোৱা ঘটনা মাইচেনাৰ মাকৰ এই বয়সলৈকে এদিনো ঘটিছে বুলি মনত নাই। মনে মনে থকাৰ মানসেই, কণ্ট-নকণ্ট ভাবেৰেই তেওঁ ক’লে, “তাইহঁতৰ কথাৰ চেও মুণ্ডুনিহনে ?”

কথাৰাৰ শিৱৰ মাকৰ কাণেদি পাব হৈ ডেকা উকীলৰ মাক বতৰী বকৱানীৰ জংগিগুত খুন্দা মাৰিলেগৈ। মাতটো অলপ টান কৰি তেওঁ কৈ উঠিল, “হেবা, তয়া-হয়া কৰি আহিবলৈ এইটো কুঁৱাৰ পাব পাইছানে কি ? বহিছা বহি থাক, দন কৰিবলৈ হ’লে আহিবলৈ উঠি যোৱা।”

“আনি কিয় যান ? গাত লাঁত লগা নাই যদি তুমি উঠি যোৱা।”

“বোঁ তই মনে মনে থাক বুলি কৈছোঁ নহয়।”

“বহ অ’ এইজনী, কথা ক’বলৈ নিদিয় কিয় ?”

“থাকক দে, ককাইদেউ আহিব, তই মনে মনে বহি থাক, কাজিয়া নকৰিবি।”

কণ্ট্ৰেব্বৰ বৈশীয়েকে কিবা এটা ক’ব খুজিছিল, এনেতে বাৰ বছৰীয়া মীবাই আগৰ বেঞ্চখনৰপৰা মূৰ জুৰাই বেচ ডাঙৰ মাতৰে ললিতালৈ চাই ক’লে, “হেবা তোমালোক ইয়ালৈ কাজিয়া কৰিবলৈ আহিছা নেকি ? ইমান অসভ্য একেবাৰে।” ক্লাহ ফ্ৰেণ্ডৰ জেঠায়েকৰ পক্ষ লৈ কিবা এটা নোকোৱাকৈ মীবাই থাকিব নোৱাৰিলে :

ফ্লাহডো নাম আছে, কথাবে তাইক কোনেও বনে নোৱাবে বুলি। কিন্তু মীৰাই আৰু ক'বলৈ নাপালে, মিনতি ওচৰতে আছিল, চেপা মাতেৰে ডাবি দি তাই ক'লে, “চুপ থাক, এইক বা কোনে উকীল মাতিছে! তাইৰ সমনীয়াহে যেন।” মীৰাৰ বান্ধৱক মিনতি প্ৰথম বাৰ্ষিকৰ ছোৱালী, আন বহুত কথাৰ লগতে কাজিয়া কৰাটোও তাই বেয়া পায়।

“ক'ৰ মানুহ অ' এইবোৰ?” প্ৰথম বেকখনত বহা সমীৰণে মজুলাক সুধিলে। ঘটনাটো প্ৰথম বেকলৈকে ভালদৰে জনাজাত হৈ গৈছে, কেৱল চিকখন পাব হৈ বাহিৰ ওলাব পৰা নাই। মজুলা মনে মনে থাকিল। তাইৰ কাষৰপৰা ভনটিয়ে উত্তৰ দিলে, “সোঁকালে বে পট্টিটো আছে, তাৰ মানুহ।”

“খেদিনো নিদিয়ে কিয় এইবিলাকক? ইস্ অইন ঠাইত বহিলে যেন নহুয়েই। বৰ ভদ্ৰ ওলাইছেহি। চাচোন, চাচোন সৌজনীৰ নাকফুলটো দেখিছ? হিঁ হিঁ হিঁ হিঁ।” তাই হাঁহি পেলালে এবোপেত বৰ্গৰ কমালখনেৰে মুখখন ঢাকি। এনেতে চিকৰ বাহিৰৰ ভাৱৰীয়া অহা-যোৱা কৰা বাটটোৰ কাষৰপৰা এটা শব্দ আহিল, “ধুব ফুৰ্তি?”

সমীৰণে মুখখন তল কৰিলে, এটা আনন্দ আৰু লাজ মিহলি খঙৰ ভাবত। কোনে কৈছে কথাবাব, মাতটোতে তাই বুলি পায়। ৰাজা ঘৰৰ ইমান চিঞৰ-বাখৰত কাৰ কথা কোনে শুনে—তথাপি এটা মাতে তাইৰ কাণক কাকি দি সাৰিব নোৱাবে। কেইদিনমানৰ আগৰেপৰা এই মাতটোৰে তাই চিনাকি হৈছে।

“সেইজনীক মই চিনি পাওঁ বুইছা? সিদিনা জোতা পিন্ধি কি যায়! খোজ কাঢ়িবই নোৱাবে, ইফালে ইটাইল কি চাবা! দেখিলেই ধু পেলাই দিবৰ মন যায়।” মিনি নামৰ এজনীয়ে ক'লে।

“যেং ছৰীয়া হ'ল বুলি ঘিণ কৰিব নাপায় বুইছা। ছৰীয়া হ'ল

বুলি সিহঁতৰ পিছিবলৈ মন নাযাব নেকি ? সিহঁততো আমাৰ নিচিনাই তেও ।” ইমান পৰে মনে মনে থকা মজ্জুলাই কৈ উঠিল ।

সমৰ্থনৰ সলনি প্ৰতিবাদ অহাত মিনি আহত হ’ল ; তাই ক’লে, “তোমালোক সমতাবাদী মানুহ, কথাই বেলেগ ভাই ।” মজ্জুলাৰ কথাৰ ইয়াতকৈ ওখ খাপৰ ব্যাখ্যা মিনিৰ ভঁৰালতেই নাই ।

মাইচেনাৰ হাজাৰ হকা-বধা সত্বেও কণ্ট্ৰেক্টৰৰ ঘৈণীয়েক, শিৱৰ বুঢ়ীমাক, এইসকলৰ শালীনতাৰ প্ৰশ্ন থকা সত্বেও কাজিয়াখনৰ গতি আগ বাঢ়িল । শেষৰ ফালে মাইচেনাৰ মাকৰ মাতে স্বভাৱশুলভ উচ্চতালৈ উঠাৰ উপক্ৰম কৰিলে, ভাষায়ো সহযোগিতা কৰিলে ।

“ছোটজাতৰ লগত বহিলে যদি নাকটোৱেই কটা যায়, তেনেহ’লে বাবুৱনীহঁত আহনো কেলৈ ? ওপৰ চাঙত উঠি থাকিব নোৱাৰ ?”

“বো ভই মনে মনে থাক যদি থাক, নহ’লে মই ঞ্চিচি যামগৈ ।” মাইচেনা নিকপায়, নিঃসহায়, সংকুচিত, লজ্জিত ।

“চকীত বহিলেই জানো মানুহ সভ্য হয় ? চৈধ্য পুৰুষীয়া গেলা মুখখন ক’লৈ যাব ! আক এই দন্দুৰীহঁতক গাত জাপি দি ক’লৈ গ’ল ইহঁতজাক ?” ডেকা উকীলৰ মাক থিয় হৈ পিছফালে ডিঙি মেলি মেলি চাবলৈ ধৰিলে শিৱ, সূৰ্য্য, বজ্জনী আৰু অনিলক । শিৱ তিৰোতা মানুহৰ ভিৰ কমিল বুলি ‘ষ্টুডেণ্ট টি হাউছ’ত সোমাইছিলগৈ । সূৰ্য্য, বজ্জনী আৰু অনিলে ইটোৱে সিটোৰ কাণত ভব দি মাইকী মানুহবোৰৰ পিছফালে থিয় হৈ অশ্রুমনস্ক হৈ আছিল । এই অঞ্চলত অশ্রুমনস্ক হোৱাৰ বৰ সুবিধা । কিন্তু ডেকা উকীলৰ মাক থিয় হোৱাত প্ৰথমে সিহঁতৰ এটাৰ আৰু লগে লগে তিনিওটাৰ ধ্যানভংগ হ’ল । সূৰ্য্য বেগাই ওচৰ চাপি গ’ল । ডেকা উকীলৰ মাক ইতিমধ্যে ওলাই আহি পিছফাল পালেহি । সূৰ্য্যই সুধিলে, “কি হ’ল জেঠাইদেউ ?”

“সো কেইজনীক তাত বহুৱাই দিছ ভাল কৰিছ । তইহঁতেতো মানুহৰ ওপৰত চকু বাখিব লাগে ।” জেঠাইদেৱেকে ঘটনাটোৰ বি

চমু বিৱৰণ দিলে তাৰপৰা সূৰ্য্য, অনিল আৰু বজ্জনী তিনিও বুজিলে যে সিহঁত পাঁচজনীয়ে বহিয়েই অকণ্ঠ্য ভাৱে দন্দ আৰম্ভ কৰিছে আৰু সঁচা কথা ক’বলৈ গ’লে এখন তালেই বাজিছে। সূৰ্য্যৰ পুৰুষ আছে। সি মাইচেনাইঁতৰ কাষ পালেগৈ পাঁচ ছেকেণ্ডৰ ভিতৰতে।

“আপোনালোক ইয়াৰপৰা উঠকলেন।”

কান্দো কান্দো কৰিও মাইচেনাই কান্দোন বন্ধ কৰিলে। তালো মাকৰ নিচিনা এজনী হৈ থকা হ’লেই বৰ ভাল আছিল। কিন্তু তাই তৎক্ষণাত থিয় হ’ল—শীতলাক ক’লে, “বল শীতলা।” মাকক একো কোৱাৰ সুবিধা তাই নিদিলে; তাইৰ আগতে মাকক এটা ডেকাৰ লগত কাজিয়া কৰিবলৈ দিয়ে কেনেকৈ? মাইচেনাৰ নবৌয়েক আৰু দুৰ সন্দ্বন্ধীয়া পেহীয়েকো শীতলাৰ লগতে উঠিল, অগত্যা মাকো। সিহঁত এটাইজাক সূৰ্য্যৰ পিছে পিছে ভিবোতা মানুহৰ পিছফাল পালেহি। সূৰ্য্যই জেওৰাৰ ইফাললৈ আগবাঢ়ি ক’লে, “আপোনালোক এইফালে আহক।”

ইকালে অৰণ্যবাজ বিচিত্ৰসিঁহুই সন্মুখত হাত বান্ধি থোৱা মধুপুৰৰ ৰাজকন্যাক সন্মোৰি ক’ব লাগিছে, “হে সুলভী, মোৰ এই ৰাজ্য, মোৰ এই দৌলত, মোৰ সৈন্ত-সামন্ত সকলো তোমাৰ চৰণত অকুণ্ঠচিত্তে সমৰ্পণ কৰিছোঁ, কেৱল তোমাৰ এধানি প্ৰেমৰ আশাত। তুমি মোৰ প্ৰতি দয়া কৰা সুলভী।”

হিগাবেটত হোঁপাটো মাৰি বিনন্দমাধৱে সুলভীৰ উত্তৰটো শুনিব খুজিছিল, এনেতে খবৰ পালে মহিলা অকলত চাকলাৰ সৃষ্টি হৈছে। তেওঁ বেতিয়া ভিতৰত সূৰ্য্যৰ ওচৰ পালেগৈ, ইতিমধ্যে কেনেবাকৈ খবৰ পাই বীৰেনো তেতিয়া তাত উপস্থিত হৈছে।

“কি হৈছে? কি হৈছে?” বীৰেন আৰু বিনন্দমাধৱে একেসঙ্গে সুধিলে।

ঘটনাটো থোৰতে বিস্তৃত কৰা হ’ল।

“কিয় ? তাত বহিলে কি হয় ?” বীৰেন ঠাণ্ডা কথাবে কাম
লোৱাৰ মতবাদৰ পৰিপন্থী ।

“মানে, এটা শৃংখলাৰ কথা....”

“কি শৃংখলা ? আপুনিয়েই দেখোন কৈছিল—চান্দা দিলে তাত
বহিব পাৰে বুলি । আমি চান্দা দিয়া নাইনেকি ? মই নিজ হাতে
পাঁচ টকা দিছোঁ ।” দানব পৰিমাণটোও তাৰ মুখৰপৰা ওলাই
আছিল ।

সূৰ্য্য ওচৰতে থিয় হৈ আছিল, বিনন্দমাধৱৰ মুখৰ আগত গৰম
কথা কোৱা সি সহ্য কৰিব নোৱাৰিলে । বীৰেনৰ সুৰতকৈ এক পৰ্দা
উঠাই দি সি ক’লে, “পাঁচটা টকা চান্দা দি কি বাহাহুৰি কবাহে ?
লোৱা, লৈ যোৱা, তোমাৰ চান্দা নহ’লেও পূজা চলিব ।” সূৰ্য্যৰ পাঁচ
আঙুলিৰ চেপাত ওপৰ জেপৰপৰা পাঁচটকীয়াৰ সলনি দহটকীয়া
নোট এখন ওলাই আছিল ; আবেলিৰ কাৰ্নিভেল খেলৰ সোতোৰা-
সোতোৰি নোট । বীৰেনৰ কাণ বঙা পৰি উঠিল, ক’লে, “কি তুমি
টকা দেখুৱাইছা নেকি ?”

“বাদ দিয়া, বাদ দিয়া, খেং কাজিয়া কৰিব নাপায় বলাহে ।”
এটাই সূৰ্য্যক ঠেলি ঠেলি বাহিবলৈ লৈ গ’ল । ওৰে বাটটোৱে সি
কৈ গ’ল, “নহয়নো কি ! সাত জনমত পাঁচটা টকা চান্দা দি পোৱা
নাই, দুই পইচাৰ মানুহ নহয়, আকৌ ওস্তাদি মৰা কথা ।”

“আপোনালোকে বেয়া নাপাব বুইছে, ল’ৰা মানুহৰ কথা ।
আপোনালোক ইয়াতে বহক, এইবিলাক কথাড নালাগিব ।”
বিনন্দমাধৱে নত্ন সুৰেৰে মাইচেনাইঁতক বুজাই দিলে । মাইচেনাইঁত
বহিল, মহিলা অঞ্চলৰ একেবাবে শেষৰ ইমার্জেলি চকীকেইখনত ।
বীৰেনৰ পিঠিত এটা হাত দি বিনন্দমাধৱে ওলাই যাব খুজি দেখিলে
যে ইতিমধ্যে মহিলা অঞ্চলত অনেক লোকৰ প্ৰবেশ ঘটিছে ।
গুণ্ডগোলৰ আভাস পাই খবৰ লবলৈ অহা অভিভাৱকসকল ।
ইতিমধ্যে সূৰ্য্য সোমাই আছিল দৌৰি দৌৰি । বিনন্দই তাক

একাধলৈ মাতি নি ক'লে, “তই কলৈ গৈছিলি ; ইয়াত বা ডা মাহুহ সোমাবলৈ দিয় কিয় ? বাব বাব কৈছো তই গেটত থাকিবি। উলিয়াই দে চৰ।”

লাহে লাহে অৱশ্যে সকলো ওলাই গ'ল। গুণগোল এটাৰ সুবিধা নহ'লে ভিডবত থকা বেয়া দেখি। ভিডবৰ গুণগোলটোৰ সৰিণেৰ শিৱই এতিয়াহে জানিব পাৰিলে। স্থানচ্যুত মাইচেনাইটৰ ওচৰত সি থিয় হ'লগৈ। অল্পতাপত তাৰ কণ্ঠৰ কোমল হৈ পৰিল। মাইচেনাৰ মাকক সি ক'লে, “বৰ বেয়া কথাটো হৈ গ'ল মাহীদেউ, মই এইবোৰ একো গম নাপাওঁ। মই গেটত ব্যস্ত হৈ আছিলোঁ। য'বে ত'বে মাহুহ আহি ভিডব সোমায়, কালি সেয়া গুণগোল হৈছে। আক কিছুমান ল'ৰা আছে, এনেৱে ভিডব সোমাই টহলি ফুৰে। মই নাথাকিলে অইনে এইবোৰ চম্ভালিব নোৱাৰে। আজি চাওকচোন, বাহিৰা মাহুহ একেবাৰে নাই। কিন্তু মই সিকালে থাকোঁতেই ইকালে যে এইটো ঘটনা হৈ গ'ল, ক'বই নোৱাৰোঁ। যি হ'ল হ'ল, আজি শেষ দিন বেয়া নাপাব আক” শিৱই অনৰ্গল কৈ গ'ল। চহৰখনৰ কথা পাতিবলৈ সুবিধা পোৱা প্ৰায়বোৰ বয়সিয়াল জিবোতাই তাৰ মাহীয়েক। যি কেইগৰাকী মাহীয়েক নহয়, সেই কেইগৰাকী পেহীয়েক।

মাহীয়েকৰ কোনো উত্তৰলৈ সি বাট নাচাই মাইচেনাক সুধিলে, “তোমালাকে বৰ বেয়া পালা নহয় ?”

“বেয়া পাবলৈ কিটো আছে ?” মাইচেনাই ভলম্ব কৰি ক'লে। শিৱই এবাৰ শীতলালৈ চাই থিয় দি ব'ল।

মাত্ৰাৰ এটা দৃষ্ট শেৰ হৈছে। এটা ঐক্যতান বাদন চলিছে। কেইজনমান ভাৱবীয়াই সাজ-পাৰেৰে সৈতেই ‘টুডেট টি হাউছ’ত সোমাই থিতৈ থিতৈ চাহ খাইছেগৈ। অবশ্যাবলিনীয়ে পিছ ছৰাৰেদি ছোঁ-দৰবপৰা ওলাই বাহিৰত বাঁহহাতেৰে মেখেলাখন কৌচাই ধৰি সোহাতেৰে এটা বিড়ি টানিছে। বাপৰ পাণৰ দোকানত দৰ্শকৰ

স্বাক্ষৰপৰা কেইজনমান উঠি গৈ এই চলতে পাণ এখন খাই লবলৈ হেঁচা-তলৰা লগাইছে। ওচৰৰ পাণ দোকানখনৰ দোকানী বুলুৱে দিনটোৰ বিক্ৰিখিনি ভৰাই থোৱা কেপষ্টেন মিল্লাৰৰ টেমাটো জোকাৰি চিঞৰিব লাগিছে, “এই চলি যায়, মিঠা পাণ।” ভায়েক ছলুৱে বেচিবলৈ থোৱা লগৰ হুচেইল এটা তুলি লৈ প্ৰাণপণে কুৱাইছে।

মুখত বগা বং সনা, অখচ বগা চোলা আৰু চুবুৰীয়া পিন্ধা এজনে এখন কাঠৰ চকী ত্ৰিপালখনৰ মাজত থৈ গ’লহি। বজা গ’ল পিছৰ দৃশ্য আবদ্ধ হ’ব আৰু এই দৃশ্যত বজা ওলাব।

“মাহীদেউ চাহ খাব নেকি?” শিৱই এবাৰ মাইচেনাৰ মাকক সুধিলে।

“নীলাগে থাকক বোপা”—মাহীয়েকে ক’লে।

“তুমি খাবা? থোৱা যদি কোৱা, অনাই দিওঁ।”

মাইচেনায়ে নোখোৱাৰ সুৰত মূৰ জোকাখিলে। অগত্যা শিৱই জেপৰপৰা ছিগাৰেটৰ পেকেটৰ কপালী কাগজেৰে মেৰিউৱা কেইজনমান পাণ উলিয়ালে।

বজা ওলোৱাৰ আয়োজন হৈছিল যদিও বজা নোলাল। ওলাল বিহা-মেখেলা পিন্ধা এটা ডেৰ বছৰীয়া ল’ৰা আৰু শুদ্ধা গাত কোট পিন্ধা এটা ডেকা—ইহঁত বছৰা-বছৰানী। প্ৰথমে গান আবদ্ধ কৰিছিল বছৰানীয়েই যদিও শেষলৈ তাই এটা মুজা দি থিয় হৈ থাকিল আৰু বছৰাই তাইৰ চাৰিওফালে ঘূৰি ঘূৰি তাইৰ কপচৰা, গুণ-গান কৰিবলৈ ধৰিলে। নৃত্য প্ৰসংগত এবাৰ বছৰাই তাইৰ ধুঁতৰিটোত ধৰি লাহেকৈ মথখন ঘূৰাই দিলে। চাৰিওফালে ঠাঁহিৰ জাউৰি উঠিল। “লাগাও কৃতি” কোনোবা এটাই পিছৰপৰা কাণ কটা চিঞৰ এটা মাৰিলে। “যুদ্ধ লাগিলে মোক জগুৱাই দিবি” বুলি ওচৰৰ ল’ৰাটোক কৈ টোপনি যোৱা সকৰাপু যুদ্ধ বলগাকৈয়ে সাব পাই উঠিল।

বতাব কাৰৰ খুটা এটাত আঁউজাই থোৱা ছাইকেল এখনৰ

তলত ছটা আঙুলি ভৰাই এটা নুহুৰি মাৰিলে।

এই সময়তে শীতলাই মাইচেনাক মনে মনে ক'লে, “মোৰ ভাল লগা নাই বাইদেউ, যাওঁগৈ বলক।”

“কিয়, কি হ'ল তোৰ?”

শীতলাই একো নামাতি তলমূৰ কৰি থাকিল। “অলপ পৰ চাচোন বাক। বেছি দেৰি নকৰোঁ দে।” মাইচেনাই এনেয়ে এবাৰ উভতি চালে। শিৱ সিহঁতৰ ওচৰতে থিয় হৈ আছিল। মাইচেনায়ো তলমূৰ কৰি কিবা এটা ভাবিলে। তাইৰ কাণ দুখন অলপ গৰম হৈ উঠিল; কিয়, তায়ো যেন ভাবি ঠিক কৰিব নোৱাৰিলে।

“এংকৰ এংকৰ” বুলি চাবিওকালৰপৰা জাকে জাকে অনুবোধ অহা সৰেও বহুৱা-বহুৱানী দৌৰি ছোঁ-ঘৰত সোমালগৈ। পদাৰ আবত বজা সাজু হৈ আছিল। পলম নকৰি ওলাই আহিল। পিছে পিছে মন্ত্ৰী। লিগিৰা পঠিয়াই সেনাপতিক মতাই অনা হ'ল। বজাই বহাৰপৰা উঠি বুকু ফুলাই উচ্চৰবে অকৰ্মণ্যতাৰ কাৰণে সেনাপতিক ককৰ্ণনা কৰিবলৈ ধৰিলে। নাট্যকাৰ পোণীনাথ বৰাৰ মতে এইখিনিয়ৈই মেডেল পাবলগীয়া বচন। সহিষ্ণুতাৰ শেষ সীমা পাই সেনাপতিয়েও দাঙিক ভাষাৰে উস্তৰ দিবলৈ ধৰিলে। আক তাৰ কলৰূপে বজাই হাতৰ উন্নত ভৰোৱাল সেনাপতিৰ বুকুত বহুৱাই দিলে আৰু সেনাপতি “উস্ ভগবান” বুলি বাগৰি পৰিল। এই সময়তে চিঞৰ উঠিল, “আগৰ মানুহ বহি ৰোৱা।”

কিন্তু আগৰ মানুহ বহি বাবলগীয়া নহ'ল। বুদ্ধি কৰি বিনন্দ-মাধৱহঁতে ঠিক কৰি বখা, আগ-পিছে পূজাত গওগোল কৰা শুভা বামপালৰ অশেষ চেষ্টা ব্যৰ্থ কৰি দি প্ৰায়বোৰ বহি থকা মানুহেই থিয় হ'ল ঠিকজালৰ ফালে মুখ কৰি, বিনন্দমাধৱ লৰালৰিকৈ আগবাঢ়ি গৈ তিবোতা মানুহৰ অকললৈ। তেওঁ প্ৰবেশ পথেদি তিওঁৰ

সোমাইছে, এনেতে তেওঁৰ গাৰ কাৰেদিয়েই দৌব মাৰি বাহিৰ ওলাই
গ'ল শিৱ। একো স্তম্ভ ধৰিব নোৱাৰি তেওঁ ছৰাব চিঞৰিলে,
“শিৱ শিৱ।”

কিন্তু শিৱ তেতিয়া বোধহয় পোহৰবপৰা নিজকে লুকুৱাবলৈ
চেঁটা কৰি প্ৰাণপণে দৌৰিছে।

গগুগোলৰ আত্মমানিক কেন্দ্ৰস্থল লক্ষ্য কৰি বিনন্দমাধৱ আগ
বাঢ়িল। শীতলাহঁতৰ কাঁৰ পাই তেওঁ দেখিলে, মাইচেনা থিয় হৈ
আছে, লাইটৰ পোহৰত তাইৰ মুখখন ঝঙা হৈ জ্বিলিকি উঠিছে।
তাইৰ গোটেই গাটোৰ লগে লগে হাতৰ মুঠিত লৈ থকা
ছেঙেলপাতো কঁপিছে।

আৰু তাইৰ কাষতে শীতলাই নিজৰ আঠুটোৰ মাজত মুখখন
লুকুৱাবৰ চেষ্টা কৰিছে। বোধহয় তাই কান্দিব খুজিছে।

বিনন্দমাধৱৰ পিছফালে তেতিয়া ঘটনাটোৰ উহ লবলৈ অহা
মাজুহ ভৰি পৰিছে। প্ৰবেশ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ গেটত কোনো নাই।

সহকাৰী সম্পাদক গোবিন্দই ত্ৰিপালখনৰ কাষলৈ গৈ প্ৰায়
ডাৰি মাৰিয়েই ভাৱবীয়াসকলক ক'লে, “আপোনালোকে কি
কৰিছে? কৰি যাওক।” অন্ততঃ কিছু মাজুহক আকৃষ্ট কৰি
ৰাখিব পাৰিলেও।

মৰণ পথৰ যাত্ৰী সেনাপতি বীৰবাহুৱে থিয় হৈ ডিঙি মেজি
ঘটনাটোৰ গম লবৰ চেষ্টা কৰিছিল, গোবিন্দৰ ডাৰিৰ লগে লগে
থপঠক বাগৰি পৰি কেঁকাই কেঁকাই তেওঁ ক'বলৈ ধৰিলে, “উস্ উস্,
আপুনি, আপুনি মো-ক লখু দো-বত গুৰু আ-ন্ত দিলে, ব-হা-বা-জ।
ব-ই একো অ-মা-জু-ৰি-ক কাম ক-ৰা না-হি-লো।”

কক্ক-ভাঙি

তিনিআলিৰ যুৰটো পাই ববলৈ বাধ্য হ'লো। এইকালে আগতে কেতিয়াও অহা নাই। আক-ডাক শুনিয়েই এইখিনি পাইছোহি। এই ছটা বাস্তাৰ কোনটোৱেহি দাব লাগে, অজ্ঞান কবাবো উপাস নাই। ইকালে-সিকালে চাই দেখিলো হাহুহ-হাহুহ এটাও দেখিবলৈ নাই। কেৱল দহ-বাৰ বছৰীয়া ল'ৰা এটাই হাতত চেকমী এডাল লৈ শূহৰি বজোৱাৰ চেষ্টা কৰি কৰি এইকালে আহি আছে।

ছাইকেলৰ আগত ওলোমাই অনা যোনাটোত আকো এবাৰ চকু পৰিল। তলফালে গোলকৈ ঠাই এডোখৰ ভিত্তি গৈছে। বোধহয় মিঠাইৰ টোপোলাটোৰ কাগজখন কাটিয়েই গ'ল। নিয়মমতে, উলিয়াই চাই টোপোলাটো ঠিকঠাককৈ লব লাগিছিল, কিন্তু এলাহ লাগিল।

“হেবো বাপু। দক্ষিণপাটলৈ কোনকালে যাব অ' ?”—সক ল'ৰাটো ওচৰ পাইছিলহি, তাকে শুনিলো।

“কলৈ ?”

“দক্ষিণপাটলৈ।”

সি সমুখৰ তিনিওটা বাস্তালৈকে একোবাবকৈ চালে। অলপ পৰুটাই থাকি চেকনীডাল তুলি ক'লে, “এইকালে।”

আব চেকনীডালে বিটো বাস্তা নুচালে, সেই কালেদিয়েই বহি

আহি এইখিনি পাইছোহি। হাঁহি উঠিল। হাঁহি হাঁহি ক'লো, “বাক যা।” অলপ পৰ চিন্তা কৰি ছাইকেলখনত উঠি সোকাৰ বাটটোৱেদি আগবাঢ়িলোঁ।

দক্ষিণপাট। মাৰ ইচ্ছা পূৰ্ণ হ'বলৈ গ'লে সেইখনেই মোৰ ভৱিষ্যত মিতিবৰ গাঁও। ছাৰ্ব্বিছ বছৰ বয়স হৈছে। বিয়াৰ প্ৰস্তুতোৰ হাত এবাবলৈ যুক্তি কষি আহিছে। যুক্তি দেখুৱাব প্ৰয়োজন বা ইচ্ছাও আক নাই। তহুপৰি মাৰ কাৰণে কিছুমান কথা কমকৈ আক কিছুমান কথা বেছিকৈ ভাবিব লাগে। মাৰ কাৰণে অলেখ কবিত্ব-লগীয়া আছে। সেই কাৰণেই ব'দ ওলোৱাৰ লগে লগে ছাইকেল মাৰি এই দক্ষিণপাটৰ বাট বিচাৰি ওলাইছোঁ। কিন্তু যাত্ৰাটোত মোৰ অন্তৰৰ প্ৰয়োজনৰ উচৰ্চনিতকৈ মাৰ প্ৰতি দায়িত্বৰ চেতনাৰ প্ৰভাৱ বেছি,—এই ভাবটোৱে মনটোক মাজে মাজে গধুৰ কৰি তুলিছে। ছোৱালী ঘৰৰ লগত চা-চিনাকি হৈ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ, ছোৱালী নিজে চাই পছন্দ-অপছন্দ কৰিবলৈ, নিজে আহিছোঁ। ইয়াত উত্তম, কোঁতুল, সংকোচ, মনত আশা-নিৰাশাৰ বন্দ,—প্ৰয়োজন হ'লে অলপ অলপ বিলাসী কল্পনাবো প্ৰয়োজন,—এবাব ভাবিলোঁ। ছাইকেলখন অলপ জোৰেৰে চলাই দিলোঁ। সমুখৰ মোনাটো উলং-উটংকৈ লৰিবলৈ ধৰিলে।

মোনাটোত দুআখি কল, আত্মা সেৰ কেইবাখিৰো মিহলি মিঠাই, এগজ তিনি টকা দামৰ ব্লাউজৰ কাপোৰ আৰু এখন নতুন বছৰৰ কেলেণ্ডাৰ। ইয়াৰ এটা বছৰ ওপৰতো মোৰ মতামত নাছিল;—মাৰ কথাষাতে কেৱল দোকানখনৰা কিনি আনিছোঁ। অৱশ্যে মোৰ কোঠালীৰ বেৰবপৰা কেলেণ্ডাৰখন একৱাই মোনাটোত শুবাই দিবৰ সময়ত আপত্তি কৰিছিলোঁ; মাই ক'লে, “হওক দে, ডই ঠাইতে আন এখন আনি লৱহি পাবিবি; সেইবোৰ গাঁৱৰ জেগা, তাতে ল'ৰা-ছোৱালীৰ থব, লৈ যা ভাল পাব।” মাই কলতীয়া ছবিখনৰ কথাকেই বুজাব খুজিলে।

তাব পাহাড় আনন্দ মনেবেই ঘৰবপৰা ওলাই আহিলোঁ। পদূলি মুখলৈকে মা আহিছিল। মই ছাইকেলখনত উঠাৰ লগে লগে ডেউ বোধহয় এবাৰ দেউতাৰ কথা ভাবিলে। মই কিন্তু সেই মুহূৰ্ত্তত আন এটা কথা ভাবিলোঁ। দক্ষিণপাটলৈ যোৱাত যোৰ অলপো দিখা নাই, তথাপি কল্যাণীক এবাৰ কথাবাৰ কাপচোৱাৰ লাগিছিল।

এবাৰ ল'ৰালবিত্তৈ ত্ৰেকডাল চোপি ধৰিলোঁ। প্ৰয়োজনতকৈ দহ হাতমান আগলৈ গৈ ছাইকেলখন ব'ল। গুৰুপা ছাইকেল। উভতি কাৰেদি পাব হৈ যোৱা মানুহজনক মাতিলোঁ, “হেৰি শুনকচোন, দক্ষিণপাটলৈ যোৱা বাট এইটোৱেই নহয় জানো ?”

মানুহজন চাপি আহিল। ক'লে, “এ, ভুল কৰিলে; সেই তিনিআলিটোতে ঘূৰিব লাগিছিল। পিচে আহিল যেতিয়া উভতিব নালাগে। অলপ ঘূৰিব লাগিব যদিও এইপোনেই বাওক, অকণমান গৈয়ে বাঁওফালে গকবাট এটা পাব, সেইফালে সোমাই একেবাৰে পকী বাস্তাত ওলাবগৈ। সেই বাস্তাই গ'লেই, আপোনাৰ বৰজহা পাব হৈয়েই, সেয়া দক্ষিণপাট।”

“ভাল।”

“পিচে গকবাটটোত ছাইকেলেৰে অলপ অনুবিধা পাব।”

“হওক দিয়ক, ডেকা মানুহ।” নিজে কথাবাৰ কৈ নিজেই হাঁহিলোঁ। মানুহজনেও হাঁহিলে। মই আকৌ ছাইকেলত উঠিলোঁ।

কষ্ট সহ কৰিব পাবোঁ, অগ্ৰাহও কৰিব পাবোঁ। ছাৰিছ বছৰীয়া ডেকা মানুহ। যোৰ বয়সৰ এই ছাৰিছ বছৰৰ দহোটা বছৰ পাব হৈ যোৱা কথা কেতিয়াও পাহৰিব নোৱৰাকৈ মনত আছে। মাব বোধহয় তাতোতকৈ বেছিকৈ মনত আছে। দেউতা থকা হ'লে কিজানি এই বৰষে মনত থাকিবলগীয়া নহ'লহেঁতেন। লোকৰ ঘৰত ধান বাসি, লোকৰ কাপোৰ বৈ মাই বোক পঢ়াৰ, এনে ব্যৱস্থা সহ কৰিব নোখোজা মানসিক অৱস্থা যোৰ কেতিয়া হৈছিল। লুকাই চুবকৈ

উপাৰ্জন কৰি মাক একে দিনাই বেহাই দিয়াৰ কথা ভাবি বহুত দিন অস্থিৰ হৈছিলোঁ।

অৱশ্যে এতিয়া ভাবোঁ, সেইটো এটা অত্যধিক ভাবপ্ৰবণতাৰ যুগ গ'ল। এমিন দেখিলোঁ, মোৰ পাঠশালা স্কুলত একেলগে পঢ়া ইক্ৰামে ছাল শুচাই ওলোমাই খোৱা ছাগলী এটা আগত লৈ বহি আছে। ওচৰত দা-কটাৰী, দগা-পাল্লা। নিঃসন্দেহ, উৎসাহ পালোঁ। পাণ-বিবীৰ লোকান দিবলৈ মাক মূলধন খুজিলোঁ। মোৰ বয়স দহ বছৰ কমাই দি মই মোক বুকুত সাবটি ধৰিলে, কান্দিলে। ময়ো কান্দিলোঁ।

ভেতিয়াবপৰা আক তেনেকৈ মই উপাৰ্জনশীল হ'বৰ কাৰণে মাব অলুপতি বিচৰা নাই। যিদিনা সঁচাকৈয়ে কামৰ উপযুক্ত হ'লোঁ, সেই দিনা মাই নিজেই মোক আগবঢ়াই দিলে। অৱশ্যে ক্ৰেবাণী কামতকৈ বেছি উপযুক্ততালৈ বাট চাবলৈ মাক চাবিওকালবপৰা নিঃশব্দ হৈ আছিল। তেওঁৰ কথামতেই মই চাকৰিটোৰ কাৰণে বামদাস চিৰস্তাদাৰক ঘৰতে দেখা কৰিবলৈ গৈছিলোঁ—মুখত নম্ৰতা, খোজ-কাটলত গাভীৰ্য্য লৈ।

আক সেই দিনাই কল্যাণীৰ লগত মোৰ প্ৰথম দেখাদেখি।

পাঁচ বছৰৰ আগতে সেইদিনা কল্যাণীক চিৰস্তাদাৰৰ জীয়েক বুলিয়েই ভাবিছিলোঁ। প্ৰথমতে দেখিয়েই তাইক ভাল লাগিছিল। অতি সহজ-সবলভাৱে তাইৰ লগত কথা পাতিবও পাৰিছিলোঁ। তাতকৈ তাইৰ বেছি অপকাৰ কৰাৰ কোনো ইচ্ছাও মুঠেই নাছিল।

কল্যাণীয়ে তাইৰ ঘৰৰ কথাবোৰ কৈছিল। তাইৰ মাক-বাপেক নাই, ককায়েক অকৰ্মণ্য, সি তাইক চিৰস্তাদাৰৰ ঘৰত থৈ মুকলি-মুৰীয়া হৈ দিন কটায়। তাই চিৰস্তাদাৰৰ ঘৰৰ চাকৰী নহয়, কিন্তু কি, তাৰ উক্তৰ নাপালেই তাইৰ ঘৰ বেজাৰ লাগে। চিৰস্তাদাৰৰ নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীও আছে।

মাব কথা, মোৰ নিজৰ কথা ভাবোঁতে সদায় লগতে কল্যাণীৰ

কথাও মনলৈ আহিছিল। আইন কাৰো কথা নাভাবি মাৰে মাৰে
কল্যাণীৰ কথা ভাবৰ সপক্ষে মই প্ৰায়েই নিজকে বৃত্তি বিচাৰিছিলোঁ।
হুবহুমানব পাহত ডাইব লগত কথা পাৰ্টোতে লাহে লাহে মই
আগৰ সহজ সবলতা সম্বন্ধে সন্নিহান হৈ পৰিছিলোঁ। এদিন
সঁচাকৈয়ে দেখিলোঁ, কল্যাণীয়ে আজিকালি জুখি-মাখি কথা কয়,
প্ৰয়োজন বুজি হাঁহে, ঘবৰ খা-খবৰতকৈ ভাল-বেয়া কুশল সংবাদত
বেছি গুৰু দি়ে।

হঠাতে কল্যাণী নিজৰ সম্বন্ধে সচেতন হৈ উঠিছিল। ইহঁত
বুদ্ধিমতী হ'লে আৰু নিজৰ সম্বন্ধে সচেতন হৈ পৰিলে বোধহয়
সাধাৰণ আদান-প্ৰদানবোৰো বহুস্তম্ভ আৰু জটিল হৈ উঠে,—কথাটো
কল্যাণীক কেন্দ্ৰ কৰিয়েই তেতিয়াবপৰাই জাৰিছিলোঁ।

হুৰ্ণটনাটো বচাবলৈ হঠাৎ গৰুবাটবপৰা কালৰি কাটি যাওঁতে
ছাইকেলৰ আগচকাটো কাষৰ ডেবেলীলতা, ঢেকীয়াৰ জোপত
সোমাল। নপৰাকৈ কোনোমতে নামিলোঁ। ছাইকেলখন নিছলৈ
টানোতে কাণত থহবথহবকৈ পাবিল : “চকু মুদি ছাইকেল চলোৱা
নে কি হে ?”

হুটা ল'ৰা, বোজ আৰু বাৰ বহুবনান বয়সীয়া হ'ব লাগে।

“মইতো ঠিককৈ আহিছোঁ, ভোমালোক ঠাইতে গহৰ আবৰপৰা
আগতে ওলালাহি—কি কৰিম ?”

“কি কৰিম ! একো কৰিব নোৱাৰা যদি ছাইকেলৱালা হৈছা
কিয় ?” সিহঁত দুয়োটাই খোজ ললে। যাওঁতে সকলো ল'ৰাটোৱে
কৈ গ'ল, “ইস্, বৰ একেবাৰে নেদেখা মানুহক ছাইকেল চলাই
দেখুৱাবলৈ আহিহে।”

মই অপ্রণয়ন হাঁহিলোঁ। মোনাটো ঠিকঠাককৈ ওলোমাই আকৌ
ছাইকেলত উঠিলোঁ। গৰুবাটোৱে সঁচাকৈয়ে কল্যাণীৰ চিন্তাৰ
মূৰ্ছা হিণ্ডি মোৰ ডেউশক্তি অল্পশৈলী কৰিবলৈ বাধা কৰালে।

সুৰৰ ওপৰত ইকাসবপৰা সিকাৰলৈ হালি থকা ধাহবোৰ, সমুখত

কেতিয়াবাই দিয়া বব ববশূণ এজাকৰ পাছত অহা-যোৱা গৰুপাকীৰ চকা, গৰু-মহ, মানুহৰ খোজৰ অৱিকৃত সাকী বা মোৰ দুৰ্বল ছাইকেলখনৰ যম। মিঠাই টোপোলাটোৰ কাগজখন ফাটি যোৱা সম্বন্ধে এইবাৰ আক একো সন্দেহ নাথাকিল। তথাপি মোৰ কবিত্ব-লগীয়া একো নাই বুলিয়েই ভাবিলোঁ। অৱশ্যে প্ৰয়োজন হ'লে মিতিবৰ ঘৰক যাত্ৰাৰ বিৱৰণিৰে মিঠাই-কল-কাপোৰ একাকাৰ হৈ যোৱাৰ কৈফিয়ৎ দিয়াৰ চেষ্টা কৰিব লাগিব বুলি ঠিক কৰিলোঁ। অলপ লাজৰ কথা হ'ব; কিন্তু বুজাই দিলে বুজা উচিত। অন্ততঃ মোৰ ভৱিষ্যত মিতিবৰপৰা মই তেনেকুৱা এটা আশা কৰিব পাৰোঁ।

অৱশ্যে আশা কৰি বহুত ক্ষেত্ৰত ফল লাভৰপৰা বিবত থাকিব-লগীয়া হয়। কল্যাণীয়েও কিজানি তাকে প্ৰমাণ কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল। গোল মুখ, বগা বং, উজ্জল আৰু তীক্ষ্ণ চাৱনি, অনবৰত চুলিবোৰ লিৰিকি-বিদাৰি থকা মিহি মিহি আঙুলিবোৰেৰে প্ৰাৱ ধুনীয়াই বুলিব পৰা কল্যাণীৰপৰা পাছত মই বহুত আশা কৰিছিলোঁ। অৱশ্যে মই আশা কৰিছিলোঁ নিজে, আৰু নিবাশো হ'লোঁ অকলে অকলে। যদি মোৰ বিশ্লেষণ ঠিক হয়, তেনেহ'লে কল্যাণীৰ চকুত মৰম আছিল, কথাত সহানুভূতি আছিল আৰু অন্তৰত ভালপোৱা নিশ্চয় আছিল। কিন্তু সেইবোৰ মোৰ কাৰণে আছিল বুলি প্ৰথমতে যিদৰে ভাবিবৰ সম্বল পাইছিলোঁ, পাছলৈ সেইদৰেই সন্দেহত ডুবি গৈছিলোঁ।

কল্যাণীয়ে যোৱা তিনি বছৰে মোৰ লগত কেৱল মৌখিক পৰিচয়ৰ যোগাযোগটোকেই বন্ধা কৰি আহিছিল যেন লাগে; কিন্তু নিজৰ সন্তুষ্টিৰ কাৰণে তাৰ ভিতৰতে মই হৃদয়তা বিচাৰি লৈছিলোঁ। ডেকা-গাভৰু বন্ধুৰ খটিলে, হয় সি বাঢ়ি গৈ প্ৰণয়ত পৰিণত হয়, নহয় কমি আহি সাধাৰণ চা-চিনাকিৰ পৰ্যায়ত পৰে—কথাৰাৰ বিশ্বাস কৰিবলৈ মন যায়, কিন্তু কৰিলে মোৰ লোকচান হয়।

এবাৰ চিৰজ্ঞানাব পৰিয়ালৰ লগত ফুৰিবলৈ গ'লোঁ, কেইবা

দিনৰ কাৰণে। নতুন ঠাইত কল্যাণীয়ে মোৰ লগ জৈছিল। মোৰ লগতে হাঁহি-ধেমালি কৰি, নানা ঠাই ফুৰি ডাই উপভোগ কৰিছিল। ডাইৰ সবলডাই উক দিয়া দিনকেইটা মোৰো ভালৈ কাটিছিল। মই নিজকে প্ৰকাশ কৰাব সুবিধাৰ কথা আগতে মাছে মাছে নভবাঁক নাছিলোঁ, কিন্তু নতুন ঠাইত ডাইক সদায় কাৰতে পাই সেই সুবিধা কামত লগোৱাৰ কথা এদিনো মনলৈকে নাছিল। এতিয়া এটা সাধাৰণ ব্যাখ্যাৰ আশ্ৰয় লৈ আৰম্ভ হওঁ আৰু হাঁহোঁ ; নতুন ঠাইত অলপ মুকলিমূৰীয়া মনটোৰে ডাই সেই কেইদিন মোৰ আশ্ৰয় লোৱাৰ বাহিৰে গভাস্তৰ নাছিল, মানুহো আন কোনো নাছিল। মোক নিৰীহ পাই ডাই মোক অলপ খুঁৱাই ললে। বুধিয়ক ছোৱালী, সন্দেহ নাই।

এইদৰে এবাৰ ডাবি চালে কিন্তু মোৰ সকলো আশাৰ বাট বন্ধ হয়। কল্যাণীক বৰ ভাল লাগে ; ডাইৰ বিষয়ে ইমান খবৰ চিন্তাও অসম্ভৱ লাগে।

পাছলৈ মাব কাৰণে এটা নতুন চিন্তাৰ বাট মুকলি কৰি লব লগাত পৰিলোঁ। মাব কাৰণেই দিনৰ পাহাৰ খেলা বন্ধ কৰাৰ কথা ডাবিলোঁ। চুবুৰিৰ বিভিন্ন ভৰণৰ মানুহে বিভিন্ন ভাৱেৰে মোক বিবিলাক কথা কয়, তাৰ অৰ্থ শেষত গৈ একেই হয়গৈ ;—মাব পুখৰ কাৰণে সোনকালে মোৰ বিয়া পাতিব লাগে।

মোৰ সমবয়সী ইন্দিৰ মাকে এদিন মোক চোলা এটা ধুই থকা দেখি কলৰ পাৰত ক'লে, “বোলোঁ আৰু কিমান দিন এনেকৈ কাপোৰ ধুই কটাবা ?”

“হওক দিৱাচোন, ভালৈ ভালৈ গৈছে দেখোন দিনবোৰ।”

“যাবতো—!” ইন্দিৰ মাকে মুখ টিপি হাঁহিলে। ডেউৰ ইংগিতবোৰ মাছে মাছে অকটিকৰ হ'লেও বেছিভাগ সময়ত যথেষ্ট আদৰ্শবাদজনক। মই হাঁহিলোঁ আৰু ক'লোঁ, “তোমাৰ স্বভাৱৰ একো সলনি নহ'ল দিয়া।”

“বাক আমাৰ কথা বাদ দিয়া, তুমি নিজে কিবা এটা কৰা যদি কৰা, নহ’লে আমাক কোৱা, আমি বলে পাৰিম।”

“বাঃ, নোৱাৰিবা কিয় ? ইচ্ছা কৰিলে তুমি এখন ঘটকালিৰ দোকান খুলিব পাৰা।” মই হাঁহি হাঁহি ক’লোঁ।

ইন্দিৰ মাক উচাট মাৰি গ’লগৈ।

শাস্তিৰ বাপেক বুঢ়ায়ো এদিন ধীৰে সুস্থিৰে, মোক বহুদূৰ লৈ ক’লে, “বোপা, দেউতাবে সেয়া যি কৰিলে কৰিলে। যোৱা কথা গ’ল, সেইবোৰ ভাবি এতিয়া আক কি হ’ব ? কিন্তু মাৰজনীলৈ তই চকু দিবি। তোৰ কাৰণে বব কষ্ট কৰিলে দে। তোকনো আক কি দোহাঁৰিব লাগিছে, তইতো সকলো জ্ঞান। তোৰ বিয়াখন হ’লেও তেওঁ বুঢ়ীজনীয়ে তইতক চাই দিনকেইটা খেদাব পাৰিব।”

“হয় ককা, পিচে টকা-পইচা হাতত আক অলপ গোটাৰ পাৰিলেহে সাহ কৰিব পাৰোঁ।”

“এবা, এবা, বোপাই—চাই-চিন্তি কিবা এটা কৰ, তইত জনা-বুজা হৈছে।”

দেউতাতকৈ বয়সত বহুত ডাঙৰ শাস্তিৰ বাপেক। চকুৰে নমনে, মাত শুনি বুজ—কোন। বহুদিন সংসাৰখন চাই লৈ এতিয়া শেষ দিনটোলৈ বাট চাই বহি থাকে। সংসাৰৰ মায়া কিজানি এৰিব পৰা নাই—সেই কাৰণে প্ৰতিষাৰ কথাতেই বিলায় লব খোজা ভাৰাক্ৰান্ত সুৰ এটা শুনা যায়।

এদিন পাগঘৰৰ ছুৱাৰডলিত থিয় হৈ জেঠাইদেয়ে ক’লে, “পবন, মাৰক আক পাগঘৰটো এৰিবলৈ নিদিয় নেকি ?”

“মাজে মাজে দেখোন তইতে সহায় কৰিলেই হয় জেঠাইদেউ।” —মই ক’লোঁ।

মুঠৰ ওপৰত সকলোৱে কয়। যোৱা বছৰ বিদ্যা কৰেণ্ডা লগৰ কেবাগী উপেনে মাক কইনা দেখুৱাবলৈ আনিছিল। মাত্ৰতে সুষোণ পাই সংক্ষেপে সি ক’লে, “এইলাব তোৰ পাল।”

শেষত বিদিনা মাই নিজে ক'লে, মই মাকে পৰামৰ্শ খুজিলোঁ। কিন্তু কল্যাণীৰ কথা ক'ব নোৱাৰিলোঁ। ছবাবমান বুকুখন ধপ্ধপকৈ উঠিছিল, কিন্তু একো কোৱা নহ'ল। এতিয়া ভাবোঁ, মা পুৰণা মাজুহ, নতুন কথা মুক্তনোৱাটো ভালেই হৈছিল;—আক মাৰ জীৱনৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ দায়িত্বটো পালন কৰাৰ সম্পূৰ্ণ সুবিধা দিলে তেওঁ আন্তি পাব, সুখী হ'ব।

মাৰ পৰামৰ্শ মতেই আজি টেলিয়ে-টোপোলাই দক্ষিণপাটত ছোৱালী ঘৰ চাবলৈ আহিছোঁ, কিন্তু কল্যাণীক এবাৰ কথাটো কাণচোৱাব পৰা হ'লে ভাল আছিল।

গকবাটটো গৈ এটা বছল বাস্তাত শেষ হ'লগৈ। মাজুহজনে কোৱা পকী বাস্তাব নামত অ'ত-ত'ত ছুটা-এটা শিলঙটিয়ে মূৰ উলিয়াই আছে। ঠিক সময়তে মাজুহ এজনো পালোঁ। তেওঁৰ নিৰ্দেশত দক্ষিণপাটৰ বাটত ছাইকেল চলাই নিলোঁ। কিছুদূৰ গৈ নামিবলগীয়াত পৰিলোঁ। গোটেই বাস্তা জুৰি এজাক গক আহিছে।

ছাইকেলখনেৰে সৈতে একাধৰীয়া হৈ য'ত থিয় নিলোঁ, সেইটো এঘৰৰ পদূলি। কাষলৈ আহোঁতে আহোঁতে নঙলাৰ একাধৰ গোবৰৰ শুকান দ'ম এটাৰ ওপৰতে উঠি পৰিলোঁ। গকবোৰৰ দুই-এটা দল পাব হৈছে, এনেতে পিছকালৰপৰা শক্তিশালী কঠুখৰ এলানি কাণত পৰিলহি। উভতি চাই দেখিলোঁ, ঘৰটোৰ ছাৰতলিত এজনী বুঢ়ী।

“সেই বাতিপুৱাই ঠাইখন সবাবেপৰা বাঢ়নীট'ৰ এই মাজবাটেত পৰি আছে, তাৰ ওপৰেদিয়োই দহোবাৰ মাজুহজনী আহিছে-গৈছে; বা বাঢ়নীট'ৰ আঁতৰাই একাধৰীয়াকৈ থওঁ,—সেইনোঁ মাই। কোৱাচোন তোমালোকেই, এইবোৰ শাখিনা-কুলকলীয়া স্বভাৱ চকুৰে চাই থাকিব পাবিনে? তাকে কওঁতেই যহাবাপী ওকলি চকত সোমালগৈ। থাক, আমাকো কোনেও গগত বান্ধী কৰি দি

পঠিউৱা নাই নহয়। সময় যুঁবত আহি ভাত নাপালে যেতিয়া জাবলি কোবোৱা দিব, তেতিয়া আপুনিয়ে গম পাবি।”

কথাবোৰ জেওবাৰ সিপাৰৰ মানুহঘৰৰ চোতালত থিয় হৈ থকা ছগৰাকীক উদ্দেশ্য কৰি, বিমান দূৰ সজ্জৰ বোৱাবী জেঁণাৰ কাৰোবাৰ সন্মুখে কোৱা। জেওবাৰ সিপালৰ এগৰাকীয়ে অংশ গ্ৰহণ কৰিলে, “ভাত বন্ধা নাই হ’বলা?”

“ক’ব ভাত সোপা, চাই যোৱাহিচোন ভোমালোকেই, ব’ব চক ভ’তে পৰি আছে।”

গকজাক পাৰ হৈ গ’ল। ছাইকেলত উঠিলোঁ। মোৰ পত্নী হ’লৈ মাৰ বোৱাবী;—এই বিষয়ে মাৰ পৰামৰ্শ মতে কাম কৰি ভাল কৰিছোঁ বুলি নিঃসন্দেহ হ’বৰ চেষ্টা কৰিলোঁ।

হস্পিটালৰ ছাইন ব’ৰ্ডখন দেখি জানিলোঁ—মই বৰজহা গাঁৱৰ মাজেৰে গৈ আছোঁ। এবাৰ অনুমান কৰিলোঁ, মোৰ পিয়াহ লাগিছে। কিছু দূৰ গৈ এটা পদূলিত নামিলোঁ। গক এটা খেদি খেদি এজনী কম বয়সীয়া মানুহ জপনামুখ পাইছিলাহি। গকটো মোৰ কাৰেদিয়েই ওলাই গ’ল। মানুহজনীয়ে মোক দেখি হাতৰ কাঠখৰিডাল পেলাই দি যুঁবত লৰালবিকৈ কাপোৰখন তুলি সোমাই যাৰলৈ বুলি উভতিল।

মই ক’লোঁ, “মোক এগিজাচ পানী দিবনে?”

মানুহজনী অলপ ধমকি ব’ল। উভতি নোচোৱাকৈয়ে “সোমাই আহক” বুলি কৈ নিজে ভিতৰ সোমাই গ’ল। মই জেওবাতে ছাইকেলখন আঁউজাই থৈ মাজ চোতালত থিয় দি বুলোঁ। অলপ পাছতে পিডলৰ ঘৰী এটা হাতত লৈ মানুহজনী ওলাই আহিল। একো নোকোৱাকৈয়ে তেওঁ ঘৰীটো ওচৰৰ মাটিতে থৈ অলপ আঁতৰি থিয় দি ব’ল।

মই ঘৰীটো তুলি লৈ শূৰিলোঁ, “দক্ষিণপাটলৈ আক কিমান দূৰ আছে?”

মাহুহজৰীয়ে ওপনিখন আৰু অলপ টানি লৈ ক'লে, “এই ক'ব নোৱাৰোঁ ; ঘৰত মতা মাহুহ কোনো নাই।” যি পুৰাতক পানী খাব নোৱাৰিলোঁ। বটীটো আকৌ মাটিতে থৈ লৰালবিকৈ বাটলৈ ওলাই ছাইকেলত উঠিলোঁ। মাহুহজৰীৰ কথাৰ সুৰটো কাণত আৰু এবাৰ বাজিল। যি কথা লীলজীৱা কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিলোঁনেকি ? এবাৰ সন্দেহ কৰি চালোঁ। হাঁহিও উঠিল।

কিছু সময়ৰ পাছত এবাৰ অনুমান হ'ল, যি নিশ্চয় দক্ষিণপাট গাঁৱত সোমালোঁহি। আহুত গছ এজোপাৰ তলত বাঁহৰ ফালেৰে সজা বেঞ্চ এখনত বহি হুজুৰ লোকে কথা পাতিছিল। তাৰে এজনক সুধিলোঁ, “এয়াই দক্ষিণপাট নহয় জানো ?”

“হয় ?”

“মনেশ্বৰ শৰ্মাৰ ঘৰটো চিনি পায়নে ?”

“পাওঁ পাওঁ, এইকালে গৈ পোনতে যিটো বাট সোঁকালে সোমাই গৈছে, সেইকালে সুৰি মাহুহক সুধিলেই দেখুৱাই দিব।”

ইজনে ক'লে, “কেলেই আকৌ সুধিব লাগিছে ! অকণমান গ'লেই—নাৰিকল গছ হুজোপাৰে পল্লিটো, সেয়াই মনেশ্বৰ বাপুৰ ঘৰ।”

“ভাল” বুলি আগুৱালোঁ।

এইবাৰ কিন্তু গাঁৱটোৱে বুকুখন ধপ্ধপাই উঠিল। একেধাৰে অচিনাকী মাহুহ এঘৰ, সহস্ৰটোও কোঁতুহলমূলক, তাৰ উপৰি যি নিজে প্ৰাৰ্থী। সংকোচ তাৰ আছিল। কিছুমান সন্তানৰ কথা ভাবিলোঁ, কিছুমান প্ৰশ্নৰ উত্তৰৰ কথা ভাবিলোঁ, নেদেখা ছোৱালীজনীৰ কথা ভাবিলোঁ। আকৌ এবাৰ কল্যাণীলৈ মনত পৰিল। শেষবাবলৈ তাইৰ কথাও এবাৰ ভাবিলোঁ।

বাত্তাটোৱেদি সুৰিলোঁ। কিছু দূৰ আগুৱাই হুজোপা নাৰিকল গছেৰে এটা পল্লি দেখা পালোঁ। ত্ৰেকুডাল ঢেপা মাৰি পেভেলডাল কেইবাবাৰো শুভোতা পাকে বুঝালোঁ। নিজৰ অৱস্থাটো বুজি হাঁহি

উঠিল। এপাক এপাককৈ পেডেল ঘূৰাই আগবাঢ়িলো। বিমান
পলম কৰাৰ চেষ্টা কৰিলো। নাৰিকল ছজোপা সিমানে আগুৱাই
আহিল। দেখিও নাৰিকল ছজোপাৰ মাজতে ছাইকেলখন বখাব
নোৱাৰিলো। অকণমান আগবাঢ়ি গৈ নামিলো। উভতি আহি
ছাইকেলখন নাৰিকল গছত আঁউজাই থৈ ঘৰটোলৈ চাই পঠিয়ালো।
আগফালে বাবালা নথকা খেৰৰ ঘৰ এটা। বেৰবিলাক মিহিকৈ
মাটিৰে লেপা। অ'ত-ত'ত এচমকা-হুচমকা চূণ লাগি আছে; ওচৰ-
চুবুৰীয়াৰ চূণ দিয়া বেৰৰ ঘৰ দেখি ল'ৰা-ছোৱালীয়ে চখত লগোৱা
যেন লাগিল। ওখ ভেটিটোত বাতিপুৱা নিমজকৈ মচাৰ চিন আছে।

নঙলা কেইডাল খুলি ছাইকেলখন ঠেলি ঠেলি চোতালখনৰ
একাৰেদি সোমাই গ'লো। মাজ চোতালত বহুলাই ধান মেলি দিয়া
আছে। মাজতে খুটি এটা পোতা, আৰু তাৰ মূৰত কাউৰীৰ ডেউকা
এখন ওলোমাই ধোৱা আছে। ছাইকেলখন এইবাৰ পিৰালিত
থলো। সাৱথানে লোৱা সখেও পেডেলৰ খোঁচ খাই পিৰালিৰ মাটি
অকণমান এবাই পৰিল। মূৰ তুলি চাই দেখিলো। ডেৰ-চৈধ্য বছৰীয়া
ল'ৰা এটাই মোৰ মুখলৈ চাই আছে। চকুৱে চকুৱে পৰ্বোতে ময়েই
প্ৰথমতে স্মিলিলো, “দেউতাবা আছে বাপু?”

“নাই।”

“ক'লৈ গ'ল?” ল'ৰালকৈ স্মিলিলো।

“নামঘৰলৈ।”

“কেতিয়া আহিব?”

“মেল ভাগিলে আহিব।”

“কিমান সময় হ'ব?”

“ক'ব নোৱাৰোঁ, কিয়?”

অলপ সময় ভাবিলো, তাৰ পাছত ক'লো, “মই লগ পাব
লাগিছিল। নামঘৰ কিমান দূৰত?”

ল'ৰাটোৱে অৱস্থাটো বুজাব কাৰণে বৰ ভাল পালো। সি

ক'লে, “বাক আগুনি ভিত্তত বহক, মই নিতাইক মাতি আনোমৈ । আহক ।” ভিত্তব সোমাই গ'লৌ । প্ৰায় চাক-চিকুণ কোঠালীটো । এটা চুকৰ খুঁটাতে এটা পছৰ শিং আৰু তাতে এখন বঙা-নীলা কাগজ লগোৱা বাঁহৰ ধনু আৰু এডাল মণিহালৰ শুটিৰ মালা ওলোমাই ধোৱা আছে । হ'ব খোজা মিতিবৰ ঘৰৰ ডাঙৰা আৰু ধৰ্ম ছয়োতে মতি আছে যেন লাগিল । বাতিপুৱা মচা মজিয়াখনত ভৰিৰ দাগবোৰ শুকাই গৈছে ।

মই যেতিয়া কোঠালীটোৰ একমাত্ৰ চকীখনত বহি পৰিলোঁ, তেতিয়া মোক চাৰিওফালে চাৰিটি প্ৰাণীয়ে আগুৰি ধৰিছে । তিনিটা ল'ৰা, এজনী ছোৱালী । ক্ৰমান্বয়ে প্ৰায় আঠ, ছয় আৰু চাৰি বছৰীয়া ল'ৰাকেইটা আৰু ছোৱালীজনী নিচেই সৰু, খোজ কাঢ়িব পাৰে, হয়তো মাতো ফুটিছে । শেষৰ ছুটি দিগম্বৰ । দ্বিতীয়টোৱে বোধহয় ডাঙৰ ককায়েকৰ আঠৰ ডললৈকে পৰা চোলা এটা পিন্ধি ছসাজ কাপোৰৰ প্ৰয়োজন পুৰাইছিল । সিয়েই মোক প্ৰথমে সুধিলে, “আই, তই ক'বপৰা আহিছ ?”

মই হাঁহি হাঁহি ক'লোঁ, “বহুত লুৰপৰা আহিছোঁ ।”

চাৰি বছৰীয়াটোৰ কিন্তু প্ৰত্যয় নহ'ল, সি ক'লে, “ই-হ, বহুত লুৰপৰা আহিছে ! সোঁ ডা-পৰা অহা নাই ?”

আঠ বছৰীয়া ল'ৰাটোক সুধিলোঁ, “তোমাৰ নাম কি বাপু ?”

সি ক'লে, “মনোহৰ ।”

তাৰ লগতে কথা চলিব বুলি ভাবিলোঁ । সুধিলোঁ, “মাৰা ঘৰত আছে ?”

“নাই, ঘাটলৈ গৈছে ।”

“ঘৰতনো কোন আছে ?”

“বাইটি আছে ।”

ইতিমধ্যে ছৱাৰখনেদি চাই পঠিয়াই ভিত্তৰ চোতালত বাক চকামকাকৈ দেখিছিলোঁ, তেওঁকেই বাইটিয়েক বুলি ঠান্ড কৰিলোঁ ।

মই অলপ ভাবিলোঁ। মাই আহিবৰ সময়ত শিকাই দিয়া কৰা-
খিনি মনত পেলালোঁ। বৰ সংকোচ লাগিল। লাজো লাগিল।

ইতিমধ্যে মোৰ পিছকালে মনে মনে খিয় দিয়া ছবছবীয়াটোৱে
চোলাটোত ধৰি টান এটা মাৰিলে। তাৰ বসিকতা গ্ৰহণ কৰিব পৰা
অৱস্থাত মই নাছিলোঁ। অৱশ্যে মনোহৰে তাক ডাৰি এটা মাৰি
ক'লে, “এই গৰু নাপায় ; বৰি, পিতাই আহিলে কৈ দিম।”

মই উঠি গৈ ছাইকেলবপৰা মোনাটো সোলোকাৰোঁ। ব্লাউজৰ
কাপোৰটো উলিয়াই মোৰ চোলাৰ জেপত ভৰালোঁ। মনোহৰৰ
হাতত মোনাটো দি ক'লোঁ, “এইটো ভিতৰত দিয়াগৈ যোৱা।”

“বাইটিয়েৰাৰ হাতত” বুলি ক'ব খুজিছিলোঁ, মুখবপৰা নোলাল।
মনোহৰৰ পিছে পিছে দুই প্ৰাণী দৌৰি গ'ল। ছোৱালীজনীৰ
ঘটনাটো ঠিকমতে বুজাত পলম হ'ল ; শেষত নিজকে অকলশৰীয়া
দেখি এবাৰ মোটল চাই থপ্‌থপকৈ ভৰি পেলাই তাই লব মাৰিলে।
মই কমালখন উলিয়াই লৈ এগৰ মুখখন মচিলোঁ। বাপেক-মাকৰ
অস্থপস্থিতিত ঘটনাটো সহজভাৱে আবৃত্ত হৈ যোৱাত ভাল লাগিল।

চকামকাটকৈ দেখা ছোৱালীজনীৰ ৰূপটো ভাবিলোঁ। গাৰ বংটো
বগা যেনেই পালোঁ। লাহে লাহে খোজ কাঢ়ি গৈছিল। ওখও
কল্যাণীৰ সমানেই হ'ব বোধহয়। ভিত্তবপৰা অলপ গুণ্ডপোজৰ
লক্ষ এটা আছিল। কোনোবাই “থ, থ” কৰিছে, কোনোবাই “দে,
দে” কৰিছে, মাজতে এটাই “মই চাওঁ, মই চাওঁ”কৈ চিঞৰি উঠিছে।
ইহঁত সকলোকে দিয়া, নিয়া, চোৱাত কেনে লাসন কৰিছে—অস্বাভাৱ
কৰিলোঁ।

বেছি সময় অকলশৰীয়া হৈ থাকিবলগীয়া নহ'ল। ছবছবীয়া
আৰু চাবিছবীয়া আকৌ ওলাই আহিল। সিহঁতৰ ছুয়াটোৰে হাতত
এটাকৈ বাকলি গুচোৱা কল, ইতিমধ্যে একামোৰকৈ মৰা হৈ গৈছে।
আনটো হাতত বাকলি দুগুচোৱা ;—বুজিলোঁ, সম্ভৱতঃ দুটাকৈ ভাগত
পৰিছে। ছবছবীয়া মোৰ কাষ চাপি আছিল। চোলাটো

তপস্বত থিয় হৈ এই বিশেষ দৃষ্টটো উপভোগ কৰা ইতিহাসে জিতাব
তলত ছটা আঙুলি ভৰাই এটা শূন্যৰি থাকিলে।

এই সময়তে শীতলাই মাইচেনাক মনে মনে ক'লে, “মোৰ ভাল
লগা নাই বাইদেউ, যাওঁগৈ বলক।”

“কিয়, কি হ'ল তোৰ?”

শীতলাই একো নামাতি তলমূৰ কৰি থাকিল। “অলপ পৰ
চাচোন বাক। বেছি দেৰি নকৰোঁ দে।” মাইচেনাই এনেদৰে
এবাৰ উত্তৰি চালে। শিয় সিহঁতৰ ওচৰতে থিয় হৈ আছিল।
মাইচেনায়ে তলমূৰ কৰি কিবা এটা ভাবিলে। তাইৰ কাণ দুখন
অলপ গৰম হৈ উঠিল; কিয়, তায়ো যেন ভাবি ঠিক কৰিব
নোৱাৰিলে।

“এংকৰ এংকৰ” বুলি চাবিওকালৰপৰা জাকে জাকে অনুৰোধ
অহা সৰেও বহুৱা-বহুৱানী দৌৰি হোঁ-ঘৰত সোমালগৈ। পদাৰ
আঁৰত বজা সাঙু হৈ আছিল। পলম নকৰি ওলাই আহিল। পিছে
পিছে মন্ত্ৰী। লিগিৰা পঠিয়াই সেনাপতিক যতাই অনা হ'ল।
বজাই বহাৰপৰা উঠি বুকু ফুলাই উচ্চৰবে অকৰ্মণ্যতাৰ কাৰণে
সেনাপতিক ককৰ্ণনা কৰিবলৈ ধৰিলে। নাট্যকাৰ গোপীনাথ বৰাৰ
মতে এইখিনিয়ৈই মেডেল পাবলগীয়া বচন। সহিকুতাৰ শেষ
সীমা পাই সেনাপতিয়েও দাঙিক ভাষাৰে উত্তৰ দিবলৈ ধৰিলে।
আক তাৰ কলঙ্কৰূপে বজাই হাতৰ উল্লুত ভৰোৱাল সেনাপতিৰ
বুকুত বহুৱাই দিলে আৰু সেনাপতি “উস্ সপৰান” বুলি বাগৰি
পৰিল। এই সময়তে চিঞৰ উঠিল, “আগৰ মানুহ বহি যোৱা।”

কিন্তু আগৰ মানুহ বহি যাবলগীয়া নহ'ল। বুদ্ধি কৰি বিনন্দ-
মাধৱহঁতে ঠিক কৰি বখা, আগ-পিছে পূজাত গওগোল কৰা গুণ্ডা
বামপালৰ অশেষ চেষ্টা বাৰ্থ কৰি দি প্ৰায়বোৰ বহি থকা মানুহেই
থিয় হ'ল ঠিকজালৰ ফালে মুখ কৰি, বিনন্দমাধৱ লৰালৰিকৈ
আগবাঢ়ি তিবোতা মানুহৰ অকললৈ। তেওঁ প্ৰবেশ পথেদি ভিতৰ

সোমাইছে, এনেতে তেওঁৰ পাৰ কাৰেদিয়েই দৌৰ মাৰি বাহিৰ ওলাই
গ'ল শিৱ। একো ভতৰ ধৰিব নোৱাৰি তেওঁ ছুৰাৰ চিঞৰিলে,
“শিৱ শিৱ।”

কিন্তু শিৱ তেতিয়া বোধহয় পোহৰবৰণা নিজকে লুকুৱাবলৈ
চেঁটা কৰি প্ৰাণপণে দৌৰিছে।

গগুগোলৰ আনুমানিক কেন্দ্ৰস্থল লক্ষ্য কৰি বিনন্দমাধৱ আগ
বাঢ়িল। শীতলাইতৰ কাঁৰ পাই তেওঁ দেখিলে, মাইচেনা খিয় হৈ
আছে, লাইটৰ পোহৰত তাইৰ মুখখন বঙা হৈ জ্বিলিকি উঠিছে।
তাইৰ গোটেই গাটোৰ লগে লগে হাতৰ মুঠিত লৈ থকা
ছেঙেলপাতো কঁপিছে।

আক তাইৰ কাষতে শীতলাই নিজৰ আঠুটোৰ মাজত মুখখন
লুকুৱাবৰ চেষ্টা কৰিছে। বোধহয় তাই কান্দিব খুজিছে।

বিনন্দমাধৱৰ পিছকালে তেতিয়া ঘটনাটোৰ উহ লবলৈ অহা
মাল্লহ ভবি পৰিছে। প্ৰবেশ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ গেটত কোনো নাই।

সহকাৰী সম্পাদক গোবিন্দই ত্ৰিপালখনৰ কাৰলৈ গৈ প্ৰায়
ডাবি মাৰিয়েই ভাৱবীয়াসকলক ক'লে, “আপোনালোকে কি
কৰিছে? কৰি যাওক।” অন্ততঃ কিছু মাল্লহক আকৃষ্ট কৰি
বাখিব পাৰিলেও।

মৰণ পথৰ যাত্ৰী সেনাপতি বীৰবাহৰে খিয় হৈ ডিঙি মেজি
ঘটনাটোৰ গম লবৰ চেষ্টা কৰিছিল, গোবিন্দৰ ডাবিৰ লগে লগে
ধপটক বাগৰি পৰি কেঁকাই কেঁকাই তেওঁ ক'বলৈ ধৰিলে, “উস্ উস্,
আপুনি, আপুনি মোক লক্ষ্য হো-বত গুৰু শান্তি দিলে, ম-হা-বা-জ।
ম-ই একো অ-মা-জ-বি-ক কাম ক-বা না-হি-লো।”

কল্ল-ভ্ৰাষ্টি

ভিনিআলিৰ মূৰটো পাই ববলৈ বাধ্য হ'লোঁ। এইকালে আগতে কেতিয়াও অহা নাই। আক-ডাক সুধিয়েই এইখিনি পাইছোঁহি। এই ছটা বাস্তাব কোনটোৱেদি যাৰ লাগে, অজ্ঞান কবাবো উপায় নাই। ইকালে-সিকালে চাই দেখিলোঁ বাহুহ-হুহু এটাও দেখিবলৈ নাই। কেৱল দহ-বাৰ বছৰীয়া ল'ৰা এটাই হাতত চেকনী এডাল লৈ সুছবি বজোৱাৰ চেষ্টা কৰি কৰি এইকালে আহি আছে।

ছাইকেলৰ আগত ওলোমাই অনা মোনাটোত আকৌ এবাৰ চকু পৰিল। ডলকালে পোজকৈ ঠাই এডোখৰ ভিত্তি পৈছে। বোধহয় মিঠাইৰ টোপোলাটোৰ কাপজখন কাটিয়েই গ'ল। নিয়মমতে, উলিয়াই চাই টোপোলাটো ঠিকঠাককৈ লব লাগিছিল, কিন্তু এলাহ লাগিল।

“হেবো বাপু! দক্ষিণপাটলৈ কোনকালে যাব অ'?”—সকল'বাটো ওচৰ পাইছিলহি, ডাকে সুধিলোঁ।

“কলৈ?”

“দক্ষিণপাটলৈ।”

সি সম্মুখৰ ভিনিওটা বাস্তালৈকে একোবাবকৈ চালে। অলপ পৰুটাই থাকি চেকনীডাল তুলি ক'লে, “এইকালে।”

তাৰ চেকনীডালে যিটো বাস্তা নুচালে, সেই কালেকিহেই মই

আহি এইখিনি পাইছোহি। হাঁহি উঠিল। হাঁহি হাঁহি ক'লো, “বাক বা।” অলপ পৰ চিন্তা কৰি ছাইকেলখনত উঠি সোকালাৰ বাটটোৱেদি আগবাঢ়িলো।

দক্ষিণপাট। মাৰ ইচ্ছা পূৰ্ণ হ'বলৈ গ'লে সেইখনেই মোৰ ভৱিষ্যত মিতিবৰ গাঁও। ছাব্বিছ বছৰ বয়স হৈছে। বিয়াৰ প্ৰস্তুটোৰ হাত এবাবলৈ যুক্তি কমি আহিছে। যুক্তি দেখুৱাব প্ৰয়োজন বা ইচ্ছাও আক নাই। তত্পৰি মাৰ কাৰণে কিছুমান কথা কমকৈ আক কিছুমান কথা বেছিকৈ ভাবিব লাগে। মাৰ কাৰণে অলেখ কবিত্ব-জগীয়া আছে। সেই কাৰণেই ব'দ ওলোৱাৰ লগে লগে ছাইকেল মাৰি এই দক্ষিণপাটৰ বাট বিচাৰি ওলাইছো। কিন্তু যাত্ৰাটোত মোৰ অন্তৰৰ প্ৰয়োজনৰ উচৰ্চনিতকৈ মাৰ প্ৰতি দায়িত্বৰ চেতনাৰ প্ৰভাৱ বেছি,—এই ভাবটোৱে মনটোক মাজে মাজে গধুৰ কৰি তুলিছে। ছোৱালী ঘৰৰ লগত চা-চিনাকি হৈ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ, ছোৱালী নিজে চাই পছন্দ-অপছন্দ কৰিবলৈ, নিজে আহিছো। ইয়াত উদ্ভম, কোঁতুহল, সংকোচ, মনত আশা-নিৰাশাৰ দ্বন্দ্ব,—প্ৰয়োজন হ'লে অলপ অলপ বিলাসী কল্পনাবো প্ৰয়োজন,—এবাৰ ভাবিলো। ছাইকেলখন অলপ জোৰেবে চলাই দিলো। সমুখৰ মোনাটো টলং-ভটংকৈ লৰিবলৈ ধৰিলে।

মোনাটোত দুআখি কল, আখা সেৰ কেইখাৰিখো মিহলি মিঠাই, এগজ তিনি টকা দামৰ ব্লাউজৰ কাপোৰ আৰু এখন নতুন বছৰৰ কেলেণ্ডাৰ। ইয়াৰ এটা বস্ত্ৰৰ ওপৰতো মোৰ মতামত নাছিল;—মাৰ কথামতে কেৱল দোকানৰপৰা কিনি আনিছো। অৱশ্যে মোৰ কোঠালীৰ বেৰৰপৰা কেলেণ্ডাৰখন একৱাই মোনাটোত ভৰাই দিবৰ সময়ত আপত্তি কৰিছিলো; মাই ক'লে, “হওক দে, তই ঠাইতে আন এখন আনি লৱহি পাবিবি; সেইবোৰ গাঁৱৰ জেপা, তাতে ল'ৰা-ছোৱালীৰ ঘৰ, লৈ যা ভাল পাব।” মাই কচতীয়া হবিতখনৰ কথাকেই বুজাব খুজিলে।

ভাব পাহত আনন্দ মনেবেই যবনবা ওলাই আহিলোঁ। পদুদি মুখলৈকে মা আহিছিল। মই ছাইকেলখনত উঠাব লগে লগে তেওঁ বোধহয় এবাৰ দেউতাব কথা ভাবিলে। মই কিন্তু সেই যুহুৰ্ত্ত আন এটা কথা ভাবিলোঁ। দক্ষিণপাটলৈ যোৱাত মোৰ অলপো বিধা নাই, তথাপি কল্যাণীক এবাৰ কথাবাৰ কানচোৱাব লাগিছিল।

এবাৰ লবালবিটক ত্ৰেকডাল চেনি থবিলোঁ। এয়োজনতকৈ দহ হাতমান আগলৈ গৈ ছাইকেলখন ব'ল। পুৰণা ছাইকেল। উভতি কাৰেদি পাব হৈ যোৱা মানুহজনক মাতিলোঁ, “হেৰি শুনকচোন, দক্ষিণপাটলৈ যোৱা বাট এইটোৱেই নহয় জানো ?”

মানুহজন চাপি আহিল। ক'লে, “এ, ভুল কবিলে; সেই তিনিআলিটোতে ঘূৰিব লাগিছিল। পিচে আহিল বেতিয়া উভতিব নালাগে। অলপ ঘূৰিব লাগিব যদিও এইপোনেই যাওক, অকণমান গৈয়ে বাঁওফালে গকবাট এটা পাব, সেইফালে সোমাই একেবাৰে পকী বাস্তাত ওলাবগৈ। সেই বাস্তাই গ'লেই, আপোনাৰ বৰজহা পাব হৈয়েই, সেয়া দক্ষিণপাট।”

“ভাল।”

“পিচে গকবাটটোত ছাইকেলেৰে অলপ অনুবিধা পাব।”

“হওক দিয়ক, ডেকা মানুহ।” নিজে কথাবাৰ কৈ নিজেই হাঁহিলোঁ। মানুহজনেও হাঁহিলে। মই আকৌ ছাইকেলত উঠিলোঁ।

কষ্ট সহ্য কৰিব পাৰোঁ, অগ্ৰাহণ কৰিব পাৰোঁ। ছাৰ্ভিছ বহুবীয়া ডেকা মানুহ। মোৰ বয়সৰ এই ছাৰ্ভিছ বহুবৰ দহোটা বহব পাব হৈ যোৱা কথা কেতিয়াও পাহৰিব নোৱৰাকৈ মনত আছে। মাব বোধহয় ভাতোতকৈ বেছিকৈ মনত আছে। দেউতা থকা হ'লে কিজানি এই ধৰণে মনত থাকিবলগীয়া নহ'লহেঁতেন। লোকৰ ঘৰত ধান বানি, লোকৰ কাপোৰ বৈ মাই বোক পঢ়াব, এনে ব্যৱস্থা সহ্য কৰিব নোখোজা মানসিক অৱস্থা মোৰ কেতিয়া হৈছিল। লুকাই চুবকৈ

উপাৰ্জন কৰি মাক একে দিনাই বেহাই দিয়াৰ কথা ভাবি বহুত দিন অস্থিৰ হৈছিলোঁ।

অৱশ্যে এতিয়া ভাৰ্য্যো, সেইটো এটা অভাৱিক ভাবপ্ৰবণতাৰ যুগ গ'ল। এদিন দেখিলোঁ, মোৰ পাঠশালা স্কুলত একেলগে পঢ়া ইফালে ছাল শুটাই ওলোমাই ধোৱা ছাগলী এটা আগত লৈ বহি আছে। ওচৰত দা-কটাৰী, দগা-পাল্লা। নিঃসন্দেহ, উৎসাহ পালোঁ। পাণ-বিবীৰ দোকান দিবলৈ মাক মূলধন খুজিলোঁ। মোৰ বয়স দহ বছৰ কমাই দি মাই মোক বুকুত সাবটি ধৰিলে, কান্দিিলে। ময়ো কান্দিিলোঁ।

ভেতিয়াবপৰা আক তেনেকৈ মই উপাৰ্জনশীল হ'বৰ কাৰণে মাক ঐশ্বৰ্য্যমতি বিচৰা নাই। যিদিনা সঁচাকৈয়ে কামৰ উপযুক্ত হ'লোঁ, সেই দিনা মাই নিজেই মোক আগবঢ়াই দিলে। অৱশ্যে কেৰাণী কামতকৈ বেছি উপযুক্ততালৈ বাট চাবলৈ মা চাৰিওকালবপৰা নিঃসন্দেহ হৈ আহিছিল। তেওঁৰ কথামতেই মই চাকৰিটোৰ কাৰণে বামদাস চিৰস্তাদাৰক ঘৰতে দেখা কৰিবলৈ গৈছিলোঁ—মুখত নম্ৰতা, খোজ-কাটলত গাভীৰ্য্য লৈ।

আক সেই দিনাই কল্যাণীৰ লগত মোৰ প্ৰথম দেখাদেখি।

পাঁচ বছৰৰ আগতে সেইদিনা কল্যাণীক চিৰস্তাদাৰৰ জীয়েক বুলিয়েই ভাবিছিলোঁ। প্ৰথমতে দেখিয়েই তাইক ভাল লাগিছিল। অতি সহজ-সবলভাৱে তাইৰ লগত কথা পাতিবও পাৰিছিলোঁ। তাতকৈ তাইৰ বেছি অপকাৰ কৰাৰ কোনো ইচ্ছাও মুঠেই নাছিল।

কল্যাণীয়ে তাইৰ ঘৰৰ কথাবোৰ কৈছিল। তাইৰ মাক-বাপেক নাই, ককায়েক অকৰ্মণ্য, সি তাইক চিৰস্তাদাৰৰ ঘৰত থৈ মুকলি-মূৰীয়া হৈ দিন কটায়। তাই চিৰস্তাদাৰৰ ঘৰৰ চাকৰণী নহয়, কিন্তু কি, তাৰ উত্তৰ নাপালেই তাইৰ বৰ ৰেজাৰ লাগে। চিৰস্তাদাৰৰ নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীও আছে।

মাক কথা, মোৰ নিজৰ কথা ভাৰ্য্যোতে সদায় লগতে কল্যাণীৰ

কথাও মনলৈ আহিছিল। অইন কাৰো কথা নাভাবি মাছে মাছে কল্যাণীৰ কথা ভাবৰ সপক্ষে মই প্ৰায়েই নিজকে বৃত্তি বিচাৰিছিলো। দুবছৰমানৰ পাছত তাইৰ লগত কথা পাঠোতে লাহে লাহে মই আগৰ সহজ সবলতা সম্বন্ধে সন্দিহান হৈ পৰিছিলো। এদিন সঁচাকৈয়ে দেখিলো, কল্যাণীয়ে আজিকালি জুখি-মাখি কথা কয়, প্ৰয়োজন বুজি হাঁহে, ঘৰৰ খা-খবৰতকৈ ভাল-বেয়া কুশল সংবাদত বেছি গুৰু দি়ে।

হঠাতে কল্যাণী নিজৰ সম্বন্ধে সচেতন হৈ উঠিছিল। ইহঁত বুদ্ধিমতী হ'লে আৰু নিজৰ সম্বন্ধে সচেতন হৈ পৰিলে বোধহয় সাধাৰণ আদান-প্ৰদানবোৰো বহুশ্রম আৰু জটিল হৈ উঠে,—কথাটো কল্যাণীক কেন্দ্ৰ কৰিয়েই ভেতিয়াবপৰাই ভাবিছিলো।

দুৰ্ঘটনাটো বচাবলৈ হঠাৎ গৰুবাটবপৰা কালৰি কাটি যাওঁতে ছাইকেলৰ আগচকাটো কাষৰ ভেবেলীলতা, ঢেকীয়াৰ জোপত সোমাল। নপৰাকৈ কোনোমতে নাশিলো। ছাইকেলখন পিছলৈ টানোতে কাণত থহৰথহৰকৈ পাৰিল : “চকু যুদি ছাইকেল চলোৱা নে কি হে?”

চুটা ল'ৰা, ফোল আৰু বাক বহুমান বয়সীয়া হ'ব লাগে।

“মইতো ঠিকেই আছিছো, ভোমালোক ঠাইতে গহৰ আঁৰবপৰা আগতে ওলালাহি—কি কৰিম?”

“কি কৰিম! একো কৰিব নোৱাৰা যদি ছাইকেলৱালা হৈছা কিয়?” সিহঁত দুয়োটাই খোজ ললে। যাওঁতে সকলোৰে কাষৰি গ'ল, “ইস্, বৰ একেবাৰে নেদেখা মানুহক ছাইকেল চলাই দেখুৱাবলৈ আহিছে।”

মই অশ্রুমান হাঁহিলো। মোনাটো ঠিকঠাককৈ ওলামাই আকৌ ছাইকেলত উঠিলো। গৰুবাটোৱে সঁচাকৈয়ে কল্যাণীৰ চিন্তাৰ সূত্ৰ হিচি মোৰ ডেউশক্তি অল্পপৈলনী কৰিবলৈ বাধা কৰালে।

ঘৰৰ ওপৰত ইফালপৰা সিকাললৈ হালি থকা বাঁহবোৰ, সমুখত

কেতিয়াবাই দিয়া বব ববযুগ এজাকৰ পাছত অহা-যোৱা পৰিপাকীৰ চকা, গৰু-মহ, মানুহৰ খোজৰ অধিকৃত সাকী বা মোৰ দুৰ্বল ছাইকেলখনৰ যম। মিঠাই চৌপোলাটোৰ কাগজখন ফাটি যোৱা সম্বন্ধে এইবাৰ আক একো সন্দেহ নাথাকিল। তথাপি মোৰ কবিত্ব-লগীয়া একো নাই বুলিয়েই ভাবিলোঁ। অৱশ্যে প্ৰয়োজন হ'লে মিতিবৰ ঘৰক যাত্ৰাৰ বিৱৰণিৰে মিঠাই-কল-কাপোৰ একাকৰ হৈ যোৱাৰ কৈফিয়ৎ দিয়াৰ চেষ্টা কৰিব লাগিব বুলি ঠিক কৰিলোঁ। অলপ লাজৰ কথা হ'ব; কিন্তু বুজাই দিলে বুজা উচিত। অন্ততঃ মোৰ ভৱিষ্যত মিতিবৰপৰা মই তেনেকুৱা এটা আশা কৰিব পাৰোঁ।

অৱশ্যে আশা কৰি বহুত ক্ষেত্ৰত ফল লাভৰপৰা বিবত থাকিব-লগীয়া হয়। কল্যাণীয়েও কিজানি তাকে প্ৰমাণ কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল। গোল মুখ, বগা বং, উজ্জল আৰু তীক্ষ্ণ চাৱনি, অনবৰত চুলিবোৰ লিৰিকি-বিদাৰি থকা মিহি মিহি আঙুলিবোৰেৰে প্ৰায় ধুনীয়াই বুলিব পৰা কল্যাণীৰপৰা পাছত মই বহুত আশা কৰিছিলোঁ। অৱশ্যে মই আশা কৰিছিলোঁ নিজে, আৰু নিৰাশো হ'লোঁ অকলে অকলে। যদি মোৰ বিশ্লেষণ ঠিক হয়, তেনেহ'লে কল্যাণীৰ চকুত মৰম আছিল, কথাত সহানুভূতি আছিল আৰু অন্তৰত ভালপোৱা নিশ্চয় আছিল। কিন্তু সেইবোৰ মোৰ কাৰণে আছিল বুলি প্ৰথমতে যিদৰে ভাবিবৰ সম্বল পাইছিলোঁ, পাছলৈ সেইদৰেই সন্দেহত ডুবি গৈছিলোঁ।

কল্যাণীয়ে যোৱা তিনি বছৰে মোৰ লগত কেৱল মৌখিক পৰিচয়ৰ যোগাযোগটোকেই বন্ধা কৰি আহিছিল যেন লাগে; কিন্তু নিজৰ সন্তুষ্টিৰ কাৰণে তাৰ ভিতৰতে মই হৃদয়তা বিচাৰি লৈছিলোঁ। ডেকা-গাভৰু বহুত ঘটিলে, হয় সি বাঢ়ি গৈ প্ৰণয়ত পৰিণত হয়, নহয় কমি আহি সাধাৰণ চা-চিনাকিৰ পৰ্যায়ত পৰে—কথাৰাৰ বিশ্বাস কৰিবলৈ মন যায়, কিন্তু কবিলে মোৰ লোকচান হয়।

এবাৰ চিৰস্বাদাৰ পৰিয়ালৰ লগত কুৰিবলৈ গ'লোঁ, কেইবা

দিনৰ কাৰণে। নতুন ঠাইত কল্যাণীয়ে মোৰ জন লৈছিল।- মোৰ
 লগতে হাঁহি-খেমালি কৰি, নানা ঠাই কুৰি ডাই উপভোগ কৰিছিল।
 ডাইৰ সবলডাই উক দিয়া দিনকেইটা মোৰো ভালৈ কাটিছিল।
 মই নিজকে প্ৰকাশ কৰাৰ সুবিধাৰ কথা আগতে মাছে মাছে
 নভবাকৈ নাছিলোঁ, কিন্তু নতুন ঠাইত ডাইক সদায় কাষতে পাই
 সেই সুবিধা কমিও লগোৱাৰ কথা এদিনো মনলৈকে নাছিল।
 এতিয়া এটা সাধাৰণ ব্যাখ্যাৰ আশ্ৰয় লৈ আশ্ৰয় হুওঁ আৰু হাঁহোঁ ;
 নতুন ঠাইত অলপ মুকলিসুৰীয়া মনটোৰে ডাই সেই কেইদিন মোৰ
 আশ্ৰয় লোৱাৰ বাহিৰে গত্যন্তৰ নাছিল, মাহুহো আন কোনো
 নাছিল। মোক নিৰীহ পাই ডাই মোক অলপ খুটুৱাই ললে।
 বুধিয়ক ছোৱালী, সন্দেহ নাই।

এইদৰে এবাৰ ডাবি চালে কিন্তু মোৰ সকলো আশাৰ বাট বন্ধ
 হয়। কল্যাণীক বৰ ভাল লাগে ; ডাইৰ বিষয়ে ইমান খবৰ চিন্তাও
 অসম্ভৱ লাগে।

পাছলৈ মাক কাৰণে এটা নতুন চিন্তাৰ বাট মুকলি কৰি লব
 লগাত পৰিলোঁ। মাক কাৰণেই দিনৰ পাহাৰ খেলা বন্ধ কৰাৰ কথা
 ডাবিলোঁ। চুবুৰিৰ বিভিন্ন ভৰপৰ মাহুহে বিভিন্ন ভাৱে মোক
 যিবিলাক কথা কয়, তাৰ অৰ্থ শেষত গৈ একেই হয়গৈ ;—মাক সুখৰ
 কাৰণে সোনকালে মোৰ বিয়া পাতিব লাগে।

মোৰ সমবয়সী ইন্দিৰ মাকে এদিন মোক চোলা এটা ধুই থকা
 দেখি কলৰ পাবত ক'লে, “বোলোঁ আৰু কিমান দিন এনেকৈ
 কাপোৰ ধুই কটাবা ?”

“হওক দিয়াচোন, ভালৈ ভালৈ গৈছে দেখোন দিনবোৰ।”

“যাবতো—!” ইন্দিৰ মাকে যুথ টিপি হাঁহিলে। তেওঁৰ
 ইংগিতবোৰ মাছে মাছে অকচিকৰ হ'লেও বেছিভাগ সময়ত যথেষ্ট
 আমোদজনক। মই হাঁহিলোঁ আৰু ক'লোঁ, “তোমাৰ খতাব
 একো সলনি নহ'ল দিয়া।”

“বাক আমাৰ কথা বাদ দিয়া, তুমি নিজে কিবা এটা কৰা যদি কৰা, নহ’লে আমাক কোৱা, আমি বলে পাবিম।”

“বাঃ, নোৱাৰিবা কিয় ? ইচ্ছা কৰিলে তুমি এখন ঘটকালিৰ দোকান খুলিব পাৰা।” মই হাঁহি হাঁহি ক’লোঁ।

ইন্দিৰ মাক উচাট মাৰি গ’লগৈ।

শাস্তিৰ বাপেক বুঢ়ায়ো এদিন ধীৰে সুস্থিৰে, জ্বমাক বহুৱাই লৈ ক’লে, “বোপা, দেউতাবে সেয়া যি কৰিলে কৰিলে। যোৱা কথা গ’ল, সেইবোৰ ভাবি এতিয়া আক কি হ’ব ? কিন্তু মাৰজনীলৈ তই চকু দিবি। তোৰ কাৰণে বব কষ্ট কৰিলে দে। তোকনো আক কি দোহাৰিব লাগিছে, তইতো সকলো জান। তোৰ বিয়াখন হ’লেও তেওঁ বুঢ়ীজনীয়ে তহঁতক চাই দিনকেইটা খেদাব পাবিব।”

“হয় ককা, পিচে টকা-পইচা হাতত আক অলপ গোটাৰ পাৰিলেহে সাহ কৰিব পাৰোঁ।”

“এবা, এবা, বোপাই—চাই-চিস্তি কিবা এটা কৰ, তহঁত জনা-বুজা হৈছে।”

দেউতাককৈ বয়সত বহুত ডাঙৰ শাস্তিৰ বাপেক। চকুৰে নমনে, মাত শুনি বুজে—কোন। বহুদিন সংসাৰখন চাই লৈ এতিয়া শেষ দিনটোলৈ বাট চাই বহি থাকে। সংসাৰৰ মায়ী কিজানি এৰিব পৰা নাই—সেই কাৰণে প্ৰতিবাৰ কথাতেই বিদায় লব খোজা ভাৰাক্ৰান্ত সুৰ এটা শুনা যায়।

এদিন পাগঘৰৰ ছুৱাবডলিত থিয় হৈ জেঠাইদেৱে ক’লে, “পবন, মাৰক আক পাগঘৰটো এৰিবলৈ নিদিয় নেকি ?”

“মাজে মাজে দেখোন তহঁতে সহায় কৰিলেই হয় জেঠাইদেউ।” —মই ক’লোঁ।

মূঠৰ ওপৰত সকলোৱে কয়। যোৱা বছৰ বিয়া কৰোঁতা লগৰ কেৰাণী উপেনে মাক কইনা দেখুৱাবলৈ আনিছিল। মাজতে সুষোগ পাই সংক্ষেপে সি ক’লে, “এইবাৰ তোৰ পাল।”

শেষত যিদিনা মাই নিজে ক'লে, মই মাকে পৰামৰ্শ খুজিলোঁ। কিন্তু কল্যাণীৰ কথা ক'ব নোৱাৰিলোঁ। ছবাবমান বুকুখন ধপ্ধপকৈ উঠিছিল, কিন্তু একো কোৱা নহ'ল। এতিয়া ভাবোঁ, মা পুৰণা মাহুহ, নতুন কথা ছুণুনোৱাটো ভালেই হৈছিল;—আক মাৰ জীৱনৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ দায়িত্বটো পালন কৰাৰ সম্পূৰ্ণ সুবিধা দিলে তেওঁ শান্তি পাব, সুখী হ'ব।

মাৰ পৰামৰ্শ মতেই আজি টালিয়ে-টোপোলাই দক্ষিণপাটত ছোৱালী ঘৰ চাবলৈ আহিছোঁ, কিন্তু কল্যাণীক এবাৰ কথাটো কাণচোৱাৰ পৰা হ'লে ভাল আছিল।

গকবাটটো গৈ এটা বহল বাস্তাত শেষ হ'লগৈ। মাহুহজনে কোৱা পকী বাস্তাৰ নামত অ'ত-ত'ত ছুটা-এটা শিলঙটিয়ে মূৰ উলিয়াই আছে। ঠিক সময়তে মাহুহ এজনো পালোঁ। তেওঁৰ নিৰ্দেশত দক্ষিণপাটৰ বাটত ছাইকেল চলাই দিলোঁ। কিছুদূৰ গৈ নামিবলগীয়াত পৰিলোঁ। গোটেই বাস্তা জুৰি এজাক গক আহিছে।

ছাইকেলখনেৰে সৈতে একাষৰীয়া হৈ য'ত থিয় দিলোঁ, সেইটো এঘৰৰ পদূলি। কাষলৈ আহোঁতে আহোঁতে নঙলাৰ একাষৰ গোবৰৰ শুকান দ'ম এটাৰ ওপৰতে উঠি পৰিলোঁ। গকবোৰৰ দুই-এটা দল পাব হৈছে, এনেতে পিছফালৰপৰা শক্তিমালী কঠুৰৰ এলানি কাণ্ড পৰিলহি। উভতি চাই দেখিলোঁ, ঘৰটোৰ ছৱাবতলিত এজনী বুঢ়ী।

“সেই বাতিপুৱাই ঠাইখন সৰাৰেপৰা বাঢ়নীট'ৰ এই মাজবাটেত পৰি আছে, তাৰ ওপৰেদিয়োই দহোবাৰ মাহুহজনী আহিছে-গৈছে; বা বাঢ়নীট'ৰ আঁতৰাই একাষৰীয়াকৈ থওঁ,—সেইটো নাই। কোৱাচোন তোমালোকেই, এইবোৰ শাখিনা-কুলকলীয়া স্বভাৱ চকুৰে চাই থাকিব পাৰিনে? তাকে কওঁতেই মহাৰাণী ওকলি চুকত সোমালগৈ। থাক, আমাকো কোনেও সগত বান্ধী কৰি দি

পঠিউৱা নাই নহয়। সময় মূৰত আহি ভাত নাপালে যেতিয়া জাবলি কোবোৱা দিব, তেতিয়া আপুনিয়ে গম পাৰি।”

কথাবোৰ জেওবাৰ সিপাৰৰ মানুহঘৰৰ চোতালত থিয় হৈ থকা লুগবাকীক উদ্দেশ্য কৰি, বিমান দূৰ সজ্জৰ বোৱাৰী জেপীৰ কাঁথোৰাৰ সহছে কোৱা। জেওবাৰ সিপাৰৰ এগৰাকীয়ে অংশ গ্ৰহণ কৰিলে, “ভাত বন্ধা নাই হ’বলা?”

“ক’ৰ ভাত সোপা, চাই যোৱাহিচোন ভোমালোকেই, ব’ৰ চক ত’তে পৰি আছে।”

গকজাক পাৰ হৈ গ’ল। ছাইকেলত উঠিলোঁ। মোৰ পত্নী হ’লৈ মাৰ বোৱাৰী;—এই বিষয়ে মাৰ পৰামৰ্শ মতে কাম কৰি ভাল কৰিছোঁ বুলি নিঃসন্দেহ হ’বৰ চেষ্টা কৰিলোঁ।

হস্পিটালৰ ছাইন ব’ৰ্ডখন দেখি জানিলোঁ—মই বৰজহা গাঁৱৰ মাজেৰে গৈ আছোঁ। এবাৰ অনুমান কৰিলোঁ, মোৰ পিয়াহ লাগিছে। কিছু দূৰ গৈ এটা পদূলিত নামিলোঁ। গক এটা খেদি খেদি এজনী কম বয়সীয়া মানুহ জপনামুখ পাইছিলাহি। গকটো মোৰ কাষেদিয়েই ওলাই গ’ল। মানুহজনীয়ে মোক দেখি হাতৰ কাঠখৰিডাল পেলাই দি মূৰত লবালবিকৈ কাণোৰখন ভুলি সোমাই যাবলৈ বুলি উভতিল।

মই ক’লোঁ, “মোক এগিলাচ পানী দিবনে?”

মানুহজনী অলপ থমকি ব’ল। উভতি নোচোৱাকৈয়ে “সোমাই আহক” বুলি কৈ নিজে ভিতৰ সোমাই গ’ল। মই জেওবাতে ছাইকেলখন আঁউজাই থৈ মাজ চোতালত থিয় দি বুলোঁ। অলপ পাছতে পিতলৰ ঘটী এটা হাতত লৈ মানুহজনী ওলাই আহিল। একো নোকোৱাকৈয়ে তেওঁ ঘটীটো ওচৰৰ মাটিতে থৈ অলপ আঁতৰি থিয় দি ব’ল।

মই ঘটীটো ভুলি লৈ সুৰিলোঁ, “দক্ষিণপাটলৈ আক কিমান দূৰ আছে?”

মাহুহজনীয়ে ওবদিখন আক অজপ টানি লৈ ক'লে, “মই ক'ব নোৱাৰোঁ; ঘৰত মতা মাহুহ কোনো নাই।” মই পূবাকৈ পানী খাব নোৱাৰিলোঁ। বটীটো আকৌ মাটিতে থৈ লৰালবিকৈ বাটলৈ ওলাই ছাইকেলত উঠিলোঁ। মাহুহজনীৰ কথাৰ সুৰটো কাণত আক এবাৰ বাজিল। মই কথা দীঘলীয়া কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিলোঁনেকি ? এবাৰ সন্দেহ কৰি চালোঁ। হাঁহিও উঠিল।

কিছু সময়ৰ পাছত এবাৰ অনুমান হ'ল, মই নিশ্চয় দক্ষিণপাট গাঁৱত সোমালোঁহি। আঁহত গছ এজোপাৰ তলত বাঁহৰ ফালেৰে সজা বেঞ্চ এখনত বহি ছজন লোকে কথা পাতিছিল। তাৰে এজনক সুধিলোঁ, “এয়াই দক্ষিণপাট নহ'ব জানো ?”

“হয় ?”

“মনেশ্বৰ শৰ্মাৰ ঘৰটো চিনি পায়নে ?”

“পাওঁ পাওঁ, এইকালে গৈ পোনতে যিটো বাট, সোঁকালে সোমাই গৈছে, সেইকালে ঘূৰি মাহুহক সুধিলেই দেখুৱাই দিব।”

ইজনে ক'লে, “কেলেই আকৌ সুধিব লাগিছে ! অকণমান গ'লেই—নাবিকল গছ ছজোপাৰে পল্লিটো, সেয়াই মনেশ্বৰ বাপুৰ ঘৰ।”

“ভাল” বুলি আগুৱালোঁ।

এইবাব কিছু সঁচাকৈয়ে বুকুখন বগুৰপাই উঠিল। একেবাবে অচিনাকী মাহুহ এঘৰ, সম্বন্ধটোও কৌতূহলমূলক, তাৰ উপৰি মই নিজে প্ৰাৰ্থী। সংকোচ ভাব আছিল। কিছুমান সম্ভাৱনামূলক কথা ভাবিলোঁ, কিছুমান প্ৰশ্নৰ উত্তৰৰ কথা ভাবিলোঁ, নেদেখা ছোৱালীজনীৰ কথা ভাবিলোঁ। আকৌ এবাৰ কল্যাণীলৈ মনত পৰিল। শেষবাবলৈ তাইৰ কথাও এবাৰ ভাবিলোঁ।

বাক্যটোৱেদি সুবিলোঁ। কিছু দূৰ আগুৱাই ছজোপা নাবিকল গছেৰে এটা পল্লি দেখা পালোঁ। ব্ৰেকডাল চেপা মাৰি পেভেলডাল কেইবাবমান ওভোতা পাকে সুবালোঁ। নিজৰ অৱস্থাটো বুজি হাঁহি

উঠিল। এপাক এপাককৈ পেডেল ঘূৰাই আগবাঢ়িলো। বিমান
পলম কৰাৰ চেষ্টা কৰিলো। নাৰিকল ছজোপা সিমানে আগুৱাই
আছিল। দেখিও নাৰিকল ছজোপাৰ মাজতে ছাইকেলখন বথাব
নোৱাৰিলো। অকণমান আগবাঢ়ি গৈ নামিলো। উভতি আহি
ছাইকেলখন নাৰিকল গছত আঁউজাই থৈ ঘৰটোলৈ চাই পঠিয়ািলো।
আগফালে বাৰান্ধা নথকা খেৰৰ ঘৰ এটা। বেৰবিলাক মিহিকৈ
মাটিৰে লেপা। অ'ত-ত'ত এচমকা-ছচমকা চূণ লাগি আছে; ওচৰ-
চুবুৰীয়াৰ চূণ দিয়া বেৰৰ ঘৰ দেখি ল'ৰা-ছোৱালীয়ে চখত লগোৱা
যেন লাগিল। ওখ ভেটিটোত ৰাতিপুৱা নিমজকৈ মচাৰ চিন আছে।

নঙলা কেইডাল খুলি ছাইকেলখন ঠেলি, ঠেলি চোতালখনৰ
একাৰেদি সোমাই গ'লো। মাজ চোতালত বহলাই ধান মেলি দিয়া
আছে। মাজতে খুটি এটা পোতা, আৰু তাৰ মূৰত কাউৰীৰ ডেউকা
এখন ওলোমাই ধোৱা আছে। ছাইকেলখন এইবাৰ পিৰালিত
থলো। সাৱধানৈ লোৱা সৰ্বেও পেডেলৰ খোঁচ খাই পিৰালিৰ মাটি
অকণমান এবাই পৰিল। মূৰ তুলি চাই দেখিলো। তেৰ-ঠেথ বহুৰীয়া
ল'ৰা এটাই মোৰ মূৰলৈ চাই আছে। চকুৱে চকুৱে পৰ্বোতে ময়েই
প্ৰথমতে শূধিলো, “দেউতাবা আছে বাপু?”

“নাই।”

“ক'লৈ গ'ল?” ল'ৰালবিকৈ শূধিলো।

“নামঘৰলৈ।”

“কেতিয়া আহিব?”

“মেল ভাগিলে আহিব।”

“কিমান সময় হ'ব?”

“ক'ব নোৱাৰোঁ, কিয়?”

অলপ সময় ভাবিলো, তাৰ পাছত ক'লো, “বহু লগ পাব
লাগিছিল। নামঘৰ কিমান দূৰত?”

ল'ৰাটোৱে অৱস্থাটো বুজাব কাৰণে বৰ ভাল পালো। সি

ক'লে, “বাক আগুনি ভিতৰত বহক, মই পিতাইক মাতি আনোঁগৈ। আহক।” ভিতৰ সোমাই গ'লোঁ। প্ৰায় চাক-চিকুণ কোঠালীটো। এটা চুকৰ খুঁটাতে এটা পছৰ শিং আৰু তাতে এখন বঙা-নীলা কাগজ লগোৱা বাঁহৰ ধলু আৰু এডাল মনিহালৰ শুটিৰ মালা ঝুলোমাই ধোৱা আছে। হ'ব খোজা মিতিবৰ ঘৰৰ ভাঙনা আৰু ধৰ্ম ছন্নোতে মতি আছে যেন লাগিল। বাতিপুৱা মচা মজিয়াখনত ভৰিৰ দাগবোৰ শুকাই গৈছে।

মই বেতিয়া কোঠালীটোৰ একমাত্ৰ চকীখনত বহি পৰিলোঁ, তেতিয়া মোক চাৰিওফালে চাৰিটি প্ৰাণীয়ে আগুৰি ধৰিছে। তিনিটা ল'ৰা, এজনী ছোৱালী। ক্ৰমান্বয়ে প্ৰায় আঠ, ছয় আৰু চাৰি বছৰীয়া ল'ৰাকেইটা আৰু ছোৱালীজনী নিচেই সৰু, খোজ কাঢ়িব পাৰে, হয়তো মাতো ফুটিছে। শেষৰ ছটি দিগন্তৰ। দ্বিতীয়টিয়ে বোধহয় ডাঙৰ ককায়েকৰ আঠৰ তললৈকে পৰা চোলা এটা পিন্ধি ছসাজ কাপোৰৰ প্ৰয়োজন পুৰাইছিল। সিয়েই মোক প্ৰথমে সুধিলে, “আই, তই ক'বপৰা আহিছ ?”

মই হাঁহি হাঁহি ক'লোঁ, “বহুত দূৰপৰা আহিছোঁ।”

চাৰি বছৰীয়াটোৰ কিন্তু প্ৰত্যয় নহ'ল, সি ক'লে, “ই-হু, বহুত দূৰপৰা আহিছে। সোঁ ডা-পৰা অহা নাই ?”

আঠ বছৰীয়া ল'ৰাটোক সুধিলোঁ, “তোমাৰ নাম কি বাপু ?”

সি ক'লে, “মনোহৰ।”

তাৰ লগতে কথা চলিব বুলি ভাবিলোঁ। সুধিলোঁ, “মাবা ঘৰত আছে ?”

“নাই, ঘাটলৈ গৈছে।”

“ঘৰতনো কোন আছে ?”

“বাইটি আছে।”

ইতিমধ্যে ছবাবখনেদি চাই পঠিয়াই ভিতৰ চোতালত থাক চকামকাটক দেখিছিলোঁ, তেওঁকেই বাইটিয়েক বুলি ঠাৱৰ কৰিলোঁ।

মই অলপ ভাবিলোঁ। মাই আহিবৰ সময়ত শিকাই দিয়া কথা-
খিনি মনত পেলালোঁ। বৰ সংকোচ লাগিল। লাজো লাগিল।

ইতিমধ্যে মোৰ পিছকালে মনে মনে খিয় দিয়া ছবছবীয়াটোৱে
চোলাটোত ধৰি টান এটা মাৰিলে। তাৰ বসিকতা গ্ৰহণ কৰিব পৰা
অৱস্থাত মই নাছিলোঁ। অৱশ্যে মনোহৰে তাক ডাবি এটা মাৰি
ক'লে, “এই গক নাপায়; বৰি, পিতাই আহিলে কৈ দিম।”

মই উঠি গৈ ছাইকেলবপৰা মোনাটো সোলোকাৰোঁ। ব্লাউজৰ
কাপোবটো উলিয়াই মোৰ চোলাৰ জেপত ভৰালোঁ। মনোহৰৰ
হাতত মোনাটো দি ক'লোঁ, “এইটো ভিতৰত দিয়াগৈ যোৱা।”

“বাইটিয়েবাৰ হাতত” বুলি ক'ব খুজিছিলোঁ, মুখবপৰা নোলাল।
মনোহৰৰ পিছে পিছে দুই প্ৰাণী দৌৰি গ'ল। ছোৱালীজনীৰ
ঘটনাটো ঠিকমতে বুজাত পলম হ'ল; শেষত নিজকে অকলশৰীয়া
দেখি এবাৰ মোটল চাই থপ্‌থপটক ভৰি পেলাই তাই লব মাৰিলে।
মই কমালখন উলিয়াই লৈ এলাৰ মুখখন মচিলোঁ। বাপেক-মাকৰ
অল্পপস্থিতিত ঘটনাটো সহজভাৱে আবৃত্ত হৈ বোৱাত ভাল লাগিল।

চকামকাটক দেখা ছোৱালীজনীৰ ৰূপটো ভাবিলোঁ। গাব বংটো
বগা যেনেই পালোঁ। লাহে লাহে ধোজ কাঢ়ি গৈছিল। ওখও
কল্যাণীৰ সমানেই হ'ব বোধহয়। ভিতৰবপৰা অলপ গণ্ডগোলৰ
শব্দ এটা আহিল। কোনোবাই “থ, থ” কৰিছে, কোনোবাই “দে,
দে” কৰিছে, মাজতে এটাই “মই চাওঁ, মই চাওঁ”কৈ চিঞৰি উঠিছে।
ইহঁত সকলোকে দিয়া, নিয়া, চোৱাত কোনে শাসন কৰিছে—অজ্ঞান
কৰিলোঁ।

বেছি সময় অকলশৰীয়া হৈ থাকিবলগীয়া নহ'ল। ছবছবীয়া
আক চাবিছবীয়া আকো ওলাই আহিল। সিহঁতৰ ছুয়াটাৰে হাতত
এটাকৈ বাকলি গুচোৱা কল, ইতিমধ্যে একামোৰকৈ মৰা হৈ গৈছে।
আনটো হাতত বাকলি দুগুচোৱা;—বুজিলোঁ, সম্ভৱতে দুটাকৈ ভাগত
পৰিছে। ছবছবীয়া মোৰ কাষ চাপি আহিল। চোলাটো

ওভোডাই নাকৰ শেঙুনখিনি সঁচি লৈ সি এটা আঁঠু মই বহি থকা চকীখনৰ একাষত উঠাই ললে। তাৰ পাছত মোৰ ওপৰ জেপটোত তাৰ বাঁওহাতৰ কলটো লগাই দি সুধিলে, “আই—এইডাল কাটেন ?”
মই ক’লো, “ওঁ।”

সি বাঁওহাতখন আগবঢ়াই দি ক’লে, “ঘড়ী এটা ভয়ো আঁকি দেনা।”

তাৰ হাতখন ধৰি মই ভাবিলো—এনেকৈ কাউণ্টেন পেনেবে হাতত ঘড়ী আঁকি লোৱা ব্যৱস্থাটোৰ কথা ই জানিলে কেনেকৈ ? অৱশ্যে আচৰিত বা নতুন কথা একোৱেই নহয়, তথাপি মনলৈ আহিল—ইয়াৰ আগতে কোনে বা ঘড়ী আঁকি দিছিল। অমূলক চিন্তা বন্ধ কৰিবলৈ তাক সুধিলো, “বাইটিয়েৰে কি কৰিছে অ’ ?”

সি ক’লে, “খৰি ব’দত মেলি দিছে।”

“মাতিছে বুলি ক’লে য়াচোন।”

“কিয় ?”

“এনেয়ে—যা।”

সি দৌৰ মাৰি সোমাই বাওঁতে “বাইটি বাইটি” কৈ চিঞৰিয়েই গ’ল। মই এটোক সেপ গিলিলো। মাই কোৱা কথাবোৰ আকৌ মনত পেলালো।

অলপ পাছতে ছবছৰীয়া ওলাই আহিল। এইবাব তাৰ দ্বিতীয় কলটোৰ ওপৰত আক্ৰমণ চলিল। মই সুধিলো, “ক’লি ?”

সি খলাগিলে। কিছু সময় এনেয়ে গ’ল। জেপৰপৰা ব্ৰাউজৰ কাপোৰডোখৰ উলিয়াই সৰুৰে ভাঁজ কৰি দুই হাতেৰে লুকাই ধৰি বুলি। আকৌ ছবছৰীয়াক ক’লো, “বাইটিয়েৰক আকৌ মাভগৈ বা।”

সি সিটো কোঠালীত সোমোৱেই, “অই বাইটি” বুলি গগন কলা চিঞৰ এটা মাৰি লগে লগেই সৰু হৈ গ’ল। পিছ মুহূৰ্ততে সি কোৱা শুনিলো, “ভোক মাতিছে নহয় ! অ’ তই পলাই আহ ?” অৱস্থাটো

মোৰো অসহ লাগিল। কাণ-মূৰ গৰম হোৱা যেন পালোঁ। কিবা ভাবি কাপোৰডোখৰ আকৌ জেপত ভৰাই ধলোঁ। অলপ পাছতে, গাটোৰ একাল লুকুৱাই, এটা ভৰি ছৱাবডলিটোৰ ওপৰত তুলি মনোহৰব বাইটিয়েক থিয় হ'লহি। অলপ পৰ বৈ তাই ক'লে, “কিয় মাতিছিল?”

চকুযোৰ ধুনীয়া, চাৱনিটোত ইচ্ছা কৰিলে যেন অৰ্থ উলিয়াব পাৰি, গাৰ বংটো উজ্জল, লাৱণী গঢ়ন। ছোৱালীজনী ধুনীয়া।

“কিয় মাতিছিল?” তাই চকুলৈ চাই সুধিলে।

“তোমাৰ নাম কি?” অশ্রুস্তত হৈ সোধোঁতে মোৰ খোতামোজাই লগিল।

“সাদৰী।”

মই যেন তলমূৰকৈ নামটো মনত বখাৰ চেষ্টা কৰিলোঁ। দ্বিতীয় প্ৰশ্নটো মনতে আলচ কৰিলোঁ। মুখ তুলি চাওঁতে তাইৰ চকুৱে চকুৱে পৰিল। অৱস্থাটো অনুকূল হোৱা হ'লে লাজত কোঁচ-মোচ খাই পৰা ছোৱালীজনীক চাই আনন্দ পালোঁহেঁতেন, কিন্তু মই নিজৰ সমতাকে বক্ষা কৰিব নোৱৰা যেন পালোঁ। কথা নপতাটো বেয়া হোৱা দেখি ঘপৰাই সুধিলোঁ, “তুমি কিমানলৈকে পঢ়িছিল?”

এইবাৰ তাই যেন লাজত মুচৰি পৰিল। ময়ো বুজিলোঁ, প্ৰশ্নটো বৰ চিৰাচৰিত হ'ল। তথাপি তাই ক'লে, “ছিন্নলৈকে, মাইনৰ দিয়া নাই।” লগে লগে ভাবিলোঁ,—কিয় নিদিলে সোধোঁ নেকি? সুসুধিলোঁ। আকৌ ঠৰ লাগি চালোঁ।

ছোৱালীজনীও ধুনীয়া, মাতটোও শুৱল। অস্তুত: মোৰ ভাল লগাৰ কালবপৰা। মোৰ কথা একেবাৰে ঢুকাই গ'ল। জেপত হাতটো সূমুৱালোঁ। ব্লাউজৰ কাপোৰটুকুৰাত হাত পৰাৰ লগে লগে উশাহটো চুটি হোৱা যেন পালোঁ। পলম নকৰিলোঁ। হাতখন আগ বঢ়াই দি ক'লোঁ, “লোৱাচোন।”

“কি?”

“একো নহয়,—কিবা এটা।”

“কিয় ?”

“এনেয়ে লোৱাচোন।”

“নালাগে, ঘৰত পিতাদেউহঁত কোনো নাই।”

“একো নহয় লোৱা। মই পিতাদেউবাক কম।”

তাই তলমূৰকৈ থিয় দি ব'ল। হাতখন মেলি বৈ থকাৰ শক্তিও মোৰ নাইকিয়া হৈ গ'ল। বোধহয় কাণ দুখনৰ ভৌ-ভৌৱনি উঠিল। অলপ পৰৰ পাছত লাহে লাহে আহি তাই কাপোৰটুকুৰা ললে আৰু উভতি সাউতকৈ ভিতৰ সোমাল। মই নিস্তক হৈ বহি বুলোঁ। এজাক যেন ধুমুহা পাৰ হৈ গ'ল।

অলপ সময় অকলে বহি বুলোঁ। চাৰিবিছৰীয়া, মনোহৰ—কোনো এটাও নাই : এটাইখন বাহিবলৈ ওলাই গ'ল। মই সাদৰীৰ কথাকে ভাবিলোঁ।

অলপ পাছতে নঙলামুখত এজন মানুহ দেখিলোঁ। খালী গাটো দেখি মানুহজন কৰ্মঠ বুলি অনুমান কৰিলোঁ। মানুহজন সোমাই আহিল। বুজিলোঁ, সাদৰীৰ বাপেক। চকীখনত অলপ পোন হৈ বহিলোঁ। তেখেতে সোমাই আহিয়েই পোনতে সুধিলে, “মোকে বিচাৰিছিলো বোলে বোপা ?”

“হয়।”

“ক'বপৰা আহিছা ?”

“টাউনৰপৰা।”

“কি কথা কোৱাচোন, মই দেখোন চিনিব পৰা নাই।”

মই তলমূৰকৈ থাকিয়েই ক'লোঁ, “আপোনাৰ ঘৰৰ কথা বিপিন ককাইদেৱে মাক কৈছিল। তাতে মাই এপাক মাৰিবলৈ কোৱাত আহিলোঁ।”

সাদৰীৰ বাপেকে মোৰ মুখলৈ চাই ব'ল। মোৰ নিৰ্বাচনী

পৰীক্ষা যেন লাগিল। অলপ পাছত ভেঁথে ক'লে, “কোন
বিপিনৰ কথা ক'লো?”

“টাউনৰ বিপিন,—সম্বন্ধত আপোনাৰ যে ভাগিনীয়েক হয়।”

ভেঁথে তলমূৰকৈ ভাবিলে, তাৰ পাছত ক'লে, “মোৰ ভাগীন
হয়? কথাটো কি কোৱাচোন।”

মই কৈ গ'লো বিপিন ককাইদেৱে মাক খবৰটো দিয়াৰ কথা,
মায়ে মোক পঠিয়াই দিয়াৰ কথা। সাদৰীৰ কথাও উলুৱালোঁ।

“বাক তোমাৰ দেউতাবাৰ নামটো কোৱাচোন।”

“মহীকান্ত শৰ্মা, ভেঁথেত ঢুকাল।”

এনেতে বাহিৰত ঘৰংকৈ শব্দ এটা হ'ল। বুজিলোঁ, মোৰ
ছাইকেলখন পৰিল। উঠি গৈ ছৱাৰমুখৰপৰা চাই দেখিলোঁ,
মনোহৰে হেঁপোৰ-হেঁপোৰকৈ ছাইকেলখন তোলাৰ চেষ্টা কৰিছে,
বাকী ছটা অলপ দূৰত অপৰাধীৰ দৰে থিয় হৈ আছে। মোৰ পিছে
পিছে সাদৰীৰ বাপেকো ওলাই আহিল। ভেঁথেত গৰ্জন তুলিলে,
“এই গৰুহঁত, নখলি নে? বহু আজি। এই বদ্মাচ, ভিতৰলৈ যা,
হাকপেন পিছাইগৈ।”

মই আকৌ চকীত বহিলোঁহি। ভেঁথেত সুধিলে, “বাক বোপা,
তুমি মোৰ ঘৰটো কেনেকৈ উলিয়ালাহি?”

“আক-তাক সুধি সুধি আহি পালোঁহি।”—প্ৰশ্নটোৰ সাৰ্থকতা
জুবুজি ভেঁথেতৰ মুখলৈ চাই ক'লোঁ, “আক বিপিন ককাইদেৱেও
কৈছিল, মনোহৰ শৰ্মা বুলিলে বেয়ে সেয়ে ঘৰটো দেখুৱাই দিব
বুলি।”

“মনোহৰ শৰ্মা?”

“হয়।”

ভেঁথে অলপ অস্থিৰ হ'ল, কিন্তু সকলো মাতেৰে ক'লে, “এহ, তুমি
ভাল ভুলটো কৰিলা দিয়া; কোনেনো তোমাক ঘৰ দেখুৱাই দিলে!
হেঃ।”

মোৰ বুকুখন চিৰিংকৈ গ'ল, মূৰটো কম্বুৰমাই উঠিল, কিন্তু একো ক'ব নোৱাৰিলোঁ। চকু দুটা মেলি তেখেতৰ মূৰলৈ চাই বুলোঁ।

“মনেদৰে শৰ্মাৰ ঘৰ আগলৈ থাকিল। চৰকাৰী বাস্তাইবি উঠি অলপ গ'লেই সোঁকালে যিটো বাস্তা পাৰা সেইকালে সোমাই কেইঘৰমান এৰিলেই পদূলিত নাৰিকল গছ দুজোপাৰে মনেদৰে শৰ্মাৰ ঘৰ। ভাল ভুলটো হ'ল দিয়া।”

পিছৰ কথাখিনি কাণত উতলা তেল সোমোৱাদি সোমাল। মোৰ মূৰটো ঘূৰাই গ'ল। এক মুহূৰ্ত্তও পলম কৰিব নোৱাৰিলোঁ। “বাক মই উঠোঁহে, বেয়া নাগাব বুইছেনে”—বুলি দুৱাৰৰ বাহিৰ ওলালোঁ। তেখেতৰ একো কথা শুনিবলৈ বাট নাচালোঁ। বাহিৰ ওলাই থোৱা ঠাইত হাইকেলখন নেদেখিও অলপো নবলোঁ। নাৰিকল দুজোপা একে উশাহে পাৰ হৈ বাস্তাত ঘিৰ দিলোঁ। দেখিলোঁ, অলপ দূৰত চাৰি, ছয় আৰু আঠবছৰীয়া, তিনিওটাই একেলগে হাইকেলখন ধৰি ঠেলি লৈ ফুৰাইছে, অথচ এটাও উঠা নাই। মই গুচৰ পালোঁগৈ।

হবছৰীয়াই ক'লে, “আই, মোক অকণ চলাচোন।”

লগে লগে চাৰিবছৰীয়াই “ময়ো ময়ো” কৈ প্ৰাৱ কান্দিয়েই পেলালে। মই তেতিয়া নিজৰ জগতত। হাইকেলখনৰ ছেঙলবাৰত যেতিয়া ধৰিলোঁ, তেতিয়া পেডেলত ছয়োটা ভৰি তুলি চাৰিবছৰীয়া আৰু পিছৰ মাদগাৰ্ডত ছয়োটা ভৰি দুফালে দি হবছৰীয়া হাইকেলত উঠি পৰিছে। কিছু দূৰ সিহঁতৰে সৈতে হাইকেলখন ঠেলিলোঁ। এনেতে পিছকালৰপৰা দৌৰি আহি সেই প্ৰথমে লগ পোৱা ডাঙৰ ল'ৰাটোৱে মোক খালী মোনাটো দিলেহি। নিৰ্বিকাৰ হৈ মোনাটো ললোঁ। সি এটাইকেইটাকে হাইকেলৰপৰা নমাই লৈ গ'ল।

একে জাঁপে হাইকেলত উঠি মই শৰীৰ আৰু হাইকেলৰ দৱামাৱা এৰি চলাই দিলোঁ। মোৰ পিছে পিছে খিলখিলকৈ হাঁহি হাঁহি সামৰীয়ে ৰেদি অহা যেন পালোঁ। সকলো ল'ৰা-ছোৱালীকেইটাই খাই দলিউৱা কল বাকলিৰে পিঠিত পৰিছেহি যেন লাগিল।

প্ৰথম তিনিআলিটোত সকল ল'ৰাটোৱে দেখুৱাই দিয়া
বাস্তাটোৱেই যে আচল বাস্তা আছিল, বুজি পালোঁ। সকল ল'ৰা-
ছোৱালীৰ গাত গোসাঁই থাকে।

কোন বাটেদি আহি ঘৰ পালোঁহি, মই ধৰিবই নোৱাৰিলোঁ।
একেবাৰে পিছফালৰ চোভালত গৈ ছাইকেলৰপৰা নামিলোঁ।

কিন্তু নমাৰ আগতেই মই স্তব্ধ হৈ গ'লোঁ।

—কল্যাণী—

পাগঘৰৰ দুৱাৰডালিটোৰ ওচৰৰ বেৰত আঁউজি কল্যাণী থিয় হৈ
আছে। স্থিৰ উজ্জল চাৱনি, সুন্দৰ দেহ, শাস্ত হাঁহি। বহুত দিনৰ
পুৰণি কল্যাণী,—ছবছৰৰ আগৰ। খুটাটোত ছাইকেলখন আঁউজাই
ধৈ শুধিলোঁ, “কল্যাণী তুমি দেখোন,—কেতিয়া আহিলা?”

বহুত পৰৰপৰা উদ্ভৱ দিম দিমকৈ থকাৰ দৰে তাই একে
লানিয়ে কৈ গ'ল, “অধনি—বাতিপুৱাই আহিলোঁ : কেতিয়াবাৰপৰা
যাওঁ-যাওঁকৈ আছোঁ, আইতাই যাবলৈ নিদিয়ে, কৈছে ভাত খাই
যাব লাগিব ; মই হ'লে ভাত-চাত নাখাওঁ।”

চোভালৰ বহীডালত মেলি ধোৱা আধা ভিতা গামোচাখনেৰে
কপাল আৰু ডিঙিৰ ঘামবোৰ মচি পেলালোঁ।

বতুদাহ

ঠিক অকিছ-ঘৰ পোৱাৰ আগতেই সোঁ-ভৰিখনত সি ভালকৈয়ে উজুটিটো খালে। কোনোমতে নপৰাকৈ বৈ সি উভতি চালে, কিহখনো উজুটি খালে। এচপৰা ইটা আধা পোত খাই আছে। তাৰ কথা কোনেনো কি কয় জানো—তাকে ভাবি সি নাক কোঁচাই এটা অক্ষুট বিৰক্তি প্ৰকাশ কৰিলে। ভৰিত সি চুখ বিশেষ নাপালে। যোৱা মাহত উজুটিটো খোৱা হ'লে সি চালেহেঁতেন জোতাপাতৰ আগটো খেতেলা খাই মুখমেলা হৈ গ'ল নেকি; কিন্তু আজি সি ভৰিখনৰ আগটো তুলি, মূৰটো অলপ চপৰাই চালে, নতুন জোতাপাতৰ 'ৰেপ'টো নষ্ট হ'ল নেকি? নতুন বস্ত্ৰ, এতিয়াৰপৰাই আদৰ কৰি নাবালে বেছি দিন টিকোৱা টান। বেছি দিন নিটিকিলে সতকাই এযোৰ লোৱা আক টান। সি ছাতিটো জপালে। উভতি আহি ছাতিৰ আগেৰে আধা ওলাই থকা ইটাটোত খুন্দা কেইটামান মাৰি চালে। এনেকৈয়ে আক বা কোনে কত উজুটি খায়। ইটাটো লৰাৰ লক্ষণ দেখা নগ'ল। বেছি কষ্ট কৰি তাক উঘালি উলিয়াবলৈও মন নগ'ল। ছাতিটোৰ কাপোৰখনৰ পাক কেইটামান দি কিটাভালেৰে বাকটো দি দি সি অকিছ-ঘৰৰ কালে আগবাঢ়িল।

আজি যে অকিছলৈ ওলাই অহাৰ যাত্ৰাটো বৰ অসংগলীয়া হ'ল, উজুটিটোৱে তাক সেই কথাকে আকৌ মনত পেলাই দিলে।

জপনামুখৰ ওচৰতে থকা কচুগছৰ জোপটোৰ ওপৰত তামোলৰ পিকখিনি পেলাই সি ছাতিটো মেজি লৈছে, এনেতে শুনিছে—
 “অফিছলৈ যায় মোমাইদেউ?”—বাঁওকালে মুখ ঘূৰাই সি দেখিলে—
 —হেমপ্ৰভা।

“এবা অ’, আহিলোঁ দে, ক’লৈ গৈছিলি?”

“সো অনিতাইঁতৰ চোতালত তাঁত-বাতি কৰিছোঁ নহয়, কাঢ়ি হ’ল; ঘৰবপৰা বাঁচখন নিবলৈ আহিছোঁ।” হেমপ্ৰভাই ক’লে।

“বাক তই আহি থাক, মই আগবাঢ়োঁ।”

“ভাল।”

ঘৰ নোপোৱালৈকে হেমপ্ৰভা তাৰ লগে লগে আহি থাকিল—
 হেঁতেন, কিন্তু তাইৰ লগ এৰিবলৈকে সি বেগাই খোজ পেলালে।
 ভাল মুখেৰেই তাইক কথাকেইয়াৰ ক’লে যদিও, তাৰ পেটে পেটে
 অলপ খং উঠিল। হেমপ্ৰভাক লাম্‌ডিঙৰ বেলৰ কাৰখানাত কাম
 কৰা মাল্লুহ এটালৈ বিয়া দিয়া আজি নবছৰমান হ’ল। গিবীয়েকৰ
 লগতে কেইবা বছৰো থাকিল। কিছুদিন হ’ল, মাক-বাপেকৰ ঘৰত
 আছেহি। প্ৰথম কিছুদিন চুবুৰিটোত বিয়া দিয়া ছোৱালী মাক-
 বাপেকৰ ঘৰলৈ আহিলে যেনেকৈ থাকিব লাগে, তেনেকৈয়ে
 আছিল। ওবাণি-বাৰণি লৈ ইঘৰ-সিঘৰলৈ অহা-যোৱা কৰিছিল,
 শৰভহঁতক লগ পালে পাভল হাঁহিৰে দুই-এটা কথা পাতিছিল,
 ‘কেতিয়াটো যাবি’ বুলি শুনিলে ‘কেইদিনমান থাকিম’ বুলি কৈছিল।
 কিন্তু তাই মাক-বাপেকৰ ঘৰত থকা বছৰত দিন হ’ল আৰু লাহে
 লাহে তাইৰ বোৱাবী-বোৱাবী ভাবটোও গ’ল। আজিকালি তাইক
 কপাহী মেখেলা-চাদৰ পিন্ধি, কুটুৰা-কুটুৰ চুলিসোপা নঢ়কাকৈ, বছল
 কপালখনত সেন্দূৰৰ কোঁটটোৰ যতন নোলোৱাকৈ ইঘৰ-সিঘৰ কৰি
 ফুৰা দেখিলে জীয়ৰী যেনো নালাগে, বোৱাবী যেনো নালাগে, বাঁৰী
 যেনো নালাগে। ওলায়েই তাইক দেখি শৰভৰ অলপ খং উঠিল।
 মোমাইদেউ চেলাবলৈ আৰু বেন সময়লৈ নাপালে। বিয়া দিয়া

ন-বহুব হ'ল, আজিলৈকে ডাইব ল'ৰা-ছোৱালীও একো নাই।

কিছুদূৰ গৈ শবতে সিকালবপৰা আহি থকা ডাক-পিয়নটোক দেখি স্মিলিলে, “কিবা আছে নেকি হে ?”

“নাই দিয়ক।”

নথকাৰেই কথা, শবতে ভাবিলে। সি আগবাঢ়িব ধুজিছিল; পিয়নটোৱে ক'লে, “হেৰি স্তনকচোন, গজেন্দ্ৰ মেধি বোলা কোনোবা এইখিনিত থাকে নেকি ?”

“গজেন্দ্ৰ মেধি ? ক'তা ? এইখিনিত কোনো মেধি নাই, তুমি অলপ আগলৈ গৈ খবৰ কৰা।” বিৰক্তিখিনি সি চেষ্টা কৰি লুকুৱাই উত্তৰটো দিলে। সি আকৌ আগবাঢ়িল। প্ৰতিদিনৰ অভ্যাস মতে মূৰটো চপৰাই সি বক্ষিকুল মাষ্টৰৰ ঘৰৰ আগফালৰ কোঠালীটোৰ খোলা দ্ৱাৰখনেদি ঘড়ীটো চাব, এনেতে তাৰ কাশত পৰিল— “দেউতা।”

সি থমকি ব'ল। উভতি চাই দেখিলে গাত পানী ঢলা অৱস্থাতেই ঘৰত কাম কৰা ল'ৰা মদন দৌৰি আহিছে। শবতৰ ওচৰ পাই সি ক'লে, “আইদেৱে আপোনাক মাতিছে।”

“কিয় ?” শবতে টান মাতেৰে স্মিলিলে।

“মই ক'ব নোৱাৰোঁ।” সি কথা কওঁতে ফোপনিটো বন্ধ কৰি বাৰিছিল। শবত সোঁ গোঁৱাই উভতি আহিল।

সমুখৰ কোঠালীটোতে স্মিত্ৰা থিয় হৈ আছিল। শবতে খোলা ছাতিটো বাবান্দাতে পেলাই ভিতৰ সোমাই খঙেৰে স্মিলিলে, “এই গকটোৱে কিয় পিছকালবপৰা চিঞৰেগৈহে ? কুলক্ষণীয়াবোৰ ক'ববাৰ।”

“নাই, মই মাতিবলৈ কৈছো কাৰণেহে সি মাতিছে।”

“কৈছা, কৈছা; নিকাই দিব নোৱাৰা—কেনেকৈ মাতিব লাগে ? একালে ওলাই গ'লে পিছকালবপৰা এটা নহয় এটা কলি লাগিবই।”

মাটিলৈ চাই গোজোৰাটো মাৰি সি চকী এখনত বহি পৰিল। সুমিত্ৰাই তাইৰ স্বভাৱসুলভ কোমল মাতেৰে ক'লে, “ইস্, আপুনি এইবোৰ কথাতে বৰ লাগে দিয়ক। সকলো, সিনো কিটো বুজি? আক মোবো লৰালৰি হ'ল, পঠিয়াই দিলোঁ। এবক এতিয়া।”

শৰত মজিয়ালৈ চাই গোমোৰাটো হৈ বহি ব'ল। খং কৰাৰ পাছত হঠাতে চোঁচা পৰি ‘কিয় মাতিছিলো কোৱা’ বুলি ক'বলৈ তাৰ সত নগ'ল। চোঁচা কিন্তু সি পৰিছিল।

সুমিত্ৰায়েই আকৌ ক'লে, “ৰাতিপুৱাৰেপৰা কথাটো ক'ম বুলি থাকোঁতেই যাবৰ সময়ত পাহৰি থাকিলোঁ। কালি গধূলি অহা চিঠিখনো আপোনাক দেখুৱা নাই। আজি মোমাইদেউ আহিব।”

“কোন মোমাইদেউ?” এইবাৰ শৰতে মূৰ তুলিলে।

“কেশৱ মোমাইদেউ। আপুনি দেখাই নাই। আমাৰ বিয়াৰ সময়তো আহিব নোৱাৰিলে। ক'লা ডাঙৰ ট্ৰাংকটো আৰু ৰূপৰ বটাটো ভেৰেই দিয়া। মোক বৰ মৰম কৰে। স্কুলতো মোমাইদেৱেই পঢ়াইছিল।”

“ও, মই এতিয়া কি কৰিব লাগে!” শৰতে আকৌ মজিয়ালৈ চকু ঘূৰালে।

“অ' আই! সেইকণ কথাতেনো ইমান খং উঠিব লাগেনে?” সুমিত্ৰাই বুজিলে পিছফালৰপৰা মতাৰ কাৰণে উঠা খং মাৰ যোৱা হ'লে শৰতে অইন ধৰণে কথা ক'লেহেঁতেন।

“আস্, ক'বনো খংটো দেখিনা? কি কৰিব লাগে নোকোৱা কিয়, অফিছ ছুটী লব লাগিব নেকি?”—শৰতে ঠিক পৰামৰ্শ কৰাৰ সুবৰ্ত্তে সুধিলে।

“নাই, নালাগে। মানে মোমাইদেউ বহুত টকা-পইচা থকা মানুহ হ'লেও একেবাৰে হোজা। হাজাৰ হওক গাঁৱতে ঘূৰি-পৰি দিন নিয়াইছে তো! বিয়াৰ আগতে মোলৈ চিঠি এখনত লিখিছিল

—তোৰ কপাল ভাল, বাবু মানুহৰ হাতত পৰিলি।”—হাঁহি হাঁহি কথাৰ কৈ স্মিত্ৰাই পিছ ছুৱাবৈদি চাই পঠিয়ালে, মদন ওচৰতে ক'ববাত আছে নেকি !

“তোমাৰ মোমাইদেউৰা হোজা বুলিহে মোক বাবু মানুহ বুলি ভাবে। তুমি কি বুলি ভাবা ?”

“ব'ব, কথাৰ মাজত কথা নক'ব। মোমাইদেউ আক্ৰি গধূলিতে যাবগৈ। ৰাতিৰ ভাত সাজো খাবলৈ নাপাব। সেই কাৰণে আবেলি ভালকৈ চাহ-তাহ এটোপাকে খুৱাবৰ ব্যৱস্থা কৰাৰ কথা কৈছোঁ। মোমাইদেউ নিজে সুখী মানুহ, আমাকো তেখেতে সুখী দেখিলে বৰ ভাল পাব। ইকালে মোৰ হাতৰ পইচা একেবাৰে ঢুকাল। আপুনি আবেলিৰ আগে আগে টকা তিনিটামান পঠিয়াই দিব। মই ইয়াৰ হতুৱাই কিবা-কিবি অলপ অনাম।”

শবত ইয়াৰ ভিতৰতে প্ৰায় গম্ভীৰ হৈ পৰিছিল। সি একো নোকোৱাকৈ বহি ব'ল। স্মিত্ৰাই সুধিলে, “কিয়, মনে মনে ব'ল দেখোন।”

“তুমিনো বুজা নাইনে কিয় মনে মনে ব'লোঁ ?”

“বুজিছোঁ, আজিতো সাতাইছ, আঠাইছ তাৰিখ হ'লেই, তিনিচাৰিটা দিনৰ কাৰণে কাৰোবাৰপৰা ধাবলৈ টকা তিনিটা নাপাবনে আক ? অফিছৰে লগৰ কাৰোবাৰপৰা ল'ব, দৰমহা পালেই দি দিব।”

শবতে হাঁহিলে। ঘৈণীয়েকৰ সহজ কথাখিনি শুনি তাৰ বৰ ভাল লাগিল। স্মিত্ৰাই শবতৰ অসময়ৰ হাঁহিটো দেখি আচৰিতহৈ হ'ল। কি ক্ল'ব ভাবি নাপাই তাই মোমায়েকৰ কথাৰূপে আকোঁ উলিয়ালে। তেওঁ ক্লাছ ছেভেনলৈকে পঢ়িছিল। কিন্তু এতিয়া সকলো পাহৰিলে। কেৱল অসমীয়া আখৰকেইটা লিখিব পাৰে। ৰিহে আখৰৰ গোট ! স্মিত্ৰাই চিঠিখন আনি দেখুৱাবও খুজিলে।

শবতে পাছত চাম বুলি ক'লে। কিন্তু পঢ়া-শুনা নাই যদিও
 ৰেতি-বাতি কাৰবাৰত ডেওঁৰ বৰ বুদ্ধি। ছুটা ডাঙৰ গুটি-খানৰ
 উৰাল। টকা-পইচাৰ হিচাপ-পাতিও শবতহঁততকৈ ভালকৈহে
 জানে। টাউনৰ চাকৰীয়ালক বৰ ডাঙৰ মানুহ বুলি ভাবে—
 মানে শবতকো।

শবত খপ্‌জপ্‌কৈ থিয় হ'ল। কথা ভাল লগাত শুনোতে
 শুনোতে পলমেই হ'ল।

“তেনেহ'লে মই ছপৰীয়াৰ পাছতে মদনক পঠিয়াই দিম।”

একে আধাবে হয়ভৰ দিবলৈ শবতৰ সাহা-নহ'ল। ছুৱাৰ-
 ঙলিটোত ভৰি দি আশোৱাহ মিহলাই ক'লে, “বাক—দিবাচোন।”

বাস্তাত ভৰি দি শবতে সুমিত্ৰাৰ মোমায়েকৰ কথা ভাবিলে।
 হোজা মানুহ। পঢ়া-শুনা বিশেষ নাজানে, টকা-পইচাৰ হিচাপ
 বৰ ভাল জানে। তাক বাবু মানুহ বুলি ভাবে। গাঁৱতে দিন
 কটাইছে। কিন্তু সুমিত্ৰাই গাঁৱতে দিন কটায়ো নিজক তাৰ
 কাৰণেই যেন গঢ়ি তুলিলে। তাক যিমানখিনি লাগে ঠিক
 সিমানখিনি গোটাই লৈ সুমিত্ৰাই যেন বাট চাই আছিল। টকা-
 পইচা শবতৰো নাই, তায়ে নিবিচাবে। মাক থাকোঁতেই, ডেড়
 বছৰৰ আগতে ঘৰখন পাতিবলৈ চপাই অনা সুমিত্ৰাই সঁচাকৈয়ে
 তাক বৰ সহায় কৰিছে। কাম কৰা ল'ৰা মদনক লৈ তিনিটা
 মানুহৰ ঘৰখন ইমান ভাল লাগিব বুলি বিয়াৰ আগতে ভবা
 নাছিল কাৰণেই সি বিয়াৰ নামত ইমান ওজৰ-আপত্তি কৰিছিল।
 এতিয়া সুমিত্ৰাক ঘৰখনৰে জীৱ যেন লাগে। অনবৰত খুচুৰ-
 মুচুৰকৈ ইটো-সিটো কৰি ফুৰা, গধূলি পাকঘৰত চাকি আক
 আগফালৰ কোঠালীত লেমটো জ্বলাই দিয়া, মদুনৰপৰা বজাৰ
 কৰিবলৈ দিয়াৰ লগৰ উত্ততি অহা পইচাৰ হিচাপ লোৱা, অকিহলৈ
 যাৰ সময়ত টেমালৈও তামোল কেইখনমান ভবাই ছুৱাবমুখত দি
 ৰোৱা সুমিত্ৰাক তাৰ ভাল লগাৰ অন্ত নাই। আনকি ৰাতিপুৱা

গা ধুই সুমিত্ৰাই ভিভা ভবিভ চোভালব ধূলিবোব লগাই, মজিয়াত
ভবিব পাঁচ বছৰাই ভিভব মোমাই গ'লেও তাৰ চাই ভাল লাগে।
দেওবাৰে গা ধোৱাৰ আগতে বেঙেনা-জলকীয়াৰ পুলিকেইটাৰ
গুৰিত মাটি চপাই দিওঁতে সুমিত্ৰাই তাৰ চুৰিয়াখন এচাৰি থকা
চাই ব'বলৈ সি ভাল পায়। সুমিত্ৰাই গান গাব পাৰে বুলিও তাৰ
বিশ্বাস। গুণ্‌গুণাই থাকে, কিন্তু সি সুখিলে নাজানো বুলি কয়।
তাই কাম কৰি গুণ্‌গুণাই কুৰিলে সি চুবাকৈ শুনিব লাগে। এদিন
অনামিকা-বুলবুলিহঁতৰ মাজত বহি পান গাই থাকোঁতেই সি
অকিছবপৰা আহি পাইছিলহি। তাই সেইদিনা বৰ লাজ পাইছিল।

এই সুমিত্ৰাক মোমায়েকে স্কুলত পঢ়াইছিল। মানুহজনলৈ তাৰ
ভ্ৰদ্ধা হ'ল। তেওঁ যেন সুমিত্ৰাক পঢ়াই থাকেহে সহায় কৰিলে।
মানুহজনক ভালকৈ আদৰ-সাদৰ কৰি খুৱাই-বুৱাই পঠিওৱা বৰ
ভাল হ'ব। তাৰ উপৰি টাউনৰ বাবু মানুহৰ সন্মানটোও বাখিব
লাগিব।

কিন্তু ;—হঠাতে তাৰ মনটো বেয়া লাগি আহিল। সুমিত্ৰাৰ
মোমাইদেৱক যদি আক পাঁচ দিনৰ পাছত নাইবা পোন্ধৰ দিন-
মানৰ আগতে আহিলহেঁতেন ! তেওঁ যদি সদায় আহি থকা মানুহ
হ'লহেঁতেন নাইবা কেবানীৰ জাঁৱন বুজা এজন হৈ ভালকৈ চাহ
খুৱাব লাগে বুলি ধৰিলেহিহেঁতেন, তেনেহ'লে হয়তো শৰতে তাৰ
হুবহুব 'মাহৰ শেষ'ৰ অভিজ্ঞতাৰ কাহিনীৰে বুজাই-বঢ়াই একাপ
গুণা চাহ খুৱাই পঠিয়াই দিলেহেঁতেন। কিন্তু বৰ্তমান পাত্ৰৰ
ক্ষেত্ৰত প্ৰশ্নটো একেবাৰে সুকীয়া হ'ল। চাকৰি কৰাৰ আগতে
কেবানী, স্কল-মাষ্টৰৰ চুৰ্শাৰ কথা সি বহুত শুনিছিল, কেইবাবাৰো
মাষ্টৰৰ দৰমহা বিচোৱা 'প্ৰছেছন'তো গৈছিল ; কিন্তু মাহৰ শেষত
যে এওঁজোকৰ হাতত এটা টকাও নথকাটো সম্ভৱ সেইটো
পথাৰত নামিছে সি গম পাইছে। এতিয়াও বহুতে অবিবাস
কৰাত তাৰ আপত্তি নাই। সকলোতকৈ ডাঙৰ কথা হ'ল অসন্তুঃ

সুমিত্ৰাই বিশ্বাস কৰাভেই তাৰ স্বস্তি। যদি অগত্যা কেবাগী
জীৱনৰ মাহৰ শেষটোৰ সম্মুখীন হ'বলগীয়া হয়, তেন্তে অসম্ভৱতঃ
সুমিত্ৰাৰ নিচিনা এজনী গৃহিণী লাগে !

বাহিৰা কথাবোৰ ভাবিবলৈ বাদ দি সি টকা তিনিটাৰ কথা
ভাবিলে। সুমিত্ৰাই সহজেই মুখেৰে সমাধান কৰি থৈ দিলে।
হওক—তাই এইবোৰ জঞ্জালৰ মাজলৈ নাহি সকলো সহজ বুলিয়েই
ভাবি থাকক। কিন্তু আচলতে আঠাইছ তাৰিখে একেলগৰ কেবাগী
এজনক টকা ধাবলৈ খোজাৰ কোনো অৰ্থই নাই।

বৰপ্ৰবৰপ্ৰ শব্দ শুনি সি উভতি চালে। তিনিজনী ছোৱালীয়ে
স্কুললৈ বৰ বেগ দিছে। তাৰ গাৰ কাষেদিয়েই সিহঁত আগবাঢ়ি
গ'ল। কথা ভাবি ভাবি সি বৰ লাহে লাহে খোজকঢ়াটো তুলনা-
মূলকভাৱে ওলাই পৰাত সিও অলপ বেগ দিলে। সোনকালে
অফিছ পালেগৈও সুস্থিৰ হৈ এটা উপায় উলিয়াব পৰা যাব।

অলপ দূৰ যোৱাৰ পাছত আগে আগে যোৱা ছোৱালী
তিনিজনীৰ এজনীয়ে বাঁওবাহুৰ ওপৰলৈ খুঁতৰিটো আনি কেবাহিকৈ
শৰতলৈ চালে। ছোৱালীজনীৰ চকুৱে চকুৱে পৰাত তাৰ সংকোচ
জন্মিল। হঠাতে তাৰ বেগ বাঢ়ি যোৱাটো সন্দেহজনক বুলি
যেন ছোৱালীজনীৰ চাৱনিটোৱে উলুکیয়াই দিলে। সি লাজতে
খোজৰ বেগ কমাই দিলে।

হাজৰিকাৰ ছিগাৰেট-পাথ-তেল-চাবোন-বিষ্কুটৰ দোকানৰ আগ
পাওঁতে হঠাৎ তাৰ কথা এটা মনত পৰি গ'ল। ছাতিটো জপাই
সি দোকানখনলৈ চাপি গ'ল। ঘড়ীটোলৈ চাই বুজিলে, পলম
হোৱা নাই; ছোৱালীকেইজনীয়ে অইন কাৰণতহে বেগ দিছিল।
হয়তো কাৰোবাৰপৰা নতুন গান এটা শিকিব, নাইবা স্কুলৰ
ঙচৰৰ একেলগে পঢ়া ছোৱালী এজনীৰ ঘৰলৈ যাব, নাইবা ঘণ্টা
পৰাৰ আগতে ঘৰত কৰিবলৈ দিয়া অংককেইটা কাৰোবাৰপৰা
টুকিব।

“কিহে, আহিলা?”—স্কুলীয়া দিনৰে উঠৈহতীয়া ককাইদেউ, বুঢ়া হাজৰিকাই সৰু ল’ৰা এটাক আঠোটা লজ্জেক গণি দি সুধিলে।

“আহিলোঁ দিয়ক, ঘড়ীটোৰ সময় ঠিক আছে নহয়?”

“আছে,—হুই-একমিনিটৰ ইফাল সিকাল।”

“দোকানী, এটা লগাই নিদিয়া?” সৰু ল’ৰাটোৱে লজ্জেক আঠোটা হিমালীৰ বটল এটাত ভৰাই থৈ ক’লে।

“ওঁ, পইচা দি কিনা কেইটা বটলত ভৰাই থ’বি, আৰু ডোক বাস্তাত খাবলৈ মই এটা লগাই দিব লাগে! হৌ—ল।”

বুঢ়া ককাইদেউৰ হাতৰপৰা কাণৰ লজ্জেকটো ধাপ মাৰিলে ল’ৰাটোৱে লৰ মাৰিলে। ওচৰতে পাঠশালা স্কুলখন।

“ককাইদেউ, ল’ৰাটোৱে আপোনাক ককাইদেউ বুলিব পৰা হোৱাহি নাই নহয়?” শৰতে হাঁহি হাঁহি সুধিলে।

“হ’ব, হ’ব, আৰু কেইদিন? কিন্তু আৰু নহ’ব, ইমানবোৰ ভাই অকলে চম্ভালিব নোৱৰাত পৰিছোঁ। নতুন ভৰ্তি বন্ধ কৰিব লাগিব এইবাৰ।”—চিৰকুমাৰ বুঢ়া ককাইদেৱে পুৰণিকলীয়া হাঁহিটো মাৰিলে।

শৰতে অলপ পৰ মনে মনে থাকি পাতল সুবেৰে ক’লে, “ককাইদেউ, আপুনি মোৰ সেই টকা ছুটা নিদিলে আৰু।”

“কিহব টকা হে? কি টকা?”

“ই—, এতিয়া মনত নপৰাই হ’ল। সেই লটাৰিৰ টিকটৰ টকা। মোৰ পকেটৰপৰা নগদ দি দিছোঁ। আপুনি আৰু মোৰ টকা ছুটা মাৰিলে।”

বুঢ়াই হো হোঁকৈ হাঁহিলে। “ওঁ ওঁ, মনত পৰিছে। নিৰা দিয়া, এসময়ত মনত পেলাই দিবা, দি দিম।”

“আকৌ এসময়ত! আজিয়েই দিয়কচোন ককাইদেউ, মোৰ এটা বৰ ডাঙৰ কামত লাগিব।”

“ও বোপাই, এই সপ্তাহত টকাৰ নামকে নল'বা। এতিয়া কাটি পেলালেও এক পইচাও নোপোৱা। ভোম্বাডকৈ মোৰ বহুত ডাঙৰ কাম আছে।”

কি ডাঙৰ কাম আছে বুটাইহে জানে। কিন্তু ককাইদেউৰ কথাৰ ওপৰত কথা নচলে। বেছিকৈ পেৰাপেৰি কৰিলে তেওঁ ছুটকাৰ সলনি দহটকীয়া নোট এখন উলিয়াই দিব! ককাইদেউৰ মেজাজ শৰতৰ জনা আছে কাৰণে সি হাঁহি হাঁহি একো নোকোৱাকৈ ব'ল। দোকানৰ অলপ দূৰতে কলেজত পঢ়া বাবুল আৰু দিলীপে থিয়ে হৈ তাৰ ফালে চাই থকা দেখি সি বুজিলে তাৰ যাবৰ সময় হ'ল। সিহঁত দুটাই ছিগাৰেট কিনিবলৈ বৈ আছে; সি থকাৰ কাৰণে কিনিব পৰা নাই। ইয়াতে ছিগাৰেট কিনি লৈ কুলী বস্তিৰ বাস্তাটোৱেদি সিহঁত কলেজলৈ যায়।

টকা খোজাটোৱেই যে উদ্দেশ্য নাছিল তাকে বুজাবৰ কাৰণে শৰতে “লটাৰিৰ টকা পালে কিন্তু মোক আধা দিব লাগিব ককাইদেউ” বুলি টেমাটোৰপৰা কেইটুকুৰমান কুটি ধোৱা শুকান তামোল লৈ যাবলৈ ওলাল।

“বাক মই পালে এটাই সোপা তুমিয়েই ল'বা। মোৰ সেই গাল টকা নহ'লেও চলিব।” বুটাই ক'লে।

শৰত আগবাঢ়িল।

যাত্ৰাটো অমংগলীয়া বুলি ভাবি ভাবিয়েই সি অকিছ-শৰত সোমাল।

নিত্যনৈমিত্তিক অভ্যাস মতে লগৰ কেবানী জগদীশে কলমটোৰে সৈতে কপাললৈ হাতখন তুলিলে। হাঁকোটাডালত ছাতিটো ওলোমাই থৈ শৰতে মূৰটো অলপ চপবালে। আইন দিনাৰ দৰে হাঁহি এটা মাৰি কপাললৈ হাতখন তুলিব নোৱাৰিলে। তাৰ মেজখনৰ কাষ পোৱাৰ লগে লগেই তাৰ টিকিচ্ কৰে থং উঠিল।

“এই ধনী, মোৰ চকীখন গ'ল ক'লৈ?”

পিয়ন ধনীৰাম কোঠালীত নাছিল, আন এটা চুকৰপৰা সহকৰ্মী তকিকে মান্ত লগালে, “এইখন ইয়াতে আছে ডাই, মই অনাইছিলোঁ, মানুহ কেইজনমান আহিছিল।”

“অঃ, ঠিক আছে,” বুলি সি নিজে গৈ চকীখন লৈ আহিল। আজি যেন তাৰ কাৰো ওপৰত বিৰক্তি প্ৰকাশ কৰাৰ দিন নহয়। চকীত বহি সি মেজৰ তলেদি ভৰি ছুখন মেলি দিলে; কাইলৰ জাপটোৰ তলৰপৰা ডাঠ কাগজখন উলিয়াই ছুবাৰমান নিজকে বিচিলে; তাৰ পাছত পোন হৈ বহি কলমডাল তুলি ল'লে।

হাতেৰে কাম কৰি থাকোঁতে সি টকা তিনিটাৰ কাৰণে মনে মনে এখন কাৰ্য্যসূচী তৈয়াৰ কৰি পেলালে। প্ৰথমতে, যোৱা সপ্তাহত বাহিৰা কাম কৰা পইচাৰ বিলখন আজি বাৰ বজাৰ আগতে পাছ কৰাই টকা কেইটা উলিয়াই লোৱাৰ চেষ্টা কৰিব। দ্বিতীয়তে, চিৰস্তাদাৰক দহটকা ধাৰলৈ খুজিব; তিনি টকা খোজাটো বেয়া দেখি। তৃতীয়তে, জগদীশক; তাৰ পাছত আক-তাক, যাকে পায় তাকে।

অফিছৰ কাম তাৰ বৰ বেছি নাছিল। অলপ সময় কাম কৰি সি বিলৰ কেবাগী সত্য মহন্তৰ ওচৰ পালেগৈ। বঙা চিয়াহীৰ আখৰবোৰৰ ওপৰত ব্লটিং কাগজখন হেঁচা মাৰি ধৰি মহন্তই নুখিলে, “কি খবৰ? ভাল নে?”

“আৰ্ছোঁ একবকমে। অলপ কষ্ট কৰি মোৰ সেই একটো বিলখন আজি উলিয়াই দিব পাৰিবনে? দিলে মোৰ অলপ কাম হয়।”

“কোনখন একটো বিল?”

“এই যোৱা সপ্তাহৰ বাহিৰা কাম কৰাৰ। এঘাৰ টকা ছপাইচাৰ বিল এখন।”

“এ, সেইবোৰত হাতেই দিব পৰা নাই! বাকী জেনেবেল-বোৰেই শেষ হোৱা নাই। এইবোৰৰ পেমেণ্ট হোৱাৰ পাছত, মানে অহা সপ্তাহতহে যদি—।”

“নহয়, মোৰ আজি এটা বিশেষ ঠেকা কাৰণেহে আজিয়েই বিলখনৰ কিবা এটা কৰাব কথা কৈছোঁ। নহ'লেনো কিহৰ লবালবি।”

আলপিন এটাৰে কাগজ কেইখনমানৰ এচুকত গাঁথনি এটা দি মহন্তই ক'লে, “মইনো কি কৰোঁ কওকচোন বাক ? এই সোপা দেখিছেই নহয়, চব দ'ম হৈ পৰি আছে। এই কেইদিন আপু হু ছিন্ন কাম কৰিছোঁ। আহোঁও চাবে ন বজাত।”

“মোক আক কি বুজাব লাগিছে ? আমাৰো জানো ঠেলা মাছে ? ময়েই বাক সহায় কৰি দিওঁ, যেনেভেনে—।”

মহন্তই অলপ বিবক্তি মিহলাই ক'লে, “এতিয়া আক সেইবোৰ জঞ্জাল নবঢ়াব বুইছে। আপোনাৰ যদি বিশেষ ঠেকা, তেনেহ'লে আজি অইন এঠাইৰপৰা চলাই দিয়ক। এই কেইটকাৰ বিলখন গিছে পৰেও হ'ব, কিটোনো কথা ?”

“হোৱা হ'লেতো কথাই নাছিল, পিচে কোনো উপায় নাই কাৰণেহে এইটোকে কৰিবলৈ ওলাইছোঁ। চাওক, আপুনি পাবে যদি, পোন্ধৰ মিনিটৰ কাম।”

“এ—হ, আপুনি বাবে বাবে একেটা কথাৰে পেৰেনিয়াই আছে।”—মহন্তৰ খঙেই উঠিল।—“ইফ ইউ ডু নট মাইণ্ড, আই কেন হেল্প ইউ, কিন্তু সেই বুলি আপুনি আনডিউ এডভাণ্টেজ লৈ এজন কলিগক হেৰাফ্ কৰিব কিয় ? উই আৰ নট মেচিন্ছ আকটাৰ অল। কিমান লাগে কওক, মই দিওঁ।”

মহন্তই লং পেণ্টৰ জেপত হাত ভৰালে। শবত একমুহূৰ্ত সময় ঠব হৈ ব'ল, কিন্তু মহন্তৰ হাতটো লংপেণ্টৰ জেপৰপৰা ওলাই অহাৰ আগতে সি লবালবিকৈ উভতিল। ওৰে বাটটো সি তলমূৰকৈ পাব হ'ল। তাৰ মূৰত গম্গমনি উঠিছিল। চকীখনত বহি সি বঙা চিয়াহীৰ কলমডাল তুলি ল'লে। সমুখৰ অদৰকাৰী কাগজ এখনত সি যিহকে পায় তাকে আঁকিলে, কাটিলে,—বোধহয় ক'ব নোৱৰাতে।

এসবরত তাৰ মনলৈ আহিল—সবৰ দৈ আছে, মিছাকৈ তাৰি থাকিলে হয়তো শেষত মৰল আহি উল্লাহাতে উত্ততি দাব সুকিয়াব ওচৰলৈ। জগদীশক কেৱল নি সত্য বহুতৰ কথাটো ক'ব; তাৰ বাহিৰে এতিয়া সকলো নিলি থৈ দিব, এবিধ হয়তো ওকলিহাৰিব সময় আহিবও পাৰে।

ওচৰৰ মেজখনত বৈঠক বহিছে। ধবনী, তকিক, দেৱ, প্ৰেমেশ্বৰ। দেৱ আৰু প্ৰেমেশ্বৰে আইন অকিহবপৰা আহি অলপ মেল মাৰিছেহি। টাউনত হৈ থকা হাৰ্কাছ পাৰ্টিটোৰ কথা ওলাইছে। দেৱ আৰু তকিকে চালে। প্ৰেমেশ্বৰে আন দুই-টাৰিহবৰ বুখবপৰা ভাল বুলি শুনিছে চাব। ধবনীৰ 'দেখা যাওক, পইচা-কড়ি পাওঁ, তাৰ পাছত', —এনেকুৱা ভাব।

“বাক, সেই যে বটলৰ খেলটো দেখুৱায়ে, গুটাকৈয়ে তাত কিবা বাহু-ভাহু আছে নেকি?” দেৱ যেন বহা বোখোৰ-বোখোৰত পৰিছিল।

“ক'ব বাহু অ' ? খালি পাঁচ আঙুলিৰ খেলা, হাত চাকাই। নিচে কিছুমান আছে দেই, নিহঁতে বেহু-বেবিজহু কৰে”—প্ৰেমেশ্বৰে ক'লে।

“ধুব, ধুব”—তকিকে অস্থিৰ হৈ চিঞৰি উঠিল—“সেইবোৰ চব কাং হুং, হাত চাকাই তাত চাকাই একো নাই। এবাৰ দেখুৱাই দিলে আনিও কৰিব পাবিম।” এটাইকেইটাই হাঁহিলে। বাহু বুলিডো বিকাশ নকৰেই, আনকি খেল দেখুৱা বাহুহটোৰ কৌশল-খিনিকো নি স্বীকাৰ কৰি নলয়, যেনেকৈ কোনোবাই শবতক অকিহব কাৰত বব একাপনটীয়া বুলি শলাগিলে সি কয়, “ভেনেকুৱা ছিন্‌ছিৱেৰ আৰু বহুত আছে।”

“বাক, বহুতো আজি চাকলৈ দাৰ, চাবচোন তাৰ কাৰদাবোৰ।” তকিকে ক'লে।

“তই আজি আকৌ মাৰি কিয় ?”

“হিষ্টাবহীত বাব অ’। আক খুলনা খেলটো মোবো বব ভাল লাগে।”

কথাবোৰ শবতে মনে মনে শুনিলে। এবাৰ সি ধনীৰামৰ মাতি লুখিলে, “চিৰস্তাদাবব ওচৰত কোনোবা বহি আছে নেকি?”

“চিৰস্তাদাবতো আজি অহাই নাই ছাৰ। ছুটি লৈছে বোলে।”

শবতে অলপ সময় চকু টিপ মাৰিবলৈ পাহৰি গ’ল; সি সুধিলে, “তই ঠিক জান?”

“নাছানিবলৈ কিটো আছে ছাৰ? মইতো সেই কোঠাসীতে কাম কৰি আছোঁ।”

“বাক যা।”

শবত এইবাৰ বহি থাকিব নোৱাৰিলে। সি জগদীশৰ ওচৰ পালেগৈ। কম সময়ৰ ভিতৰতে সি তাক এটাইখিনি কথা ক’লে। জগদীশে গোজোবা এটা মাৰি ক’লে, “সি ছালা ক’ত মাৰিব, তাক চাই ল’ম এবাৰ; কিন্তু তোমাৰ টকা তিনিটাৰ কাৰণেহে—। তুমিতো জানাই, মোবো সেই। বাক ব’বাচোন, মই হিভিল ব্ৰাঞ্চৰপৰা আছোঁ। এটা সুবিধা হ’বও পাৰে।” জগদীশ লগে লগে উঠি বাহিৰলৈ ওলাই গ’ল। শবত আকৌ তাৰ নিজৰ চকীখনত বহিলহি।

শেষ পৰ্য্যন্ত টকা তিনিটা নাপালে সি যিমান কষ্ট পাব ভাব তুলনাও এতিয়া সি একো কষ্টই নাই পোৱা; সি ভাবিলে। নতনিৰে স্বীকৃত এটা পূৰ্বনি সত্য, কেবাপীৰ দৰমহা সকলো মিলাই ছয়বটী টকা, কিন্তু অইনডকৈ তাৰ এটা লেঠা বেছি। সি মাহে দহটেকাকৈ বিয়াৰ সময়ত কৰা খাৰ মাৰিব লাগে। বাকী কেইটা টকাকে সুমিত্ৰাই যেন হুগুণ কৰি পেলায়। মাহটো তাই চলি দিছে, কিন্তু দুই-এটা পইচা বাহি হোৱাৰ কোনো প্ৰশ্নই নাথাকে। যি মাহত বাহিৰা কাম কৰি শবতে কেইটকানান পায়, সেইমাহতে সুমিত্ৰাৰ সাধাৰণ পানীলগাই নিউমোনিয়াৰ ফালে ঢাল লবৰ উপক্ৰম

কৰে। যি মাহতে হাত ধৰি চলাব কাৰণে ছটকা বাচিব, সেই মাহতে স্মিট্ৰাই আবিষ্কাৰ কৰি পেলাব, শবতৰ গেঞ্জিটো জোতা মচা কামত লগাবৰ হ'ল। যোৱা মাহতো সেইদৰে পোন্ধৰ দিন বাহিৰা কাম কৰি পোৱা টকা ঠৈয়াটোৰে জোতা কিনিবলৈ কওঁতে, সি ছয়টা হাতেৰে জোতাপাত টানি দেখুৱাইছিল যে অন্ততঃ আক এমাহ তাক চলাব পৰা যাব। কিন্তু শেষত গৈ সি জোতা কিনিছে। মৰমৰ জিৰঙ বা দাবীত পৰাজিত হোৱাত আনন্দ আছে; কিন্তু এক এক শ্ৰেণীৰ দাবী এক এক শ্ৰেণীৰ মাহুৰৰ কাৰণে সূৰক্ষিত কৰা দৰকাৰ। আজি আবেলি স্মিট্ৰাৰ মোমায়েকে তাৰ ভৰিব জোতাৰোৰলৈ নাচাৰও পাবে। স্মিট্ৰাৰ এনেকুৱা জাদাৰক ভৱিষ্যতলৈ প্ৰশ্নয় নিদিয়াৰ কথা সি এবাৰ ভাবিলে। অৱশ্যে পিছৰ মাহত মোমায়েক আহিব বুলি জানিবলৈ তাইতো ভৱিষ্যৎ-বক্তা নহয়। ডেতিয়া হ'লেতো তাই জোতা কিনিবলৈ এখাব টকা দি বাকী তিনি টকা বাকচত, শবতৰ দেউতাকৰ দিনৰ পুখনি বস্ত্ৰালী পুথিখনৰ মাজত স্তূৰাই থৈ দিলেহেঁতেন। স্মিট্ৰাৰ ওপৰত উঠা খঙটো তাৰ আকৌ নাইকিয়া হৈ আছিল।

মাহৰ শেষ দিনকেইটা চৰকাৰৰ দৰবপৰা বিনা পইচাই নিজা চাউল-ডাইল-ভেঙ্গৰ ওপৰত চলিছে। কিন্তু সেইবুলি দৰকাৰ হ'লে শবতৰ নিচিনা ডেকা এটাই টকা তিনিটা ৰোগাব কৰিব নোৱাৰাটো সম্পূৰ্ণ অবিদ্বাস কৰিবলগীয়া কথা, হাঁহিব লগীয়াও; কিন্তু এতিয়ালৈকে কথাটো সঁচা, তিনি বজাৰ আগতে মিছা হয় নে নহয়গৈ সেইটোও নিৰ্ভৰ কৰিছে জগদীশৰ ওপৰত :

অকিছৰ কামৰ বেছি হেঁচা নাই; সি আকৌ বাহিৰা কামকে কৰিবলৈ ল'লে। নকল কৰা কাষ। আগৰ দিনা ব'লৈকে শেষ কৰিছিল, তাৰপৰা সি মিথি যাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। এটা হত্যাকাণ্ডৰ ঘটনা। জুৰেকালী মিলেৰ বৈয়াক্ত জুৰবিবি বিদ্ৰাৱ এবছৰৰ পাছত বাপেকৰ ঘৰলৈ গৈ বহা হ'ল। আকুহোৱায়ে

সুৰবিবিহঁতৰ ঘৰলৈ সদায় অহা-যোৱা কৰে। জুবেদালীয়ে বৈশীয়েকক পঠিয়াই দিবলৈ চিঠি লিখিলে লহবেকে উত্তৰ নিদিয়ে। সুবাবমান সি নিজে যাওঁতেও সুৰবিবিৰ ককায়েকে ওভোভাই পঠিয়ালে। কিন্তু এবাৰ, লহবেকৰ চিঠি পাই জুবেদালীয়ে নৈ দেখে ছুকিৰ আঘাতত সুৰবিবিৰ মৃত্যু হৈছে। কে'হ চলিছে!—সুৰবিবিৰে আত্মহত্যা কৰিলে নে আবুহোচেনে তাইক হত্যা কৰিলে? জুবেদালীয়ে বৈশীয়েকক আগতে মাৰপিট কৰাবো প্ৰমাণ আছে।

ক'ত বকমৰ বে ঘটনা! নকল কৰি থাকোঁতে লহবে ভাবিলে। —খৰি লোৱা হ'ল, আজি সি টকা তিনিটা নাপালে। মোমায়েকৰ আগত সন্মিতাই বৰ লাজ পালে। মোমায়েকৰ বাবু মানুহৰ ধাক্কা মৰি ভূত হৈ গ'ল। বাতি শুবৰ সময়ত তাই মূৰ ওফোন্দালে। ক'লে—এনেকুৱা হ'ব বুলি ভবা নাছিলো। তাৰ বিৰক্তি লাগিল। ক'ল—নাপালে মই কিডাল কৰিব লাগে হে? হঠাতে তাই কৈ পেলালে—টকা তিনিটা যোগাব কৰিব নোৱাৰে যদি সকলো এৰি থৈ বুদ্ধাৰনলৈ নাযায়গৈ কিয়? তাৰ খং সজ্জ কৰি থাকিব পৰাৰ সীমা পাৰ হৈ গ'ল; ওপৰা-উপৰিকৈ সন্মিতাক সি কেইবাটাও চৰ মাৰিলে। মাজ মিনা হঠাৎ বন্ধনা-কাডৰ বোঁকনি শুনি সি সাৰ পালে। ভিত্তিত দুই ইকি পতীৰ কতবুজা সন্মিতাক হাম্পিটেজলৈ স্থানান্তৰিত কৰা হ'ল। কে'হ চলিল। হত্যা নে আত্মহত্যা? নকলকাৰীৰ জগতীয়ে 'কলিঙ' নকল কৰিলে, পৃষ্ঠাই প্ৰতি দহ পইচাকৈ কিছু আৱ কৰিলে।—হিঃ! মনটোৰ অগ্ৰেকৃতিৰ অৱস্থাৰ সুখোদ লৈ একতৰ চিন্তাই তাক আমনি কৰিছে। সন্মিতাৰ কাৰণে সি এবাৰ ঈশ্বৰৰ নাম ল'লে।

এপাক এনেয়ে কুৰি আহিলে মনটো ভাল লাগিব বুলি সি উঠিব খুজিছে, এনেতে দেখিলে এজন মানুহে সমুখত থিয় দি ইকালে নিকালে চাইছে। চকুৱে চকুৱে পৰাত তেওঁ ওচৰ চাপি আহি তাক সৰু মাজেৰে সুবিলে, “কে'হৰ ভাৰিখ এটা জানিব খুজিছিলো, ক'ত জাৰিখ পাৰিখ?”

“কি কেঁহ ? কেঁহৰ নহব জানে ?”

“নাই ;—নাজানে। কেঁহটো নন্দী বকৰাব ওপৰত কৰিছে, মোৰে লগা-ভগা মানুহ। ফুল সি বোলা লালু মানুহ এটাই কৰিছে। সিহঁতৰ মানুহে হাল বাবলৈ আহোঁতে আমাৰ হালোৱা-কেঁহটাই অলপ মাৰ-ধব কৰিলে, তাৰে কেঁহ।”

“আপুনি নহবটো নাজানে বেতিয়া অনুবিধা হ’ল। বহুত বিচাৰিব লাগিব। এতিয়া আক নহ’ব, আপুনি কাইলৈ যানে আহিব।” শব্দে ক’লে।

“এই কামটোৰ কাৰণেই আকৌ এদিন হ’লে ভালোমান দুব হায়বাণ হৈ আহিব লাগে ইচৰ ! এইহেন গবৰত ইমান দুব বাট অহা-বোৱা।” মানুহজনলৈ শব্দে যুঁজি ফুৰি চালে। ওখ-পাখ আটল স্বাস্থ্যৰ মানুহ ; এবীয়া কাপোৰৰ কোটটোৰ বাহু হুটা ঘামত তিতি গৈছে। হাত দুখন গোসাঁনীৰ আগত ফুল-ফুলসী লৈ কৰুণা বিচৰা ভংগীত ফুৰি ধোৱা।

“নহবটো অনা হ’লে একো কথা নাছিল। অকিহুত কামৰ বৰ ভিব, আপুনি অইন এদিন কষ্ট কৰিবই লাগিব।” শব্দে যেন তাৰ মনৰ ভাবৰ ভিবৰ কথাৰে বুজালে। মিহা কথাৰাৰ কৈ তাৰো বৰ ভাল নাজাগিল।

মানুহজন সেই ভংগীতেই থিয় হৈ ব’ল। উপায়হীনতাৰ ভাবে তেওঁৰ মুখখন বৰ কৰুণ কৰি ফুৰিলে। এই ওখ-পাখ মানুহজন তাৰ আগত সেইদৰে সহায়হীনভাৱে থিয় হৈ থকা দেখি শব্দতৰো বেয়া লাগিল। সি ক’লে, “বাক, আপুনি তিনিঘন বজাত এবাৰ খবৰ কৰিব। সময় পালে মই চাই দিম।”

“ভাল ইচৰ, বৰ উপকাৰ হয়”—আনন্দ স্বৰেৰে মানুহজন ওলাই গ’ল।

বাবালাই বাবালাই এপাক দুবি শব্দ আকৌ চকীত বহিলহি। অলপ পাছতে অসলীৰ সোৱাই আহিল। শব্দে বৰ আশাবে

তাৰ মুখলৈ চালে। সি ক'লে, “এক প্ৰকাৰে হ'ল, এক প্ৰকাৰে নহ'লো। মই যিটো ল'ৰাৰ ওচৰলৈ গৈছিলোঁ, তাৰ হাততো নাই। সি আকৌ অইন এজনৰপৰা বিচাৰিব। চাবে তিনি বজাৰ আগতে ইয়াতে দি যাবহি।

শবতে বিশেষ উৎসাহ নাপালে। জগদীশে আকৌ ক'লে, “তুমি অইন ফালেও বিচাৰ-খোচাৰ কৰা। তাৰ আশাতে বহি নাথাকিবা।”

“ক'তনো বিচাৰিবা আক।”

“তক্ষিক কৈ চোৱাচোন, তাৰ হাতত পইচা থাকে। অগত্যা নহ'লে তুমি শেষত গোলাপ উকীলৰ ওচৰলৈ যাবা, বুইছা।”

শবতে বুজিলে। কিছু সময় এনেয়ে গ'ল। এবাৰ উঠি সি তক্ষিকৰ ওচৰত বহিল।

“কি ভাই, কেনে চলিছে?” তক্ষিকে চকীখনত আঁউজি সুধিলে। শবতৰ পাতনি মেলাৰ ইচ্ছা নাছিল, সি ক'লে, “মোক অলপ সহায় কৰা ভাই। বৰ মন্ডলিত পৰিছোঁ; মোক তিনিটা টকা দিয়া খাবলৈ, পেমেণ্টৰ দিনা দি দিম।”

“মই লগততো পইচা অনা নাই ভাই। এক পইচাও লগত নাই।”

তক্ষিকৰ কথাৰ সুৰত শবতে অলপ আশা দেখিলে। সি ক'লে, “ভাই, বেয়া নোপোৱা যদি যোৱাচোন ছাইকেলখন লৈ ঘৰৰপৰা টকা তিনিটা আনি দিয়া। মই ক'তো পোৱা নাই। দৰকাৰটোও বৰ জৰুৰী।” শবতে নিজকে কিমান ভাললৈ নমাইছে, সেইটো বুজিও ক'লে।

তক্ষিকে একমুহূৰ্ত্ত মনে মনে থাকি ক'লে, “নাই ভাই; ঘৰতনো ক'ব পইচা আছে? মা-বাবা ঘৰত কোনো নাই, ছিষ্টাৰ অকলে আছে। ভাইৰ হাতত তো পইচা নাই।”

শবতৰ মুখখন ক'লা পৰি গ'ল। তক্ষিকৰ ঘৰত জনীয়েক

অকলে থকাটো সঁচা। হয়তো তেওঁক লৈ তকিক যে সন্ধিয়া
ছাৰ্কাছ চাবলৈ যাব, সেইটোহে মিছা।

চকীখনত বহি শবতে ভাবিলে, অকণ বাকী থাকিল। নাই,
লগব কেবাপী আৰু কাকো খুজিব নোৱাৰি। অকণে বহি কৈ
দিয়ে, “ইস, অলপ আগতে মই টকা পাঁচোটা এজনক দিলোঁ।
আৰু আধাঘণ্টাৰ আগতে কোৱা হ'লেই আপুনি পাই গ'লহেঁতেন।
এইমাত্ৰ লৈ গ'ল”,—ভেনেহ'লে সি আৰু এজন সহকৰ্মীক মিছা
মাতিবলৈ সুবিধা দিয়া হয়। কলমডাল লৈ আকৌ সি কামত
মন দিবলৈ চেষ্টা কৰিলে, অৱশ্যে জগদীশৰ বন্ধুজনৰ ওপৰত
ভাবসা কৰি।

কিছু সময় গ'ল।

এবাৰ ওচৰৰ চকীখনৰপৰা কেবাপীজনে দৰিয়াই উঠিল, “এই
কি লাগে? ক'ব ল'বা তই?”

শবতে দেখিলে, ছৱাক-মুখত বুকুফটা চোলা এটা পিন্ধি মদনে
খিয় হৈ তালৈ চাইছে। সি অলপ ভয় খাই গৈছে। শবত উঠি
বাহিৰলৈ গ'ল। পিছে পিছে মদনো গ'ল। মানুহৰ মাজৰপৰা
তাক একাবলৈ মাতি নি সি ভেকাহি মাৰি সুধিলে, “তোৰ সিটো
চোলা কি হ'ল?”

“মুই দিছোঁ, শুকোৱা নাই।”

“খুবলৈ আৰু দিন নাপালি? যাঃ, সৌ গছৰ ওৰিও বহি
থাকগৈ। মই নাৰাওঁ মানে ক'লৈকো নাযাবি।” সি গ'লগৈ।
শবত উভতি আহি কোঠালীত সোমোৱাৰ লগে লগে জগদীশে
ক'লে, “নহ'ল শবত, ল'ৰাটোৱে নাপালে, এতিয়াই আহি কৈ
গ'লহি।”—জগদীশৰো সহানুভূতিত মাতটো কোমল হৈ পৰিল।

শবত অলপ পৰ খিয় হৈ ব'ল। সি মুখেৰে একোকে ক'ব
নোৱাৰিলে। জগদীশৰো ক'বলৈ যেন আৰু একো নাছিল।
শবতে আকৌ এবাৰ বাহিৰলৈ ওলাব খুজিলে। বোধহয় গোপাল

উকীলৰ ওচৰলৈ। দুৱাৰডজিটোত ভৰি দিওঁতেই তাৰ লগত এবীয়া-কোট পিন্ধা মানুহজনৰ মুখামুখি হৈ গ'ল। তাৰ বিৰক্তি-টোৱে খিতাতে মূৰ দাঙি উঠিল। সি ক'লে, “নাই, নহ'ব বুইছে, আজি কোনোমতেই নোৱাৰিম। আপুনি অইন এদিন নাহিলে নহ'ব।”

মানুহজনে আগবপৰা আঁতৰিব লুখুজিলে। কাতৰ ভংগী এটা মুখলৈ আনি কিবা এবাৰ তেওঁ ক'ব খুজিছিল, খবতে বাৰা দি ক'লে, “মোক আজি আক আমনি নকৰিব। মোৰ আহিব নাই। এইবাৰ আহোঁতে নহ'বটো লৈ আহিব।”

সি গুচি গ'ল। মানুহজন বোধহয় হাত দুখন জাপ খুৱাই তাতে থিয় হৈ থাকিল, সি লক্ষ্য নকৰিলে। এক মুহূৰ্তৰ পাছতে তাৰ বেয়া লাগিল। হঠাতে তাৰ সত্য মহন্তৰ কথাটোলৈ মনত পৰিল। বাৰান্ধাখনত সি এনেয়ে এবাৰ ইকাল-সিকাল কৰিলে। তাৰ পাছত উকীলখানাৰ কালে যাবলৈ ওলাইছে: এনেতে দেখিলে, সমুখত এবীয়া-কোট পিন্ধা মানুহজন।

“চাওঁ, কথা এটা কওঁ, স্তনকচোন।” তেওঁ তাক মাতিলে।

সি খটখটী কেইটাইনি নাথি মানুহজনৰ ওচৰলৈ আহিল। মানুহজন বাকৰিখনৰ মাজে মাজে আগবাঢ়িবলৈ ধৰিলে। লগে লগে সিও গ'ল। মানুহজনে কোৱল সুবেবে কিছুমান কথা কৈ গ'ল। পঁয়ষ মানুহ, এদিন কাম-বনলৈ চকু দিয়া বন্ধ হ'লেই বহুত লোকচান হয়। এতিয়া হাল-কোৰৰ বতৰ। কে'হটো লগাত তেওঁৰ মনে মনে বৰ অস্বাস্থ্য। “পাচলতে তেওঁ এইবোৰ পণ্ডেশ্বৰীৰ দাঁতলৈ সোমোৱা মানুহ নহয়। গিঁহামিহিকৈ কাম-বনৰ জড়ি।

হুয়োজন আহি আহি বেতিয়া কাছাৰীৰ বাকৰিৰ চাহৰ দোকান-খনৰ আগ পালেহি তেতিয়া মানুহজনে ক'লে, “আহক, চাহ এটোপা খাওঁ।”

শব্দ উঠাও খাই উঠিল। কথা শুনি শুনি কোনখিনি পাইছিলহি সেইটো তাৰ খবৰেই নাছিল। কথাৰাৰ শুনি তাৰ কাণ জ্বলন গৰম হৈ উঠিল। মাহুহজনে তাক কি বুলি ভাবি এই কথাৰাৰ ক'লে? সি আজি মাহুহজনক প্ৰথম দেখিছে, কিন্তু মাহুহজনে বোধহয় তাক চিনি নাপালেও কেবাগীকুলটোক চিনি পায়। নহ'লে.....।

“আজক, কি ভাবিছে?”

“নাই, নাই, মই চাহ খাবাঁওঁ। অসমৰত চাহ খোৱা মোৰ অভ্যাস নাই। আনুনি খাওক, মোৰ অলপ কাম আছে, মই বাওঁ।”—শব্দ বাবলৈ ওলাল।

“ব'বচোন, চাহ নাখায় নাজানো, বহি জ্বাৰ কথাকে পাওঁ। এটোপা শুদ্ধা পানীকে খাব।” মাহুহজনে আক কিবাকিবি কিছুমান ক'লে। শব্দৰ বৰ অশক্তি লাগিল। সি ইকালৈ-সিকালৈ মদনক চালে; সি বোধহয় জুপুকা মাৰি বহি আছে, আহত গহজোপাৰ আঁৰত।

মাহুহজনে এবাৰ প্ৰকাশ কৰিলে শব্দে হস্ততো ভেঁও খুৱাব খোজা চাহখিনি খাবলৈ লাজ আৰু ঘিণ কৰিছে। শব্দে “নহয় নহয়, ইয়াত লাজ আৰু ঘিণ কি কথাটো আছে” বুলি সম্ভৱভাৱে উত্তৰ দিলে। তাৰ পাছত এবাৰ সি সমগ্ৰ অত্যাৱ দেখুৱাই আপত্তি কৰিব খুজিলে; কিন্তু মাহুহজনৰ কাতৰ সুখখন আৰু লাগাব খোজা হাত জ্বলনলৈ চাই মনে মনে ব'ল। তাৰ পাছত সি তলমূৰকৈ ভেঁওৰ পিছে পিছে দেখানশব্দত মোহাল।

তিতৰ মোমাই তাৰ মূৰ তুলি টাবৰ লাহ নহৈছিল; কিন্তু এবাৰ চাই দেখিলে মোকানখন মাহুহেৰে ভৰি আছে:—
ডবলি-মহলি, মকেল, সাকী, বাদী, বিবাদী। এটা চুকত হুজুমান চিনাকী কেবাগীকো দেখিলে। ভান্যো তাৰ ভেঙীলোকৰ চকুয়ে চকুয়ে নপৰিল। মাহুহজনক একপ্ৰকাৰ টানিয়েই সি চাহ কৰা

চৌকাকেইটাব কাৰত থকা অকণমান কোঠালীটোলৈ লৈ গ'ল।
কোনোবাই দেখিলে তাৰ বব লাজ লাগিব।

চাহ দিয়া ল'ৰাটোক বাহিৰলৈ মাতি নি মাল্লুহজনে যিখিনি
কথা ক'লে, তাৰ প্ৰত্যুত্তৰত অলপ পাছতে সি ছখন পিৰিচ মিঠাইৰে
ডবাই সিহঁতৰ সন্মুখত থৈ গ'লহি। ছগিলাচ পানীও।

“ইমানবিলাক কিয়?” শবতে শ্ৰুতিলৈ।

“কিমানবিলাক নো? খাওকচোন, খাওক।”

লাজ, অপমানত শবতৰ খাঙ-বলীডাল যেন চেপা খাই বন্ধ হৈ
গৈছিল। ইয়াৰ আৰা পৰিমাণৰ মিঠাই যদি আজি সন্মিতাই
মোমায়েকৰ আগত সজাই দিব পাৰে।

আবহু কৰাৰ পাছত মিঠাইখিনি শেষ কৰিবলৈ তাৰ বেছি সময়
নালাগিল। পানী এটোক খাই আঙুলিৰ আগকেইটা গিলাচটোত
জুবুৰিয়াই উঠোঁতেই সি দেখিলে মাল্লুহজনে কেইখনমান এটকীয়া
নোট ছুঁতাজ কৰি তালৈ আগবঢ়াই দিছে।

“আপুনি এইবোৰ কি কৰিছে?” শবতে অতি আচৰিত হৈ
শ্ৰুতিলৈ। ছবছবৰ কেবাগীগিৰিৰ পাছত আজি নতুন দৃশ্য এটা দেখি
তাৰ মনৰ অৱস্থা আয়ত্তৰ বাহিৰলৈ গুচি যোৱা যেন লাগিল।
ঐগদীশৰ মুখে এনেকুৱা ঘটনাৰ কথা সি অৱশ্যে শুনিছিল।

“বাখি থওকচোন, চাহ-টাহ খাব।” মাল্লুহজনে বিনয় মিহলাই
ক'লে।

“নাই, নহয় নহয়, নালাগে; আপোনাৰ কামটো মই আজিয়েই
কৰি দিম, এনেয়ে কৰি দিম, ব'লক।”

“এহ্ কামটো হ'ল হ'ল, নহ'ল নাই। কামৰ কাৰণে নহয়,
এনেয়ে বাখকচোন। মোৰ কামটোৱেই ডাঙৰ কথানে?” মাল্লুহ-
জনে শবতৰ চোলাৰ ওপৰ জেপত টকাকেইটা সন্মুখাই দিলে।
শবতে লগে লগে টকাকেইটা উলিয়াই ওভোতাই দিব খোজোঁতে
তেওঁ ছয়োখন হাতেৰে শবতৰ হাতখন ধৌঁধৌঁকাই দিলে।

“বাধি থওকটোন—কিনো কথা ?”

শবডৰ চিন্তাত বা-মাবলী উঠিল।—বোধহয় তিনি টকাভৰকৈ বেছি,—বাহিৰত আঁহত গছৰ গুৰিড মদন বহি আছে,—ঘৰত স্মিট্ৰাই বাট চাই আছে,—স্মিট্ৰাৰ মোমায়েকে চাৰ্গৈ কোনোবা এটা বাস্তাভ থিয় হৈ কাবোবাক স্মিছে—হেৰি শবড বাবুৰ ঘৰটো কোনখিনিত ?—নাইবা ঘৰত কোন আছে—বুলি বন্ধ হুৱাবৰ্থনৰ ওচৰত থিয় হৈ মাতিছে,—আক উকীলখানাত হয়তো গোপাল উকীলে শূন্ত জেপ এটা লৈ বহি আছে।

মানুহজনৰ হাত হুখনৰ মাজৰপৰা হাতটো উলিয়াই আনি সি প্ৰথমে ওপৰ জেপত, তাৰ পাছত তল জেপত টকাকেইটা থৈ দিলে।

সি ক’লে, “আপুনি অফিছলৈ যাওক, অকণমান কাম এটা কৰি মই গৈছোঁ।”

দোকানৰপৰা বাহিৰলৈ ওলাই সি আঁহত গছজোপাৰ গুৰিড মদনক বিচাৰিলে। অলপ বিচাৰি, দাঁতৰ ঔষধ বেচা মানুহটোৱে দেখুৱা মেজিক চাই থকা অৱস্থাবৰপৰা শবডে তাক উলিয়াই আনিলে। বাটত যাতে ক’তো নপৰে, তেনেকৈ সি মদনৰ জেপত টকা তিনিটা ভৰাই দি ক’লে, “বেগাই মাৰি, ইটো চাই সিটো চাই দেৰি নকৰিবি।” সি গ’লগৈ।

অফিছ-ঘৰ সোমোৱাৰ লগে লগে জগদীশে তাৰ হাতত টকা তিনিটা দিলে।

“মই টকা পালোঁ।”

“পালি ? ক’ত পালি ?”

“পালোঁ এঠাইত” বুলি কৰ্ত্ততে শবডে বিশেষ উৎসাহ বোধ নকৰিলে। বোধহয় জগদীশো মনে মনে আঁহত হ’ল। সি ৬ নং টকাকেইটা কামত নলগাব কাৰণে।

মানুহজনৰ কেঁহৰ তাৰিখটো উলিয়াই দিওঁতে কিছু সময়

লাগিল। তাৰ পাছত অইন দিনান্তকৈ অলপ সোনকালে সি ঘৰলৈ উলটিল।

পাকঘৰৰ ছৱাৰ-মুখত থিয় হৈ শবতে দেখিলে, স্মিত্ৰাই নিৰিচি ছখনত মিঠাই সজাইছে। ভাল লাগিবলগীয়া তাৰ একো নাছিল। স্মিত্ৰাই কিন্তু হাঁহি হাঁহি ক'লে, “ইস্, ঠিক সময়তে আহি পাইছেহি। মোমাইদেউ অধনিয়েই আহিল। হাত-ভৰি ধুই ভিতৰতে এনেয়ে দীঘল দিছে। আগুনিও ধুই-পখালি আহকগৈ যাওক। ইয়াতে একেলগে খাই খাই কথা পাতিব।” স্মিত্ৰাৰ মনত বৰ আনন্দ, সি বুজিলে।

হাত-ভৰি ধুই সি আকৌ পাকঘৰৰ ছৱাৰ-মুখতে থিয় দিলেহি।

“আগুনি বহুচোন, মই মোমাইদেউক মাতি আনোঁগৈ।” সি বহিল। স্মিত্ৰা ওলাই গ'ল।

নিৰিচত সজোৱা মিঠাইখিনিলৈ সি ঠৰ লাগি চাই ব'ল। সি খাব নোৱাৰিব, তথাপি স্মিত্ৰাৰ মোমায়েকৰ লগত বহি বহি কথা পাতিব।

অলপ পাছতে স্মিত্ৰা মোমাই আহিল আৰু তাইৰ লিছে লিছে.....

পলকৰ ভিতৰতে শবতৰ গোটেই দেহ-মন যেন অসাব হৈ আহিল।

স্মিত্ৰাৰ মোমায়েক! এবীয়া-কোটি লিচ্কা গাঁৱলীয়া মাহুহজন। শবতৰ চকুলৈ তীব্ৰ অন্ধকাৰ নামি আহিল। তাৰ মূৰ খুৰাই গ'ল।

গংগাস্নান

বিয়াৰ পাছৰপৰা এইখন মেখেলা চম্ভাই পিন্ধাই নাছিল ; আজি আবেলি বাকচটো খুলি হঠাতে সেইখনতে হাত পৰিছিল, সেইকাৰণে ছফটাৰ কাৰণে পিন্ধি পেলাইছিল। খুবও নালাগে, 'ইজি' কৰিবও নালাগে, কেৱল আগৰ তাঁজে তাঁজে তাঁজ লগাই জাপি পেলালেই হ'ল।

আলনাডালৰ ওচৰতে থিয় হৈ চম্ভাই সান্ধবানেৰে চুক-কোণ মিলাই মেখেলাখন জাপিছিল। ওচৰতে ছখনমান পূজা চাই আহিম বুলি গৈ, উভতি আহোঁতে যে তাইৰ পলম হৈছিল, সেইটো তাই ছৱাবডলিত ভৰি দি ধূনাৰ গোল পালেই গম পাইছিল। বনকৰা ল'ৰা নন্দীয়ে কোনেও নোকোৱাকৈ উপযাচি যে সন্ধিয়া ঘৰটোত ধূনা নিদিয়, সেইটো জনা কথা। কামটো হয় ডিলকে নিজে কৰিছে, নাইবা হুকুম দি নন্দীৰ হতুৱা কৰাইছে। আক চম্ভাৰ ভাগৰ কাম ডিলকে কৰাটো ভিতৰি ভিতৰি খং উঠাৰ চিন। সেই কাৰণে চম্ভা ক'তো নবলেই ; ছৱাবডলিৰপৰা পোনেই আলনাৰ কাষ পালেহি। ছেওল ছপাত খুলি নৈখ কিছুদূৰলৈ বাৰি পঠিয়ালে। বন্ধা-বঢ়াৰ উপযোগিতালৈ লক্ষ্য নকৰি আগত বিঘোৰ কাপোৰকে পালে, তাকে সলাই পেলালে।' খুলি পেলোৱা

ব্লাউজটো খব লাগে ধলে, খুজি পেলোৱা চান্দৰখন আলুনাডালৰ ওপৰ খলপাত ধলে যদিও এটা আগ মাটিত পৰি বল। কেৱল মেখেলাখনৰ ভাঁজবোৰ মিলোৱাত তাই যত্ন ললে। বিয়াৰ পাছত আজিহে হঠাতে এইখন মেখেলা পিন্ধিলে; তাকো ছুঘটাৰ কাৰণে।

ধূনা তিলকে নিজে জ্বলাইছিল। ইতিমধ্যে মলাটোত সি ছুবাৰ অভুঠা ভবালে, পাঁচবাৰমান নতুনকৈ ধূনা দিলে, গোটেই ঘৰটোত তিনিপাকমান ঘূৰালে, তথাপি মহৰ কোনকোননি নকমেহে নকমে। মহৰ আবাস স্থল বুলি সন্দেহ হোৱা সকলে, ঠাইতে সি ধোৱা দিলে। ঠাঠকাটি পালেঙৰ তলত সোমাল; টুলৰ ওপৰত উঠি দেউতাকৰ ডাঙৰ ফটোখনৰ পিছফালে ধূনাৰ মলাটো ভৰাই দিলে, ওলমি থকা কেলেণ্ডাৰ কেইখন বাঁওহাতেৰে জোকাৰি দিলে। তাৰ পাছত আলুনাৰ কাপোৰবিলাকৰ মাজতো মহ সোমাই থাকে বুলি মনত পৰাত যেতিয়া সি ভিতৰৰ কোঠালীটোলৈ সোমাই আহিল, চম্দ্ৰাই তেতিয়া মেখেলাখন জাপিছে।

চম্দ্ৰালৈ এবাৰ চাই, ওলমি থকা তাৰ কোটটোৰ তলত ধূনাৰ মলাটো ধৰি তিলকে সুধিলে, “বহুত দূৰ পাইছিলগৈ নে কি?”

একে নিমিষতে যেন চম্দ্ৰাৰ বুকুৰ ওপৰৰপৰা বোজা এটা নামি গ’ল। তাই আশা কৰি থকা মতে তিলকৰ মাতত অকণো গাভীৰ্য্য নাছিল। মনটো তাইৰ ইমান পাভল লাগিল যে উত্তৰ দিবলৈ তাইৰ খপ্‌জপ্‌ লাগিল। ক’লে, “মই ইমান দূৰলৈ যোৱাৰ কথা ভৰাই নাছিলোঁ। পিচে ইখন-সিখনকৈ চাই চাই গৈ থাকোঁতে একেবাৰে মাৰোৱাৰী পূজাঘৰ পালোঁগৈ।”

তিলকে ক’লে, “মই আগতেই ভাবিছিলোঁ। বি কেইজনীৰহে লগত গৈছা!” লাৱণ্যৰ নবৌদেউক, বীণা,—ইইও কেইজনীক ফুৰিবলৈ পালে একো নালাগে বুলি তিলকৰ ধাৰণা আছে।

চম্দ্ৰাই হাঁহিলে। হাঁহি হাঁহি ক’লে, “নাই লাৱণ্যইতৰ কাৰণে পলম হোৱা নাই। মইহে এঠাইত পলম কৰিলোঁ। অ’ বুইছে,

আজি মই কি কাণ্ড এটা কৰিলোঁ জানে? লাৱণ্যহঁতে বাটে বাটে মোক ঠাট্টা কৰি আহিছে।”

তিলকে কিবা এটা বসৰ ইংগিত পালে। সি স্মিলিলে, “কি হ’ল, মোক ঘৰত চকীদাৰ কৰি থৈ গৈছা বুলি ক’লা নেকি?”

“নহয় বব, কথাটো হ’ল কি, পেঘেনিয়াই পেঘেনিয়াই স্মৃতি থকা সৰ্বেও মই আজি আপোনাৰ নামটো মুখত নানিলোঁ।”

তিলকে এইবাৰ হাঁহি পেলালে। স্মিলিলে, “কিয়? আক মোৰ নামটো মুখত আনিবলগীয়া হৈছিল কিয়? কোনোবাই স্মৃতিছিল নে কি?”

“মানে হ’ল কি, মই মাৰোৱাৰী পূজাঘৰত গোসাঁনী সেৱা কৰি উঠিছোঁ, তেনেকুৱা সময়ত মনটো কেনেকুৱা লাগে কওকচোন। আমাৰ নিচিনা কিমানে মোৰ লগতে সেৱা কৰিছে। কাৰোবাৰ কাৰোবাৰ গৰাকীসকলেও লগতে সেৱা কৰিছে। কিমান ভাল লাগে মনটো! তেনেকুৱা সময়ত, গোসাঁনীৰ আগত আপোনাৰ নামটো মুখত আনিবলৈ বৰ বেয়া লাগিল বুইছে?”

লেখাৰি নিছিগাকৈ কল্কলকৈ কথা কৈ যোৱা চন্দ্ৰাৰ অভ্যাস। অকণো চেষ্টা নকৰাকৈ তাই শুনিবলৈ ভাল লগা কথা কয়। তৃপ্তিত তিলকৰ গোটেই মুখত বিয়পি থকা হাঁহিটো জামৰি আহিল। হাঁহিটো ওঁঠৰ কাষত অলপকৈ লাগি ব’ল। সিহে যেন ছোৱালী, লাজ যেন তাৰহে লাগিল!

এক মুহূৰ্ত্ত মনে মনে থাকি সি স্মিলিলে, “মোৰ কথা স্মৃতিছিলনে, কোনে?”

জাপি জাপি চন্দ্ৰাই মেখেলাখন এবাৰেগতনান বহল, তিনিহাত দীঘল কৰি পেলাইছিল; তাৰে এটা মূৰ থুঁতৰিৰে হেঁচা মাৰি ধৰি বুকুৰ ওপৰেদি জুয়োখন হাত ফুৰাই ফুৰাই তাই মেখেলাখন লিপিট খুৱাইছিল; তলমূৰ কৰিয়েই তাই ক’লে, “প্ৰভাত ককাইদেৱে স্মৃতিছিল। বহুত দিনৰ মূৰত আজি তেওঁক হঠাতে লগ পালোঁ।

মোৰ খবৰ একো নাজানেই। সুধিছিল; কৈছিলোঁ। আপোনাৰ নামটো পিচে নক'লোঁ, ক'ব নোৱাৰিলোঁ।”

“কোন প্ৰভাত ককাইদেউ ?” ভিলকে সুধিলে।

“আপুনি চিনি নাপাব। প্ৰভাত কাকতী। আমাৰ ঘৰৰ ওচৰতে থাকি কলেজত পঢ়িছিল। বৰ ভাল আছিল বুইছে। মোৰ পৰীক্ষাৰ সময়ত ন'ট-ত'ট দি সহায় কৰিছিল। তেওঁ ন'টবোৰ নিদিয়া হ'লে মই কিজানি পাছেই কৰিব নোৱাৰিলোঁহেঁতেন। আমাৰ ভাইটি-ভনীটিহঁতকো বৰ মৰম কৰিছিল। কেইবা বছৰবোৰ আগতে তেওঁ তাৰপৰা গুচি আহিল। তাৰ পাছত আক কোনো খবৰেই নাই। আজি হঠাতে দেখা হ'ল। মোৰ বিয়াৰ কথা শুনি ককাইদেৱে ইমান যে হাঁহিলে। আপোনাৰ নামটো আৰু ঘৰটোৰ ঠিকনা উলিয়াবলৈ ইমান যে চেষ্টা কৰিলে! তাকে লাৱণ্যহঁতে গোটেই বাটটোৱে মোক ঠাট্টা কৰি আহিছে, বোলে ইমাননো ভক্তিনে ?” চন্দ্ৰাই যেন কৈয়েই যাব। সবল উচ্ছ্বাসত তাই প্ৰায়েই অকণমান ছোৱালী এজনীৰ নিচিনা পাতল হৈ পৰে। কিন্তু ভিলকৰ চেপা মাতৰ প্ৰশ্নটোত তাইৰ হাঁহি, উচ্ছ্বাস,—সকলো এক মুহূৰ্ততে শেষ হৈ গ'ল। দীঘলে দীঘলে হুঙাৰ কৰিবৰ মনেৰে ভলপেটত এখন হাতেৰে হেঁচা মাৰি ধৰি, তাই ধুঁতৰিৰ চেপাৰপৰা মেখেলাখন এৰি দিলে; ওপৰ ভাগৰ ভাঁজবোৰ অলপ খুলি গ'ল।

ভিলকে অলপ পৰৰ আগতেই মলাটোৰ অভাৱ ফুটুৱা বন্ধ কৰিছিল। ফুৱাবৰ কাৰণে মুখৰ যিমান ওচৰলৈ মলাটো তুলিব-লগীয়া হৈছিল, ফুৱাবলৈ বন্ধ কৰাৰ পাছতো, সি ক'ব নোৱাৰাকৈ মলাটো সিমান ওপৰতে ধৰি আছিল। সি অতি উৎসুক ভাবেৰে চন্দ্ৰাৰ চকুলৈ একেধৰে চাই সুধিলে, “কোন প্ৰভাত কাকতী ? ঘৰ ক'ত বাক কোৱাচোন।”

ভিলকৰ চকুলৈ চাওঁতেই চন্দ্ৰাৰ বুকুখন ধপ্‌ধপাই উঠিল। জেট

কবিও তাই অলপ পৰ আগৰ উজ্জলতাৰে উত্তৰটো দিব নোৱাৰিলে।
তাই ক'লে, “ডিক্ৰগড়ত ; কিয় ?”

“ডিক্ৰগড়ত ?” ভিলকে লগে লগেই চেপা মাতেৰে চিঞৰি
উঠিল। এক মুহূৰ্তৰ কাৰণে কোঠালীটোৰ ভিতৰত ছটা প্ৰাণী
কাঠৰ পুতলাৰ নিচিনাকৈ থিয় হৈ ব'ল। তাৰ পাছত কোনোমতে
অঙঠা নপৰাকৈ মলাটো ধৰি, ভিলক নিঃশব্দে ওলাই আহিল।

ভিলকৰ খোজকেইটাই যেন চন্দ্ৰাৰ মুখত চেতনা দিলে ; তাই
ভিলক ছৱাবডলিটো পোৱাৰ লগে লগে স্মিলিলে, “কিয়, কি হ'ল
কণ্ঠচোন।”

সিকোঠালীৰপৰা কেৱল এটা জড়তাগ্ৰস্ত গুণ্‌গুণনি শুনা
গ'ল, “নাই নাই, একো হোৱা নাই।”

কিবা কিবি বহুত হ'ল। চন্দ্ৰাৰ চিন্তাৰ আঁত হেৰাই গ'ল। কি
হ'ল, তাই একো বুজিবই নোৱাৰিলে। প্ৰথম ধপ্‌ধপনিটোৰ লগে
লগেই তাইৰ বুকুখন যি কোঁচ খালে আৰু যেন মুকলি নহ'ল।
বনকৰা ল'ৰা নন্দীয়ে ইতিমধ্যে ছৱাবমুখত থিয় হৈ তাইক ছবাবো
স্মিলিলে, “আইদেউ, চাউল কেই বাটি লম ?”—চন্দ্ৰাই ক'ব নোৱাৰে।
তৃতীয় বাৰ সোধোঁতে বোধহয় কথাকেইবাৰ তাইৰ কাণত সোমাল
আৰু লগে লগে তাইৰ উত্তৰত নন্দী উচাপ খাই উঠিল, “সদায়
সদায় যিমান লৱ, সিমান লগৈ। কি আকৌ স্মৃতি থাকিবলৈ
আহিছ।

সোধাত নন্দীৰ দোষ নাই। মজিয়াত ভেল পৰা, বাঁওহাতৰ
তলুৱা খজুৱা, এক নিৰ্দিষ্ট সংখক শালিকা চৰাই দেখা আদি চন্দ্ৰাৰ
এনে কিছুমান চিন আছে, যাৰপৰা তাই আলহীৰ আগজাননী
পায় ; ফলত নন্দীক এবাটি চাউল বেছিকৈ লবলৈ কয় আৰু প্ৰায়েই
“তাইৰ কথাৰ হাতে হাতে ফল” বুলি দাবী কৰে। লক্ষণ দেখিলে
আগত আলহীৰ কাৰণে ভাত বান্ধি সাজু কৰি থোৱা চন্দ্ৰাৰ
অভ্যাসটোৰ কাৰণে নন্দীয়ে সদায় চাউল কেই বাটি লব সোধে।

আজি সি সেমেনা সেমেনি কৰি গুটি গ'ল ; একো বুজিবই নোৱাৰিলে।

ভিলকৰ মনৰ অৱস্থা বুজা-সুবুজাৰ বাহিৰ হৈ গ'ল। ভিতৰৰ কোঠালীটোৰপৰা ওলাই যোৱাৰ পাছতে তাৰ গাৰ সকলো শক্তি নাইকিয়া হৈ গ'ল ; মূৰটো ঘূৰোৱা যেন লাগিল। ইচ্ছা নকৰা-কৈয়ে সি একাৰে-মুকাৰে আগকালৰ বাৰান্দাৰ হেলনীয়া চকীখনত বহি পৰিল।

কিছুদিনৰ আগতে আমোলাপট্টিৰ চাৰিআলিত সি প্ৰভাতক লগ পাইছিল। বহুত দিনৰ মূৰত দেখা-সাক্ষাৎ। কলেজৰ প্ৰথম ছুটা বছৰত যি কেইজন 'ওস্তাদ' ল'ৰাৰ লগত তাৰ বন্ধুত্ব হৈছিল, প্ৰভাতো তাৰে এজন। সেই বয়সতে প্ৰভাতহঁতে নিজৰ ভিতৰুৱা অভিজ্ঞতাৰ যি বৰ্ণনা দিছিল, তেনে ধৰণৰ ছুঃসাহসিক ঘটনাবলীৰ কথা ভিলকহঁতৰ চিন্তাৰ চাৰিবেৰৰ বাহিৰত, কিন্তু সিহঁতে খুচৰি-খুচৰি শুধি, শুনি ভাল পাইছিল। কিন্তু বন্ধু হিচাপে প্ৰভাত ভিলকহঁতৰ প্ৰতি সবল আছিল। বহুত দিনৰ মূৰত প্ৰভাতক দেখি ভিলক উচ্চ সিত হৈ পৰিল ;—“কি প্ৰভাত, কি খবৰ, ক'ৰপৰা, আজি-কালি আছ ক'ত, কৰিছ কি ?”—ইত্যাদি এজাক প্ৰশ্নেৰে সি তাক ঢাকি পেলালে। প্ৰথমতে সি তাৰ সৌহাৰ্দখন জোকৰি, তাৰ পাছত তাৰ বাহুৰ ওপৰত হাত এখন থলে। প্ৰভাতো যথেষ্ট আনন্দিত হৈছিল। সি এটা এটাকৈ ভিলকৰ প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰ দিলে। কোনোমতে ডিগ্ৰিটো ললে। দেউতাকে জোৰকৈ বাগানৰ কাম এটাত সুমুৱাই দিছিল, ভাল নাপাই প্ৰায় এবিয়েই দিছে। চাহাবী কোম্পানি এটাত চাকৰি এটাৰ অলপ আশা আছে। এছিষ্টেণ্ট ডিবেল্টেৰজনক বাগানৰ মেনেজাৰৰ জৰীয়তে ব্যক্তিগতভাৱে লগ পাই থৈছে ; এতিয়া কলিকতাৰ ইণ্টাৰভিউটো ভাল হ'লেই হয়। তাৰ কাৰণেই সি এতিয়া কলিকতাৰ পথত। সেই আগৰ প্ৰভাত,—পেটত কথা নাথাকে, গলগলীয়া।

কথা পাতি পাতি সিহঁত ভালেমান দূৰ আগবাঢ়িল। এবাৰ ভিলকে অলপ হাঁহি শ্বাধিলে, “বহুত ঠাইতো ফুৰিলি, এক্সপেনিয়েন্স্ বাঢ়িছেনে নাই? অলপ কুৰ্ভি চুৰ্ভি—”

“বহুত, বহুত; মোকতো ডহঁতে জানই, এনজয় কৰাৰ তালত থাকোঁ, আৰু কৰোঁও। পৰিষ্কাৰ। মোৰ সেইবোৰ ভণ্ডামি নাই। পিচে যোৰহাটত মই মানুহটো চেঞ্জ্‌ড্ হৈ গৈছিলো বুইছ। মোৰ নিচিনা দিলৰ মানুহো যে কেতিয়াবা ছেক্টিমেণ্টেল হ’ব পাৰে, ডহঁতে ভাবিব পাৰেনে?” নোৱাৰে। সেই কাৰণে ভিলকে তাৰ কথাখিনি শুনিবলৈ উৎসাহ প্ৰকাশ কৰিলে। তাতে যোৰহাটৰ কথা; ব্যক্তিগত আশ্ৰেহা আছে। প্ৰভাতে বি শ্বৰেবে আৰম্ভ কৰিছে, যথেষ্ট বসাল কাহিনী এটা শুনিবলৈ আশা কৰিব পাৰি; আৰু প্ৰভাতৰ বি স্বভাৱ, চমুকৈ শেষ কৰিব বুলি আশা কৰিব নোৱাৰি। এখন তামোল খাই লোৱা ভাল। ভিলকে হুখন তামোল কিনিলে।

হুয়োটা আগবাঢ়ি গৈ আছে। প্ৰভাতে কৈ গৈ আছে। যোৰহাটৰ এঘৰ মানুহৰ চৌহদৰ ভিতৰত থকা এটা সৰু ঘৰত থাকি প্ৰভাতে বি.এ. পৰীক্ষা দিয়াৰ আয়োজন কৰিছিল। ঘৰৰ মালিক শান্তিপ্ৰিয়, নিৰ্বিকাৰ মানুহ। ঘৰটো আগতে কোনোবা বিপ্লবী ৰাজনৈতিক দলৰ কাৰ্যালয় আছিল; গোটেই দিনটো বিভিন্ন ধৰণৰ মানুহৰ গমন-আগমন পছন্দ নকৰি, কাৰ্যালয় উঠাই মালিকে ঘৰটো প্ৰভাতক দিলে। অকলশৰীয়া কলেজীয়া ল’ৰা; হাই নাই, উকমি নাই; ভাৰা হুপইচা কম পাব, সিও ভাল। প্ৰভাতে হোটেলত ভাত খায়, সন্ধ্যাত থাকে। প্ৰথম কেইদিনমান তাৰ নতুন অৱস্থাটোৰ লগত খাপ খুৱাই লওঁতেই গ’ল। সি সৰু ঘৰটোত তাৰ নিজৰ ভাৱে থাকে; হুখনমান ভলি খেলিব পৰা মুকলি ঠাই মাজতে এৰি সিকালে মালিকৰ প্ৰকাণ্ড শ্বৰ। ভাত মালিক মালিকৰ ভাৱে থাকে। কিন্তু এদিন ঘৰৰ গৃহিণীয়ে তাক মাতি নি পাৰ্টিক’ত বহুৱাই চাহ খুৱালে।

মুখৰ পিক্ পেলাবলৈ বুলি তিলক এবাৰ বাটৰ কাষৰ নৰ্দমাৰ ওচৰলৈ আঁতৰি গ'ল, আকৌ ওচৰ চাপি আহিল।

এইটো প্ৰভাতৰ কপালৰ গুণ নে'দোষ, সি ক'ব নোৱাৰে; কিন্তু যি কাৰণত সি হোটেলত থাকি পাছ কৰিব নোৱাৰিলে, যি কাৰণত সি আত্মীয়-কুটুম্বৰ ঘৰত থাকিও পৰীক্ষা দিবলৈ অমান্তি হ'ল, যি কাৰণত সি হোটেলত খোৱা, জুপুৰিত থকা, নিজে ঠাই সৰা বৃত্তি লবলগীয়া হ'ল, সেই কাৰণটোৱে তাৰ পিছ নেৰিলে! প্ৰথম দিনা পাৰ্টিক'ত বহি চাহ খাওঁতেই সি খোলা ছৱাৰেদি ইফালৰপৰা সিকাললৈ পাৰ হৈ যোৱা মালিকৰ জীয়েকক দেখিলে।

একান্তভাৱে নাৰীক কাষলৈ চপাই অনাৰ লগত সমাজ, চৰিত্ৰ, নৈতিকতা ইত্যাদিৰ কিমান কি সম্বন্ধ আছে প্ৰভাতে কেতিয়াও ভাবি চোৱাৰ অভ্যাস কৰা নাই, কিন্তু পৰীক্ষাটো পাছ কৰিবলৈ অলপ ত্যাগ স্বীকাৰ কৰাৰ কথা সি কিছুদিনৰ আগৰেপৰা ভাবিছিল। সেই কাৰণে চাহ খাই উঠি নিজৰ ঘৰটোৰ ভিতৰ সোমাই সি কিছু সময় ইফালৰপৰা সিকালে পাৰ হৈ যোৱা ছোৱাজীজনীৰ কথা ভাবিলে;—বেচ ধুনীয়া! কিন্তু “নাই নাই, এইবোৰ চব বাদ”—বুলি সেইদিনা সি পৰীক্ষা যে পাছ কৰিবই লাগিব সেই প্ৰভিজ্ঞাকে দৃঢ়তৰ কৰিলে।

“কিন্তু বুইছ তিলক,” প্ৰভাতে কৈ গ'ল, “ছোৱালী জাতিটোৰ ওপৰত মোৰ একেবাৰে সন্তীয়া ধাৰণা। মোৰ স্বাস্থ্য আৰু চেহেৰাই মোক কিমান সহায় কৰিছে মই ক'ব নোৱাৰোঁ, কিন্তু মই ক'তো হাব মনা নাই। ক'ৰবাত হয়তো দহখন ছিনেমাৰ টিকেটৰ খৰচ ভৰিবলগীয়া হৈছে, ক'ৰবাত হয়তো অত্যন্ত কষ্ট কৰি সাহিত্য-সংগীত, আৰ্ট-পলিটিক্ছৰ আলোচনা কৰিবলগীয়া হৈছে, কিন্তু ক'তো মই পৰাজিত হোৱা নাই।”

তিলকে হো হো কৈ হাঁহি দিলে। তাৰ মুখৰপৰা ডামোলৰ টুকুৰা চিটিকি পৰিল।

“তই হাঁহিছ ? হাঁহ। দিনে ওঠব ঘটাকৈ পঢ়া বুদ্ধ,—তই
 কিটো বুজিবি ? একোজনী ছোৱালীৰ ওচৰলৈ মই যিমান সহজে
 চাপি গৈছোঁ, সিমান সহজেই আঁতৰি আহিছোঁ। “কি কৰিলে
 প্ৰভাতদা, মোৰ কি হ’ব বুজি” উচুপি উচুপি কন্দা ছোৱালীয়েও
 তুমাহৰ পাছত বাটত লগ পাই “পাহৰি গ’ল নহয় ?” বুজি নীৰৱ
 নিমন্ত্ৰণ কৰা মই পাইছোঁ। —বাক সেইবোৰ বাদ দি। কিন্তু এই
 মালিকৰ জীয়েকজনীৰ আদৰ-কাৰুণ্য একেবাৰে বেলেগ দেখিলোঁ
 বুইছ ! চাবিসীমাৰ ভিতৰতে যে মই মানুহটো আছোঁ, তালৈ তাইৰ
 জ্বৰুপেই নাই। পৰ্টিক’ৰ ছিৰিত ভৰি দি মই খবৰ কাগজখন
 খোজোঁ। ভিতৰলৈ গৈ তাই বনকৰা ল’ৰাটোৰ হাতত কাগজখন দি
 পঠায় ! বাটলৈ চাই অকলসৰে চকীত বহি থাকে, মই চোলাৰ
 বুটাম মাৰি মাৰি ঘৰটোৰপৰা আগকালৰ বননিডোখৰলৈ ওলাই
 আহিলেই এনেধৰণে ভিতৰলৈ গুচি যায় যেন হঠাতে বহুত পৰৰ
 আগতে জুইব ওপৰত তুলি দি অহা গাখীৰখিনিটৈ মনত পৰিল।
 প্ৰথমে বৰ আচৰিত হ’লোঁ বুইছ ! বাক বহু, কিমান পানীৰ মাছ
 চাম ! পৰীক্ষাটো দি লও। পূৰ্বা এমাহ পঢ়িলোঁ। পঢ়িবলৈ, কিয়
 ক’ব নোৱাৰোঁ—উৎসাহো পালোঁ। পৰীক্ষাও ভাল হ’ল।”

ভিলকে আকৌ এবাৰ লাহেকৈ হাঁহিলে। তালৈ চাই প্ৰভাতে
 সুধিলে, “হাঁহিলি কিয় ? অ’, এমাহ পঢ়ি পৰীক্ষা ভাল কৰাৰ কথা
 শুনি ? তই’তৰ নিচিনা পাইছানে কি ? তেতিয়া হোটেলত মই
 পঢ়া-শুনা নকৰিলোঁ কাৰণেতো তই, ভবেন্দ্ৰ, বন্ধু—এই এটাইজাকে
 ডিখিলিখিলাব পাৰিলি। মই পঢ়িবলৈ লোৱা হ’লে এটায়ো পাত্ৰা
 নোলাগিছিলোঁ। বাদ দি। পৰীক্ষাৰ পাছত ঘৰলৈ নগ’লোঁ।
 ছোৱালীজনীৰ ভাব-ভংগীয়ে মোৰ জিৱ বঢ়াই দিলে। কোনো
 ছোৱালীৰ লগত কেতিয়াও কেব মাৰিবলগীয়া হোৱা নাছিল, এইবাব
 মাৰিলোঁ। ভোক কৈছোঁৱেই মই পিছ হুঁহকি অহা ল’ৰা নহওঁ।
 এইবাবো নাহিলোঁ।”

তিলকে উৎসুক দৃষ্টিৰে প্ৰভাতৰ মুখলৈ চালে; একান্ত মনেৰে তাৰ কথাবোৰ শুনিলে, যেন বেডিঅ'ৰ বাতৰিত তাৰ পৰীক্ষাৰ বিজাণ্টহে দিব।

প্ৰভাতে কৈ গ'ল, “এদিন গৃহিণীয়ে ছপৰীয়া কেবম খেলিবলৈ মাতিলে। পিছ দিনা ছোৱালীজনীৰ লগত চাহ, লুচি আৰু আলু-ভাজিৰ বাজি বাখি কেবম খেলিলোঁ! বেষ্ট অক্ থ্ৰি। ষ্ট্ৰেইট ছে'টত জিকিলোঁ।”

কথাৰ লগে লগে প্ৰভাতে এটা টিলকি মাৰিলে। যিটো চেপা মাতেৰে সি ইমান পৰে কথা কৈ আছিল সেই মাত সলনি কৰিলে। দীঘলকৈ উশাহ এটা টানি দীঘলকৈয়ে নিশাহটো এৰি দিলে। যেন বহু দূৰ অকোৱা-পকোৱা ঠেক বাটেদি আহি আহি সি আহল-বহল মুকলি বাটত ওলালহি।

“তাৰ পিছৰখিনি একেবাৰে সহজ বুইছ? পিচে মই মোৰ নিজৰ বেলিকা নকৰা কাম কিছুমান কৰিবলগীয়া হ'ল। আই. এ. পৰীক্ষাত ইম্পৰটেণ্ট কুৱেচন বাছি দিবলগীয়া হ'ল; অ'ৰ ত'ৰ পৰা কিতাপ বিচাৰি বিচাৰি আনি ইণ্টাৰমিডিয়েটৰ এন্দ্ৰাৰ লিখি দিবলগীয়া হ'ল। বাতি বাৰ-এক বজালৈকে ছোৱালীয়ে পঢ়া-শুনা কৰিবলৈ ধৰিলে। মোৰ এলার্ম বজা ঘড়ীটোও নি ললে। মই অকলশৰীয়া বিছনাখনত পৰি থাকোঁ, তাইৰ পঢ়াৰ গুণ্গুণনিয়ে মোক শুবলৈ নিদিয়ে। তাৰ পাছত কোনোবা এৰাতি বাৰ বজাৰ পাছত, জোন যেতিয়া ডুবিল, পঢ়াৰ টেবুলৰপৰা ছোৱালী উঠি আহিল সম্মুখৰ বননিখনলৈ। প্ৰথমতে তাই বৰ ভয় লাগিছে বুলি কৈছিল, কিন্তু মই অভয় দিলোঁ।”

“ডেন্জাৰাছ।” তিলকে উচাপ খাই কাষলৈ জঁপ এটা মাৰি আঁতৰি গ'ল আৰু লগে লগেই ওপৰলৈ চালে। ওপৰ মহলাৰ-পৰা কোনোবাই ভগা বটল এটা বান্ধাৰ ওপৰলৈ পেলাই দিছে; আৰু পেলায়েই আঁতৰি গৈছে। তিলকহঁতে কাকো নেদেখিলে।

“মানুহবোৰৰ কাণ্ডজ্ঞান নাই নে কি?” ভিলকে খং আৰু
বিৰক্তিভৰা মাতেৰে ক’লে। “ভাগ্যে মোৰ তোৰ যেনিবা একো
নহ’ল; কিন্তু টুকুৰাবোৰ ইয়াতে পৰি থাকিলে কত মানুহৰ কিমান
বিপদ হ’ব পাৰে!” ভগা ভগা আয়নাৰ টুকুৰাবোৰলৈ চাই ভিলক
ৰৈ গ’ল।

প্ৰভাতে ঘটনাটোৰ প্ৰতি সিমান আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰা নাছিল;
ক’লে, “আহ আহ, তললৈ চাই খোজ কাঢ়িলেই হ’ল।” ভিলকে
একো নোকোৱাকৈ খোজ ললে।

প্ৰভাতে আবস্ত কৰিলে, “শুন। সেই বাতি সেই অহংকাৰী
ছোৱালীজনীক মই আগতে লগ পোৱা এটাইবোৰ ছোৱালীৰ লগত
মিলাই দিলোঁ। কিন্তু কি হ’ল জ্ঞান? কিয় ক’ব নোৱাৰোঁ, মোৰ
কাৰণে আনবোৰ ছোৱালীৰ লগত এইজনী ছোৱালীৰ এটা পাৰ্থক্য
থাকি গ’ল। তাইক মোৰ কাষলৈ চপাই অনাত মই কিছু কষ্ট
কৰিবলগীয়া হৈছিল কাৰণেই নেকি, তাইক মই আন দহজনী
ছোৱালীৰ নিচিনাকৈ উবাই দিব নোৱাৰিলোঁ। তাইৰ মৰমখিনি
কিবা অদ্ভুত যেন লাগিছিল। বহুত দিনৰ মূৰত এবাৰ সেইফালে
গৈছিলোঁ। সিহঁতৰ ঘৰত সোমোৱা নাছিলোঁ। বাটৰপৰাই
দেখিলোঁ, মই থকা ঘৰটোও নাই, আমাৰ মৰমৰ বননিখনো নাই,
নতুন ঘৰ উঠিল। জীৱনত প্ৰথমবাৰৰ কাৰণে মোৰ মনটো কোমল
হৈ গৈছিল;..... আবে ছুলাল, তই ইয়াত নে কি?”

ছোৱালীজনীৰ নাম কি, এতিয়া তাইৰ কি হ’ল, ভিলকে এইবোৰ
সোধৰ আগতে সিফালৰপৰা অহা কলেজীয়া দিনৰ আৰু এক
বন্ধু ছুলালৰ লগত সিহঁতৰ মুখামুখি হৈ গ’ল। এইবোৰ আলোচনা
সিমানতে বন্ধ হ’ল;—ছুলালৰ লগত সম্বন্ধটো ইমান অস্তব্ধ
নহয়।

আঠমান বজাত প্ৰভাতে ভিলকৰপৰা বিদায় ল’লে। যাবৰ
সময়ত কৈ গ’ল, “চাকৰিটো যদি পাওঁ, তেনেহ’লে এইবিলাক

টাউনতে ঘূৰি-পকি ফুৰিব লাগিব; নিশ্চয় লগ পাই থাকিম।
আচ্ছা—” প্ৰভাতে উৰাজাহাজৰ দুৱাৰগুখত থিয় হৈ জনোৱানি
চালাম এটা জনাই গুচি গ’ল।

সেই প্ৰভাতেই এই প্ৰভাত। ডিব্ৰুগড়ত ঘৰ। যোৰহাটৰ
ঘৰ মানুহৰ ঘৰৰ ওচৰতে থাকি পঢ়িছিল। মানুহ ঘৰৰ ছোৱালী-
জনীক “অ’ৰ ত’ৰপৰা কিতাপ বিচাৰি বিচাৰি আনি ইণ্টাৰমিডিয়েটৰ
এন্থাৰ লিখি দিবলগীয়া” হৈছিল আৰু “তেওঁ ন’টবোৰ নিদিয়া হ’লে”
ছোৱালীজনীয়ে “কিজানি পাছেই কৰিব নোৱাৰিলেহেঁতেন।”
এই প্ৰভাতেই সেই প্ৰভাত হয়নে নহয় তিলকে দুবাৰ ভাবিবলৈ
জল গোটাৰ নোৱাৰিলে। আৰামী চকীখনত ধপ্‌কৈ সি বহি
পৰিল। চকীখনৰ কাপোৰখন মূৰৰ কালে অলপ কাটিছে;
আনদিনা সি সাৱধানে বহে, সাৱধানে উঠে, আজি মেৰেকৈ আৰু
আধা ইঞ্চিমান কাটি গ’ল, সি মন নকৰিলে। তাৰ বুকুখন ইমানকৈ
কোঁচ খাই গৈছিল যেন সি আৰু উশাহ লব নোৱাৰিব।

কিছু সময়লৈ তাৰ এনেকুৱা লাগিল, সি যেন চিঞৰি দিব।
“মোৰ কি হ’ল? মই কি শুনিছোঁ?” মাজে মাজে সি বাঁও-
হাতেৰে কপালখন পিহিবলৈ ধৰিলে, যেন তাৰ মূৰ কামুৰিছে,—
বস্ত্ৰগাত সি অস্থিৰ হৈ উঠিলে। মূৰৰ চুলিবিলাকৰ মাজে মাজে
আঙুলি সূমুৱাই ক’ব নোৱাৰাকৈয়ে সি একোবাৰ আঁজুৰিবলৈ ধৰিলে।

ভিতৰত চন্দ্ৰা তেনেকৈয়ে থিয় হৈ আছিল। বুকুৰ ধপ্-
ধপনিটোৰ বাহিৰে তাইৰ যেন জীৱনৰ কোনো লক্ষণেই নাছিল।
এবাৰ যন্ত্ৰৰ নৰে তাইৰ হাতখনে মেখেলাখন আলুনাডালৰ ওপৰত
ধৈ দিলে। আগৰ ভাঁজে ভাঁজে জাপিব খোজা মেখেলাখনৰ
এটাইবোৰ ভাঁজ খুলি গ’ল। অপল পাছতে তাইৰ যেন চেতনা
উভতি আহিল। তাইৰ মগজত চিন্তাৰ বা-মাৰলি উঠিল। তিলকৰ
কি হ’ল? বহুত দিনৰ মূৰত প্ৰভাতক দেখি তাই হতহত হোৱা
নাছিল, তাতকৈ বেছিকৈ উচাপ খালে তিলকে। কিয়? প্ৰভাতত

নাম শুনি? তাই ডলৰ ঠুংখন কামোৰ মাৰি মাটিলৈ চাই খুচৰি খুচৰি ভাবিবলৈ ধৰিলে,—অলপ আগতে প্ৰভাতৰ বিষয়ে তাই কি কি ক’লে। কিবা নক’বলগীয়া কথা কেনেবাকৈ ওলাই গৈছিল নেকি? ক’তা? তাইতো তেনেকুৱা একো কোৱা নাই! কেৱল কৈছিল প্ৰভাত ককাইদেউ খুব ভাল আছিল। তেনেতে “খুব ভাল” বুলি তাই কিমানৰ কথা তিলকক কৈছে। অৰ্থাৎ তিলকক তাই চিনি পায়; গম্ভীৰে “খুব ভাল” বুলি কাৰোবাৰ প্ৰশংসা কৰিলে অন্তৰৰ কোনোবাখিনিতে মোচোকা খোৱা স্বামী তিলক নহয়। তেনেহ’লে তিলকে আগবেপৰা কিবা জানে নেকি? কেনেকৈ জানিব? তাই দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰে জীৱনৰ এৰি থৈ অহা কেইটামান উচ্ছৃংখল দিনৰ ঘটনা কেৱল ছুটা প্ৰাণীৰ মনৰ ভিতৰতে আবদ্ধ আছে। তাই সপোনতো কাকো কেতিয়াও প্ৰকাশ কৰা মনত নপৰে। দ্বিতীয় প্ৰাণী প্ৰভাত। কিন্তু প্ৰভাতক তিলকে চিনি পাব কেনেকৈ? যদি কেনেবাকৈ পায়ো, প্ৰভাতে জানো সেইবোৰ কথা প্ৰকাশ কৰিব? নাই নাই, কেতিয়াও নকৰে। প্ৰভাতে তাইক প্ৰথম দিনাই নিৰ্ভয় দিছিল। অন্ততঃ এজন সুস্থ, শিক্ষিত মানুহে এজনী ছোৱালীৰ জীৱন ছুআৰাৰ কথাৰে ধ্বংস কৰি নিদিয়ো। তেনেহ’লে? হয়তো তিলকে উচাপ খোৱাৰ লগত প্ৰভাতৰ কোনো সম্পৰ্কই নাই; আন কিবা কথাতো উচাপ খাব পাৰে; তাইহে সেতেৰা কথাবোৰ মনলৈ আনিছে। হ’বও পাৰে। তাই ল’ৰালৰিকৈ ছুৱাৰমুখৰ ফালে আগবাঢ়ি গ’ল। তিলকক সুধিব, কিয় তেনেকৈ সি উচাপ খাই উঠিল।

ছুৱাৰডলিটোৰ ওচৰতে তাই থমক খাই ব’ল। তাইৰ স্পষ্টকৈ মনত পৰিল প্ৰভাত কাকতী বুলি তিলকে তীব্ৰ চেপা মাতেৰে চিঞৰি উঠিছিল। তাইৰ অলপ সকাহ পোৱা বুকুখন আকৌ কোঁচ খাই আহিল। তিলকে প্ৰভাতক চিনি পায়, তাৰ কথা কিবা জানে। কি কি জানে? চন্দ্ৰাৰ লগত প্ৰভাতৰ কোনোবা এদিনৰ

সম্পৰ্কৰ কথা ? নাই নাই নাই নাই ! অকলে অকলে চম্ভাই মূৰটো জোকাবিলে । সেইবোৰ কথা তিলকে জানিব পাবে বুলি এক মুহূৰ্তৰ কাৰণে বিশ্বাস কৰিব পৰাটো তাইৰ কাৰণে সম্মুখত দপ্‌দপকৈ অলি থকা জুইলৈ সোমাই যাব পৰাটোৰে একে কথা । ইমান সোনকালে এনে এটা তীব্ৰ, মৰ্মাস্তিক সিদ্ধান্তলৈ আহিবলৈ তাই কোনোমতে সাহস গোটাৰ নোৱাৰিলে । জোৰকৈ তাই মনক প্ৰবোধ দিলে, হয়তো প্ৰভাতৰ গাত তিলকৰ কোনোবা দিনৰ কিবা শক্ততা থাকিব পাবে, যাৰ কাৰণে তাৰ নাম শুনিয়োই তিলক উত্তেজিত হৈ উঠিছিল । যদি সেয়ে হয়, তেনেহ'লে তাই তিলকক অতি সহজভাৱে সুধিব পাবে, “আপুনি প্ৰভাত ককাইদেউক চিনি পায়নে কি ? কি হ'ল কণ্ডকচোন ।”

তেতিয়া হয়তো তিলকে ক'ব—চিনি পাওঁ মানে ? সি অমুক-তমুক, মোৰ লগত সি এবাৰ এনেকুৱা ব্যৱহাৰ কৰি থৈছে ; মই জীৱনত পাহৰিব নোৱাৰোঁ.....ইত্যাদি ।

তেতিয়া চম্ভাই ক'ব, “ইস বাম, এনেকুৱা মাথুহ বুলি জনা নাছিলোঁ । দেখিলে দেখোন বৰ ভদ্ৰলোক যেন লাগে । এইবাবৰ-পৰা বাস্তৱত দেখিলে নামাৰ্তো দেও ! ইমান সাংঘাতিক !” —আক লগে লগে চম্ভাৰ বুকুৰপৰা নিজৰ দোষী মনৰ কাৰণে চপাই লোৱা অমূলক চিন্তাৰ বোজাটো নামি যাব ।

চম্ভা আক এখোজ আগবাঢ়ি গ'ল । কিন্তু লগে লগে তাই ওচৰৰ খুটাটো হাতেৰে খামুচি ধৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে । প্ৰভাতৰ নামটো দ্বিতীয়বাৰ তিলকৰ সম্মুখত উচ্চাৰণ কৰাৰ কথাত তাই আকৌ এবাৰ জিকাৰ খাই উঠিল । যদি কেনেবাকৈ কেচু খানোতে সাপ ওলায় ! নাই নাই, তাই নোৱাৰে ! তাতকৈ তাই ধৰি লব, তিলকে এইবোৰ কথা একো নাজানে, ফুপাবলৈও নাজানে । কি কাৰণে তিলকে উচাপ খালে, তাক জানিবলৈ তাই চেষ্টা নকৰে । তাৰ আগত প্ৰভাতৰ নাম কেতিয়াও উচ্চাৰণ নকৰে । আজি নহয়,

এমাহৰ পাছত, এবছৰৰ পাছত, কোনোবা অত্যন্ত দুৰ্বল নাইবা মধুৰ মুহূৰ্ত্ত, অতি সাৱধান, অতি কোণজেৰে তাই তিলকৰপৰা বাহিৰ ফৰি লব পাবিব, আজিৰ এই উচাপ খোৱাৰ কাৰণ কি। কিন্তু তাই এতিয়া এনেকৈ থাকিলেতো নহ'ব। তিলকৰ কিবা এটা হৈছে। সি আগফালৰ চকীখনত বহা শব্দটো তাই শুনিছে। তায়ে; যদি ভিতৰত নিৰ্বাক নিষ্পন্দ হৈ থিয় হৈ থাকে, তেনেহ'লে তিলকে কি ভাবিব? যদি তিলকে কিবা বেয়া ঘটনাৰ উমান পাইছে, তেনেহ'লে চন্দ্ৰাৰ নিৰ্বাক-নিষ্পন্দতাই ঘটনাটোৰ গভীৰতা বঢ়াব; “নিশ্চয় কিবা এটা আছে” বুলি ভবাত তিলকক সহায় কৰা হ'ব। সেই-কাৰণে তাই এই মুহূৰ্ত্ততে সহজ-সৰল হৈ পৰা দৰকাৰ। তিলকৰ যদি কিবা হৈছে তাই ক'ব নোৱাৰে; কিন্তু তাইৰ একোৱেই হোৱা নাই; তাইৰ মনলৈ একো ভাবেই অহা নাই। খিকিন্দাজি কৰি কৰি পূজা চাবলৈ গৈছিল, প্ৰভাত নামেৰে চিনাকী মানুহ এজনক লগ পাইছিল, ঘৰলৈ উভতি আহিছে, এতিয়া আকৌ আগৰ মানুহজনী, ইয়াৰ মাজত একো নাই।

চাদৰখন তাই ঠিককৈ লগে আৰু লগে লগে ব্যস্ত হৈ উঠিল, যেন কাপোৰ সলাওঁতেহে তাইৰ বহুত পলম হ'ল। লৰালবিঠক তাই মাজৰ কোঠালীটোলৈ আহিল; মাতত অলপো কঁপনি নথকাকৈ, অলপো জড়তা নথকাকৈ তাই ডাঙৰকৈ শ্বিধিলে, “কলৈনো গ'ল হয়নে? লেমটোনো ইমান কমাই থৈছে কিয়? ইস্ নেদেখিছা! এদিন গধূলি লেম জলাবলৈ পায়েই তেলৰ খৰচ কমাবলৈ মনত পৰিল!” লেমটোৰ অকণমান চকোটোত তাই এটা পাক মাৰি দিলে, সাৱাকণতে যিমানকৈ জ্বলে, তাতকৈ বেহিকৈ লেমটো জ্বলি উঠিল।

চন্দ্ৰাৰ সহজ-সৰল বসিকতাত একাৰৰ মাজতে তিলক দ্বিতীয়-বাৰ উচাপ খাই উঠিল। চন্দ্ৰাই কি কৈছে, সেইবোৰ সি ধৰ্তব্যৰ মাজলৈ নানিলে; কেৱল সি ভাবিলে তাই হয়তো এতিয়া ভাব

ওচৰলৈ আহিব। সি মনৰ সকলোধিনি জোৰ একেলগ কৰি বাছা কৰিলে, তাই এতিয়া তাৰ ওচৰলৈ নাহক। এই মুহূৰ্তত চম্ৰাক ওচৰত সহ কৰাটো হত্যাকাৰী পুতেকৰ ফাঁচীৰ খবৰ থকা খবৰ কাগজখন মাকে মেজত পাৰি লোৱাৰ নিচিনা। সি ইচ্ছা কৰিলে, সি যেন সেই ঠাইতে লাহে লাহে সৰু হৈ নাইকিয়া হৈ যাওক, চম্ৰাই যেন তাক বিচাৰি নাপাওক, তাক যেন আঁহি একো নোসোধক। তাইৰ লগত সি কি কথা পাতিব, কথাৰ কি উত্তৰ দিব সি ক'ব নোৱাৰে।

চম্ৰা আহিল। প্ৰথমতে তাই ছোৱাৰ পৰ্দাখন হাতেৰে আঁতৰাই ধৰিলে; ভিতৰৰ লেমৰ পোহৰৰ অলপমান বাৰান্দাত পৰিল; তাৰ পোহৰতে তাই মন কৰিলে, তিলক বহি আছে। দীঘল উশাহ এটাৰে আক অলপ সাহ বুকুলৈ টানি নি তাই আগবাঢ়ি আহিল; ক'লে, “অ’ আই, এক্সাৰে-মুখাৰে কেনেকৈ বহি আছে! লেমটো আনি দিওঁ নে কি?”

“নাই নাই, নালাগে।” তিলকে সম্ভ্ৰান্ত হৈ চিঞৰি দিলে, যেন নায়েক-নায়িকাই নিজ নিজ ঠাইত, নিজ নিজ ভংগীত থিয় হোৱাৰ আগতেই কোনোবাই ড্ৰপছিনখন তুলি দিব খুজিছিল।

চম্ৰাই ক'লে, “তেনেহ'লে এক্সাৰতনো কি কৰিছে?”

তিলক নিস্তব্ধ হৈ বস।

তাৰ চুলিবিলাকৰ মাজত বাঁওহাতৰ আঙুলিকেইটা ভৰাই সাহেকৈ জোকাৰ এটা মাৰি চম্ৰাই সুধিলে, “কুনিছে? কিনো হ'ল আপোনাৰ?”

চুলিৰ মাজত আঙুলিবিলাক তিলকৰ অসহ লাগিছিল। তাইৰ কথাবিলাক সি মন কৰিব খোজা নাছিল; কেৱল ক'লে, “একো হোৱা নাই।” যেন গুৰুতৰ পৰীক্ষা দিবলৈ ওলোৱা পৰীক্ষাৰ্থী এজনক মানুহবোৰে “গুডলাক” দিবলৈ আহি অপকাৰ আৰু বিৰক্ত কৰিছে আৰু তাৰ উত্তৰত কৃত্ৰিম হাঁহি এটাৰে সি

কেৱল কৈছে “খেংক ইউ!” তাৰ কথাৰ শ্ৰবত চন্দ্ৰা এক মুহূৰ্ত
খমক খাই বল, তাৰ পাছত লাহে লাহে চুলিকোছা এৰি দিলে
আক ক’লে, “অ’ মই ফুৰিবলৈ গৈ পলম কৰাৰ কাৰণে খং উঠিছে
নহয়?” চন্দ্ৰাই নিজেই বুজিলে, তাই জোৰ কৰি নিতান্ত অবাস্তব
কথা কৈছে।

ভিলকে ক’লে, “মই বিকুৱেট কৰিছো, কাইগুলি মোক
অলপ পৰ মনে মনে থাকিবলৈ দিয়া।”

ঠিক লগে লগে নহয়, অলপ পৰ থিয় হৈ থাকি চন্দ্ৰা আঁতৰি
আছিল। আহোঁতে অৱশ্যে সহজ শ্ৰবেৰে কৈ আহিল, “কেনেকুৱা
খন কৰে জানো? থাকক, একাৰে-মুন্ধাৰে দাৰ্শনিক হৈ বহি থাকক,
আমি খান্‌চামা মানুহ পাকঘৰত লাহোঁগৈ।”

পাকঘৰত লগাৰ ভিতৰত চন্দ্ৰাই আঁঠুত থুঁতৰিৰ ভেজা দি,
আধাঘণ্টাৰ ভিতৰত আলুকেইটামান কাটিলে; তাৰ পাছত তাই
আকো তেনেকৈয়ে বহি বল; এসময়ত নন্দীয়ে সমুখৰপৰা বঠিখনে,
পাছলিৰ খবাহীটোৱে আঁতৰাই লৈ গ’ল।

কাকো ভাত খাবলৈ নতাৰ সুবিধা নিদি ভিলক নিজে ভাতৰ
পাতত বহিছিল। অনবৰত টেঙা এচাৰ খাবলৈ মন গৈ থকা
বেমাৰীক ডাক্তৰৰ পৰামৰ্শ মতে কেৱল চাণ্ডু সিজাই দিলে যেনেকুৱা
হয়, ভিলকে তেনেকৈ দুগৰাহমান ভাত মুখলৈ নিলে; তাৰ পাছত
উঠি গ’ল।

চন্দ্ৰাই সুধিলে, “কি হ’ল? উঠিল কিয়?”

ভিলকে ক’লে, “খাবৰ মন যোৱা নাই।”

ভাত খোৱাৰ কথা চন্দ্ৰাৰো যেন মনত নাছিল। নন্দীৰ
তাগিদাত ভিলকৰ কাঁহীখনতে বহি তাই থুপ খাই থকা ভাতখিনি
গোটাই কাঁহীখনতে সিঁচি পেলালে; অলপ পৰ চিকুটি-বাঁকুছি
থাকি এবাৰ তাই উঠি গ’ল।

নন্দীয়ে এবাৰ মনে মনে নিজকে সুধিলে, এইহালৰ কি

হ'ল? কৰবাত যদি কিবা খাই আহিছে, তেনেহ'লে আগতে নক'লে কিয়? তাৰ পাছত কিছু সময় সি গোজ্গোজ্জাই থাকিল,—ইমানসোপা ভাত এতিয়া সি কি কৰিব? ইমানবোৰ ঠাণ্ডা ভাত কাইলৈ কোনে খাব? বহুত সময় সি ভাতসোপা আগত লৈ বহি থাকিল, তাৰ পাছত খাবলৈ বহিল। অকলে অকলে তাৰ বেয়া লাগিল। আইদেৱেকে হাত নলগোৱাৰ কাৰণেই নে কি, তৰকাৰী-চৰকাৰী একো ভাল হোৱা নাই।

“ইস্ নেদেখিছা, বৰ একেবাৰে কেঁচুৱাটো ওলাইছে, কাপোৰখনো ভালকৈ লৈ শুব নোৱাৰে”—ইত্যাদি ধৰণৰ কোনো কথা যাতে চন্দ্ৰাৰপৰা শুনিবলগীয়া নহয়, তাৰ কাৰণে ভালকৈ কাপোৰ-কানি জাপি লৈ তিলক শুলে, চন্দ্ৰা শোৱনী কোঠাত সোমোৱাৰ আগতে। চন্দ্ৰাই বহুতবাৰ তাৰ বাহুত ধৰি জোকাৰিলে, বহুতবাৰ গাৰপৰা কাপোৰ গুচাই দিলে, বাবে বাবে সুধিলে, “কি হৈছে কওকচোন,”—তিলকৰ একেটা উত্তৰ—“একো নাই হোৱা।”

যিবাৰ সি—“আঃ, শুই থাকচোন, আমনি নকৰিবা”—বুজি ক'লে, সেইবাৰ চন্দ্ৰাৰ দেহ-মন জঁঠৰ হৈ গ'ল। কিছু সময় বিছনাতে বহি থাকি তাই গাকত মূৰ থলে।

কেইমিনিটমান চিলমিলকৈ টোপনি অহাৰ পাছতে তিলকে সাৰ পাই উঠে; বাবে বাবে, গোটেই বাতিটো। ঠিক সাৰ পাই উঠে নহয়, ইঞ্জিনৰ কয়লা জ্বলি থকা কোঠালীটোৰ ছৱাৰখন যেন কোনোবাই মেলি মেলি দিয়ে, আক চেৰেংচেৰেংকৈ তাৰ বুৰুৰ পোৰণি উঠে। সি কেৱল ভাবিলে তাৰ কি হ'ল, সি কি শুনিলে!

পাছদিনা কেই বজাত অফিছলৈ আহিব লাগে আক কেই বজাত আহিল, তাৰ হিচাপ সি নাৰাখিলে; ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে কিমান কিতাপ ওভোতাই দিলে, কিমান ঋতিপ ‘ইছ’ কৰা হ'ল তালৈ মন নকৰিলে। চকীখনত বহি মাজে মাজে সি বাহিৰলৈ চাই ব'ল, মাজে মাজে ছুইখন হাত মুঠি মাৰি মেজৰ ওপৰত থৈ, তাৰ ওপৰত

কপালখন দি সাবসুৰ নোহোৱাকৈ বহি বল ; মাজে মাজে কলমডাল হাতত লৈ সন্মুখৰ কাগজখন অজস্র হিবি-জিবি আখৰেৰে ভৰাই পেলালে, যেন তাৰ মনৰ নিষ্ঠুৰ যন্ত্ৰণাখিনি কাগজখনকে বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিলে ।

সি ধৰি ললে, আৰম্ভ নকৰোঁতেই তাৰ জীৱন জহিখহি গ'ল । যি কেইদিন সি জীৱনৰ অমিয়া বিচাৰি পালে, তাৰ প্ৰত্যেকটো দিনেই ভুৱা : এনেকুৱা কেইটামান দিনৰ তাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাছিল । কোনোবা এটা বেকাবে যেন ইলেকট্ৰিক মেচিন দেয়া হোৱা দিনকেইটা পাংখা টনাৰ কাম কৰিলে ; যি কেইটা পইচা পালে তাতকৈ বহুগুণে তীব্ৰ গাঁঠি বিষৰ বেমাৰ লৈ মেচিন ভাল হোৱাৰ দিনা গুচি আহিল । কিয় তাক চম্পাই ঠগিলে ? সিতো এইবোৰ ঠগ প্ৰবঞ্চনাৰ মাজলৈ যোৱা মানুহ নহয় ! তাই তাৰ জীৱনলৈ আহিল কিয় ? তিলকে তাইৰ লগত প্ৰেম কৰা নাছিল : ক'বাব দশমী মেলাত দেখা পাই, ঠিকনা বিচাৰি বিচাৰি সিহঁতৰ ঘৰ উলিয়াই, মাক-দেউতাকৰ আগত মিহি মিহি কথা-বতৰা আৰম্ভ হৈছে, তাক ছোৱালীৰ ফটো দেখুৱা হৈছে, কইনাৰ বাপেকে তাৰ সোঁৱৰণী খোজাই নিছে, বিয়াৰ খবৰ কাৰণে দস্তবমতে সি টকা ধাৰ কৰিছে, ছ-অনা ওজনৰ সোণৰ আঙঠি পিন্ধাই বিয়াৰ তাৰিখ ঠিক কৰিছে, তাৰ বংশৰ সোতৰ ওঠৰজন বুঢ়াই হোমৰ থলীত গোটেই নিশা টোপনি খটি কৰিছে । ইমানবিসাক সুবিধা থকা সত্ত্বেও, সময় থকা সত্ত্বেও, তাই আপত্তি নকৰিলে কিয় ? দেহ-মন যদি কাৰোবাক উছৰ্গা কৰি থৈছিল, তেনেহ'লে এজন অচিনাকী মানুহৰ লগত বিয়াৰ প্ৰস্তুত প্ৰথম দিনাই তাই ঘোৰ অসন্তোষ প্ৰকাশ নকৰিলে কিয় ? ছোৱালী মানুহ, পিতৃ-মাতৃৰ অধীন, দুৰ্বল, এষাৰ সুখ খুসি কথা কোৱাৰ সামৰ্থ্য বা স্বাধীনতা সিহঁতৰ নাই ; যি মাক-বাপেকৰ আদৰ-চেনেহ, লালন-পালনত ডুবে-দীঘল হৈছে তেওঁলোকৰ মনত কষ্ট দিবলৈ, তেওঁলোকৰ মতৰ বিৰুদ্ধে যাবলৈ

সাহ আৰু মনৰ বল নাই; ভাল কথা, ভিলকেও বিশ্বাস কৰে; কিন্তু যদি ইমান দুৰ্বল হৈছে, তেনেহ'লে সকলোৰে অলক্ষিতে, মনে মনে, মানুহক প্ৰশ্ৰয় দিয়া কিয়? যি মুখৰ ভাষা হেৰাই যায়, যি অন্তৰ দুৰ্বল, যি অন্তৰ পিতৃ-মাতৃৰ মনোবঞ্জনৰ কাৰণে কাতৰ হৈ উঠিব পাৰে, সেই মুখত মনে পাতি লোৱা প্ৰিয়জনৰ ওচৰত নিৰ্জন পৰিবেশত অনৰ্গল মিঠা মিঠা কথা ওলাই কিয়? গোপন প্ৰেমৰ অভিযান চলাবলৈ সেই অন্তৰত সাহ গোট খায় কৰপৰা? শেষ সংগ্ৰামত যুঁজিব পৰা সম্বল গোটাই লব পাৰিবানে নোৱাৰা, সেইবোৰ চিন্তা নকৰাকৈ তিলে তিলে লোকক ওচৰ চপাই আনা কিয় বা ওচৰ চাপি যোৱা কিয়?

কেঁচা মনৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কিশোৰ মাজত চিঠি দিয়া-দিয়ি কৰা ধৰা পৰিলে দেউতাকৰ মাৰ খাই প্ৰেমক নমস্কাৰ কৰাৰ লগত তোমালোকৰ কি পাৰ্থক্য থাকিল? প্ৰভাতক মই চিনি পাওঁ; তুমিতো নোপোৱা! প্ৰভাতে তাৰ জীৱনত লগ পোৱা আন দহজনী ছোৱালীৰ নিচিনাকৈ হয়তো তোমাৰ কথাও চিন্তা নকৰে। তোমাক কোনোবাই বিয়া কৰি লৈ যোৱাৰ দিনা সি হয়তো ১৯৫৬ চনত প্ৰডাক্চন কিয় কমিল তাৰ বিষয়ে কলিকতীয়া কোম্পানিৰ মেনেজি ডিবেণ্টেৰৰ লগত আলোচনা কৰি থাকিব। তুমিতো প্ৰভাত মানুহ-টোকে নাজানা! কিন্তু সি প্ৰভাত নহৈ যদি আন এটা ল'ৰা হ'ল-হেঁতেন যি কাৰোবাক এষাৰ কথা দি সেই কথা দিনে-ৰাতিয়ে, প্ৰতি বিন্দু তেজৰে সমৰ্থন কৰি থাকে, আৰু সেই কথা ৰাখিব নোৱাৰিলে তিলে তিলে ক্ষয় হ'বলৈকো সাজু হৈ থাকে, তেনেহ'লে তুমি কি কৰিলাহেঁতেন? মোক বিয়া কৰাই, মোৰ বুকুত আশ্ৰয় লৈ তুমি শান্তি পাবা, হয়তো কিছুদিনৰ পাছত আলফুলীয়া কেঁচুৱা এটা বুকুত লৈ এজনী সম্পূৰ্ণ নাবী হৈ সকলো পাহৰি যাবা, কিন্তু সেই ধ্বংস কৰি থৈ অহা জীৱনটোৰ কাৰণে অকণমান কান্দিবলৈ কাৰ ৰাখি থৈ আহিলা? নে তেনেকুৱা অন্তৰ টাঙি মৰম কৰিব পৰা

মানুহ নাই বুলি ভাবিছা ? নে তুমি নিজে সেই দলব ছোৱালী, যি দলে যেই কোনো সক্ষম পুৰুষৰ বাহুব মাজত নিজকে সৰ্বভোভাৱে এৰি দিয়াকে প্ৰেম বুলি বুজে ?

ভিলক হঠাতে পোন হৈ ৱহিল ; সি কপালখন আঙুলিৰে পিহিবলৈ ধৰিলে। অলপ দুৰ্বপৰা এছিটেট লাইব্ৰেৰিয়ানজনে স্নিগ্ধে, “কি হ’ল ?” ভিলকে কেৱল মূৰ জোঁকাবিলে, একো ছোৱা নাই। সি জীৱনত কাকো কথা দিয়া নাছিল, কাকো ওচৰ চপাই লোৱা নাছিল। নাছিল এই কাৰণে নহয় যে সি তপোবনত থাকি বেদ-বেদান্ত চৰ্চা কৰি দিন কটাইছিল। সিও কলেজত পঢ়িছিল, সিও সমাজৰ মাজত বাস কৰিছিল, সিও সমৰ্থবান, ধুনীয়া ডেকা আছিল, কামনাই তাইকো বাউল কৰিছিল। আনন্দময় দিন কিছুমানৰ আঁকোৱালি লবলৈ সিও বহুত দিন আগুৱাই যাব খুজিছিল। কিন্তু যি আনন্দৰ শেষফলে তাৰ বহুত অন্তৰংগ বন্ধুৰ জীৱনলৈ ঘোৰ জটিলতা আনিছে, যি আনন্দৰ শেষফলে তাৰ বহুত পবিত্ৰ অন্তৰৰ বন্ধুক কমুৱাই মাৰিছে, তেনেকুৱা আনন্দত আগ-পুৰি নিচিন্তাকৈ জাঁপ মাৰি নিদিয়াৰ ধৈৰ্য্য তাৰ আছিল। বন্ধুৰ মুখত কোনোবা সন্ধিয়াৰ প্ৰেমমুখৰিত কাহিনী শুনি “তই তৰেই দিন ভাই” বুলি সিও বহুত নিশা আন্ধাপ কৰিছে। কিন্তু সেই বন্ধুকেই ওপৰ মহলাৰপৰা জঁপিয়াই মৰিব খোজোঁতে বন্ধা কৰি সি শিয়ৰি উঠিছে : “নালাগে, নালাগে, এনেকুৱা আনন্দ নালাগে” বুলি নিজৰ নিজজাল জীৱনটোক নিজে প্ৰশংসা কৰিছে। এজনী ছোৱালী বিয়া কৰাই তাৰ পাছত মৰম কৰিম বুলি, মনীষী ছোৱাৰ মতলবত সি বহি থকা নাছিল ; কিন্তু তাৰ কাৰণে যাতে কাৰো অপকাৰ নহয়, কোনো যাতে তাৰদ্বাৰা প্ৰভাৱিত নহয়, তাৰ কামনাৰ জুইত পাখি পুৰি কোনো যাতে জীৱনলৈ পংগু নহয়, তাৰ কাৰণে যিখিনি সংঘৰ্ষৰ প্ৰয়োজন, সেইখিনি তাৰ আছিল। কেৱল এজনকে দেহ-মন অৰ্পণ কৰিব খোজাটো মহামানৱৰ নিদৰ্শন

নে মাক্কাভা আমোলৰ অন্ধ নৈতিকতা সেইবোৰ আলোচনা কৰি
 সিদ্ধান্তলৈ অহাৰ তাৰ প্ৰয়োজন নাছিল; কিন্তু নিজে সাত ঘাটৰ
 ঘোলা পানী খাই লোকবপৰা গংগাজল বিচৰাৰ ভণ্ডামীক নিষিদ্ধ
 কৰিছিল। সি প্ৰভাতৰ নিচিনা নহ'ল। হ'বলৈ যে বিচৰা নাছিল
 তাক সি জোৰ দি ক'ব নোৱাৰে। প্ৰভাত যিটো পৰিবেশত আছিল,
 তেনে পৰিবেশলৈ নোযোৱাৰ কাৰণেই হওক, তাৰ স্বভাৱৰ কিবা
 দৃঢ়তাৰ কাৰণেই হওক, সি হ'ব নোৱাৰিলে। ছৰ্বল মুহূৰ্তবোৰবপৰা
 সি সৌশৰীৰে সাৰি আহিল। কামনা-বাসনাক মানুহে ফাঁকি দিব
 নোৱাৰে, প্ৰভাতে ফাঁকিও দিয়া নাছিল; কিন্তু তিলকৰ নিচিনা
 মানুহতো সাৰিও আহিব পাৰে! চল্লক কোনে শিকালে যে
 কোনোবা মাজনিশা আপোনতম কৰি লোৱা মানুহজনৰ কোনো
 খবৰ নোলোৱাকৈ, হোমৰ জুইৰ আগত আন এজন মানুহৰ
 হাতৰ মুঠিত হাত এৰি দিয়াত একো বৈচিত্ৰ্য নাই? কোনে তাইক
 ভাৱসা দিলে, “চিন্তা নাই—যি কোনো পুৰুষৰ বুকুত আশ্ৰয় পাবা,
 প্ৰভাত কিবা এটাহেনে, হাজাৰ হাজাৰ, প্ৰত্যেকেই;”……… ?
 পূজাঘৰৰ কোলাহলৰ মাজত লগ পোৱা মানুহটোৰ খবৰ, গধূলি
 ধূনা জ্বলাই থকা মানুহ এটাক ঘৰত জুই লগা চাই অহা সৰু ল'ৰাৰ
 দৰে উচ্ছ্বসিত হৈ দিব পৰাৰ কাৰণে যি নিৰ্ভীকতাৰ দৰকাৰ,
 সেইখিনি তাই ক'ত পালে ?

তিলকে তলৰ ওঁঠখন কামুৰি ধৰিলে। সূৰ্যৰ চল্লক আজিয়েই,
 সি পোনে পোনে সূৰ্যৰ—ছুটা প্ৰাণী গোট খাই সংসাৰ পতাৰ মানে
 তাই কি বুজে? বিবাহিত জীৱনক বৈচিত্ৰ্যহীন বুলি তাই ধৰি
 লৈছে নেকি আৰু অতীতৰ বৈচিত্ৰ্যময় জীৱনত শিকা লুকাভাকু
 খেলাৰে এতিয়াও জীৱনক সন্তোষ কৰি ৰাখিব লাগে বুলি তাইব
 কিবা ধাৰণা আছেনে কি, তাইক আজি সূৰ্যৰ।

তিলক উত্তেজিত হৈ উঠিল।

পিয়ন নীলকান্তই সুধিলে, “ছাব, চাহ নাখালে দেখোন ?
ঠাণ্ডা হৈ গ’ল।”

চাহ পিয়লালৈ চাই “অঃ” বুলি সি শব্দ এটা কৰি হাত মেলিলে,
নীলকান্তই ক’লে, “বব গবম কৰি আনো।”

ভিলকে একে সোহাই গোটেই চাহ পিয়লা পি খলে। নীলব
মুখলৈ চাই সি দেখিলে, সি হাঁহিছে। তাৰ এনেকুৱা লাগিল,
সিও যেন তাৰ লগতে অলপ হাঁহিব পৰা হ’লে ভাল পালেহেঁতেন।

নাই, সি মৰি গ’লেও চম্ভাক একো সুধিব নোৱাৰে,
এনেকুৱা ছুঁপাস্ত সাহ তাৰ নাই। নিতাস্ত অসাৱধানতাবশতঃ চকুৰ
আগতে সাতখন নতুন কিতাপৰ ওপৰত এবটল চিয়াহী বগবাই
দি ক’লা কৰি পেলাওঁতেও সি পিয়নটোৰ এঘাৰ টান কথা
ক’ব নোৱাৰিছিল। কোনোবাই কাবোৰৰ জেপৰপৰা পইচাৰ
বেগটো লাহে লাহে উলিয়াই নিয়া চকুত পৰিলে ভয় তাৰহে
লাগে; যদি ধৰা পৰে জেপ-লুককাটোৰ কি গতি হ’ব। কেনেবাকৈ
মুখে-চুখে বল পৰিব বুলি ফুটবল খেলাৰ দৰ্শকৰ আগশাৰীত বহিবলৈ
সি ভয় নকৰে; কিন্তু য’ত অসম্ভব লাজ, কষ্টৰ প্ৰশ্ন আছে, ত’ত
সি অত্যন্ত লাজুক, অত্যন্ত কাতৰ। চম্ভাক এইবোৰ কথা সোধাৰ
প্ৰশ্নই নাই, তাইৰ চকুলৈ চাবলৈ আজি ভিলকৰ লাজ লাগিব, সাহ
নহ’ব।

চম্ভাৰ আগত সি মুখেৰে মাত মাতিব নোৱাৰিলে। যিখিনি
সময় সি ঘৰত থাকিল, আলোঙে আলোঙে কুৰিলে। বেছিভাগ সময়
বাটৰ ফালৰ বাৰাণ্ডাত বহি কটালে, যাতে বাটৰ মানুহে তাক দেখি
থাকে; ভিতৰত থকা সময়খিনি নন্দীক কিবা সূত্ৰত ওচৰতে
বাখিলে, যাতে তৃতীয় পক্ষৰ উপস্থিতিত ওলাব নলগীয়া কথা
নোলায়। ছুদিনতে তাৰ চেহেৰা সলনি হৈ গ’ল, মুখ বিবৰ্ণ হৈ গ’ল।

ভিলক নথকা সময়খিনিও চম্ভাই কেতিয়াবা ইটো কোঠালীৰ-
পৰা সিটো কোঠালীলৈ এনেয়ে অহা-যোৱা কৰি থাকে; কেতিয়াবা

সামান্য আশ্রয় পালেই মূৰটো পেলাই ভাবি থাকে, যেন ন-বোৱাবীয়ে বৰ দামী নেকলেছ এডাল ক'ববাত থৈ পাহৰিলে, মনতো পেলাব পৰা নাই, অথচ কাকো ক'বও পৰা নাই। তিলক ঘৰলৈ অহাৰ লগে লগে তাই প্ৰাণপণে সহজ মানুহজনী হ'বলৈ চেষ্টা কৰে; জাউবিয়ে জাউবিয়ে শ্ৰম কৰে।

মামলা-মোকদ্দমা মনে-প্ৰাণে ঘিণ কৰা, অথচ পৈত্ৰিক সম্পত্তি বন্ধা কৰিবলৈ কাছাৰীৰ উকীলৰ সন্মুখত থিয় হোৱা মানুহৰ দৰে চন্দ্ৰাৰ শ্ৰমবোৰত তিলকে ভীষণ অস্বস্তি অনুভৱ কৰে। সি কেৱল এটা কথাকে প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে,—তাৰ একো হোৱা নাই।

চন্দ্ৰাই সুধিলে, “কিবা কথাত আপোনাৰ যদি কষ্ট হৈছে তেনেহ'লে তাৰ ভাগ মই পাব নালাগে নেকি ? মোকতো এনেকৈ আঁৰ কৰিব নাপায় !”

নন্দী ওচৰত নাছিল। কথাষাৰ কৈ কৈ চন্দ্ৰাই সন্মুখৰ ফালে হাউলি চকীত বহী থকা তিলকৰ একেবাৰে মুখৰ ওচৰত মুখ ৰাখিলে, যেন বহুত দিনৰ আগতে চুম্বক বুলি জনা লোহা এটুকুৰা এতিয়াও চুম্বক হৈ আছেনে নাই চাবৰ কাৰণে আন এটুকুৰা লোহা ওচৰলৈ আনিলে। তিলকৰ ওঁঠৰ ইমান ওচৰপৰা ওঁঠ ওভোতাই নিয়াৰ কথা চন্দ্ৰাৰ মনত নপৰে।

তিলকে মুখখন ঘূৰাই নিলে। অতি ক্লীণ মাতত, এটা এটাকৈ তাৰ মুখৰপৰা শব্দকেইটামান ওলাই আহিল, “একেবাৰে অধাংগিনীৰ নিচিনাকৈ কথা কৈছা !”

চকুকেইটা সৰু সৰু কৰি, কপালখন থুগুৱাই চন্দ্ৰা একমুহূৰ্ত্ত বল, যেন শব্দকেইটা কৰপৰা আহিছে তাই ধৰিব পৰা নাই। তাৰ পাছত তাই পোন হ'ল। নিষ্ফল হৈ উভতি অহা ওঁঠ দুখন যেন অকণমান কঁপিল। চকীখনৰ ওচৰপৰা আঁতৰি গৈ তাই গোটেই গাৰ ভেজাটো খুটা এটাত দিলে। লাহে লাহে তাইৰ চকু হুটা

চলচলীয়া হৈ আহিল, নাকৰ পাহি ছটা ফুলি ফুলি উঠিল। তাৰ পাছত খুটাটোত কপালখন থৈ তাই কান্দিলে; নিঃশব্দে, অবিৰাম, অবিজ্ঞাস্ত বৰষুণৰ দৰে চকুপানী বোৱাই। তিলক উঠি আহিল। ঘৰৰ ভিতৰত নৰ'ল। একেবাৰে বাট পালেহি।

চন্দ্ৰাৰ এই কান্দোনৰ কি অৰ্থ হ'ব পাৰে? কি আচৰিত এই নাৰী জাতিটো! সিহঁতে জীৱনত কিমানবাৰ কান্দে? তিলকৰ অভিজ্ঞতা নাই, শুনিছে; ইহঁতৰ চকুপানীত বোলে দিয় আছে, অমৃত আছে। ইহঁতৰ চকুপানীয়ে হেনো চাওডাঙৰ উত্তত অস্ত্রকো কঁপাব পাৰে। কিন্তু আটাইতকৈ বহুশ্রম কৰা হ'ল ইহঁতে যেতিয়াই তেতিয়াই কান্দিব পাৰে। নিকলিষ্ট ৰাজকুমাৰৰ পবিত্ৰ স্মৃতিত বহুবাৰ পাছত বহুবাৰ কান্দি কান্দি উদ্গাদ হ'ব পাৰে, আৰু দ্বিতীয় প্ৰেমিকক চাৰি বজাত লগ পোৱাৰ বন্দোৱস্ত থাকিলে প্ৰথম প্ৰেমিকক তিনি বজাত পানী টুকি টুকি বিদায় দিব পাৰে। ইহঁতৰ চকুপানীৰে বহুতৰ জীৱনৰ পথ পিছল, বোকাময় হৈছে।

তিলক ভোল যোৱা সকল'ৰা নহয়, অস্ততঃ মোহত অন্ধ নহয়। সি আহি আহি বিস্কুট কোম্পানিৰ ওচৰৰ জনবহুল চাৰিআলিটো পাইছিল, তাতে তাৰ চিঞৰি দিবৰ মন গ'ল—মিছা, সকলো ভুৱা।

কিন্তু, চন্দ্ৰাৰ কান্দোনতো সি আগতেও দেখিছে! তেতিয়াতো তাৰ এনেকুৱা বিষাক্ত ধাবণা হোৱা নাছিল! তিলকৰ মাক আৰু দেউতাকৰ ফটো দুখন ধূলি-মাকতি লাগি লেতেৰা হৈছিল; চন্দ্ৰাক নমাই, মচি আঁকো তুলি থবলৈ কৈছিল। সেই সময়তে আকৌ চন্দ্ৰাই তিলকৰ কাৰণে তিনিদিনত ছুটেটাৰ এটা গুঁঠি উলিয়াব পাবিব বুলি তাৰ লগত ৰাজী মাৰিছিল। তিলকে ৰাজীৰ কথা পাহৰি গ'ল আৰু চন্দ্ৰাই পাহৰিলে ফটো মে'চাৰ কথা। দুদিনমানৰ পাছত তিলকে ফটো দুখনলৈ আগুনিয়ালে, চন্দ্ৰাই পাহৰি আছে আৰু সময় পোৱা নাই বুলি ছটা কাৰণ দেখুৱালে। কোনো খং না বৈকা ভাব মনত নবখাকৈ তিলকে বুধিলে, "তোমাৰ যদি কামৰ হেঁচা

বেছি হৈছে আৰু এটা সকলো বা এজনী ছোৱালী বাখিম নেকি কাম-বন কৰিবলৈ ?” সেইদিনা চন্দ্ৰাই বহুত সময় নমতা নোবোলাকৈ থাকি পাহত কান্দিছিল। তিলকে যেন এজনী গৃহিণী হিচাপে তাইৰ ওপৰত অনাস্থা প্ৰকাশ কৰিছিল। সেইদিনা তিলকে তাইক বহুসময় বুকুৰ মাজত লৈ মৰম কৰিছিল, বুজাইছিল যে তাইক পোৱাৰ পাহত তাৰ একোৰে অভাৱ অনুভৱ হোৱা নাই।

অনুভৱ কৰিবলৈ চন্দ্ৰাই সুবিধা দিয়া নাই; তাই আহিবপৰা তিলকে কোনো দিনেই ঘৰুৱা জঞ্জালৰ কথা চিন্তা কৰা নাই; বুটামৰ অভাৱত চোলাত আলপিন মাৰি অফিছলৈ যোৱা নাই; বাহুত অকণমান ফাটিলেই চোলা নন্দীক দি দিয়া নাই; লেতেৰা গেঞ্জি আঁলনাৰ চুকত থূপ খোৱা নাই; খালী বাৰাণ্ডাখন এৰি অফিছলৈ ওলাই যাবলগীয়া হোৱা নাই, চন্দ্ৰা সদায় পিছে পিছে ওলাই আহিছে; পিঠিত যদি সামান্য কুটা এডালো পৰি আছে, বাৰাণ্ডা এবাৰ আগতে চন্দ্ৰাই টোকৰ মাৰি একৱাই দিছে; অফিছৰপৰা আহি খালী বাৰাণ্ডাত উঠিবলগীয়া হোৱা নাই, চন্দ্ৰাই বাট চাই বৈ আছে, সুধিছে, “ছাতিটোয়ে হাতত ওলোমাই লৈ আছে, মেলি নলয় কিয় ?”

তাৰ লগৰ এজনে তাক কয়—“ভাগ্যবান।” ওচৰ চুবুৰীয়া বুঢ়ী কেইগৰাকীয়ে চন্দ্ৰাৰ কথা কয়—“লক্ষ্মী।”

আৰু তাৰ বুকুৰ নিচেই কাষত যিজনী মানুহ সি বিচাৰিছিল চন্দ্ৰাৰ মাজত তাতোকৈ বেছি অলংকাৰেৰে সজ্জিতা, উতলাৰ সলনি উন্মাদ কৰিব পৰা এজনী মানুহ সি পাইছিল। কিন্তু আজি তাৰ কি হ’ল ? সি যি জানিলে, যি শুনিলে তাৰ এক বিন্দুওতো মিছা নহয় !

তিলকে এবাৰ মূৰ দাঙি চালে, ক’ব নোৱৰাকৈ আহি আহি কিমান দূৰ পালেহি। আৰু বেছি দূৰ যাবলৈ তাৰ মন নগ’ল; সি উভতিল।

চন্দ্ৰাই কিয় এনে কৰিলে ? কিয়, এনেকুৱাওতো হ’ব পাৰে যে কোনোবা এটা উন্মাদ বাতি তাই হিতাহিত জ্ঞান হেৰুৱাই গিছিল

খালে ! শোৱনী কোঠাবপৰা ত্ৰিছ গজ দূৰ এটা স্তম্ভ, স্তম্ভৰ ডেকাৰ ভীৰ আহ্বান তাই উপেক্ষা কৰিব নোৱাৰিলে ! তাইৰ নিচিনা তেজ-মণ্ডহৰ কেইজনী গাভৰুৱে পাৰিব ? সি নিজে পাৰিলেহেঁতেন নে ? তাৰ মনে সেই আহ্বান উপেক্ষা কৰিব পাৰিলেও হয়তো দেহাই নোৱাৰিলেহেঁতেন । আৰু নোৱাৰ কাৰণেই যদি জীৱনৰ সেই দুৰ্বল মুহূৰ্তত সি কেইটামান উন্মাদ মিনিট উপভোগ কৰি পেলালেহেঁতেন তেনেহ'লে তাৰ কাৰণে সি নিজকে কিমান অপৰাধী কৰিলেহেঁতেন ?

তিলকৰ এখন ভামোল খাবৰ মন গ'ল । বাটৰ কাষৰ দোকান এখনলৈ সি নামি গ'ল । দোকানৰ জাপখন ভুলি খোৱা খুটাটোত আঙুলিৰ চূণখিনি মচি সি ভাবিলে— তাৰ ভুল্লা হোৱা নাই, শুকুও হোৱা নাই । চন্দ্ৰাই জীৱনত যি পিছল খাইছিল, তাৰ দাগ জানো তাইৰ জীৱনত আছে ? যদি নাই তেনেহ'লে তাইৰ অপৰাধ ক'ত ? যি ভুল তাই কৰিছিল, সেইটোতো তাইৰ ভুল বুলিব নোৱাৰি ; সেইটো কিজানি তাইৰ তেজ-মণ্ডহৰেই ভুল, যিখিনি তেজ-মণ্ডহ সিও উপভোগ কৰিছে !

কিন্তু, তিলকে ক'ব নোৱাৰাতো ঘৰৰ কালে অলপ বেগ দিছিল, হঠাৎ তাৰ খোজ কমি গ'ল । কিন্তু পূজাঘৰত প্ৰভাতক লগ পাই তাই ইমান আনন্দিত হৈ উভতি আহিছিল কিয় ? ইমান উচ্ছাসত কথাবোৰ কৈছিল কিয় ? বহুত দিনৰ আগতে হেৰাল বুলি এৰি দিয়া নেকলেছ বাকচৰ তলিত হঠাতে এদিন পালে যেনেকুৱা আনন্দ লাগে, তেনেকুৱা আনন্দত কথা কৈছিল কিয় ? এইটোতো কোনোবা দিনা হঠাতে পিছল খাই পৰি, গা-পা ধুই পিছল খোৱাৰ কথা পাহৰি যোৱাৰ লক্ষণ নহয় । এইটো কোনোবা কালত লুতুৰি পুতুৰি হৈ বোকা খেলাৰ স্মৃতি সঘতনে বুকুত বাধি খোৱাৰ নিচিনা কথা । প্ৰভাতক লগ পাই এতিয়াও চন্দ্ৰাৰ যি উচ্ছলতা, সেইটো চন্দ্ৰাৰ জীৱনত পিছল খোৱাৰ দাগ ।

আক প্ৰভাতৰ নিচিনা ল'ৰা এটাৰ মনো “জীৱনত প্ৰথম বাৰৰ কাৰণে কোমল হৈ উঠিছিল।” কিয়? প্ৰভাতে কৈছিল, সি লগ পোৱা আন দহজনী ছোৱালীৰ নিচিনাকৈ সি এইজনী ছোৱালীক উবাই দিব নোৱাৰিলে; কিয়?

ঘৰৰ সম্মুখত থিয় হৈ, একাৰ ঘৰটোলৈ চাই তিলকে ভাবিলে, সি সোমাবনে নোসোমায়।

অফিছৰ মেজখনত কিলাকুটিৰ ভেজা থৈ সি ভাবিলে, তেনে-হ'লে সি ধ্বংস হৈ যাব? যি শাস্তিৰ কাৰণে সি জীৱনটোক বান্ধি ৰাখিলে, বিনা দোষত সেই শাস্তি সি কিয় হেৰুৱাব? নাই, জীৱনক ইমান সহজে সি এৰি দিব নোৱাৰে। এই লাইভ্ৰেৰিতে বহি সি জীৱনৰ জটিলতা সম্পৰ্কে বহুত কথা পঢ়িছে। এটা প্ৰাণীক আপোন কৰি লোৱাৰ চেষ্টাতে হেনো মানুহে যুগ যুগ ধৰি হায়বাণ হৈ আহিছে। সিও হায়বাণ হৈছে; হওক। নিজকে ধ্বংস কৰাৰ আগতে তাক এটা শেষ দেখিবলৈ লাগে।

তিলকে যেন মনত অলপ জোৰ পালে। তাৰ গোটেই কথাবোৰ আকৌ এবাৰ ভাবি চাবলৈ মন গ'ল।

চন্দ্ৰাক নাপালেও প্ৰভাতকতো সি চিনি পায়! প্ৰভাতে নিজেই কয়, “সি উভতি অহা ল'ৰা নহয়।” সেই কাৰণেই কিজানি চন্দ্ৰা আগবাঢ়ি আহিবলৈ বাধ্য হ'ল! প্ৰভাতে তাক কৈছিল,—ছোৱালী-জনীৰ উদাসীনতাত তাৰ জিদ বাঢ়ি গ'ল,—সি উঠি-পৰি লাগিল—কিমান পানীৰ মাছ চাবলৈ। তাৰ মানে চন্দ্ৰাক পঢ়া মেজৰপৰা উঠাই আনিবলৈ প্ৰভাতে যথেষ্ট কষ্ট কৰিছিল অৰ্থাৎ ধৰা নিদিবলৈ চন্দ্ৰায়ো যথেষ্ট চেষ্টা কৰিছিল। শেষ পৰ্য্যায় হয়তো তাই দৃঢ়প্ৰতিজ্ঞ প্ৰভাতৰ প্ৰলোভনৰ মায়াত ভোল যাবলৈ বাধ্য হৈছিল। যদি সেয়ে হয়, তেনেহ'লে এতিয়াও প্ৰভাতক “বৰ ভাল আছিল” বুলি ক'লে কিয়? ন'ট দি সহায় কৰাৰ কাৰণে এতিয়াও কৃতজ্ঞ কিয়? ছোৱালী মানুহৰ স্বভাৱশুলভ কোমলতা আক সাধাৰণ

ভক্ততাৰ কাৰণেই যেনিবা পূজাঘৰত তাক হাঁহি মুখেৰে উত্তৰ দিলে ; কিন্তু ঘৰলৈ আহিহো তাই “এজন চিনাকী মানুহক লগ পাইছিলোঁ, বেছিপৰ কথা নাপাতিলোঁ, কাৰণ মই জানো মানুহজন বৰ ভাল নহয়” বুলিও ক’ব পাৰিলেহেঁতেন ! তিলকে যদি প্ৰভাতক আগব-পৰাই নাজানিলেহেঁতেন, তেনেহ’লে চন্দ্ৰাই বৰ ভাল বুলি কোৱাব পাছত সিয়ে ক’লেহেঁতেন, “এ, কেতিয়াবা আকৌ পালে নাতিবাচোন ময়ো চিনাকি হম।” তাৰ পাছত হয়তো প্ৰভাত ককাইদেউ আহিলেহেঁতেন ; কেতিয়াবা এসাজ ভাতো খালেহেঁতেন, এবাতি থাকিও গ’লেহেঁতেন ! তিলক অধৈৰ্য্য হৈ উঠিল। কোনে ক’ব পাবে, দহ বজাৰপৰা চাৰিবজালৈ সি অফিছত সোমাই থকা সময়খিনিত কিমান দিন প্ৰভাতে তিলকহঁতৰ গেটখন খুলিছে, বন্ধ কৰিছে ?

ছি ছি ছি ছি ! তিলকে অকলে অকলে তীব্ৰ গতিৰে মূৰটো জোকাৰিলে। নাই নাই, সি বৰ বেছিকৈ ভাবিছে। ইমান তললৈ নামিবলৈ চন্দ্ৰাই তাৰপৰা কি পোৱা নাই ? কিহৰ অভাৱত তাই ইমান কুৎসিত হৈ উঠিব ? নিজৰ পক্ষীৰ কথা এনেকৈ ভাবিব পৰাটোত তাৰ নিজৰ পুৰুষৰ প্ৰশ্নও জড়িত হৈ আছে। চন্দ্ৰাই যিয়েই নকৰক, পাপ-পুণ্যৰ জ্ঞান থকা ছোৱালী হৈ তাই এনে কৰিব নোৱাৰে। তাইৰ মনত যদি এতিয়াও কিবা থাকিলেহেঁতেন, তেনেহ’লে প্ৰভাতক আপোন কৰি লবলৈ তিলকৰ সৰ্বময় বিস্তৃতিৰ মাজেদি এটা সুকণ্ঠা উলিয়াব পাৰিলেহেঁতেন। প্ৰভাতক যিদিনা তাই নিজকে নিজে এৰি দিছিল, সেইদিনাৰ কাৰণে অকল প্ৰভাতক তাই দোষ দিব নোৱাৰে। দোষ যদি প্ৰভাতৰ আছিল, তাইবো আছিল। তাই যদি সেই বাতি আনন্দিত হৈছিল তেনেহ’লে সেই বাতিৰ কাৰণে প্ৰভাত ভাল মানুহ, বৰ ভাল। আজি প্ৰভাতক তাই অপমান কৰিবলগীয়া বা বেয়া বুলিবলগীয়া কিয় হ’ব ? আক অপমান কৰিব বা বেয়া বুলিব নোৱাৰাটোৱে কি এতিয়াও প্ৰভাতক প্ৰশ্ৰয় দিয়া বুজায় ? নুবুজায়। হয়তো এটা স্বাৰ্থহীন, অনাসক্ত, সবল সম্পৰ্কও

বুজায়। তিলক সোনকালে অফিছৰপৰা ওলাই আহিল।

চম্ৰাই প্ৰথমতে নিজৰ মনকে বিশ্বাস কৰা নাছিল; ঘৰ সোমোৱেই ছাতিটো তিলকে চম্ৰাৰ হাতত দি ক'লে, “বুজিছা, গৰম কাপোৰবোৰ যে অৰ্ভাব দিছিলোঁ, আজি ট্ৰায়েল দি আহিলোঁ। পৰহিলৈ দিব। পইচাহে নাই এতিয়া।”

চম্ৰাৰ যেন কথা কাণত নোসোমাল। তিলক থাকিলে পইচা নথকাৰ নিচিনা নগণ্য কথা এবাৰ তাইৰ কাণত কিয় সোমাব ?

হঠাতে ঘৰখনৰ চাঞ্চল্য বাঢ়ি উঠিল; নন্দীৰ মুখত আকৌ অদ্ভুত সুৰত হিন্দী কথাছবিৰ গান শুনা গ'ল; চম্ৰাই চুলিৰ জেঁট ভাঙি ভাঙি আঁচুৰি-পিচুৰি ভালকৈ খোপা এটা বান্ধিলে, তিলকৰো মনত পৰিল, “হেৰা বহুত দিন অমিতাৰ খাৰ খোৱা নাইহে।”

শোৱা কোঠালীত আকৌ ৰাজভগনৰ কথা ওলাল। কোনোবা এদিন ছপৰীয়া ক্লোৰকাৰে অসামৰ্থানতাবশতঃ নন্দীৰ ডাঢ়ি খুৰাওঁতে গালত থকা মাহ এটা কাটিলে, বহুত তেজ ওলাল। নন্দীয়ে বহি থকা ইটা চপৰাৰে ক্লোৰকাৰৰ জীৱনৰ ওপৰত হাত দিব খুজিছিল, ঘটনাটো দেখি চম্ৰাৰ হাঁহিত তত নাই। কিছুনাও শুইও তাই হাঁহিলে, তিলকেও হাঁহিলে। তাৰ পাছত ওলাল,—গাত তিল, তুলসী, মাহ এইবোৰ থাকিলেহে কিবা-কিবি হয় বুলি কয় সঁচানে মিছা। চম্ৰাই কৰবাত শুনিছে—ওঁঠত তিল থাকিলে বোলে বিলাসী আৰু প্ৰেমিক হয়। তিলকে সুধিলে, “তোমাৰ ওঁঠত আছে নে কি ?” চম্ৰাই মুখখন ওচৰলৈ আনি দেখুৱালে, “নাই চাওক।”

তিলকে তাইৰ তলৰ ওঁঠখন আঙুলিৰে লিৰিকি বিদাৰি থাকিবলৈ ধৰিলে। এবাৰ সি সুধিলে, “তোমাৰ এইখন ওঁঠত ময়েই প্ৰথমে চুমা খাইছোঁ নহয় ?” হঠাতে প্ৰশ্ন কৰিয়েই সি বুজিলে,—সি যেন পাপী।

চম্ৰাৰ বুকুখন এক মুহূৰ্তৰ কাৰণে চাঁৎ কৈ উঠিল। অলপ পাছতে এবাৰ সেপ চুকি, লাহেকৈ তাই ক'লে, “ওঁ।”

ভিলকৰ মূৰৰ ভিতৰত যেন একুৰা জুই জলি উঠিল, হাতখন যেন জঠৰ হৈ গ'ল।

কাঁকি। দুৰ্দাস্ত কাঁকি, ইহঁতে জীয়া কাঁকি দিব পাৰে।
প্ৰভাতকো যে তাই দ্বিতীয় বাৰৰ বাবে কাঁকি দিয়া নাছিল তাৰ
কি প্ৰমাণ আছে? মূৰৰ সেন্দূৰ মচি, অচিনাকী ঠাইত থৈ দিলে,
এইজনী ছোৱালীয়ে আকৌ অনাদ্ৰাভ ফুল বুলি ধাবী কৰিব—
তেজ-মণ্ডহৰ লোভত। অস্তব বোলা বস্তু এটা ইহঁতৰ নাই; সেই
কাৰণে অস্তবৰ কলুষিতাবো প্ৰস্বই নাই; যি জীৱনত এবাৰ পাপ
লুকুৱাবলৈ সচেত্ৰ হৈছে, সি নিজে ক'ব নোৱৰাকৈয়ে আক দহোটা
পাপত ডুব যাবলৈ প্ৰস্তুতি চলাইছে। যদি দেহাবেই ইমান ঝঁক,
তেনেহ'লে চন্দ্ৰা মোৰ ওচৰলৈ আহিল কিয়? মোক দিনে-ৰাতিয়ে
প্ৰবঞ্চনা কৰি মাৰিছে কিয়?

এছিষ্টেণ্ট লাইব্ৰেৰিয়ানজনক ভিলকে ক'লে, “আপুনি এই
কেইদিন কামলৈ অলপ চকু দিব, মই বোধকৰোঁ ছুটী লম কেইদিন-
মানৰ কাৰণে।”

এছিষ্টেণ্ট লাইব্ৰেৰিয়ান যেন আকাশৰপৰা ঝহি পৰিল। ক'লে,
“ময়ো ছুটী লৈছোঁ পোন্ধৰ দিনৰ। সাত তাৰিখে মোৰ বিয়া।
আপুনি গমেই পোৱা নাই নেকি ছাৰ?”

“বিয়া?” ভিলকে মানুহজনৰ মুখলৈ এক দৃষ্টিৰে চাই বল।
“বহকচোন।” ওচৰৰ চকীখনলৈ সি আঙুলিয়াই দিলে, যেন দেশ-
ভ্ৰমণ কৰিবলৈ ওলোৱা মানুহ এজনক অভিজ্ঞ মানুহ এজনে উপদেশ
দিবলৈ বহুৱাই লৈছে।

সি হঠাতে এছিষ্টেণ্ট লাইব্ৰেৰিয়ানজনক প্ৰশ্ন কৰিলে, “কেনেকুৱা
ছোৱালী আপুনি বিয়া কৰিব?”

মানুহজন হতভম্ব হৈ গ'ল। ভিলক সম্বন্ধে কিছুদিনৰ আগৰ-
পৰাই তেওঁ আতিথ্য নোপোৱা কথা কিছুমান ভাবিছিল, এতিয়া
তেওঁ কেৱল ভাবিলে, ছাৰৰ হ'ল কি! তেওঁ লাহেকৈ, লাজ কৰি

উত্তৰ দিলে, “জানো, ছোৱালী কেনেকুৱা, এতিয়াই মই কেনেকৈ কওঁ।”

“নিশ্চয়”, তিলকে মুখতে ধৰিলে. “ওপৰৰ সমান পানী দেখি বিলৰ তলিত কি আছে কোনেও ক’ব নোৱাৰে। কিন্তু কিছুমান ভুল আপুনি নকৰিব। আমাৰ ভিৰোতা মানুহৰ সততা, নৈতিকতা সম্পৰ্কে কিছুমান বৰ ঠেক বিচাৰ-বুদ্ধি আছে। আপুনি যিজনী ছোৱালী বিয়া কৰাব, সেই ছোৱালীজনীৰ অন্তৰখন পাবলৈ চেষ্টা কৰিব; আৰু তেতিয়াহে আপুনি পাব, যদি আপুনিও আপোনাৰ অন্তৰখন উবুৰিয়াই দিব পাৰে। বহুতে বাচনৰ তলিৰ গেদখিনি ওলাই পৰাৰ ভয়ত বাচনটো উবুৰিয়াবলৈ ভয় কৰাৰ দৰে, অন্তৰখন খুলি দিবলৈ ভয় কৰে। কিন্তু সেইটো ভুল। আপুনি ঠিক বুজিব, অন্তৰৰপৰা কি ওলাই গ’ল, সেইটো ডাঙৰ কথা নহয়, অন্তৰত কি সুমুৱাই ৰাখিলে সেইটোহে ডাঙৰ কথা। কলংক ক’ত নাই? আপুনি বিশ্বাস কৰেনে, ব’বচোন, ছোৱালীজনীৰ বয়স কিমান বুলি শুনিছে আপুনি?”

“একৈছ।” মানুহজনে ভয়ে ভয়ে উত্তৰ দিলে।

“বেচ। আপুনি বিশ্বাস কৰেনে যে চৈধ্যবছৰ বয়সৰপৰা একৈছ বছৰ বয়সলৈকে এই সাতবছৰ কাল ছোৱালীজনীয়ে বিবেকানন্দৰ কিতাপ পঢ়ি পঢ়ি কটালে? আপুনি বিশ্বাস কৰেনে যে তাইৰ জীৱনলৈ কোনো দিনেই কেতিয়াও প্ৰলোভন অহা নাছিল? যদি আহিছিলো, তেনেহ’লেও বুজিব, আপোনাৰ কৰিব-লগীয়া একো নাই। আপুনি ছোৱালীজনীৰ বৰ্তমানক লৈ ভৱিষ্যত গঢ়িবলৈ ওলাইছে, তাইৰ অতীত খুচৰি বৰ্তমান ধ্বংস কৰিবলৈ ওলোৱা নাই। আমাৰ পাপী মনবোৰে গুণ আৰু পুণ্য খান্দি খান্দি তলিত পাপ আছেনে নাই চাব খোজে; সেইবোৰ ভুল আপুনি নকৰিব।”

তিলকে ভাগকৱা মানুহৰ দৰে এটা উশাহ ললে, তাৰ পাছত

ক'লে, “এ; ছি ছি, আপোনাক মই কি কথাবোৰ ক'লো। আপোনাৰ মংগলময় কাম এটা সমুখত লৈ এইবোৰ কথা কোৱাৰ কি প্ৰয়োজন? ছি ছি, আগুনি বেয়া নাপাৰ বুইছে। যাওক, আপোনাৰ জীৱন সুখী হ'ব। ক'তা। মোক দেখোন বিয়াটলৈ নামাতিলেই?”

“মাতিম ছাৰ, মাতিম” বুলি মানুহজন লবালবিকৈ ওলাই গ'ল।

ভিলকৰ যেন চেতনা উভতি আহিল। তাৰ কান্দিবৰ মন গ'ল। সি এইমাত্ৰ যিখিনি কথা ক'লে, সেইখিনি কথা সি আগতে ভবা নাই কিয়? সি নিজে কিয় এইবোৰ কথা নিজকে বুজাব পৰা নাছিল? হয়তো বুজাব পাৰিব, কিন্তু প্ৰতাৰুণা সি সহিব নোৱাৰিব। দেহাৰ কাৰণে সি উন্মাদ নহয়, কিন্তু অন্তৰ এখন পাবলৈ তাৰ হাবিয়াস আছে। কিন্তু সি জানো অন্তৰ দিব পাৰিছে? দিব, সি সকলো চন্দ্ৰাকেই দিব। প্ৰভাতৰ কথা আৰু সি মনটো নানে। প্ৰভাতে “আন দহজনী ছোৱালীৰ লগত এইজনী ছোৱালীৰ এটা-পাৰ্থক্য মোৰ মনত থাকি গ'ল” বুলি আৰু চন্দ্ৰাই “বৰ ভাল” বুলি কোৱাৰ নাজত ছয়োফালৰপৰা তখন অন্তৰ আগবাঢ়ি থকাৰ যি আভাস সি পাইছিল, সেই সকলো কথা সি তুচ্ছ জ্ঞান কৰিব, মিছা বুলি ভাবিব। প্ৰভাতে জীৱনত লগ পোৱা আন দহজনী ছোৱালীৰ জীৱনত কি হৈছে? সিহঁত যদি ধ্বংস হৈ যোৱা নাই, সি অকলে চন্দ্ৰাক ধ্বংস কৰিব কিয়? পৃথিৱী যদি এনেকৈয়ে চলে সিও চলিব। পূজা চাবলৈ যোৱাৰ আগতে যিজনী চন্দ্ৰাক সি গোটেই অন্তৰেৰে গ্ৰহণ কৰিব পাৰিছিল, পূজা চাই সেইজনী ছোৱালীয়েই উভতি আহিছিল। ইয়াৰ মাজত কেৱল এষাৰ কথা। সেই এষাৰ কথায়েই তাৰ জীৱনটো ওলট-পালট কৰি দিয়াৰ কাৰণে যথেষ্ট বুলি সি ভাবিব কিয়?

আৰু চন্দ্ৰা? তাইৰ কি হৈছে? তাইৰ দিনে দিনে স্কীণাই ডকাই যোৱা সুখখনে তাক কি বুজোৱা উচিত আছিল? তাইভো

ঘৰলৈ যাবলৈ বিচাৰিব পাৰিলেহেঁতেন ! তাইতো তাৰ ব্যৱহাৰৰ কোনো কৈফিয়ৎ বিচৰা নাই।

সেইদিনাই আবেলি চন্দ্ৰাক বুকুৰ মাজত লৈ তিলকে বহুত কথা ক'লে। কেৱল নক'লে—তাৰ কি হৈছিল। চন্দ্ৰাৰ গাটো থাকি থাকি কঁপি উঠিছিল।

তিলকে আৰু একো কথা ভবা নাছিল। চন্দ্ৰাই একো কথা জানিবলৈ চেষ্টা কৰা নাছিল, তাইৰ সাহ যেন জীৱনৰ কাৰণে লুপ্ত হৈ গৈছিল। মাটি পেঞ্চিল এডালৰ কাৰণে কাজিয়া লাগি দুটা সৰু ল'ৰাই বহুত দিন মাত-বোল নোহোৱাকৈ থকাৰ পাছত আকৌ মতা-মতি হ'লে যেনেকৈ বন্ধুত্ব আগতকৈ বেছি হয়, আৰু কি কাৰণে সিহঁতৰ মাজত নমতা-নমতি হৈছিল, সেই প্ৰসংগটো সদায় সাৱধানে তল পেলাই ৰাখে, তিলকেইতো তেনেকৈ চলিল,—আনন্দেৰে। দুয়ো দুয়োৰে অন্তৰক অত্যন্ত সতৰ্কতাৰে ৰক্ষা কৰি।

এদিন হঠাতে তিলকে দূৰপৰা প্ৰভাতক দেখিলে,—সম্পূৰ্ণ চাহাবী সাজত। বোধহয় কোম্পানিৰ ডাঙৰ চাকৰিটো পালে। তাৰ তীব্ৰ আকাংক্ষা জাগিল—প্ৰভাতক কিছুমান কথা শুধিব, অত্যন্ত কৌশলেৰে, লাহে লাহে। লগে লগে সি নিজে শিয়ৰি উঠিল। সাউতকৈ আন এটা বাটেদি ঘূৰি সি প্ৰভাতৰ আঁৰ হ'ল। প্ৰভাত নামৰ মানুহ এটাৰ লগত তাৰ কোনো সম্পৰ্ক নাই বুলি ভাবিবলৈ সি অত্যন্ত চেষ্টা কৰিলে। ক'ব নোৱৰাকৈয়ে ৰাস্তাৰ মাজতে তাৰ স্মৃতিও ওলাই যাব খুজিছিল।

কিন্তু ঘৰ সোমোওঁতে তাৰ মুখখন দেখি চন্দ্ৰা অলপ সাৱধান হ'ল। শোৱনী কোঠাত তাই ক'লে, “নন্দীৰ কাৰবাৰবোৰ ভাল হোৱা নাই বুজিছে?”

“কি হ'লনো?”

“হুপৰীয়া খাই-বৈ উঠি সি সেই পানীৱালাটোৰ ঘৰত বহি থাকেগৈ। মানুহে কিবা ক'লে আমাবহে লাজ।”

“অ’, পানীহালাৰ জীয়েকৰ কথা কৈছা?” তিলকে হো হো কৈ হাঁহিলে। “হওক দিয়া, তিবোতা জাতিহে: এদিন পানীহালাই গম পাই পানী কঢ়িউৱা বাংকাচলাৰে এমাব সোধালেই ছোৱালী চিখা হৈ যাব। ক’ৰ প্ৰেম কনৈ যাব তাৰ পাত্ৰ নাপাব।”

চন্দ্ৰায়ে হাঁহিলে, কিন্তু উচ্ছাসতে তিবোতা জাতিৰ সপক্ষে ওকালতি কৰিলে, “ইস্ নহয় দিয়ক, সকলো তিবোতা একে নহয়। তাই যদি সঁচাকৈয়ে নন্দীক কিবা কথা দিছে, তেনেহ’লে বাংকাৰ মাৰে একো কৰিব নোৱাৰে। তিবোতাৰ প্ৰেম পলৰীয়া প্ৰেম নহয়। জীৱনত এবাৰ কাৰোবাক আপোন কৰিলে, তাক সিহঁতে কিমান যত্নেৰে বুকুত বাখে আপোনালোকে কি বুজিব?”

চন্দ্ৰাই ভাবিছিল আনন্দৰ আতিশয্যত তিলকে তাইক সাবট মাৰি ধৰিব। কিন্তু কি কওঁতে তাইৰ মুখেদি কি ওলাল, তাক বুজিলে ভেতিয়া, যেতিয়া গোটেই নিশা তিলকে সিকালে মুখকৈ শুই থাকিল, আৰু ৰাতিপুৱাই ওলাই গ’ল।

যিবোৰ ছোৱালীয়ে সেইদিনা লাইব্ৰেৰিৰ কিতাপ নিবলৈ আহিল, সিহঁত আটাইবোৰক তিলকে ঠিকমতে কিতাপ ফিৰাই নিদিয়া, পেঞ্চিলেৰে কিতাপত দাগ দিয়া, ওভোতাই দিবৰ সময়ত কিতাপৰ মাজত কি থাকিল চাই নিদি পাছত “চাওঁ, চাওঁ মোৰ অমুকটো কিতাপখনৰ মাজতে গ’ল” বুলি কোৱা আদি নানান প্ৰকাৰৰ খুঁট উলিয়াই কঢ় ব্যৱহাৰ কৰিলে। তাৰ এনেকুৱা লাগিল যেন ইহঁতে লাইব্ৰেৰিৰপৰা কিতাপ নিয়াৰ মাজতো একোটা বিৰাট ইতিকিং সোমাই আছে।

প্ৰথম প্ৰেমৰ প্ৰতি তাৰো দৰ শ্ৰদ্ধা আছে। সি নিকে অভিজ্ঞ নহয়, কিন্তু সি শুনিছে, প্ৰথম প্ৰেমৰ স্মৃতি বৰ মধুৰ। প্ৰতিষ্ঠিত জীৱনৰ বিশাল সাগৰৰ কল্লোল-সংগীতৰ মাজতো প্ৰথম প্ৰেমৰ কণী জ্বৰিৰ কুলু কুলু ধ্বনিয়ে মুহূৰ্ত্তা আনিব পাৰে: কোনো এক নিজান

মুহূৰ্ত্তত দেহ-মন পুলকিত কৰিব পাৰে। অবিজ্ঞানত বৰষুণৰ অজস্র টোপালৰ পাছতো পাতৰ আগত ওলমি থকা দোকমোকালিৰ নিয়ৰ এটোপালৈ মনত পৰিব পাৰে। প্ৰথম প্ৰেমক সি আছা কৰে। কিন্তু সেইবুলি সি চন্দ্ৰাক প্ৰথম প্ৰেমৰ প্ৰতি আছা বাঞ্ছিবলৈ দিব পাৰেনে? উদাৰ হ'ল বুলি সি ইমান উদাৰ হ'ব পাৰেনে যে তাৰ বাহৰ মাজৰপৰা আঁতৰি থকা সময়খিনিত মাজে মাজে চন্দ্ৰাই প্ৰথম প্ৰেমৰ স্মৃতিৰ গুণগুণনি মনত পেলাই থাকিব? সি কিয় ইমান উদাৰ হ'ব পাৰিব? যদি কোনোবাই পাৰিছে, তেনেহ'লে সিহঁত মুছামানৰৰ আখ্যা লৈ আঁতৰি যাওক; হিংসা, দ্বেষ, স্বাৰ্থপৰতা আদি লৈ তিলকহঁত সাধাৰণ মানুহ হিচাপে বাচি থাকুক।

মেজত মূৰটো খুন্দিয়াই খুন্দিয়াই তাৰ চিঞৰিবৰ মন গ'ল—
চন্দ্ৰা তুমি কিয় জুবুজা মই তোমাক কিমান মৰম কৰোঁ? তুমি কিয় জুবুজা যে তুমি যিমানেই মোৰপৰা লুকাবলৈ চেষ্টা কৰিবা, সিমানেই মোৰ আগত পৰিষ্কাৰ হৈ উঠিবা? তাতকৈ তুমি কিয় মোৰ আগলৈ ওলাই নাহা?

চন্দ্ৰাই কথাবোৰ ভাবিবলৈ প্ৰায় এৰি দিছিল। সক সক তিনিটা কোঠালীৰ ভিতৰত, অকণমান মগজটোৰে অস্তবখনৰ লগত যুঁজি যুঁজি তাই ভাগৰি পৰিছিল। তাই ভাবি ইয়াকে পাইছিল,—
এদিন হয়তো কিংবা এটা দুৰ্জয় বস্তুৱে তাইক গ্ৰাস কৰিব; কিন্তু সেই বস্তুটো মৃত্যুতকৈও ডাঙৰনে? যদি নহয় তেনেহ'লে মিছাকৈ তাই আক কিয় চিন্তা কৰিব? অস্ততঃ মৰণটোক তাই যি কোনো মুহূৰ্ত্তত হাততে পাব। যদি মৰিবই লাগে তেনেহ'লে যিকেইটা দিন হাতত পাব সেইকেইটা দিন যেন তাই তিলকৰ কাৰণেই খৰচ কৰিব পাৰে।

গম্ভীৰ মুখেৰে আবেলি তিলক ঘৰত সোমাল। চাহ খাবলৈ বহি তিলকে লুচিকেইখন এনেয়ে চিকুটি আছিল। চন্দ্ৰাই সেই বিষয়ে একো নক'লে, কৈ লাভ নাই কাৰণে। তাই স্মৃতিলৈ, “গৰম

কাপোৰযোৰা আনিবলৈ পইচা যোগাব কৰাৰ কথা কৈছিল নহয়, কৰিলে ?”

“ক’ত পাবা পইচা ? পৰি আছেনে কিবা !”

“নাই, যোগাব কৰিম বুলিছিল কাৰণেহে সুধিছোঁ।” কিমান নিষ্ঠুৰ, কিমান প্ৰতিহিংসাপৰায়ণ, কিমান তললৈ নামি গ’লে এনেকুৱা এযাৰ কথা সুধিব পাৰি, সুস্থ মগজেৰে ভিলকে নিজেই ভাবি উলিয়াব নোৱাৰিলেহেঁতেন। সি সুধিলে, “অ’ এটা কথা, তোমাৰ প্ৰভাত ককাইদেউৰাক কালি দেখিছিলোঁ, তেওঁৰ লগত মোৰ ভাল চিনাকি আছে,—বহুত দিনৰে। তেওঁৰপৰাই টকা কিছু ধাবলৈ আনিব নেকি ?”

চন্দ্ৰপ্ৰভাই প্ৰথমতে ভাবিলে, উত্তৰ নিদিয়াতকৈ থাকিব পাৰিলে নোৱাৰি। উত্তৰ নিদিলে ভিলকে হয়তো ভাবিব—প্ৰভাতৰ নাম শুনি তাই হতভম্ব হৈ গ’ল। “জানক,” বুলি ক’লে হয়তো ভাবিব প্ৰভাতৰ লগত সম্পৰ্ক এটা স্থাপনৰ বাট ওলোৱাত তাই সাউংকৈ মান্তি হ’ল। আক যদি “নানিব” বুলি কয়, তেনেহ’লে ভাবিব—

এইখিনি ভাবোঁতেই চন্দ্ৰাৰ যথেষ্ট সময় লাগিল। তদুপৰি তাই ইমান কুশলী অভিনেত্ৰী নহয় যে বি নামটো ভিলকৰ মুখত শুনিবলৈ ভূতৰ নিচিনা বুলি ভয় কৰি আহিল, ঠিক সেইটোকে শুনাৰ পাছতো তাই ভাবহীন মুখ এখন লৈ থিয় হৈ থাকিব।

চন্দ্ৰাৰ ভিতৰত বিয়েই নহওক, মূঠতে ভিলকে দেখিলে তাই বিবৰ্ণ মুখ এখন লৈ থিয় হৈ আছে ; মুখত এটা শব্দ নাই, যেন আজন্ম বোবা।

“হুঃ” বুলি শব্দ এটা কৰি, কাঠ হাঁহি এটা মুখত লৈ ভিলক ওলাই গ’ল।

ভিলকৰ লগত তাই বিমানেই সহজ সবল নহওক, সি প্ৰথম উচাপ খোৱা দিনৰেপৰা চন্দ্ৰাই এক যুহুৰ্ত্তৰ কাৰণেও ভাবিবলৈ এৰা নাছিল—ইয়াৰ কাৰণ কি ? তাইৰ মগজেৰে প্ৰভাতৰ প্ৰশ্নটোৰ

বাহিৰে আন একো কাৰণ বিচাৰি পোৱা নাছিল। যদি সেইটোৱেই কাৰণ হয়, তেনেহ'লেও তাৰ সমাধান তাইৰ কাৰণে সহজ নাছিল। ভিলকৰ আগত প্ৰভাভৰ নাম উচ্চাৰণ কৰিবলৈও তাইৰ জিভাত জোৰ নাছিল। আৰু যদি ভিলক আন কিবা কাৰণ লৈহে ব্যস্ত আছে, তেনেহ'লে প্ৰভাভৰ নাম লোৱা মানে এটা দ্বিতীয় সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰা।

আজি সকলো সন্দেহ নাইকিয়া হৈ গ'ল; ভিলকে আৰু নিজকে লুকুৱাই ৰাখিব নোৱাৰিলে। তেনেহ'লে ভিলকে চম্ভাৰ জীৱনৰ অতীতৰ এক অধ্যায় পঢ়ি ধৈছে। চম্ভা এবাৰ শিয়ৰি উঠিল।

কিন্তু অতীতৰ বোকা গাত ছটিয়াই আপুনি কিয় প্ৰতিশোধ লব লাগিছিল? আপুনি আজি মোৰ বুকুখন ফালি নাচায় কিয় যে অতীতৰপৰা অসুৰত ভৰাই আপোনালৈ মই একো ভাবৰ অনা নাই? মোৰ বিষয়ে যদি আপুনি কিবা জানিছিল, প্ৰথম দিনাই মোক কিয় পৰিফাৰ ভাষাৰে হুমুখিলে? সেইখিনি সাহস আপোনাৰ থাকিব লাগিছিল; আৰু এজনী ছোৱালীয়ে মুহূৰ্ত্তৰ উত্তেজনা কৰা এটা ভুল কৰ্মা কৰিবও পাৰিব লাগিছিল। আপুনি কিয় ভাবি নাচালে যে কি পৰিত্ৰতাৰে আপোনাৰ ইমান অৱহেলাৰ মাজতো মোক কাতৰ নোহোৱাকৈ ৰাখিব পাৰিছে?

চম্ভাৰ দেহৰ মনৰ শক্তি একেবাৰে নোহোৱা হৈ গৈছিল। তথাপি মাত্ৰ ছাৰমান কথা ক'বলৈ তাই নিজকে সাজু কৰিলে; “ভাত যয়ে বহাম” বুলি নন্দীক পইচা দি ছিনেমা চাবলৈ পঠিয়াই দিলে, সন্ধিয়াৰ মুহূৰ্ত্তবোৰ গণি তাই বহি বস।

ভিলক আহিল। কোনো পাতনি মেলাৰ প্ৰয়োজন নাছিল, কোনো সময় অসময়ৰ প্ৰশ্ন নাছিল। চম্ভাই ক'লে, “গুনকচোন, মোৰ কাৰণে আপোনাৰ যি কষ্ট হৈছে, মোৰ চকুৰ আগতে ছোৱাৰ কাৰণে মোৰ পাপৰ ওপৰতে পাপ হ'ব। আপুনি পাৰিলে মোক

বিদায় দিয়ক। মোৰ ওপৰত কি ধাৰণা লৈ আগুনি কষ্ট পাইছে ক'ব নোৱাৰোঁ। মোৰ আগৰ দিনৰ কথা আগুনি কি জানে ক'ব নোৱাৰোঁ; মই যি জানো কওঁ। বহুত দিনৰ আগতে কোনোবা এদিন মাজনিশা মই প্ৰভাত ককাইদেউৰ ওচৰলৈ ওলাই আহিছিলোঁ। নিজকে সেই বাতি সম্পূৰ্ণৰূপে তেওঁৰ ওচৰত বিলাই দিছিলোঁ। কথাবোৰ ভালকৈ মোৰ মনত নাই। সেইদিনাৰ আগতে আক পাছত কি হৈছিল, মই ক'ব নোৱাৰোঁ, কাৰণ মনত বাঁধবলগীয়া একো হোৱা নাছিল। মোৰ কাৰণে সেইটো মাত্ৰ এটা মুহূৰ্ত্তৰ ঘটনা। আপোনাক মোৰ বহুত কথা ক'বলগীয়া আছিল; কিন্তু আপোনাৰ সম্মুখত মোৰ মুখত একো কথা ছুটুৱায়! কেৱল এটা কথা মই মনত ৰাখিম, মই যদি আপোনাক সামান্তভাৱেও বঞ্চিত কৰিছিলোঁ, তেনেহ'লে আপুনি ক্ষমা কৰিলেও ঈশ্বৰে মোক ক্ষমা নকৰিব।”

কি শক্তি লৈ ইমানখিনি কথা চম্ভাই ক'লে তাই নিজেই ক'ব নোৱাৰিলে; কিন্তু কৈ শেষ কৰাৰ লগে লগে তাই বহি পৰিল; নিঃশব্দ কান্দোৱাৰ মাজত তাই বিহ্বল হৈ পৰিল। এই কন্দাৰ যেন আবস্ত নাছিল, এই কন্দাৰ যেন শেষ নাই।

বহুত সময়ৰ মূৰত তিলকৰ নিশ্চলতা ভাঙিল। তাৰ চকু-পৰা ধাৰাসাৰে বৈ অহা পানীবোৰ হাতেৰে সি যচি পেলালে,— মনে মনে। তাৰ পাছত সি চম্ভাৰ ওচৰলৈ উঠি আহিল। তাইৰ পিঠিখনত হাত থবলৈ আজি সি প্ৰথম সংকোচ বোধ কৰিলে। তাৰ পাছত আচম্বিতে সি তাইৰ মূৰটো কাৰলৈ টানি আনিলে। সি ক'লে, “কেৱল এই কেইবাৰ,—এই কেইবাৰ কথাৰ কাৰণেই মই বাট চাই আহিলোঁ চম্ভা। মই ইমান ভাললৈ বাৰ পাৰিছিলোঁ এই কাৰণেই যে তোমাৰ মৰমে মোক বহুত ওপৰলৈ উঠাই থৈছিল। মোৰ অন্তৰত আক একো কোভ বা দন্দ নাই, কাৰণ তোমাৰ অন্তৰত মই নেদেখা বস্তু বোধহয় আক একো নাই।”

লাহে লাহে তিলকৰ উচুপনিও শুনা গ'ল।

চোৰা সাগ

আকাশত কলংকহীন পূৰ্ণচন্দ্ৰ । সাধাৰণতে চন্দ্ৰোদয়ৰ পাছত
আকাশ নীলা হৈ নাথাকে ; কিন্তু এতিয়া আছে । দূৰ দিগন্তব্যাপী
নীলা-নীলা--আকাশ নীলময় । চোৰৰ নিচিনাকৈ কেৱল এটুকুৰা
ডাৱৰ জোনৰ কাষ চাপিছিল । সি তাৰ উন্মুক্ত ডববাৰি-সদৃশ এটি
ভীক্ষাগ্ৰ অংশ চন্দ্ৰমাৰ আবক্ষ ভেদ কৰি নিশ্চল হৈ আছিল ;
তাৰেই যন্ত্ৰণাত যেন শশধৰৰ দেহাৰপৰা গলি গলি পৰিছিল
অক্ষুৰ্জ জোনাক ; পৰিছিল দূৰৰ মন্দিৰৰ চূড়াত, স্থিৰ, সবীৰ্ষ-দেহী
নদীৰ বুকুত । জোনাকৰ অবিজ্ঞাস্ত বৃষ্টিধাৰাত অবগাহন কৰি
ককণ আৰু উজ্জল হৈ উঠিছিল নদীকূল-শোভিত বৃক্ষবাজি । দূৰণিত,
—দূৰ দূৰণিত এৰনি পালতৰা নাও,—গতিহীন ; ক'ত তাৰ যাত্ৰাৰ
পাতনি, ক'ত তাৰ যাত্ৰাৰ শেষ তাৰ ঠিকনা নাই ; যেন বিশ্ব-ব্রহ্মাণ্ডৰ
বহুস্তৰ সন্ধানত যাত্ৰা কৰি হঠাতে ক'ববাত বিজ্ঞাস্ত আৰু স্থিৰ হৈ
পৰা এক শুভ্ৰ জঁটাধাৰী সন্ধ্যাসী ।

প্ৰকৃতিৰ অকৃপণ দানেৰে সমৃদ্ধ, এই মনোমুগ্ধকাৰী দৃশ্যটিৰ
প্ৰায় তিনিহাতমান আঁতৰত দুখন টিনৰ চকীত নিশ্চল হৈ বহি
আছে লীলাকান্ত আৰু চন্দ্ৰিকা ; আৰু সিহঁতৰপৰা প্ৰায় চাৰি
হাতমান আঁতৰত, তিনিটা ঠেঙৰ ওপৰত, কৰ্তাৰ সিঙৰ ক'লা
কাপোৰৰ চাকি খোৱা কেমেৰা ।

ফটো তোলাবলৈ আজি সান্ধিৰ আগবেপৰা চন্দ্ৰিকাৰ যি

উখণ্ডপ উৎসাহ, টাউন এলেকাত ভৰি দিয়াৰ লগে লগেই তাইৰ সেইবোৰ পানী হৈ গ'ল। মানুহবিলাকৰ কাৰো মুখ তাই চিনি নাপায় ; কেতিয়াও দেখা নাই ; কিন্তু চকুৱে চকুৱে পৰিলে এনেকুৱা লাগে যেন সিহঁতে তাইক কিবা কণ্ড কণ্ড কৰিছে। বাটৰ কাষতে ওলোমাই ধোৱা বং-বিৰঙৰ সক সক ছোৱালীৰ কুক কিছুমানলৈ চাওঁতে দোকানৰ বাবান্দাত বহি কাপোৰ চিলাই থকা দৰ্জীৰ চকুৱে চকুৱে পৰিল ; তাইৰ এনেকুৱা লাগিল যেন মানুহটোৱে তাইৰ লগতেই ভালেমান পৰৰপৰা কথা-বতৰা পাতি হাঁহি-ধেমালি কৰি আছে। বহুদিন নিপিন্ধা খমখমীয়া পাটৰ মেখেলাখনে লাহে লাহে তাইৰ ভৰিত জোটা-পুটি লগাবলৈ ধৰিলে। সাউতকৈ তাই ছবাবমান মেখেলাখন ইকালে-সিকালে টানি ললে। ফুলাম চাব দিয়া ছিকৰ চাদৰখন আচল ঠাইত থাকিবই নোখোজে ; এবাৰ তাই সোবাহৰ ওপৰেদি পাৰকৈ আনি বাঁওহাতেৰে খামোচা মাৰি ধৰি থাকিল। পথাৰৰ মাজৰ বাটেদি ঘৰৰপৰা ছুমাইলমান অহাৰ পাছতে তাই ঘামি কপালৰ কোঁটটো বেয়া হ'ব পাৰে বুলি সন্দেহ কৰিছিল, এতিয়া ছুই চেলাউৰিৰ মাজৰ পিৰপিৰনিটোৰপৰা অমুমান কৰিলে—কোঁট আৰু কোঁট হৈ থকা নাই, বিয়পি পৰি সি নিশ্চয় নহকৰ আকৃতি লৈছে।

বাটত মানুহৰ সংখ্যা বাঢ়ি আহিছে। ইমান পৰে মনে মনে থকা চল্লিকাই ছটামান খোজ বেগদি পেলাই লীলাকান্তৰ কাৰ চাপি লাহেকৈ গোজোৱা মাৰি সুধিলে, “আকনো কিমান গৈ থাকিব লাগে ?”

“ববা আকো”, লীলাকান্তই ক'লে, “বজাবৰ ওচৰতহে ফটো তোলা দোকান আছে।”

বজাবৰ ওচৰত ! হ'ল আৰু তেনেহ'লে। বাস্তৱ এইখিনি মানুহেই তাইক আটাইছে ; এতিয়া আৰু বজাবলৈ যাবলৈহে বাকী থাকিলনে ? একো নোকোৱাকৈ ভিতৰৰ আমনিখিনি প্ৰকাশ কৰি

চন্দ্ৰিকাই তলৰ ওঁঠখন এবাৰ বিকটালে। ইয়াতকৈ পোন্ধৰ দিনৰ আগতে লীলাকান্তৰ কথাত সন্মত হোৱাই ভাল আছিল। লীলাকান্তই কৈছিল,—গাঁৱৰে ল'ৰা বিনোদে সাতাইছ টকা দি এটা কেমেৰা কিনিছে। ইতিমধ্যে সি তাৰ বুটী জেঠায়েক, নব্বোৱেক, দ্বয়হীয়া কেঁচুৱা পোৱালিয়ে গাখীৰ পি থকা অৱস্থাত গৰুজনী, নাৰিকল গছজোপাৰে সৈতে খনাজানব দলংখন, কলগছৰ ভূত বহি বৰণী বাই থকা অৱস্থাত দেবেন, ছাইন-ব'উখন আৰু এজাক ল'ৰা-ছোৱালীৰে 'প্ৰগতি পুথিভঁৰাল'ৰ ঘৰটো,—ইত্যাদিৰ ভালেমান ফটো তুলিছে। চন্দ্ৰিকাবো যদি অগত্যা ফটো তোলাবৰ মন লৈছে, তেনেহ'লে বিনোদক সুখি-পুছি চোৱাই ভাল।

দৰকাৰ নাই। চন্দ্ৰিকাক তেনেকুৱা পাণখিলাৰ সমান ফটো নালাগে। হৰি মণ্ডলৰ জীয়েক, গাঁওখনত চন্দ্ৰিকাৰ ডাঙাৰাৰ কথা-বতৰা পতা, এটা দিহা-পৰামৰ্শ লোৱাৰ একমাত্ৰ মনৰ মানুহ মাকণে পৰিষ্কাৰকৈ কৈ দিছে, ফটো যদি তোলা। টাউনত তুলিবা। সেয়াহে আচল ফটো। তাৰ দেখে দেখে প্ৰমাণ হিচাপে, হৰি মণ্ডল আৰু তেওঁৰ ঘৈণীয়েকৰ ফটোৱে আজি একেই বছৰে চ'ৰাঘৰৰ পছলিঙৰ ফেৰেঙনিত বহি মিচিকিয়াব লাগিছে।

গতিকেই লীলাকান্তই সপৰিবাৰে টাউনলৈ গৈ ফটো তোলোৱাকৈ ঠিক কৰিলে। পিচে যোৱাৰ আগদিনা এটা প্ৰশ্ন উঠিল,—লীলাকান্তৰ কথাতো যেন তেন, কিন্তু চন্দ্ৰিকাই কি কাপোৰ পিন্ধি ফটো তোলাব? ফটো তোলাৰ সাধাৰণ জ্ঞান গাঁওখনত বিনোদৰেই আছে: তাৰ লগতে আলোচনা কৰা হ'ল। তাৰ কেমেৰাক আওকাণ কৰি টাউনত ফটো তুলিবলৈ যাবলৈ ওলোৱাত বিনোদে বৰ বেছি আনন্দ নাপালে। তথাপি সি উপদেশ দিছিল, চিকচিকীয়া পাটৰ মেখেলা-চাফৰ পিন্ধি ফটো তুলিব নালাগে, বেজিৰ চটক পৰি বেয়া হয়। লীলাকান্তই অলপ চিন্তা কৰিলে। নিছদিনাই সি এখন চাফৰ বোণাৰ কৰিলে; ফুজাৰ পাৰিৰ খুনীয়া চাফৰ।

কিন্তু কৰ্ত্তাৰ সিঙৰ দোকানৰ আগত থিয় হৈ লীলাকান্তই অলপ সেমেনা সেমেনি কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ ভৰি দুখনে অলপ চুচুৰ-চামাক লগালে। তাৰ গাৰ আঁৰতে নিজক লুকুৱাবলৈ চেষ্টা কৰি চন্দ্ৰিকা থিয় দি ব'ল।

কৰ্ত্তাৰ সিঙে খৈলাৰে বেৰি লোৱা টিনপাত্ৰৰ অস্থায়ী চালিখনৰ তলতেই চিন এখন তৰি লৈ যোৱা সাত বছৰে বাদ্ৰসায় চলাই আহিছে; মানুহৰ আও-ভাও দেখিয়েই যি সম্ভাৱ্য খৰিদ্ধাৰ আৱিষ্কাৰ কৰিব পাৰে। লীলাকান্তক সি বহুত দিনৰ চিনাকি যেন মাতেৰে সুধিলে, “কি খবৰ ডাঙৰীয়া?”

“কটো এখন তোলাব লাগিছিল...”।

“খাচ্ছা আচ্ছা. হেইটো কি কথা আছে! আপনি আগে বহক। এই হৰিনন, দুখিলি মিঠা পাণ লে আও ৰে। বহক আপনি লোগ বহক।”

“পিছে কটো জানো ভাল হ'ব?” টাউনীয়া বেপাৰীৰ চলা-কলাত সহজে ভাল যোৱা উচিত নহয়, তাকে প্ৰতিপন্ন কৰিবলৈ বুলিয়েই হ'বলা লীলাকান্তই লাহেকৈ সুধিলে।

বহুদিনীয়া পুৰণি বন্ধুত্বক যেন সন্দেহ কৰা হ'ল, এনেকুৱা অভিমানৰ সুৰত কৰ্ত্তাৰ সিঙে ক'লে, “ইয়ে আপনি কি কৈছে ডাঙৰীয়া? দেখক, এই আনাৰ কটোৰ নমুনা আছে।”

সম্মুখৰ ক'লা কাপোৰ এখনত তিনিকুৰিমান কটো এঠাই থোৱা আছে। উত্তৰ-পূব সীমান্তত মিলিটেৰি কাম কৰা গুৰুত্বপূৰ্ণ ডেকা-পৰা, অলপতে পাকিস্তানলৈ গুচি যোৱা বিপ্লৱ চাহেবলৈকে ঢেৰ মানুহৰ কটো। লীলাকান্তই নমুনাবোৰ ভাললৈই দেখিলে।

পিছকালে কাপোৰত বন্দী প্ৰাকৃতিক দৃষ্ট লৈ লীলাকান্ত আক চন্দ্ৰিকা দুখন টিনৰ চকীত বহিল। যুটো অলপ ওপৰলৈ, অলপ বাঁওকালে, অলপ পোন হৈ বহক, হাত দুখন আঁঠুৰ ওপৰত ৰাখক—কৰ্ত্তাৰ সিঙৰ নানা প্ৰকাৰৰ নিৰ্দেশ। এবাৰতো সি

চন্দ্রিকাৰ খুঁতৰিত ধৰি মূৰটো ঠিক অৱস্থালৈ তুলি দিয়াৰেই উপক্ৰম কৰিলে।

চন্দ্রিকা ঘামিছিল। কৰ্ত্তাৰ সিঙৰ পৰামৰ্শ মতে তাই ‘ছিন’ খনৰ পিছফালে গৈ আয়না চাই চাদৰৰ আঁৰ হৈ থকা আগ এটাৰে মচি কপ্পালৰ ফোঁটটো ঠিক কৰি লৈছিল; এতিয়া আঙোঠী নষ্ট হয় হয়। ভয়ে ভয়ে তাই কেমেৰাৰ ফালে চাই আছিল। কৰ্ত্তাৰ সিঙে এবাৰ লবচৰ কৰিবলৈ মনা কৰিলে; তাৰ পাছতে এবাৰ ছয়োকো অলপ হাঁহিবলৈ ক’লে। কি কৰিলে চন্দ্রিকাই কিন্তু নিজে ক’ব নোৱাৰিলে। এক, দুই, তিনি। শেষ।

তিনিটা ঠেঙৰ ওপৰত থিয় হৈ থকাটো কৰ্ত্তাৰ সিঙে কেৱল কেমেৰাই নহয়, এটা সম্পূৰ্ণ কাৰখানা। ক’লা কাপোৰৰ তলত হাত দুখন সূমুৱাই বাধি কিছু সময় সি কিবা কিবি কৰিলে; তলফালে ওলমি থকা টিনৰ পাত্ৰ এটাত অলপমান সময় পানীৰ খল্খলনিৰ শব্দ হ’ল; তাৰ পাছত সি হাত দুখন উলিয়াই আনিলে। হাতত লাগি আহিল লীলাকান্ত-চন্দ্রিকাৰ ফটো। লাগি থকা পানীখিনি জোকাৰি পেলাবলৈ সি ফটোখন ছুৱাবমান এচাৰিলে; অলপ ওপৰলৈ দাঙি ধৰি নিজে এবাৰ ভালকৈ ফটোখন চালে; তাৰ পাছত হাঁহি এটা মাৰি লীলাকান্তৰ ফালে আগবঢ়াই দিলে, “দেখুন, কেমন সুন্দৰ হোৱাছে।” মুখেদি কি ভাষা ওলাল সি মনেই নকৰিলে।

লীলাকান্তই খুব মনোযোগেৰে ফটোখন চালে; চাই চন্দ্রিকাৰ ফালে আগবঢ়াই ধৰিলে। চন্দ্রিকাৰ ঘাম ওলোৱা বন্ধ হোৱা নাছিল; গোজোৰা মাৰি ক’লে, “খাকক।” যেন তাইৰ চঞ্চল জীৱনৰ অসতৰ্ক, বৰ গোপন অঞ্চল নিৰ্দোষ আৰু নিষ্পাপ মুহূৰ্ত এটা ফটোখনৰ মাজেদি হাজাৰ হাজাৰ মানুহৰ চকুত ধৰা পৰিছে।

কিন্তু টাউনৰ সীমা পাৰ হৈ, পথকট্টা বাটৰ প্ৰথম দাঁড়ত গছ-জোপাৰ তলতে তাই লীলাকান্তক ক’লে, “চাওঁ ফটোখন।”

লীলাকান্তই তল জেপবপৰা কটো থকা লেকাফাটো উলিয়াই দি আগবাঢ়িল। কিন্তু অলপ পাছতে গিছে গিছে মেখেলাৰ ভৰপ জৰপ শব্দ হুণুনি সি উভতি চালে।—“অ, বৈ গ’লা দেখোন।”

চন্দ্ৰিকা গৈয়েই আছিল, কিন্তু কটোখনৰ মানুহজনীৰ চকুৱে চকুৱে পৰি তাই বৈ গ’ল। তাইৰ এটা অদ্ভুত ধৰণৰ লাজ লাগিল, মুখখনে হাঁহো হাঁহো কৰিলে; লীলাকান্তই উভতি মাত দিয়াৰ লগে লগে তাই হাঁহি পেলালে; কিন্তু কটোখনৰপৰা চকু নাতবালে। ইমান ধুনীয়া!

ইমান ধুনীয়া! লীলাকান্ত ক’ববালৈ ওলাই যোৱাৰ পাছত ফটোখন লৈ চন্দ্ৰিকাই চাকিটোৰ ওচৰত বহি ললে। ইমান ধুনীয়াতকৈ নিজকে তাই কেতিয়াও দেখা নাই। আয়নাতে নিজকে দেখিছে। সক আয়না; মুখখন দেখিলে গাটো নেদেখে, আয়নাখন অলপ বেঁকাটকৈ দিলে বুকুখন দেখে, মুখখন নেদেখা হয়। এতিয়া ভবিৰ বুঢ়া আঙুলিবপৰা মূৰ চুলিলৈকে গোটেই মানুহজনীক তাই দেখিছে। ঠুঠ হুখনে কিবা এটা কৰিব খুজিছে, বোধহয় হাঁহিব খুজিছে। হয় হয়, কটো তোলা মানুহটোৱে এবাৰ হঁহাৰ কথা কৈছিল। ইস্ বাম, এনে বুলি জনা হ’লেতো তাই ভালকৈয়ে হাঁহিব পাৰিলেহেঁতেন। কিন্তু আচৰিত কথা,—চাদৰখনতো তাই ইমান ভালকৈ লোৱা নাছিল; কেনেকৈ ইমান ধুনীয়া হ’ল? চাব দিয়া চাদৰখনৰ বঙা, বহল ফুলাম পাৰিটোৱে ভবিৰপৰা আবৃত্ত কৰি তাইৰ গাটো মেৰিয়াই ধৰিছে। ফুলে-পাতে ভৰপূৰ লতা এডাল যেন আলফুলকৈ তাইৰ গাৰ ভাঁজে ভাঁজে বগাই গৈছে। বুকুখনত লতাডালে হুবাৰ টো খেলাইছে। চাদৰখনলৈও চন্দ্ৰিকাৰ হঠাতে বৰ মোহ উপজিল। মূৰৰ একেবাৰে ওচৰলৈ ফটোখন আনি তাই তাইৰ মুখলৈ চাই ব’ল। মুখত ওৰণি, কপালত কোঁট; তাৰ উপৰি গাতে গা লগাই তাইৰ গৰাকীজন। আঁঠৈ দেখি! মানুহজনলৈ তাই পাহৰিয়েই

গৈছিল। যাক চাই থাকিবৰ কাৰণে ফটোখন তোলাই আনিলে, নিজক চাই থাকোঁতে তেৱেঁই তল পৰে এতিয়া!

চন্দ্ৰিকাই এবাৰ হাঁহিলে। হৰিমণ্ডলৰ জীয়েক মাকণক তাই এইবাৰ সাতোটিমান সেৱা কৰিব। মাকণেহে তাইক এই সুবুদ্ধিটো দিলে। লীলাকান্ত পামত থাকোঁতে এদিন চন্দ্ৰিকাই তাইক কোঁছিল, “কেতিয়ানো আহে, একো খা-খবৰ পোৱা নাই, অকলে অকলে কিবাকিবিখন লাগে, বুইছা?”

বুজিছে, মাকণে সকলো বুজিছে। তাই পৰামৰ্শ দিলে, “এটা কাম কৰা, দুইটাই মিলি দুখন ফটো তোলা, লীলা ককাইটিয়ে পামত বহি তোমাক চাই থাকিব, তুমি ঘৰত বহি ককাইটিক চাই থাকিবা।”

দুয়োজনীয়ে পাবেমানে হাঁহিলে; হাঁহিব জোকাবগিতেই নে কি, কথাষাৰ কিন্তু চন্দ্ৰিকাৰ অন্তৰত খাপ খাই বহি গ’ল। ফলস্বৰূপে ফটোখন তোলা হ’ল, কিন্তু মানুহজনলৈ চকুৱেই নপৰা হ’ল, নিজক চায়েই তাই তৰণি পোৱা নাই। ঠিক আছে; এইবাৰ লীলাকান্ত পামলৈ গ’লে, চকু তেওঁত নপৰি আক ক’ত পৰিব!

দিনৰ ছুটকেছটোৰ ভিতৰত ‘ব্ৰহ্মাণ্ডৰ লীলা’ নামেৰে হাতে লিখা নাটক এখন আছিল। চন্দ্ৰিকাই ফটোখন তাৰ মাজত স্তম্ভৰাই থলে। কিন্তু দেখা গ’ল দিনটোৰ ভিতৰত দুঘণ্টাও বস্তুটো নাটকখনৰ মাজত শান্তিৰে থাকিবলৈ নাপায়। গণেশ আহিব—“চাওঁ অ’ লীলা, ফটোখন চাওঁ, আমাৰো এখন তোলাব লাগিছিল!” সোণেমাই আহিব, “ফটোখন কি কৰিলে থুড়ী? চাওঁ চাওঁ, আমিও চাওঁ।” দুজনী সৰু সৰু ছোৱালীয়ে আহি চুচুক-চামাককৈ থাকিব, এবাৰ স্লেমেনা-সেমেনিকৈ এজনীয়ে ক’ব, “মামী, প্ৰমীলাই বোলে ফটোখন চায়।” প্ৰমীলাই মুখতে যৰিব, “ইস্! তাই নিজে মোক মাতি আনিছে, এতিয়া আকো

মোৰ কথা কৈছে।” কুস্তী জেঠাই আছিল, “হয়নে আই কিবঃ
কটোক নে কি এখন তুলিছ বোলে?” কুস্তী জেঠাই বহি থাকোঁতেই
লিগিৰী মাহী আছিল, সুগন্ধী বুটী আছিল, অৱশ্যী আছিল,—
কটোখন মাজতে লৈ মেলেই বহিল।

ইহাত সিহাতকৈ যেতিয়া ফটোখন সুগন্ধী বুটীৰ হাতত
পৰিল, তেতিয়া তেওঁ প্ৰথমতে ওপৰে ওপৰে এবাৰ চ ৰূ কিছ
পিছ মুহূৰ্ততে কটোখন মুখৰ ওচৰলৈ আনি তেওঁ ঘন ঘনকৈ চকু
পিকিকিয়াবলৈ ধৰিলে, তাৰ পাছত বটাটোৰ ওপৰত থৈ তেওঁ “মই
উঠোঁহে” বুলি কৈ একে কোবেই লি মুখ পালেগৈ। নিজৰ
ঘৰৰ ফালে কোবাকুবিকৈ খোজ লওঁতে ওৰে বাটটোৱে বুটীয়ে
ভোবভোবাই গ’ল। পিছ লেজালত ভৰি দিয়েই বুটীয়ে চিঞৰ
ধৰিলে, “জানেকী, অ’ জানেকী!” জানেকীয়ে দীঘল মাৰি এডালৰ
মূৰত খেৰ এমুঠি বাঁহি লৈ শোৱা কোঠালীটোৰ এলাহু জাবিছিল
মাত লগালে. “কি?”

“চাওঁ ওলাই আহচোন। তোৰ যে সেই চমকা-চমক ফুল দিয়া
চাদৰখন দেখিছিলোঁ, কি হ’ল?”

জানেকীৰ হাত বৈ গ’ল। আকৌ বা কি হ’ল? বুটীৰ মাতটো
আক সোখাৰ ধৰণটো উলা-মুলা যেন লগা নাই। মাৰিডাল
বেৰতে আঁউজাই থৈ তাই ওলাই আহিল। গাতত সোমোৱা
চকুঘোৰেবে পিট্‌পিট্‌কৈ তাই বুটীৰ ফালে চালে, তাৰ পাছত
স্থিলে, “কোনখন?”

“সেই যে বৰ-সবাহৰ দিনা ল’বলৈ কওঁতে তই নলওঁ বুলি
কৈছিলি, সেইখন।”

জানেকীয়ে প্ৰথমবাৰতে ভালকৈ বুজিছিল কোনখন চাদৰৰ কথা
স্থিছে। তাই এনেয়ে কথা বঢ়াবলৈ হে চেষ্টা কৰিছিল। তাই
ভিতৰলৈ সোমাবলৈ বুলি স্থবিল : লগে লগে লাহেকৈ ক’লে, “লীল
ককাইটিয়ে নিছে।”

“সেইয়া, মই দেখিয়েই চিনি পাইছো নহয়।” বুঢ়ীয়ে মুখে
ধৰিলে। তাৰ পাছত এজাউৰি বকনি।—উষা এটা নিয়ে, চেবেকী
এটা নিয়ে, সো উবলটো নিয়ে, দেখিবলৈ ভাল; এইবোৰ
কাপোৰ-কানিৰ লগত আকৌ কিহৰ লেনদেন! আক নিহ নে,
কাক গা দেখুৱাবৰ মন গৈছে দেখুৱা, আকৌ তো সময় বুজি দি
যাবহি পাব।”

জানেকীয়ে মুখেৰে নামাতিলে। তাই আকৌ কামত লাগিল।
মাৰিডালৰ আগৰ খেৰমুঠি এলাকুৱে ছাটি ধৰিছিল, তাই হাতেৰে
সেইবোৰ গুচোৱাত লাগিল। লীলাকান্তই চাদবখন বিচাৰিলে
দিয়াত তাইৰ আপত্তি নাই; এতিয়া লীলাকান্তই চাদবখন দিয়াহি
নাই, তাইনো কি কৰিব। নিজেই বা আনিবলৈ যাব কিয়,
কাবোৰৰ আগত খবৰটোকেই বা দিব কিয়।

জানেকীয়ে একো কৰিবলগীয়া নহ'ল। সুগন্ধী বুঢ়ীয়ে কেইবা
ঘবলৈকে গুনাটক বকিছিল; কোনোবাই বোধহয় লীলাকান্তক
কথাটো কাণ চোৱালে; পিছদিনা পুৱাবেলা লীলাকান্তৰ সম্বন্ধীয়া
সকল'ৰা এটাই চাদবখন লৈ আহিল। সুগন্ধী বুঢ়ী ঘৰত নাছিল,
জানেকীয়ে চাদবখন হাত পাতি ললে। তাই তেনেকৈয়ে বহুত
পৰ বহি ব'ল। বহুত কিবাকিবি ভাবিলে। এবাৰ দীঘলকৈ
নিশাহ এৰি তাই থিয় হ'ল। এনেয়ে চাদবখন খুলিলে। খুই
জাপি খোৱা চাদৰ এবাৰ পিচ্ছি, ছুৰাবমান উঠা-বহা কৰিলে বিমান
ভাঁজ পৰে, সিমান ভাঁজ পৰিছে; সকলো মিহি মিহি ভাঁজ।
জানেকীৰ বুকুখনেও সকলৈ মোচোকা এটা খাব খুজিলে, পিছে
তাই প্ৰশ্নয় নিদিলে। কিন্তু পিছ মুহূৰ্ততে চাদবখনৰ এঠাইত চকু
পৰাৰ লগে লগে তাই গম্ভীৰ হৈ পৰিল। অলপ সময় তাই
সহজভাৱে উশাহ লব নোৱাৰিলে। নিজকে ভালসৰা পাততকৈও
সকলো বুলি ভাবিবলৈ তাই অভ্যস্ত হৈ গৈছে; তথাপি এক
মুহূৰ্তৰ কাৰণে তাই নিজকে প্ৰবোধ দিব নোৱাৰিলে। চাদবখনত

এচমকা সেন্দূৰৰ দাগ ;—দাগটোলৈ চাই তাইৰ এনেকুৱা লাগিল যেন ওচৰৰ মানুহ ঘৰত ভোজ পাতিছে ; তাইক ভোজলৈ মতা নাই, অথচ খাই এৰা চুৱা-পাতবোৰ জেওৰা পাৰকৈ তাইহঁতৰ ঘৰৰ কালে দলিয়াই পেলাইছে। ভিতৰলৈ সোমাই গৈ তাই বহী এডালৰ ওপৰত চাদৰখন পেলাই থৈ দিলে ; নাজাপিলে।

জানেকীৰ বয়স হৈছে ; একুৰি বাৰ বছৰ হৈ গৈছে। চৈধ্য-পোন্ধৰ বছৰ বয়সত যেতিয়া তাই লেংলেংকৈ ওখ হৈ গৈছিল তেতিয়া ভাবিছিল,—তাই গাঁৱৰ আন দহজনী ছোৱালীৰ নিচিনা কঁটীয়া-মটীয়া নহ'ল, ভালেই হ'ল। এতিয়া ৰাতিপুৱা আবেলি নিজৰ গাৰ টাটোক তাইৰ তামোল গছৰ ছাঁ যেন লাগে। সোতৰ-ওঠৰ বছৰ বয়সত যেতিয়া তাইৰ গাত লোদোৰ-পোদোৰকৈ মঙহে নধৰিলে, তেতিয়া ভাবিছিল, ভালেই হৈছে, তাই লাহী হ'ব। এতিয়া নিজৰ হাতখন দেখিলে তাইৰ দ'তৰ হাত যেন লাগে। ছুই চাবই নালাগে, ছালৰ তলতে থকা হাতৰ ঠাৰিৰ হাড়ডাল এনেয়ে দেখি। ডাঙৰ ডাঙৰ গাঁঠিৰ আঙুলিবোৰ কঠুৱা হৈ গৈছে, ালবোৰে কোঁচ খাবলৈ আৰম্ভ কৰিলেই। চকু গাঁতলৈ সোমাই গৈছে, গালৰ হাড় ছুডাল ঝক্‌ঝক্‌কৈ জিলিকি পৰিছে, দিন যোৱাৰ লগে লগে মুখৰ আই দাগবোৰ গভীৰ আৰু পৰিষ্কাৰ হৈ পৰিছে। কোনোবা দিনা যে যৌবন আহিছিল, দেহাত তাৰ নিশ্চাণ আৰু দুৰ্বল সাক্ষী মাত্ৰহে আছে।

এই দেহা লৈ বঙা ফুল দিয়া পাৰিৰ হিছৰ চাদৰ পিন্ধাৰ বাহা জানেকীৰ নাই, থাকিলেও হুস্তায়। সেই কাৰণে লীলাকান্তই বিচাৰি আহোঁতে চাদৰখন দিবলৈ তাই সামান্য আপত্তিও কৰা নাছিল, ওভোতাই নিদিওঁতেও মনে মনে আছিল। আৰু নিদিয়া হ'লেও ভাল আছিল। কিন্তু যদি ওভোতাই দিলেই, তেনেহ'লে মাজত আকৌ অঙঠা এডাল স্মুৱাই দিলে কিয়? অকণমান ল'ৰা এটাৰ হাতত এনেকৈ দি পঠিয়ালে কিয়? লীলাকান্ত

নিজেওতো আহিব পাবিলেহেঁতেন। তাইতো লীলাকান্তক একো আমনি নকবিলেহেঁতেন। হয়তো কেৱল ধেমালি কৰি সুধিলেহেঁতেন, “ককাইটি, নবৌক এইখন চাদৰ লওঁতে কেনেকুৱা দেখিছিলি?”

লীলাকান্ত নিজে নাছিল। বোধহয় আহিবলৈ তাৰ সাহ নহ’ল। ইয়াৰ বাহিৰে জানেকীয়ে আৰু একো উত্তৰ বিচাৰি নাপালে। সাহ নোহোৱাটোৱেই সঁচা। অকল লীলাকান্তৰেই নহয়, জানেকীৰ ওচৰলৈ অহা কোনো এটাৰ সাহ নাছিল।

মনোমোহন, ৰুদ্ৰ, তপোধৰ,—ইহঁত এটাৰো সাহ নাছিল।

সাহ থকা হ’লে মনোমোহনে প্ৰথম দিনাই তাইক পৰিভ্ৰমণকৈ ল’ব পাবিলেহেঁতেন, “তোমাক মোৰ ভাল লগা নাই, পিছে ভনীয়েক...”।

সাতাইছ বছৰ বয়সীয়া জানেকী। একুৰি বছৰৰ বয়সৰপৰা কেইবাঘৰ মানুহে ঠাৰে-ঢিয়াৰে তাইক জনাই থৈ গৈছে,—কইনা হোৱাৰ চেহেৰা তাইৰ নাই। আছে তেইছ বছৰীয়া ভনীয়েক সাবিত্ৰীৰ। গাত মঙহ আছে, গালৰ হাড় ঢাক খাই আছে। কিন্তু আৰু কিমান দিন থাকিব, সেই বিষয়ে জানেকীৰ সন্দেহ হয়। শ্বায়নাত নিজৰ মুখখন চাই ভনীয়েকলৈ চকু পৰিলে তাইৰ ভয়েই লাগে। বুঢ়ী মাক সুগন্ধীক তাই কেইবা দিনো কৈছে, “মই থকাৰ কাৰণেই যদি তই তাইক তেনেকৈ ঘৰতে বহুৱাই ৰাখিছ, তেনেহ’লে মই কৰবাত পানীয়ে-হুনীয়ে পৰিছে মৰিমগৈ।”

সুগন্ধী বুঢ়ীয়ে বোধহয় দুজনীকৈ ছোৱালী বুঢ়ীজনীৰ টেটুত লগাই থৈ যোৱাৰ কাৰণে জানেকী-সাবিত্ৰীৰ মাক-বাপেকক মনে মনে গালি পাৰে আৰু আকাশ-পাতাল ভাবে। তাৰি থাকোঁতেই এদিন মনোমোহন ওলালহি। চৰকাৰী চিটাৱাৰ। আই ওলোৱাৰ দিন পৰিলেই গাঁৱে-গাঁৱে, ঘৰে-ঘৰে ফুৰিব লাগে; তাতেই খবৰ পায় কাৰ ঘৰত ছা-ছোৱালী আছে।

সুগন্ধী বুটীয়ে জানেকীক আগবঢ়াই দিলে। ইণ্টাৰভিউ দি দি বুকু ডাঠ হোৱা পূৰ্বনি প্ৰাৰ্থীৰ দৰে জানেকীয়ে লাজ কৰিব লাগে, কৰিলে; তলমূৰকৈ থাকিব লাগে, থাকিল। সাবিত্ৰীয়ে ডামোল-চাপি দিলে।

ইয়াৰ আগতে অহা আন ল'ৰা-বৰীয়াই ছোৱালী পছন্দ নোহোৱা খবৰটো দিবলৈ দৰ বেছি তিনিদিন দয়। মনোমোহনে কিন্তু তেনেকুৱা একো খবৰ নিমিলে। বং সি বনাই জানেকীহঁতৰ ঘৰলৈ আহিবলৈ বৰিলে। সুখত হাঁহি, ধেমেলীয়া কথা-বতৰা। সুগন্ধী বুটীৰ লগত সি গুণগুণকৈ বিয়া-বাকৰ কথাও পাতিলে।

অকুত গুণগুণনি। সাতাইছ বছৰ বয়সত জানেকীয়ে যেন ভোমোৰাৰ মাত শুনিছে। অকুত শব্দ। এতিয়াহে যেন তাই আবিষ্কাৰ কৰিলে, ইমান দিনে তাই ব্যৱহাৰ কৰি অহা আয়নাখন ভাল নহয়। তাইৰ সঁচাকৈয়ে লাজ লাগিল। “বাচোন সাবিত্ৰী, তেখেতক হাত-মুখ ধুবলৈ পানী বটী আৰু গামোচাখন ডয়ে দি আহগৈ।”—বয়সৰ লগে লগে পোত খাই অহা লাজবোৰক এই মনোমোহন বোলা মাজুহটোৱে খান্দি উলিয়ালেহি। মাজুহটো আজিলৈ জানেকী আগত ওলাব নোৱাৰে। সাবিত্ৰীক পঠিয়াই দিয়ে।

সাবিত্ৰী গ'ল, কিন্তু উত্তৰি নাছিল। হঠাতে এদিন আবেলি পৰত আকৌ এটা অকুত শব্দ। সাবিত্ৰীয়ে আঁঠুৰ মাজত হু হুমুয়াই উঠুপি উঠুপি কান্ধিছে।

জানেকী ওঠৰ চাপি গ'ল।

কি হ'ল? কি?.....কি?

সুৰুৰ্ভৱ ভিতৰতে গোটেই গাঁওখন যেন ধূঁৱলি-ধূঁৱলি হৈ নেদেখা হৈ গ'ল। জানেকী ভয় হৈ ব'ল। চোতালত পৰি থকা ডামোলৰ বাকলি একালৰ কালে একেধৰে চাই তাই কিমান সময় বহি ব'ল, তাৰ হিচাপ নব'ল। সন্ধিয়াৰ আগে আগে পলুপিবত

বুঢ়ীমাকৰ গল-হেঁকাৰণি শুনি তাইৰ গাটো লৰিল। সাবিত্ৰীৰ গাটোৰ কালে এবাৰ চাই লৈ তাই ক'লে, “যি হৈছে হৈছে, এতিয়া আক কন্দা-কটা নকৰিব। মৰিলেও কাৰো আগত একো ভুলিয়াবি।”

সাবিত্ৰীৰ কান্দোনটো অকণমান যেন বেছি হ'ল। দীঘলকৈ টানি লোৱা উশাহ এটা জানেকীয়ে কিছু সময় বন্ধ কৰি ৰাখিলে! তাৰ পাছত ক'লে, “উঠ উঠ, আই আহিছে। মই আহোঁ নহয়, কিবা এটা হ'ব দে।”

জানেকীয়ে প্ৰথমতে ভাবিলে কেতেকী বুঢ়ীকে কথাটো কোৱা ভাল। এইবোৰ ঔষধ-পাতিৰ ব্যৱস্থাত বুঢ়ীৰেই হাত। কিন্তু...। গোটেই ৰাতিটো জানেকীৰ চকু মেল খাই থাকিল। অজস্ৰ কথা ভাবি ভাবি তাই ৰাতি পুৱাই দিলে।

তাৰ পাছত যিদিনা মনোমোহন আহিল, যেনেকৈ আছিল তেনেকৈয়ে জানেকী তাৰ ওচৰলৈ ওলাই গ'ল। একো পাতনি নেমেলাকৈ পোনে পোনে তাই ক'লে, “আপুনি তাইক নিয়াব ব্যৱস্থা কৰক, যিমান দিন যাব, সিমান লেঠা ৰাঢ়িহে যাব।”

বৰ ডাঙৰ অপাৰেচনৰ কাৰণে সাজু হৈ থকা মনোমোহনক ডাক্তৰে যেন কেৱল এপালি মিঠা ঔষধ খুৱাই দিলে। কিছু সময়লৈ সি মুখ মেলিব নোৱাৰিলে, মূৰ তুলিব নোৱাৰিলে। পাছত লাহেকৈ ক'লে, “চাওঁচোন বাক...।”

“চাওঁচোন বাক বুলিবলৈ কি আছে? বিয়াখন পাতিবলৈ এতিয়া সময়ো নাই, আমাৰ তেনেকৈ যোগাৰো নাই। শুনিছোঁ বোলে আপুনিও অকলশৰীয়া মানুহ। গতিকে....”

গতিকেই দুদিনমান পাছত নিশা এঘাৰ বজাৰ বেগত উঠিবলৈ মনোমোহনৰ লগত সাবিত্ৰী ওলাই গ'ল। শূগন্ধী বুঢ়ীয়ে ইঘৰ সিঘৰলৈ লুপুনাৰ কান্দিছে। চিঞৰি-ৰাখৰি কান্দি-কাটি নাতিনী-ইতক উলিয়াই দিয়াৰ হেঁপাহ এটা বুঢ়ীৰ আছিল, পূৰা নহ'ল।

সাবিত্ৰী আৰু মনোমোহন পদূলি পাৰ হৈ যোৱাৰ লগে লগে

জানেকীয়ে অশ্রুভৰ কৰিলে, তাইৰ বুকখন পুৰিছে। ভিতৰত দপ-দপটক একুৰা জুই জ্বলিছে। বহুদিনৰপৰা পৰি থকা কাঠ-কাঁহ, সেইফালেই পচি-জ্বলি থহি গ'লহেঁতেন, কিন্তু হঠাতে সেইবোৰত কোনোবাই জুই লগাই দিলে। সাবিত্ৰীৰ ওচৰ চপাৰ বাট তাই নিজেই মুকলি কৰি বখাৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল, তথাপি মনোমোহন চোৰটোৱে মুকলি বাটেদি নগৈ আহোঁতে-যাওঁতে তাইক গছকি থৈ গ'ল কিয় ?

জানেকীৰ বুকুৰ পচা খবৰ জুই বেছি পৰ নজলিল, সোনকালে ছাই হৈ গ'ল। দোকমোকালিৰ পাহত তাইৰ চকু ছটা পানীৰে উপচি পৰিল, গোটেই মুখখন ডিতি গ'ল। বিহুনাৰপৰা উঠি তাই চান্দৰৰ আগেৰে মুখখন মচি পেলালে। দ আইদাগবোৰ সেনেকি চলচলীয়া হৈয়েই থাকিল।

মাজে মাজে জানেকীয়ে ভাবে, স্বৰ টান বেমাৰ এটা হৈ তাই মৰি গ'লেই ভাল হয়। কিন্তু তাইৰ যে পথাৰৰ মাজৰ শিমলু গছৰ নিচিনা অকুৰজ আয়ুস। আক বেমাৰ হ'বলৈকোতো গাটোত অলপ জেগা লাগে। তিনি বছৰৰ ভিতৰত বোবা হৈ যোৱা মাহুহজনীৰ গাৰ শেষ মঙহখিনিও জ্বলি-থহি গ'ল। মাজে মাজে তাই ভাবে, সাবিত্ৰী আৰু মনোমোহনে তাইৰ গাটো আজুৰি আজুৰি নাইকিয়া কৰিলে নে কি ? গালখনত হাত দি খেপিয়াই খেপিয়াই তাই মাজে মাজে চায়। আয়নাৰ ওচৰলৈ তাই বহুদিন যোৱা নাই, যাবলৈ এৰিলে। আয়না নোচোৱাকৈয়ে তাই পৰিকাৰকৈ নিজৰ চেহেৰাটো দেখে। তাইক বেৰি থকা ল'ল মাহুহৰ চকুৱেই তাইৰ কাৰণে আয়না।

তাইক আৰু বেলেগ আয়না কিয় লাগিছে।

সেই ত্ৰিহ বছৰীয়া জানেকীকে আকৌ এদিন ভাঙনাখলীৰপৰা আধা বাতিতে উঠি অহা দেখি কহুই লবাকবিকৈ কাৰ চাপি সুৰিলে, “ঘৰলৈ যাব নেকি ?”

“এবা অ’ বাৰ্ভগৈ। টোপনি ধৰিছে।” জানেকীয়ে ক’লে।

“বল, ময়ো বাৰ্ভ বুলিছে ওলাই আহিলো।”

বাঁহতলীয়া বাটত মাছুহ-ছুহ নাই। ভৰিৰ তলত শুকান পাত,
অলপ অলপ নিয়বত নেমেকিছে, খবমবগিও নাই। কত্ৰই এবাৰ
লাহেকৈ স্মিলে, “জেঠাই ভাওনাটল অহা নাই?”

“নাই অহা, আইব গাটো ভাল নহয়।”

আক অলপ কাষ চাপি কত্ৰই স্মিলে, “জেঠাইব চাটৈ
এতিয়া টোপনিছে?”

আক অলপ কিনাবেদি খোজ লৈ জানেকীয়ে ক’লে, “জানো,
তইহে চাটৈ। এটা কথা নহয়, কষ্টীদেদাইক বয়সীয়া মাছুহ যদিও
সহদেবৰ ভাৱত ভাল শুৱাইছে, নহয়?”

“ওঁ, বৰ বেয়া দেখা হোৱা নাই। এটা কথা, মই বাক ভোক
একেবাবে ঘৰলৈকে আগবঢ়াই দি আহোঁগৈ ব’ল।”

কত্ৰ জানেকীৰ একেবাবে কাষ চাপিছিল, ঠিক এনে সময়তে
ভাওনা ঘৰত তেল ঢুকাই জুমাওঁ জুমাওঁ হোৱা মেঠল লাইট এটা লৈ
কেইটামান ল’ৰা মাণিক দোকানীক জগাবলৈ বুলি সেই ফালেদিয়েই
আছিল। বাস্তাব একাৰে জানেকী আক আন কাষে কত্ৰ।

পিছদিনা গধূলিৰ পাছত গাত এবীয়া কাপোৰ লৈ কত্ৰ
জানেকীহঁতৰ ঘৰলৈ আহিল। জানেকীয়ে তৰি দুখন মেলি বহি,
মেখেলাখন আঁঠুৰ ওপৰলৈকে তুলি চাকিৰ খলিতা বঢ়িছিল।
তাই লবালবিকৈ কাপোৰখন দীঘলাই ললে।

কত্ৰই কাপোৰৰ তলবপৰা শকত-আষত আৰাপকা মালভোগ
কল এখাখি উলিয়ালে, “হৌ, লচোন।”

“কল আখি কিয় আনিছ আকৌ?” জানেকীয়ে স্মিলে।

“এ, এনেদৰে আনিবো। ঘৰতে পৰিছিল এখোক।”

স্মিলি মনেবেই জানেকীয়ে কল আখি ললে। তাৰ পাছত
স্মিলে, “আহিছিলিনো কলৈ তই?”

ক'ই ডাইব বুখলৈ চাই ব'ব বহুইচ লগা হাঁহি এটা মাৰিলে, তাৰ পাছত চেপা মাতেৰে ক'লে, “ক'লৈনো যায় ? ভোৰ লগতে কথা হুখাবমান পাওঁ বুলি আহিছোঁ।”

জানেকী অলপ সময় ঠৈ জাগি ব'ল, তাৰ পাছত লাহে লাহে ডাই ক'লে, “এটা কথা নুহয় ককাইটি, যদি ভোৰ কিবা কথা পাতিবলগীয়া আছে, আইব লগতে পাত। আক ভোৰ পিতায়েক-বোয়েবহঁতৰ লগতো পাত। তাৰ পাছত বি হ'ব হ'ব। এতিয়া এনেকৈ কথা-বতৰা পাতি থাকিলে কিডাল হ'ব ?”

অৱশ্যে ক'ই কাকো একো ক'বলগীয়া নহ'ল। বাপেকৰ কাণত কথাটো এনেয়ে পৰিল। দুদিনমানৰ বুখত জানেকীৰ কাণত পৰিল, ক'ৰ নিচিনা ডেকা মানুহটোকো বাপেকে হেনো ছুইহে কিলোৱা নাই। কথাৰাৰ শুনাৰ বহুত পৰৰ পাছত জানেকীৰ অকলে অকলে হাঁহি উঠিল।

তাৰ পাছত বহুত দিন গ'ল। গাঁৱত কেইবাটা মানুহো মৰিল, কেইবাজনো ছোৱালীবো বিয়া হৈ গ'ল। হুটামান টিনৰ ঘৰ উঠিল। গাঁৱৰ বাস্তাটো গভৰ্নমেণ্টে ললে, শিলগুটি পেলাই খোৱা বহুত দিন হ'ল, এতিয়া এমুৰপৰা পকা কৰি আনিছে। বাস্তাৰ কাৰত চোকা কৰি লৈ মানুহৰোৰে ডাঙৰ ডাঙৰ ড্ৰামত পিচ পলায় ; ক'লা ধোঁৱাবে গোটেই অঞ্চলটো ধূঁৱলি-ধূঁৱলি হৈ পৰে। আহি আহি এদিন ষ্টিন ব'লাবটো জানেকীহঁতৰ পদূলিমুখ পালেহি। বাহৰ খুটি কেইটামানৰ ওপৰত ত্ৰিপাল এখন দি কাম কৰা মানুহৰোৰে এখন চালি সাজিলে। দিনটো চিঞৰ-মাথৰ কৰি কৰি গধূলি প্ৰায়বোৰ মানুহেই ব্যৱগৈ, কেইটামান মানুহ ত্ৰিপালৰ চালিৰ তলত শুই থাকে, ষ্টিন ব'লাবটোৰ ওপৰত এটা লেম গোটেই বাতি জ্বলি থাকে।

বাস্তাৰ কাম কৰা মানুহ তপোধৰে এদিন কঁকালৰ গামোচাখন খুলি লৈ ঘাম মচি মচি জানেকীহঁতৰ চোতাল পালেহি। সি এগিলাচ পানী খাব। পানী দিবলৈ আহোঁতে সি জানেকীক

দেখিলে আক হুআৰাৰ কথা পাতি বুজিলে ঘৰখনত বুঢ়ী এজনী আৰু
জানেকীৰ বাহিৰে আন কোনো নাথাকে।

ৰাতি মুকলি আকাশৰ তলতে বন্ধা-খঢ়া, খোৱা-মেলা কৰি ৰাস্তাৰ
কাম কৰা আৰু ষ্টিম ব'লাৰকে আদি কৰি বস্তু-বেহানিবোৰ ৰখীয়া
দিয়া মানুহকেইটা ত্ৰিপালৰ চালিৰ তুলত সোমাল। তপোধৰে
গৰমত শুব নোৱাৰি এনেয়ে ৰাস্তাত ইকাল-সিকাল কৰি ফুৰিলে।
জানেকীহঁতৰ ঘৰৰ চাকি হুমোৱা নাই, কাঁহী-বাটিৰ খুটুং-খাটাং শব্দ
হৈয়েই আছে। তপোধৰ এবাৰ সোমাই গ'ল। সি এখন
ভামোল খাব।

শুগন্ধী বুঢ়ীয়ে ভামোল এখন দিয়াৰ উপৰিও বহুৱাই লৈ তপোধৰ
ক'ব ল'ৰা, কি কথা, হুআৰাৰ-এবাৰ কথা শুধিলে। তপোধৰে বুঢ়ীক
বুজালে, এইবোৰ ৰাস্তাৰ কাম কৰিবলৈ অহা মানেই মহা লেঠা।
বিশেষকৈ খোৱা-বোৱাৰ ঠিক নাই, শোৱাৰ ঠিক নাই। শুগন্ধী বুঢ়ীৰ
দয়াৰেই উদ্বেক হ'ল। ক'লে, “বাক, সময় বুজি চাহ-তাহ এটোপা
ইয়াতে খাই যাব।”

কিন্তু সময় ক'তা? আজিকালিৰ ভিতৰতে ষ্টিম ব'লাৰ জানেকী-
হঁতৰ পদূলিৰপৰা তিনি-চাৰি কাৰ্গ আঙুৱাই যায় যায়। এদিন
ৰাস্তাত কাম কৰি থকাৰেপৰা তপোধৰে লক্ষ্য কৰিলে বাটেদি শুগন্ধী
বুঢ়ীয়ে টুকটুকৈ ক'ববালৈ খোজ লৈছে। সি সাউংকৈ মানুহৰ
মাজৰপৰা আঁতৰি আহিল। তাৰ পাছত একেবাবে জানেকীহঁতৰ
ঘৰ। চোতাল নহয়, একেবাবে ঘৰৰ ভিতৰ। এটোপা চাহ।
জানেকীয়ে হাঁহিলে। তাইৰ গাল-মুখ সোমোৱা ক'লা মুখখনত বৰ
বহুশ্রম হাঁহি। চাহৰ বাটিটো গামোচাখনেৰে ধৰি লৈ, প্ৰথম
সোহাটো মাৰি উঠি তপোধৰে শুধিলে, “সৌখন বিছনাত হ'বলা
তুমি শোৱা?”

তুমি? জানেকীয়ে নিজকে চম্ভালি লৈ ক'লে, “থাকোঁ আৰু
পৰি।”

“এইখনত ?”

“আই শোৱে।”

“মামুহ নাই, ছুমুহ নাই অকলে অকলে ভয় নাজাগেন ?”
তপোধৰে সুধিলে

“নাই, কিহৰ ভয় !” জানেকীয় ক’লে।

“বাতি টোপনিত থাকা নহয়, সেই কাৰণে ভয়ৰো গম
নোপোৱা।”

“টোপনিনো কি সাৰে থকানো কি ? ভয় নাই যেতিয়া নায়েই।”
কথাষাৰ জানেকীয়ে যেন মনৰ বহুত তলিবপৰা ধান্দি ধান্দি
উলিয়াই দিলে। কিন্তু তপোধৰৰ ঠুঠখনত এটা বিচিত্ৰ মূৰু হাঁহি
ফুটি উঠিল, তাৰ চকু ছটা তিবদিবকৈ জিলিকি উঠিল, সি লাহেকৈ
ক’লে, “হয়নে কি ? আজি বাতি বাক সাৰে থাকিবাতোন ; ভয়
আছে নে নাই চাম।”

তপোধৰ উঠিল। জানেকী নিস্তক হৈ বহি ব’ল। “মনত
থাকিব ?” বুলি তপোধৰে আকৌ এবাৰ হাঁহিলে ; তাৰ পাছত
মূৰটো চপৰাই ছুৱাবেদি ওলাই গ’ল।

হঠাৎ আকৌ হ’ল কি ? জানেকীয়ে ভাবিলে। নিজৰ গাটোত
হাত দি চালে, হাড়বোৰতো ঠিকেই আছে। কপালখনত হাত
ফুৰালে ; হুডাল এডালকৈ চুলি সৰি কপালখন বহুত বহল হৈ গৈছে।
গালৰ হাড় ? এইডাল দেখোন ঠিকেই আছে ; তাই খেপিয়াই চাই
যেন নিজকে ক’লে। তেনেহ’লে হঠাতে আকৌ....।

বাতি বিছনাখনত পৰিয়েই জানেকীৰ গাটো চম্‌চমাই উঠিল।
ভয়তো তাইৰ বহুত দিনবেপৰাই নাই। বাতি অকলে তাই ভাওনা
ঘৰবপৰা আছিল পাৰে। তেনেহ’লে কিয় তাইক তপোধৰে ভয়
খুৱালে ? ভয় আছে নে কি ? নিজৰ দেহাটোৰ ভিতৰলৈ নিজেই
সোনাই গৈ জানেকীয়ে তন্নতন্নকৈ চাব খুজিলে। হঠাতে তাই
অস্থিৰ হৈ উঠিল। তাই বিছনাতে উঠি বহিল অ’হে, এ’হুৱাও

তাইব ভয়ৰ কাৰণ আছে। তাই উলাই ক'ব আহিছে, অৱহেলা কৰি ক'ব অভ্যস্ত হৈ গৈছে, কিন্তু আচলতে ভয়ৰ কাৰণ তাইব এতিয়াও আছে; এইমাত্ৰ যেন তাই নিজেই তাৰ সন্তোষ পাইছে। অল্প সময় বহি তাই কি কৰিব ভাবিলে। তাৰ পাহত সুগন্ধী বুটীৰ বিছনাৰ ওচৰলৈ উঠি আহিল।

বুটীয়ে চিলমিলীয়া টোপনিৰপৰাই সুধিলে, “কোন অ’?”

“মই।”

“কি কৰিছ?”

“মই তোৰ লগত শুম।”

• “কিয়?”

“এনেয়ে।”

“জানো কি কৰ তইহে জান।” বুটীয়ে বাগৰ এটা মাৰি জানেকীলৈ ঠাই এৰি দিলে।

গোটেই ৰাতিটোৰ ভিতৰত জানেকীৰ বিছনাখনৰ ওচৰৰ বেৰত ছৰাৰ বৰ সৰু সৰুকৈ টুকটুক লক হৈছিল। বুটীয়ে সাৰ পোৱা নাছিল, জানেকীয়া সাৰে থাকিও সাৰ পাবলৈ ভয় কৰিছিল। শেহৰ দৰ টুকটুকনি বন্ধ নহয়হে নহয়। জানেকীয়ে মাত লগালে, “আই, অ’ আই, উঠচোন, বাহিৰত কিবা এটাই খৰমবাই আছে।”

সুগন্ধী বুটীয়ে চাকিটো লৈ ঘৰটোৰ কেউকাষ চালে, একো নাই। বহুত দূৰত কেৱল ত্ৰিপালৰ চালিখনৰ তলত কাম কৰা মানুহ এটাই সাৰ পাই সুধিলে, “কোন অ’?”

তপোধৰে ক’লে, “মই, বাহিৰলৈ গৈছিলো।”

পিছদিনা সঁচাম্‌চিকৈয়ে ষ্টিম ব’লাৰটো জানেকীহঁতৰ পানীৰপৰা বহুদূৰ আগুৱাই গ’ল। জানেকী কিন্তু কেইবাৰাতিও আয়েকৰ লগতে শুলে।

ৰাঙা পকা হৈ যোৱাৰ বহুত দিন পাছলৈকে বেৰৰ টুকটুকনিটো জানেকীৰ কাপৰপৰা যোৱা নাছিল, পাছত লাহে লাহে গ’লগৈ।

কথাবোৰো ডাই লাহে লাহে পাহৰি গ'ল। ডাইৰ বয়স ত্ৰিছ বছৰ পাব হৈ গ'ল, একত্ৰিছ বছৰ পাব হৈ গ'ল, কিন্তু বত্ৰিছ বছৰত ডবি দিহাৰ লগে লগে এদিন লীলাকান্তই তাইক অবাৰ কৰি দিলে।

লীলাকান্ত গাঁওখনৰ ভিতৰত আটাইতকৈ গম্ভীৰ, গহীন প্ৰকৃতিৰ মানুহ। ০ ল'ৰা-ছোৱালী তাৰ কাষ চপা দূৰৰ কথা, সমনীয়া মানুহেও তাক জুখি-মাখি কথা কয়। কামৰ সময়ত কাম কৰে, ষাটত ফুৰিলে তলমূৰকৈ ফুৰে, কোনোবাই বিয়া-বাৰুৰ কথা উলিয়ালে সি আন কথা উলিয়ায়। মানুহে কয়, মাকজনী মৰাৰ পাছৰে-পৰা সি কিবা ছেৰা-বলিয়াৰ নিচিনা হ'ল। মাকৰ বৰআই ওলাই-ছিল। সিয়েই একমাত্ৰ ল'ৰা। মাকে যেতিয়া চকু নেমেলা হ'ল, কথা নোকোৱা হ'ল, ভেতিয়া সি ডামোল-পাথেৰে সৈতে সিধা এটালৈ জৰাবাবীৰ আই গোঁসানীৰ ডাঙ চোৱাবলৈ গ'ল। আয়ে ক'লে, “এঘাৰটা গৰখীয়া ল'ৰাক বঙা পাচলিৰে ভাত খুৱাবা, বঙা পাৰিৰ কাপোৰ এখন মাৰাক পিন্ধাবা। এয়া ফুল পানীত তিয়াই সেই পানী গাত ছটিয়াই দিবা।”

কিন্তু ঘৰলৈ আতি লীলাকান্তই দেখিলে মাক চোতালত। বহুত পৰলৈ সি মুখেৰে মতাই নাছিল, কিন্তু তাৰ পাছতে হুকহুককৈ বি কান্দোন আৰম্ভ কৰিলে, পিছদিনা ছপৰীয়ালৈকে সেই কান্দোন বন্ধ নহ'ল।

সেই লীলাকান্তই অনৰ্গল কথা পাতিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে জানেকীৰ লগত; কেতিয়াবা গোটেই ৰাতিপুৱাটো, কেতিয়াবা গোটেই আবেলিটো, কেতিয়াবা গোটেই দিনটো। কথা, কথা, কেৱল কথা। সুগন্ধী বুঢ়ীয়ে আজিকালি আক এইবোৰলৈ মন-কাণ নকৰে। বৰং কেতিয়াবা যদি ফুৰি আহি দেখে জানেকী নাই, তেনেহ'লেও বৰ বেছি চিঞৰ-বাখৰ নকৰে।

জানেকীহঁতৰ ঘৰৰ পিছকালে থকা প্ৰকাণ্ড শিলিখা এজোপা লীলাকান্তই কিমি লৈছিল; মানুহ লগাই কটালে, এতিয়া মিস্ৰী লগাই

তক্তা ফলাইছে। কাম চাবলৈ সি নিজে আহে। কিন্তু জানেকীহঁতৰ চোভালবপৰাই মিস্ত্ৰীকেইটা দেখি থাকি; গতিকেই সি চোভালতে বেঞ্চ এখনত বহে, আৰু অনৰ্গল কথা পাড়ে। জানেকীয়ে কিয় বিয়াই-সবাহে ওলাই-সোমাই জুফুৰে, কিয় কাবো লগত কাজিয়া-পেচাল নকৰে, মাক-বাপেকৰ চুহেৰা তাইৰ মনত আছেনে নাই,—কত কথা, তাৰ আদি-অন্ত নাই। জানেকীৰো যেন একত্ৰিছ বছৰে থূপ খাই থকা কথাবিলাক গোটেই বাতি কলকলনি তুলি ডিঙিৰ ওচৰত থূপ খাই থাকেহি আৰু লীলাকান্তৰ আগত ওলাই যায়।

তক্তা ফলোৱা হৈ গ'ল, কিন্তু লীলাকান্ত জানেকীহঁতৰ ঘৰলৈ আহিয়েই থাকিল। এদিন জানেকীয়ে হঠাতে সুধিলে, “ককাইটি, তোৰ তো কাঠৰ কাম হৈ গ'ল, এতিয়াও তই সদায় আহ কিয়?”

লীলাকান্তই তাইৰ মুখলৈ ঠৰ লাগি চাই থাকি পৰিষ্কাৰ মাতেৰে ক'লে, “তোক দেখি মোৰ বৰ ভাল লাগে।”

জানেকীয়েও তাৰ মুখলৈ চাই ব'ল, কিন্তু তাইৰ এনেকুৱা লাগিল যেন তাই চিঞৰি দিব, “বাইজসকল, চোৱাহি চোৱাহি, এই মানুহটোৱে দিন দুপৰতে মোক মিছা কথা কৈছে!” কিন্তু তাই একো মাতিবই নোৱাৰিলে। এইষাৰ কথাৰ মাহাত্ম্য তাই গোটেই জীৱনটোত অনুভৱ কৰি নাপালে। কথাষাৰ তাই দুই কাণ ভৰি শুনি ল'লে, বহুত পৰলৈ শুনি থাকিবলৈ ইচ্ছা কৰিলে। তাই উদ্ভয় হৈ গৈছিল। অলপ পৰৰ পাছত ক'লে, “হেৰি নহয়, মোক দেখি ভাল লাগিল বুলিয়েই যদি তই এনেকৈ মাতিবলৈ ল'। তেনেহ'লে মৰিবি নহয়। মোৰতো একো নহয় তই জানই, গাঁৱৰ মানুহে, তোক শুনাই নেদিব।”

লীলাকান্তই লাহেকৈ ক'লে, “কি কৰিব?”

জানেকীৰ মানুহটোক কেঁচুৱা-কেঁচুৱা লাগিল। ইতি টাই

তাই ক'লে, “এটা কাম কৰ, মোক চাববহে মন যায় হ'বলা তোৰ, ফটো এখনকে তুলি ল, চায়ে থাকিব, মোৰ তালৈ অহা বদনামৰ-পৰাও হাত সাৰিবি।”

পিছদিনা লীলাকান্ত গধূলিৰ পাছত আহিল। আহিয়েই জানেকীৰ হাতত কাগজেৰে মেৰিউৱা টোপোলা এটা দিলে। জানেকীয়ে খুলি চাই দেখে, বঙা ফুলাম পাৰিৰ ছিকৰ চাদৰ এখন।

“এইখন আকৌ কিয় কিনিলাি?” তাই সুধিলে।

“তকুৱা সোপা বেচি পইচা পালোঁ, মন গ'ল, কিনিালোঁ, ল।”

“মই এইখন কি কৰিম?”

“ল ল, পিন্ধিব, কটো উঠিবি বুলিছিলি নহয়, সেইখনকে পিন্ধি উঠিবি।”

“এ নালাগে বোপাই, আমাৰ এইবোৰেই ভাল। তয়ে নি থৈ দৈগৈ।”

সুগন্ধী বুটী ওচৰেদি গৈছিল, ভেকাহি মাৰি ক'লে, “দিছে মৰম কৰি, ল, কি আকৌ পেনপেনখন কৰি আহি?”

আকৌ জানেকীৰ কেইটামান টোপনি নহা ৰাতি। মনো-মোহন, কত্ৰ, তপোধৰে কন্দুৱাইছিল, তাইক ভয় খুন্দাইছিল; কিন্তু নিজেই নিজকে এনেদৰে গোপনে উজাগৰে ৰাখি তাই বৰ বিন্মিত হ'ল।

কিন্তু সঁচাকৈয়ে তাই আচৰিত হ'ল, যেতিয়া তাই দেখিলে লীলাকান্ত আক অহা নাই। সুগন্ধী বুটীয়ে এদিন গধূলি খবৰ আনিলে, গাঁৱৰ এজাক মানুহে হেঁচা মাৰি ধৰি লীলাকান্তক বিয়া কৰিবলৈ বাজী কৰাইছে! ছোৱালীও ঠিক হৈছে! নহ'লে হেনো তাৰ মতি-গতিয়ে আনকীলে ঢাল লৈছে।

জানো! মানুহৰ মতি-গতিৰ কথা তাইনো কিটো গম পায়। এজাক মানুহে হেঁচা মাৰি ধৰিলে!... এজাক মানুহে বিয়া কৰাবলৈ হেঁচা মাৰি ধৰাটে। কেনেকুৱা বস্তু তাই অজ্ঞান

কৰিবও নোৱাৰে। তাই বৰ বেছি জানে, বিয়া কৰিবলৈ হেঁচা মাৰি নধৰিলে ৰাতি বেলেত উঠি গুচি যাব পাৰি। এটা কথা তাই অৱশ্যে ধৰি ললে, এজাক মাহুহে জোৰ কৰিলে বোধহয় আক আপত্তি কৰিব নোৱাৰি।

এদিন যৰবপৰাই তাই ঢোলৰ মাত শুনিলে। আবেলি পৰত লীলাকান্তই দিয়া চাদৰখন এবাৰ তাই মুকলি কৰি চালে। বুঢ়িয়ে সুধিলে, “যাৱ নেকি বিয়ালৈ?”

“নাযাওঁ।”

আকৌ বহুদিন বাগবিল। জানেকী আক শুকাল। গাৰ বং আক ক’লা হৈ গ’ল। মুখৰ বৰ আইৰ দাগবোৰ গভীৰ হৈ গ’ল। সম্পত্তিৰ ভিতৰত ছালৰ তলত হাড়কেইডাল আক জীয়াটোক মাখোন তাই যত্নকৈ ৰাখিলে।

দিনবোৰ ঠিকেই গৈছিল, এদিন কেৱল ৰাতিপুৱাই লীলাকান্ত সিহঁতৰ চোতালত থিয় হ’লহি!

“ভালে আছ জানেকী?” সি সুধিলে।

লীলাকান্ত আগতে বহা বেঞ্চখনৰ ঠেং এটা ডাগিল, জানেকীয়ে কাঠৰ চকী এখন আগবঢ়াই দি ক’লে, “আছোঁ, তই ক’লে আছিলি?” একেৰাৰে সবল সহজ তাইৰ মাত।

“আছিলোঁ বস্তু এটা বিচাৰি। মই দিয়া চাদৰখন আছেনে?”

জানেকী বৰ ব্যস্ত হৈ পৰিল, ক’লে, “আছে, কিয়?”

“পাব যদি মোক দেখোন, দুদিনমানৰ পাছতে আকৌ দি যাম। বেয়া পাবি নে কি?”

ভাল পোৱা বেয়া পোৱা পিছত কথা; জানেকীয়ে লবাজবিতৈ চাদৰখন টলিয়াই আনিলে, তাৰ হাতলৈ আগবঢ়াই দি ক’লে, “মই আগতেই কৈছিলোঁ নহয়, পাচত লাগিব, তয়ে ধৈ দেগৈ, মোক এইবোৰ নাজাগে।”

লীলাকান্ত নিমাত হৈ ব’ল। জানেকীয়ে জোৰকৈ মুখলৈ ইহি

এটা টানি আনি শুলিলে, “হঠাতেনো আকৌ চাদবখন লগা হ’ল
কিয় ? বিয়াত জানো কাপোৰ-কানি কিনা নাই ?”

“বিয়াৰ কাৰণে সিদিনাছে কাপোৰ কিনিলোঁ ; এইখন চাদব
জানো তাৰ বহুদিনৰ আগতে কিনা নাই ?” কথাৰাৰ শুলি লীলা-
কান্তই স্থিৰ, শান্ত চাৱনিৰে জানেকীৰ চকুলৈ চাই ব’ল। জানেকীয়ে
একো বুজিব নোৱাৰিলে, কিন্তু তাই বৰ বিব্রত অৱস্থাত পৰিলে।
কথা পাভলাবলৈ তাই শুলিলে, “জানো কি কৰ, বুজি নাপাওঁ দে।
কচোন, চাদবখন নি কি কৰিব ?”

“মই বিয়া কৰি অনা মাহুহজনী আৰু মোৰ পছন্দৰ চাদবখন
একেলগ কৰোঁগৈ।” বৰ ঠাণ্ডা শব্দত কথাৰাৰ কৈ লীলাকান্ত
সাউণ্টকৈ উঠি গুচি গ’ল।

লিখা-পঢ়া জনা মাহুহ, কি কথাত কি ৰেবপাক সন্মুখাই কয়,
ধৰিবই নোৱাৰি।

কিন্তু আজি এই সকলোবোৰে চাদবখন দি যোৱাৰ পাছত
জানেকীয়ে বহুত কথা ধৰিব পাৰিলে। মনোমোহন, কজ, তপোধৰ-
ইতে তাইক ভোগৰ জুইত লৈকি মাৰিব খুজিছিল, লীলাকান্তই
লম্বোনে থকাৰ নিৰ্মম শাস্তিৰ কথা সোৱাই দিলে। মনোমোহন-
ইতে তাইৰ বস গুচি খাবলৈ বিচাৰিছিল, লীলাকান্তই বস দিবলৈ
আহি তাইৰ কামিহাডকেইডালতো বিষ ঢালি দি গ’ল।

বজ্জিহ বহুবীয়া জানেকীক এইবোৰ একো নালগে। কোনেও
তাইক বিয়া কৰাৰ বুলি কথা দিব নালগে, কোনেও তাইক মাল-
ভোগ কৰা এজাখি দিব নালগে, তাইৰ বিছনাৰ ওচৰৰ বেৰত
কোকেই ইকুটকাৰ নালগে, আৰু—আৰু তাইক—

জানেকী বৰ অস্থিৰ হৈ উঠিল।

—আৰু তাইক বহুত ফুলাম পাৰিব চাদবো নালগে।

চাদবখন সকলো জাপি লৈ জানেকী লীলাকান্তইউৰ ঘৰলৈ
গলাল। লীলাকান্তই নতুনকৈ বিয়া কৰাই অনা বৈবীয়েক এজনী

আছে, তাঁল বেন তাই জ্বৰপেই নকৰিলে। একেবাবে চোতালত থিয় হৈ সহজ মাডেৰে তাই মাত লগালে, “ককাইটি ঘৰত আহনে?”

লীলাকান্তই কিন্তু বৰ ভয় খালে। “অ’ জানেকী, আহ, সোমাই আহ, বহুচোন।”

জানেকীয়ে হঠাতে কি কৈ পেলায় ঠিক নাই; সেই কাৰণে সি এবাৰ এটাইকেইটা কোঠালী ঘূৰি চল্লিকা ক’ত আছে চাই আহিল। নাই, চল্লিকা বোধহয় ঘাটলৈ গ’ল।

চল্লিকা ঘাটলৈ যোৱা নাই, য’ত জানেকী বহিল, তাৰ ওচৰৰ বেৰখনত বাহিৰ ফালেই তাই পিৰালি মচি আছিল।

“মই তোক চাদবখন দি যাবলৈ আহিলোঁ।” জানেকীয়ে পোনে পোনে ক’লে।

বাহিৰত চল্লিকাই পিৰালি মোচা বন্ধ কৰি উৎকৰ্ণ হৈ ব’ল।

“কিয়?” লীলাকান্তই সুধিলে।

“কিয় আকোঁ, ভোৰ বন্ধ তয়ে বাধ। মই এইখন বাধিব নোৱাৰিম। হেঁ।” ওচৰতে জানেকীয়ে চাদবখন ধলে।

“তইনো এইবিলাক কি কৈছ? হেঁপাহেৰে মই চাদবখন কিনিলোঁ, মৰম কৰি তোক দিলোঁ, গাভ মন গ’লে লবি, নহ’লে স্মুৱাই ধৰি। বাধিওনো ধৰ নোৱাৰনে!”

লীলাকান্তৰ মাডটো বৰ কোমল হৈ পৰিল।

“এঃ, নালাগে যে, মৰমৰ মাদুহুজীৰী থাকিব ইচ্ছা, ভোৰ হেঁপাহৰ চাদবখন থাকিব মোৰ বাকচত পৰি, এইবোৰ ধানবান হৈ থকা কথা বেয়া, এটাইবোৰ ধূলু পুৱাই লব লাগে। দুইহ? মই বাওঁ দে।” জানেকী এক মুহূৰ্ত্তও নব’ল, ওলাই গুচি গ’ল। বহুত পৰ এনেয়ে বহি থাকি লীলাকান্তও বাটৰ ফালে ওলাই গ’ল।

চল্লিকাৰ পিৰালি মোচা নহ’ল। চৰিয়া-সোপা তাতে এৰি তাই উঠি আছিল। য’ত জানেকী বহিছিল, সেইখিনিতে তাই অকণমান সময় থিয় হৈ ব’ল। পৰি থকা চাদবখন দেখি তাইৰ মুখখন বেন

কোচ খাই গ'ল। কোবাকুৰিকৈ ওলাই আহি তাই লীলাকান্তক
 বিচাৰিলে। পদূলিলৈকে ওলাই গ'ল। লীলাকান্ত নাই ! অকম্পনীয়
 ঘৰটোত অস্থিৰভাৱে ইকালে সিকালে ঘূৰি তাই ভাগৰি পৰিল।
 বহুত সময় এঠাইত তাই মনে মনে বহি ব'ল। তাৰ পাহত তাই ভাত
 ৰান্ধিবলৈ বুলি পাকঘৰত সোমাল।

নাই। চককেইটা খুই লওঁতেই তাইৰ অসহ্য লাগিল। তলৰ
 ওঁঠখন কামোৰ মাৰি ধৰি তাই এক যুহুৰ্ত্ত ভাবিলে ; তাৰ পাহত
 ওলাই আহিল। টিনৰ চুটকেছটোৰ ভিতৰত থকা 'ব্ৰহ্মাণ্ডৰ লীলা'
 নামৰ হাঁতেলিখা নাটকখনৰ মাজৰপৰা তাই কটোখন উলিয়ালে।
 কটোখনত নিজক দেখি তাই শিহুৰি উঠিল। চান্দৰখনৰ ফুলাম
 পাৰিটোলৈ তাই চাব নোৱাৰিলে। ভবিষ্যৎ আৰম্ভ কৰি, কঁকাল
 আৰু বুকুৰ ওপৰেদি এডাল ফুটকা-ফুটকা পান্ধি প্ৰেকাণ্ড সাপে যেন
 তাইক ঘেৰিয়াই ৰখিছে। এবিও নিদিয়, মিলিও নেপেলায়। ওঁঠখন
 সামান্য বৰমে বেঁকা হৈছে, কিন্তু তাই ভিত্তি খুলি চিঞৰিবও পৰা
 নাই। কটোৰ মানুহজনীয়ে পাবক সৈধ্যিক চন্দ্ৰিকা আচল মানুহ-
 জনীৰ চিঞৰি দিবৰ মন গ'ল।

পাকঘৰত চক খুই অহা হাতখন ছাই লাগি ক'লা হৈ আহিল ;
 চন্দ্ৰিকাই হাতখন কটোখনত তাইৰ নিজৰ ওপৰেদি জোৰেৰে ঘঁহাই
 লৈ গ'ল। চকৰ ছাইৰ তলত অকল সাপটোৱেই নহয়, গোটেই
 মানুহজনীয়েই মৰিব নোৱৰা হৈ গ'ল। কটোখন তাত্তে পেলাই থৈ
 তাই আঁতৰি আহিল ; পাত্তে গা লগাই বহি থকা লীলাকান্তৰ সহজ
 সৰল মুখখনতো ছাই লাগিল যেনি, তাকো মাচালে।

লাজ লাগে

গা ধুবলৈ বুলি পিছফাললৈ আহি নিৰ্মালি হঠাতে থমক খাই ব'ল ; তাই আচৰিত হৈ গ'ল ।

সাধাৰণতে নিৰ্মালিয়ে এই সময়তে গা ধুবলৈ আহে । মাজতে তাই এবাৰ মাকৰ নিচিনাকৈ বাতিপুৱাই গা ধোৱাৰ চেষ্টা কৰি চাইছিল, কিন্তু পাহত এৰি দিলে । তাই ঠিক কৰিলে, গা ধোৱাৰ নামত এনেকুৱা শাস্তি ধোৱাৰ কোনো অৰ্থ নাই । পাত ঢালি দিয়াৰ পাহত ঠাণ্ডা পানীখিনি বিফালে বাগৰি যায় সেইকালে গাৰ সাৰ-সুৰ নোহোৱা হয় । ঘ'হি-পিহি গাটো ধুবলৈ অসম্ভৱ লাগে । তাৰ পাহত ঠাণ্ডাটোৱে হেঁচা মাৰি ধৰে কাপোৰবোৰ সলাবৰ সময়ত । মাহুহজনী কোঁচ খাই প্ৰায়বোধক চিনটোৰ নিচিনা হৈ পৰে ; আঁঠু দুটাই ঠক্ঠক্ঠক খুন্দিয়া-খুন্দি লগাবলৈ ধৰে । ঠাণ্ডাৰ কোবত সুখেদি গান ওলাই যায় ; কিন্তু সেই গানো গান হৈ নাথাকে ; . নিলঙটিৰে ডবা বাতাব তলবেদি চলি যোৱা ঘটনাত প্ৰায়বোধক বজাই প'লে গান বেনেকুৱা হয়, নিৰ্মালিৰ মুখৰ পানো তেনেকুৱা হয় ।

পতিকেই নিৰ্মালিয়ে মাকৰ নিচিনাকৈ বাতিপুৱাই গা ধোৱাৰ চেষ্টা এৰি দিলে । তাৰ উপৰিও মাকে সোনকালে গা ধোৱে পাগৰবত সোমাব লাগে কাৰণে । পাগৰবৰ চৌকা নিৰ্মালিয়ে গা ধুলেও ছুবলৈ নাপায়, হুখুলেও ছুবলৈ নাপায় । বাতিপুৱা

স্বৰখনৰ বিধিনি কাম ভাই কৰে, গা নোখোৱাকৈয়ে কৰিব পাৰে ।
ভাত খোৱাৰ আগতে এসময়ত গাটো ধুলেই হয় । বাতিপুৱাই
যে মিল যেন চোঁচা পানীৰ লগত ধুৱ কৰিব লাগিব, তাৰ কোনো
মানে নাই ।

আগতে, ভালেমান দিনৰ আগতে, যেতিয়া নিৰ্মালি ফুললৈ
গৈছিল, তেতিয়া গা খোৱাৰ ঘটনাটো অলপ সুকীয়া আছিল ।
ঘৰত ঘড়ী নাছিল, কিন্তু চাবিআলিত বৈ থকা বহু, জৰ্জিৰাইতক লগ
ধৰাৰ ব্যৱস্থাটো পকা আছিল । সিহঁত কেনেবাকৈ আগতে গুচি
গ'লে নিৰ্মালিৰ ফুললৈ যাবলৈ লগ নাছিল । গতিকে দেউতাক
জ্বলাই যোৱাৰ অলপ পাছতে তাই আগদিনাৰ বাহী বেনীভাল খুলি
খুলি চিঞিছিল, “মা মোৰ হ'ল ।” তাৰ অৰ্থ আছিল,—“বোম
ফুললৈ যাবৰ সময় হ'ল, তোৰ ভাত হ'লনে নাই ?”

তাৰ পাছত পিছফাললৈ গৈ ছফটীমান পানী ছুই বাছৰ ওপৰত
ঢালি দিলেই তাইৰ গা খোৱা হৈ গৈছিল । চেগা-চোবোকা কৈ পিঠি
শুকান হৈয়েই বৈছিল ; বিধিনি পানী গাত পৰিছিল, ছুই হাতেৰে
তাকে বহলাই পোটেই গাটো তিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিছিল । কেতিয়াবা
“ইস্, আজি বহুত দেবী হ'ল তাই ; বহুইত্ত গুচি গ'লে ঘৰিলা
আক ।”—খুলি ভৰিত লৰালবিকৈ ছফটী পানী ঢালি, হাত দুখন
কিলাকুটিলৈকে তিয়াই, তিওঁ হাতেৰে মুখখন ঘঁহি ঘঁহি গুচি
আহিছিল । নতুনকৈ বেনীভাল গুঠিবৰ সময়ত কেতিয়াবা বদি
চুলিত অকণমান তেল ঘঁহে, তেতিয়া তেলেৰে সোমেকি থকা হাত
দুখন ঘঁহাই দিলেই হাত-ভৰি চিক্‌চিকীয়া হৈ উঠিছিল ।

এসময়ত নিৰ্মালিয়ে ফুললৈ যাবলৈ এবি দিলে ; মেঠা হিঙ্গিল ।
বাতিপুৱাই গা খোৱাৰ একো দৰকাৰ নোহোৱা হ'ল ;—বিশেষকৈ
এই জাবৰ দিনত ।

আজিকালি নিৰ্মালিয়ে গা ধুবলৈ ব'দ ওলাবলৈ বাট জাই থাকে ।
চৰকাৰী কলবপৰা পানী আনি তাই ডাঙৰ বাস্তিটো ঘূৰ্ণলৈকে

ভয়ায় । কলহটোৰে ছকলহ আৰু বাণ্টিটোৰে এবাণ্টি দিলেই ডাঙৰ বাণ্টিটো ভৰি যায় । ব'দ ওলালে পানী বাণ্টিত ব'দ পৰে । নিৰ্মালিৰ ধাৰণা ব'দত পানীখিনি অলপ গৰম হয়, অন্ততঃ চোঁচটো অলপ ভাগে । পানীৰ উষ্ণতা সৰ্ব্বদা এনেকুৱা এটা আন্দাজ কৰি কৰি এসময়ত তাই মেখেলা-চাদৰ এযোৰ লৈ পিছকাললৈ আহে ; তামোল গছজোপাবপৰা পাগঘৰৰ মূখৰ বেৰখনলৈ টানি থোৱা তাঁৰডালত মেখেলা-চাদৰযোৰ ওলোমাই ধয় ; তাৰ পাছত লাহে লাহে শিলচটাৰ ওপৰত বহে ।

এই শিলচটা ক'ব শিল, কোনে কেতিয়া আনিছিল, তাৰ একো বুজাস্ত নিৰ্মালিয়ে নাজানে, কিন্তু জন্মৰেপৰা তাই শিলচটা দেখি আহিছে । এই চটা শিলৰ ওপৰতে বহি, থিয় হৈ তাই গা ধুই আহিছে, কাঁহী-বাটি ধুইছে, কাপোৰ থুকুচিছে, মাকে গা ধুইছে, দেউতাক ভোলানাথ পিয়নে শুদ্ধা ভৰিৰে খোজ কাঢ়োঁতে কাটি যোৱা গোবোৱাটো ঘ'হাই ঘ'হাই অলপ মিহি কৰিছে । মূঠতে ঘৰখনৰ সকলো ধোৱা-পখলা কাম এই শিলচটাৰ ওপৰতে হৈছে । পানী পৰি পৰি মাটিবোৰ কোমলাৰ কাৰণে শিলচটা বৰ বেছিকৈ তললৈ বহি যোৱা যেন দেখিলে কেতিয়াবা ভোলানাথে কেইহাতমান আঁতৰৰ আন এডোখৰ ঠাইলৈ লৰাই দিয়ে । কেইদিনমানৰ ভিতৰতে সেই ডোখৰ ঠাইবোৰ মাটি কোমলে, বোকা হয়, নিৰ্মালিয়ে গা ধোৱা ডাঙৰ বাণ্টিটোৰ তলিৰ চকাটোও পোত খাই যায় ; কাঁহী-বাটি মাজিবলৈ অনা ফুটুছাই আৰু খেবৰ সোপাবিলাক ধান-বান্ হৈ ঠাইডোখৰৰ চেহেৰাটো বেয়া হয় ।

শিলচটাৰ ওপৰত বহি নিৰ্মালিয়ে চাদৰখন আঁতৰাই গিঠিখন ব'দত উলটাই দিয়ে ; বাণ্টিটোৰ পানীত আঙুলি কেইটামান ছুৰাই বহুত পৰ এনেয়ে লিৰিকি-বিদ্ভাবি থাকে । বহুত দিনৰ আগতে শিকা, অখচ আজিকালি নোপোৱা পান এটাৰ চাৰি লাবীমানকে ছুৰাই পকাই পাই থাকে, অখচ গাত পানী নাচালে ।

কেতিয়াবা দূৰবপৰা মাকে ডেকাহি মাৰি ধয়, “বোৱ যদি বো,
নোবোৱ যদি গুটি আহ ; কিনো ধেমালিখন কৰি আহ !”

“ক’জনো ধেমালি কৰি আছে ? পানীবিলাক কিমান ঠাণ্ডা
নাচাৱহি কিয় ?” নিৰ্মালিয়ে কয়।

“ই—সু”,—মাক গোবীপ্ৰভাই দীঘলীয়াতকৈ শৰটো উচ্চাৰণ
কৰে ; তাৰ পাছত কয়, “সেৱা পানীবেই ধলপুৱাতেই আহি গা
ধোওঁ, আমাৰ ঠাণ্ডা নালাগে, এওঁৰহে ঠাণ্ডা লাগে।”

“বাক বাক, কোনো বোৱাবপৰা ছুটোতেই তুমি কিটো গা
বোৱা আহি বুলিছোঁ। আমাক দেখুৱাই ধুবাচোন, তেতিয়াহে
বুজিম কেইটামুচ পানী পাত ঢালা।”

এনেকুৱা কিছুমান সময়ত মাক-মাকীয়েকৰ মাজত ডাইব সলনি
তুমি সম্বোধন চলে।

শিলচৰত ওপৰত বহি থাকি থাকি এলম্বলত নিৰ্মালিয়ে পাত
পানী ঢালে। কেতিয়াবা এক-২ই—৩ৰ পাছত তিনি বুলি কোৱাব
লগে লগে আৰম্ভ কৰি একে উল্লাহে বহ-বাব বটী পানী ঢালি
দিয়। তাই এইটো ঠিক বুজে যে এবাৰ পাটো ভালকৈ তিয়াই
লব পাৰিলে আক চিন্তা নাই। কিন্তু এবাৰ পানী বটী ঢালিবলৈহে
সাহ নহয়।

কিন্তু আজি প্ৰায় একে সময়তে গা ধুবলৈ আহি নিৰ্মালি
আচৰিত হৈ পৰে। শুনা পাটো চাদবখনেৰে আৰাধিনীয়াতকৈ
ঠিক, গা ধুই উঠি সলাবলৈ মেখেলা-চাদববোৰ বাঁহাতৰ কিনা-
কুটিৰ ওপৰত পেলাই লৈ তাই পিছকাললৈ আহিল ; কিন্তু কাপোৰ-
বোৰ তাঁৰতালত ওলোমাই লবলৈ বুলি হু-ভোলোতেই তাই থমক
খাই বৈ পৰে।

পিছকালে, নিৰ্মালিহঁতৰ ছেপ্তাৰ সিকালে বিখন বাৰী, সেই
বাবোৰত ডেকা ল’ৰা এটা থিয় হৈ আছে। যি যুহুৰ্ত্তত নিৰ্মালিয়ে
ল’ৰাটোক দেখিলে সেই যুহুৰ্ত্তত সি আনকালে চাই আহিল ; কিন্তু

পাঁচ ঘণ্টাৰ ভিতৰে তাৰ চকু নিৰ্মালিৰ ওপৰত পৰিল। তাই ল'ৰাৰ বিটক বুকুৰ ওপৰত চাদৰখনৰ সোঁফালৰ পাৰিটো সোঁফালে ওপৰলৈ আৰু বাঁওফালৰ পাৰিটো পাবেমানে বাঁওফালে কাৰলজিৰ ডললৈ টানি নিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। কি কৰিব তাই লগে লগে একো ঠিক কৰিব নোৱাৰিলে। এবাৰ ভাবিলে, ভিতৰলৈ ল'ব মাৰে, কিন্তু তেনেকৈ ল'ব মাৰিলে তাই যে লাজ কৰিছে, সেই কথাটো বৰ পৰিকাৰকৈ ধৰা পৰে। অকণমান সময়, একো যেন হোৱাই নাই, এনেকুৱা ভাৰত তাই মাটিৰ ফালে চাই ব'ল, তাৰ পাছত হাতৰ কাপোৰবোৰ তাঁৰডালৰ ওপৰত পেলাই দিলে; কাপোৰবোৰে তাইৰ মুখখন আঁৰকৈ ধৰিলে; কিন্তু মেখেলা আৰু চাদৰখনৰ মাজৰ সৰু ফাঁকটোৱেদি দেখিলে, ল'ৰাটোৱে লাহে লাহে খোজ কাঢ়ি ফুৰিছে, ইফালে সিফালে চাইছে, মাজে মাজে নিৰ্মালিহঁতৰ ঘৰৰ ফালেও চাইছে। কাপোৰবোৰৰ আঁৰত মুখখন লুকুৱাব পাছত নিৰ্মালিৰ লাজত কাণ দুখন গৰম গৰম লাগি গ'ল। ল'ৰাটোৱে ৰা কিমান আগবেগৰা ভাইক দেখিছিল! তাইৰা কিমান অসাৱধান হৈ আছিল!

চাদৰখনেৰে গাটো ঘিমান পাবে ঢাকি লৈ নিৰ্মালি অত্যন্ত গভীৰ খোজৰে, অকণো চকলতা প্ৰকাশ নকৰি ভিতৰলৈ সোমাই আহিল। এবাৰ তাই ভাবিলে মাকক সুধিব নে কি ক'ব ল'ৰা, কি কথা। কিন্তু ভুলুৱিলে, সুখিলৈও তাইৰ লাজ লাগিল।

নিৰ্মালিহঁতৰ ঘৰৰ সোঁফালে এজন পেকন পোৱা দাবোগাৰ ঘৰ। চোৱাৰ ভিতৰেই হওক বা অইন কাৰণতেই হওক, আজকতৰাৰ ড্ৰাম কাঢ়ি কৰা টিনপাতেৰে দাবোগাই চৌহদৰ চাৰিও সীমা ওখকৈ বেৰি লৈছে, ফলত নিৰ্মালিহঁতৰ পিছফালখনোঁ আঁৰ হৈছে। বাঁওফালে কাঠৰ ব্যৱসায় কৰা মাহুৰ ঘৰৰ বাহিৰ চকোৱাত নানা ধৰণৰ বনবীয়া-ঘৰচীৱা লতা বগাই ডললৈক আঁৰ কৰি ৰাখিছে, অন্ততঃ লুপুণিলে নিৰ্মালিহঁতক কোনেও নেদেখে। বাকী থাকিল পিছফাল।

পিছফালে এখন বাৰী। নিৰ্মালিয়ে চকুৰে মনিব পৰা হোৱাৰে

পৰা বাবীখন ডেনেকৈ থকাই দেখিছে। বাবীয়া সক সক বনবীয়া গছে বাবীখন ছাটি ধৰে, জাবকালি আপোনা-আপুনি গছবোৰ শুকাই চাকা হৈ পৰে। বাবীখনৰ এমূৰে থকা ঘৰটো নিৰ্মালিহঁতে নেদেখে, দাবোপাৰ চিনপাডৰ বেবে আঁৰ কৰি থাকে। ঘৰটোলৈ নিৰ্মালিহঁতৰ ঘৰবপৰা যাবও নোৱাৰি; বাঙাইলি গৈ, চাবি আলিটোড ঘূৰিলে ঘৰটোৰ পদূলিটো পায়; কেৱল সিহঁতকালৰ বাবীখনহে নিৰ্মালিহঁতৰ সিহঁতকালে পৰে। বহুত দিনৰ আগতে একটোড পোন্ধৰ-বিছজনীমান অকণ অকণ ছোৱালীয়ে এখন বালিকা বিজ্ঞানয় বহিছিল; এসময়ত গোটেইমথা ছোৱালীয়ে ওচৰৰে দেবজা দেৱী প্ৰাইমাৰি স্কুলত নাম লিখালেগৈ; সিহঁতৰ 'বাইদেউ'জনীয়েও সেইখন স্কুলতে চাকৰি এটা পালে। যুঠতে ছুৰল আন্দোৰে বেছি দিন টিকি থাকিব নোৱাৰি বালিকা বিজ্ঞানয়খন আনখন স্কুলৰ বুকুত জাহ প'ল।

তাৰ পাছত ভালেমান দিন খালী হৈ পৰি থকাৰ পাছত ঘৰটো নাহ'ৰ কোৱাৰ্টাৰ হ'ল। প্ৰথম দুদিনমান নিৰ্মালি আৰু পৌৰীপ্ৰভাই কিবা অনুবিধা হ'বনেকি ভাবি চাইছিল, কিন্তু ভেতিয়া দেখিলে যে ঘৰটোৰ নতুন বালিকা এটাই কেইজনীয়েই নাহ', আনকি বাঙানি এটাও নাই, ভেতিয়া ছয়ো আশ্বস্ত হ'ল।

শিলচৰটোৰ ওপৰত ব'দত বহি বহি গা ধোৱাৰ নিৰ্মালিৰ অকণো অনুবিধা নহ'ল। বৰক কেতিয়াবা তাই সিহঁতকালে জেওবাখনৰ ওচৰলৈ যায়, সিকালবপৰা নাহ' কেইজনীমান আহে; মাজৰ জেওবাখনত পেটৰ ভেজা দি এটাইকেইজনীয়ে হাঁহি-হাস্তি কথা পাতে। পিচে নাহ'কেইজনীৰ কথা-বতৰাৰ ধৰণবোৰ নিৰ্মালিৰ সদায় ভাল নলগা হ'ল। ক'লা বৰণৰ, ওখ, আগদাঁত চুটা অলপ উজ্জ্বল, চচ্চা পিছা নাহ'জনীয়ে এদিন তাইৰ হাতখনত চিকুট মাৰি কৈছিল, "তোমাৰ নিচিনা চেহেৰা আমাৰ থকা হ'লে..."।

অৰ্থাৎ নিৰ্মালিৰ নিচিনা চেহেৰা থকা হ'লে এই ছনিয়াত শুওঁ এটা খেলা দেখুৱালেহেঁতেন।

হঠাতে এদিন মাজ নিশা নাহ' কোৱাটাৰটোৰপৰা হাই-উকমি
 শুনা গ'ল। পিছদিনা বহুতৰ বহুত কথা। কোনোৱে কয় চোৰ
 সোমাইছিল। কোনোৱে কয় চোৰ নহয় কিবাহে। ক'বলৈ মাছুহৰ
 কি আকাল লাগিছে। মুঠৰ ওপৰত কেইদিনমানৰ পাছত সেই
 ঘৰটোৰপৰা নাহ'ৰ কোৱাটাৰ উঠি গ'ল। তাৰ পাছত ঘৰটোলৈ
 আক কোনো অহা নাই। বাৰীখনত জনপ্ৰাণী এটাও কোনো দিনে
 কাৰো চকুত পৰা নাই। পিছফাললৈ আহি নিৰ্মালিয়ে কোনো
 দিনেই গাৰ চাদৰখন ঠিক ঠাইত আছেন নাই চাবৰ প্ৰয়োজন
 হোৱা নাই।

কিন্তু আজি তাই গা ধুবলৈ আহি লাজত বঙা-চিঙা পৰি
 ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। ভিতৰত তাই অলপ সময় ভাবিলে কি
 কৰা যায়। তাৰ পাছত মাকৰ দুখন, তাইৰ নিজৰ এখন, মুঠে
 তিনিখন চাদৰ লৈ আকৌ তাই পিছফাললৈ ওলাই আহিল।
 সাউৎকৈ এবাৰ চাই দেখিলে, ল'ৰাটোৱে ঘূৰি ঘূৰি বাৰীখন চাইছে।
 নিৰ্মালিয়ে তাঁৰডালৰ ওপৰত চাদৰ তিনিখন বহলাই মেলি দিলে,
 গা-ধোৱা ঠাইডোখৰ ভালকৈ আঁৰ হৈ গ'ল। শিলচটাৰ ওপৰত
 অৱশ্যে হাঁ পৰিল, কিন্তু তালৈ তাই ক্ৰম্পন কৰিলে।

শিলচটাৰ ওপৰত বহি লৈ নিৰ্মালিয়ে আনদিনাৰ দৰে পলম
 নকৰিলে; বহাৰ লগে লগে গাত পানী ঢালিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।
 কিন্তু যেতিয়া গোটেই গাটো ডিঙিল, চাদৰখন গাৰ ভাঁজে ভাঁজে
 লিপিট খাই সোমাই পৰিল, তেতিয়াহে যেন বতাহৰ চকু মেল খাই
 গ'ল; কিমান জোৰেৰে ব'ব লাগে তাৰ আন্দাজটো বতাহে
 তেতিয়াহে যেন পালে। তাঁৰত মেলি দিয়া চাদৰকেইখন বতাহত
 উৰিবলৈ ধৰিলে, দুখন চাদৰৰ মাজত একোটা কঁক ওলাবলৈ ধৰিলে।
 চাদৰ যিকালে উৰি যায় সেইকালেই গাটো লৰাই নিৰ্মালিয়ে নিজকে
 লুকুৱাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। চাদৰৰ ঝুংকনি সাউৎকৈ একোবাৰ চাই
 তাই দেখিলে,—ল'ৰাটোৱে বৈ সিঁহৰ ঘৰৰ ফালে চাই আহে।

চাবোন-চাবোন ঘঁহি গা ধোৱাৰ জজাল নিৰ্মালিব এনেদৰেও
 নাই। একখনত গা-ধোৱা চাবোনৰ প্ৰচলনেই নাই বুলিব লাগে।
 কেতিয়াবা তাই ছিটিবাহত উঠি আগতে একেলগে পঢ়া কোনোবা
 ছোৱালীৰ তালৈ ধোৱাৰ কথা থাকিলে, ছিটুকা চাবোন তাই গা
 ধোৱাৰ সময়ত চপাই লয়, তাৰে মাক সোঁৰীপ্ৰতাই হালধি-মহলা
 মিঠি হাত ধোৱে, বেউজাক ভোজানাথ পিয়নে বাৰীৰ জলকীয়া
 বেয়েলা পুলিৰ শুকিত কটী চপাই আহি হাত ধোৱে, নিৰ্মালিয়ে
 নিজৰ ব্লাউজো ধোৱে। কৰবালৈ যাবলগীয়া থাকিলে নিৰ্মালিয়ে
 সেইটুকুৰা চাবোনকে তিতা চাদবখনৰ আগ এটাত ঘঁহি, সেই
 আগটোৰে ডিঙি, গলখন, কিলাকুটিলৈকে হাত জ্বখন, মূঠে
 কাপোৰৰ বাহিৰত গাটোৰ বিখিনি ওলাই থাকে, সেইখিনি ঘঁহে।
 ছিটিবাহত তাইৰ পিছৰ বেকখনতে যদি মতা মাল্লহ এটা বহা গম
 পায়, তেনেহ'লে তাইৰ বৰ জখন্ধি লাগে। মাল্লহটোৱে যেন
 একেধৰে তাইৰ মুকলি গলখনটোক তল তলকৈ চাই আছে,
 এনেদৰে লাগে। আৰু যদি গলখনটো ঢাকা হৈ থকা নাই।

সহায় চাবোন ঘঁহি গা ধোৱাৰ প্ৰস্তুটো ছুঠেই; কাক
 চাবোনটুকুৰা কেইদিন মানৰ ডিফৰতে বিছুটৰ নিচিনা পাতল হৈ
 এদিন মাজতে ভাগি ছিটুকা হয়; তাৰে এটুকুৰা সাধাৰণতে হেৰায়,
 আন এটুকুৰা চাওঁতে চাওঁতে অদৃশ্য হয়; আন এটুকুৰা নতুন চাবোন
 ঘৰ স্নানবাৰ্গতে ভোজানাথে কেইবা দিনো লগায়।

আজি চাবোন ঘঁহাৰ কথাই নাই, বতাহ ব'বলৈ আবন্ত কৰাৰ
 পাছত নিৰ্মালিয়ে শিলচটাৰ ওপৰত ডিঙিবই নোহাবিলে। বতাহৰ
 গৰাকীজন যেন গছৰ আগত বহি আছে, এনেদৰে তাই
 চকু দুটা ঘোপা কৰি ওখ গছবোৰৰ লবি থকা ডাল-পাতলৈ এবাৰ
 চালে; শিলচটাৰপৰা নামি আহিল; সলাবলৈ খোদা ৰেখেলা-
 চানকৰোৰ আঁজোৰ মাৰি ঠাৱভাললগৰা নবাই আনিলে; তাৰ
 পাছত পাৰদৰ্শটোৰ আঁৰলৈ লৰ মাৰিলে।

কাপোৰ-কানি সলাই কিছু সময়ৰ মূৰত নিৰ্মালি সাৱধানে ভিতা কাপোৰবোৰ মেলি দিবলৈ আছিল ; ল'ৰাটোৱে ভেতিয়াও ইকালে সিকালে চাই বাবীখনত ঘূৰি ফুৰিছে ।

গোটেই দিনটো নিৰ্মালিৰ লাজ লাগি থাকিল । মাজে মাজে অইন কথাৰ মাজত পাহৰে, কিন্তু ইঠাতে ঘটনাটো মনত পৰিছেই তাইৰ কাণ-মূৰ গৰম হৈ পৰে । এনেকুৱা লাজ লগা অৱস্থাত পৰা তাই ক'ব নোৱাৰে । প্ৰফুল্লৰ আগতো কোনোদিনে এনেকুৱা লাজ কৰা তাইৰ মনত নাই । আনকি যিদিনা তাই প্ৰফুল্লৰ লগত তাইৰ বিয়া হ'ব বুলি শুনিছিল, তাৰ পিছদিনা তাৰ লগত ওলাওঁতেও তাইৰ ইয়ল লাজ লগা নাছিল ।

প্ৰফুল্ল ভেতিয়া প্ৰথম নিৰ্মালিহঁতৰ ঘৰলৈ আহে ভেতিয়া নিৰ্মালিয়ে ভূগোলৰ বহীখন আনিবলৈ বুলি সন্ধিয়া হোৱাৰ পাছতো অকলে বহীহঁতৰ ঘৰলৈ গৈ নিৰ্বিলে উভতি আহিব পাৰে ; ল'ৰালিৰ সময়ত হাত ধুই উঠি পিন্ধি থকা ফ্ৰকটোতে হাত মচি থব পাৰে । প্ৰফুল্লই গৌৰীপ্ৰভাৰ আগত তাৰ নিজৰ কথা, গাঁৱৰ ঘৰৰ কথা ক'লে, তাই ওচৰতে বহি শুনি থাকে ।

প্ৰফুল্ল কোনোবা গাঁৱৰ ল'ৰা, নিজৰ বুলিবলৈ তাৰ কোনো নাই । গাঁৱৰ ফুলৰপৰা এবাৰ মেট্ৰিক পৰীক্ষা দিলে, কেল কৰিলে । আৰু এবাৰ দি চাবলৈ তাৰ বৰ আগ্ৰহ আছিল, কিন্তু উপায় নাছিল । কাম-বন এটা বিচাৰি সি চহৰলৈ আহিল ; ভাবিছিল কিবা কাম এটা কৰি চহৰতে থাকিব পাৰিলে প্ৰাইভেটটকৈ এবাৰ পৰীক্ষাটো দিব । কাম সি সোনকালে পালে ; ডাকঘৰৰ পিয়ন কাম । প্ৰথম অৱস্থাত কাম শিকিবৰ কাৰণে তাক এজন অভিজ্ঞ পিয়নৰ লগত সাঙুৰি দিলে ; অভিজ্ঞ পিয়ন ভোজানাথৰ লগত ।

প্ৰফুল্লই বৰ সোনকালে কাম শিকাৰ কাৰণেই যে ভোজানাথে তাক ভাল পালে এনে নহয় । অলপ চীলাক-চতুৰ হ'লে সোনকালে পিয়নৰ কামটো শিকি লোৱা একো ডাঙৰ কথা নহয় ; বহুতে

শিকিছে ; কিন্তু বহুত গিয়নে কামত বৰ বেছি চতুৰালিবো চিনাকি দিছে । ভোলানাথে প্ৰফুল্লক ভাল পালে অইন কাৰণত । কামৰ বাহিৰে ল'ৰাটোৰ যেন অইন চিন্তা নাই । কাম কৰি উঠি যদি অকণমান সময় আহিবি পাইছে, ডাকঘৰৰ ভিতৰৰ এটা চুকৰ টুল এখনত বহি অলুছে, যেন কাৰোবাৰপৰা নতুন কামৰ হুকুম পাবলৈ বৈ আছে । এষাৰ অনাৱশ্যকীয় কথাও ভোলানাথে তাৰ মূখত শুনা নাই । কেতিয়াবা যদি অতি স্বাভাৱিক ভুল এটা কৰাৰ পাছত ভোলানাথে তাক শুধৰাই দিছে, তেনেহ'লে সি লাজ আৰু অহুতাপত তলমূৰ কৰিছে । অতি আপোন-আপোন লগা, আপোন বুলিবলৈ কেও-ক'তো নোহোৱা প্ৰফুল্লক ভোলানাথে মাজে মাজে ঘৰলৈ মাতি লৈ আহে, হাঁহি-মাতি কথা পাতিবৰ চেষ্টা কৰি গৌৰীপ্ৰভাক চাহ এপিয়লা কৰিবলৈ কয় ।

এই অঞ্চলটোত চিঠি বিলোৱাৰ ভাৰ পৰিলে, চিঠি বিলাই শেষ কৰি ছপৰীয়া প্ৰফুল্ল কেতিয়াবা ভোলানাথৰ ঘৰত সোমায় । ঘৰত নেমুটেঙা থাকিলে গৌৰীপ্ৰভাই তাক এগিলাছ চৰবত কৰি থুৱায়, নহ'লে চাহকে এপিয়লা যাচে । নিৰ্মালিয়ে তাক ককাইদেউ বুলি মাতে । তাৰ আগত সংকোচ কৰিবলৈ তাইৰ একো নাই । কেতিয়াবা তাই দোকানৰপৰা আধাদিন্তা কাগজ, এটুকুৰা বৰব,— এনেকুৱা ছুটা-এটা বস্তু আনিবলৈ মাকৰপৰা লৈ তাক পইচা দিয়ে ; প্ৰফুল্লই পিছদিনা চিঠি বিলাই উঠি বস্তুকেইটো কিনি গৌৰীপ্ৰভাৰ হাতত দি যায় ।

তাৰ পাছত বহুত দিন গ'ল । এইবিলাক দিনত প্ৰফুল্ল ভোলানাথৰ সংসাৰলৈ আৰু আপোন হৈ ওচৰ চাপি আহিল । কেতিয়াবা আবেলি এলপ্ৰেছ চিঠি আৰু টেলিগ্ৰাম বিলাবলৈ ভোলানাথ ডাকঘৰত থাকিবলগীয়া হ'লে, প্ৰফুল্লই হাতত মোনাটা আৰু গৌৰীপ্ৰভাৰপৰা পইচা লৈ বজাৰ কৰিবলৈ যায় । গৌৰীপ্ৰভাই বজাৰৰ কাৰণে যদি এটকা দিয়ে, আৰু বস্তু কিনোতে কিনোতে ডেৰ

টকা খৰচ হৈ যায়, তেনেহ'লে সেই আঠ অন্ন পইচাৰ হিচাপ নাবাখে ; প্রকৃতকৈ, গোবীপ্ৰভাকৰো । কেতিয়াবা ভোলানাথকোনেও কামৰ জুৰুবিৰ দৰে কালে মন কৰিবলৈ সময় কৰিব নোৱাৰে ; ইকালে খবৰ অভাৱত হয়তো গোবীপ্ৰভাকৰ চোকা নজৰাত পৰিছে, কেঁচা খবৰ জুই কুৰাওঁতে কুৰাওঁতে নাকৰ পানীয়ে চকুৰ পানীয়ে একাকাৰ হৈছে ; এনে সময়ত প্রকৃতকৈ এগৰাকী খবৰ আনি ভোলানাথৰ পিছফালৰ চোতালত পেলাই দিয়েহি । ভোলানাথ বা গোবীপ্ৰভাকৰ খবৰ গাড়ীৰ দাম যাচিলে প্রকৃতকৈ নগৰ, লাজ কৰে । এয়েই বাতিৰ সাজটো সি ভোলানাথৰ ঘৰতে খায় । সি আধাৰাইল দূৰৰ কোনোবা গাঁৱৰ স্কুলীয়া ল'ৰাই পঢ়িবলৈ সাজি লোৱা জুপুৰি এটাত থাকে ; তাত খাই বাতি শুবলৈ তালৈ যায়গৈ । প্ৰথম সাজ তাত খাওঁতে সি মূৰ তুলিবই পৰা নাছিল, আজিকালি সহজ হৈ গ'ল ।

আজিকালি স্কুলৰপৰা আহোঁতে নিৰ্মালি বঙা পৰি আহে । আধাখিনি বাট আহোঁতেই তাইৰ কামলতিৰ ডলৰ ব্লাউজ ভিত্তি যায় ; ঘৰত কিডাপ-বহী থৈ, চান্দৰৰ আগেৰে মূখখন মুচি, বাঁহৰ বিচনী-খনেৰে দুৰাৰমান বিচাৰ পাছতহে গম পায়, তাইৰ পিঠিখনো ঘামেৰে ভিত্তি গৈছে ।

বাটৰ কাষৰ পাণ-ডায়োলৰ দোকানীয়েও হঠাতে নিৰ্মালিৰ স্বাস্থ্যৰ সাৱধান ল'ব খোজে । হয়তো গুড়িচালনীৰ তলেদি সবকি পৰা পিঠাগুড়িৰ নিচিনাকৈ কিনিবিনীয়া বৰষুণ আহিছে ; বাটকল্লা কোনেও সেই বৰষুণক গ্ৰাহ্য কৰা নাই ; পাণ-ডায়োলৰ দোকানীজনে নিৰ্মালিক কয়, “হেৰা জনীটি, কিয় ভিত্তিছা ? বৰষুণ এৰে মানে অকণমান সময় ইয়াতে বৈ বোৱা ।”

কিডাপ-বহী, স্কুলৰ মাতুল,—এইবিলাকেই একমাত্ৰ খৰচ নহয় ; দুখীয়া মাজুহৰ ছোৱালীয়ে বাটে-বাটে, আজিয়ে-পদুজিয়ে, সমাজত আক বহুত খৰচ ভৰিব লাগে । সহজ-সবল, অকলশৰীয়া, দুখীয়া পিয়ন ভোলানাথক বুজিলে ইমান খৰচ কৰাৰ সামৰ্থ্য তেওঁৰ নাই ।

ডেও গোবীপ্ৰভাক ক'লে, “বি হ'ল সেইখিনিয়েই হ'ব দিয়া ; মাৰু নো কিয় জাগিছে ?”

প্ৰয়োজনতকৈ বেছি দিন জুৰিলে নোবোৱাকৈ থকা দেখি এদিন জৰ্জিনা-বৰাহীতে নিৰ্মালিক নিৰ্বল আছিল ; নিৰ্মালি মৰাণ : কেৱল বৰাহীত যোৱাৰ পাছত তাই কান্ধিলে ।

এদিন গোবীপ্ৰভাই ভোলানাথক লাহেকৈ ক'লে, “তাইলৈ গিচে মন কৰিছেনে নাই ?”

ভোলানাথ উচাপ খাই উঠিল, বুলিলে, “কি হ'ল তাইৰ ?” “একো হোৱা নাই,”—গোবীপ্ৰভাই ক'লে, “কিন্তু তাই কেনেকুৱাজনী হৈছে মন কৰিছেনে নাই ?”

ভোলানাথে এইবাৰ বুলিলে ; ডেও—“অ, তাইৰ চেহেৰাৰ কথা কৈছা। নহ'ব কিয় ? মাৰু কেনেকুৱা !” বুলি হো হো কৈ নিজৰ বলিকতাত নিজেই হাঁহিললৈ ধৰিলে ।

একালত গোবীপ্ৰভাকো কান্ধনৰ চকুত লগা দেখেই আছিল । কপালখন ধূলু খুৱাই, চকু-জল-বাগা কাব দোক ক'লে, “কেনেকুৱা খন কৰে ! কোনো হৰু সন্মুখতোৰ জানো ! ভীষ্মভিয়ে ধৰে হ'বলা !”

অকণমান সময় আকাশৰ কালে চাই থাকি ভোলানাথে দীঘলকৈ নিশাহ এটা এৰিলে । তাৰ পাছত নিজকে কোৱাৰ নিচিনাকৈ ক'লে, “এবা যিবিলাকৰ খুৱাবলৈ আছে, পিছাবলৈ আছে, সেইবিলাকৰ ঘৰতহে এনেকুৱা চেহেৰা শুৱায় । সেইটো চেহেৰা লৈ তাই যোৱা ঘৰত জন্ম লৈছে, তাইক মই চাকোঁ কিহেৰে ?”

গোবীপ্ৰভাৰ ইংগিতটোক লৈ ভোলানাথে দুদিনমান চিন্তা কৰিলে, তাৰ পাছত এদিন চমুকৈ প্ৰকল্পৰ কথাটো উলুৱিৱালে ।

তাৰ পাছৰ ঘটনা চমু । গোবীপ্ৰভাৰ আপত্তি নাছিল । প্ৰকল্পৰ কথাটো কোৱাৰ লগে লগে তাৰ মুখৰ যিটো চেহেৰা হ'ল, সেইটো চাবলগীয়া ! দুদিনমান সি নিৰ্মালিহঁতৰ ঘৰৰকালে “থকে কৰা

নাছিল। বোধহয় পৃথিৱীৰ প্ৰতিটো ঘৰৰ প্ৰতিটো পদূলিয়েই তাৰ মনত নিৰ্মালিহঁতৰ পদূলি যেন লাগিছিল; কিন্তু তাৰ বোবা জীৱনৰ অপ্ৰত্যাশিত বিষয়, আকস্মিক বিফলতা আৰু অচিনাকী অতুচ্ছৰ অপাৰ কুঁৱলীৰ মাজত প্ৰত্যেকটো পদূলি যেন মনিব নোৱৰা হৈ হেৰাই গৈছিল। ডাকঘৰতে বহি ভলমূৰকৈ ভোলানাথৰ লগত সি বহুত কথা পাতিলে। তাক অন্ততঃ ঘৰ এখন লাগে। গাঁৱৰ মাটিডোখৰ বেচি ইয়াতে ক'বাত সকলৈ ঘৰ এটা সাজি লব পাৰিলে তাৰ সুবিধা হয়। এবছৰ, বৰ বেছি ছবছৰ সময় একো ডাঙৰ কথা নহয়;—ভোলানাথে মত দিলে।

নিৰ্মালিয়েও কথাটো শুনিলে; শুনাৰ লগে লগে তাইৰ বুকুখন ধপ্‌ধপাই উঠিল। বহুত অদ্ভুত অদ্ভুত কথা তাইৰ মনলৈ আহিল। এজনী নিৰ্মালিৰ ভিতৰতে যেন বহুত নিৰ্মালিয়ে জন্ম ললে। তাৰে এজনীয়ে হাঁহিলে, এজনীয়ে কানিলে, এজনীয়ে এজনীক চিকুটি, কুটকুটাই দি জোকাবলৈ ধৰিলে; এজনীৰ ভয় লাগিল, এজনী হয়তো কাৰোবাৰ নিৰ্ভয় আশ্ৰয়ত, পৰম শাস্তিৰে, গভীৰ টোপনিত এনেকৈ লালকাল হৈ পৰিল, যেন তাই আৰু কেতিয়াও সাৰ নাপাব।

কিন্তু তাৰ পাহুত যিদিনা প্ৰফুল্ল সিহঁতৰ ঘৰলৈ আহিল, সেইদিনা নিৰ্মালিৰ বৰ লাজ নালাগিল। ইমান দিনে দেখি অহা, লাহে লাহে ঘৰখনৰ আপোন হৈ পৰা মানুহটোৰ আগত লাজ কৰিবলৈ তাইৰ কোনো সুবিধা নাছিল। অতি সহজভাৱে নিৰ্মালিৰ মুখৰ-পৰা ককাইদেউ সম্বোধনটো অন্তৰ্ধান হ'ল।

কেতিয়াবা নিৰ্মালিৰ লাজ কৰিবৰ মন যায়। ভোলানাথ যেতিয়া ডাকঘৰলৈ যায়, খাইবৈ উঠি ছপৰীয়া গোবীপ্ৰভাই পাটি এখন পাৰি শোৱে, তেতিয়া নিৰ্মালিয়ে ~~কিছন~~ এখন হাতত লৈ বহে। বুকুৰ চাদৰখন কোলাৰ ওপৰত ~~পৰি থাকে~~ পৰি থাকে। গৰম দিনৰ এই নিৰ্জন ছপৰীয়াটোত ব্লাউজটো তাইৰ নিভাস্ত অপ্ৰয়োজনীয় যেন লাগে। নিজৰ গাৰ ফালে চাই এই সময়ত নিৰ্মালিৰ হঠাতে লাজ

লাগি যায় ; নিজৰ গাটোৰ ওপৰতে কিবা এটা অদ্ভুত জোত লাগে । এই মুহূৰ্ত্ততে যদি প্ৰফুল্ল ওলায়হি, তেন্তে তাই বোধহয় আঁবলৈ দৌৰ মাৰিব । নাই, নহয় ; প্ৰফুল্ল কেতিয়া আহিল, ক'ব নোৱৰাব ডাঙৰি তাই কেইটামান অসামৰ্থান মুহূৰ্ত্ত কটাই দিব ; তাৰ পাছত হঠাতে সন্তুষ্ট হৈ উঠিব, তাই নিজে বঙা পৰি যাব, তাৰ পাছত কথা শ্রুতিৰে প্ৰফুল্লয়ো উত্তৰ দিওঁতে খোকাখুকি লগাব, কিবা ক'ব খুজি কিবাহে ক'ব !

কিন্তু সঁচাকৈয়ে যদি এনেকুৱা সময়ত কেতিয়াবা প্ৰফুল্ল ওলায়হি, চকুৰ চমকতে ঘূৰি সি ছোৱাব আঁব হয়, লাজত তাৰ কাণ-মূৰ গৰম হৈ যায়, কি কৰিব ভাবি নাপায় শেষত সি ডাঙৰ ডাঙৰকৈ কাহ কেইটামান মাৰে । কাহৰ পৰিকাৰ শব্দত প্ৰফুল্ল কেতিয়া আহিল সেই সম্পৰ্কে ভুল কৰিবলৈ নিৰ্মালিৰ কোনো উপায় নাথাকে ।

প্ৰফুল্লৰ আগত লাজ কৰাৰ নিৰ্মালিৰ কোনো সুবিধা নাছিল, প্ৰয়োজন নাছিল । কিন্তু লাজ পালে আজি । গা ধুবলৈ গৈ লাজত তাই লুকাবলৈ ঠাই বিচাৰি পোৱা নাছিল ।

আবেলি সোধে"। নোসোধাকৈ মাকক তাই শ্রুতিৰে, "নাহ'ৰ কোৱাটাবলৈ কোনোবা মানুহ আহিছে নে কি মা ?"

মাকে ক'লে, "ওঁ, হয় হ'বলা, ময়ো দেখিছোঁ বাৰীখনত কোনোবা ঘূৰি ফুৰিছে ।"

নিৰ্মালিয়ে পোনে পোনে গা ধোৱাৰ কথাটো ভুলিয়ালে ; কেৱল ক'লে, "আমাৰ দেখোন অসুবিধাই হ'ল ।"

"এবা, কিবা এটা কৰিব লাগিব ।" গোৰীপ্ৰভাই ক'লে ।

পিছদিনা বাতিপুৱা ডাঙৰ বাণ্টটোত পানী ভৰাবৰ সময়ত নিৰ্মালিয়ে দেখিলে বাৰীখনত কোনো নাই । কিন্তু ব'দ ওলোৱাৰ পাছত গা ধুবলৈ গৈ দেখে ল'ৰাটোৱে বাৰীখনত কোৰ মাৰিছে । সেই একেটা ল'ৰা ; নীলা বঙৰ ছবিয়া পায়জামা আৰু বগা চোলা পিন্ধা ল'ৰাটো ; বাহুলৈকে চোলাৰ হাতটো কোঁচাই লৈ কোৰ মাৰিছে ।

নিৰ্মালিয়ে তিনিখন চান্দৰ তাঁবডালত আঁৰি দি নিলচটাৰ ওপৰত বহি গা ধুই গুচি আহিল। তিতা কাপোৰবোৰ মেলি দিয়াৰ সময়ত তাই বুলিলে ল'ৰাটোৱে মাছে মাছে সিহঁতৰ ঘৰৰ ফালে চায়।

খাবৰ-জীৱৰ মন থকা উৎসাহী ডেকা ল'ৰা; ঘৰটো ভাবলৈ বোঁহুৱায় সি ঠিক কৰিলে—বাৰীখন এনেয়ে পৰি থকাটকৈ কামত লগালে খাবলৈ ছডাল-এডাল আক-পাচলিও ওলাব, স্বাস্থ্যটোও ভালৈ থাকিব। ল'ৰাটোৱে বাৰীখন চাফা কৰিলে, যাতি চহালে, আক যথেষ্ট পলম হোৱা সন্ধ্যাও, কবি পুলি কই দিলে। তাৰ পাছত এদিন কলপটুৱাবে পুলিবিলাক ঢাকি দিলে। বাতিপুৱা ব'দ ওলোৱাৰ পাছত সি বাৰীলৈ আহে, অলপ সময়ৰ কাৰণে ঢাকোনবিলাক পুলিবিলাকৰপৰা আঁতৰাই দিয়ে, গুৰিবিলাকত অলপ অলপ পানী দিয়ে। এয়েই পুলিৰ সাৱধান লোৱাৰ সময়, এতিয়া ব'দ-পানী-জোখমতে পৰিলেহে গছ ডাল হয়।

কিন্তু এইটোৱেই যে নিৰ্মালিৰ গা ধোৱাৰ সময়।

গৌৰী-প্ৰভাই ভোলানাথক কৈছিল,—ঘৰটোলৈ ডেকা-ডুৱা মানুহ অহাৰ পাছত তেওঁলোকৰ, বিশেষকৈ নিৰ্মালিৰ পিছফালে ওলোৱা-সোমোৱা, ধোৱা-পখলা কৰাৰ অনুবিধা হৈছে। ভোলানাথে কিবা এটা কৰিব লাগিব বুলি ল'লাগি থলে। কিন্তু বেৰ এখন দিবলৈ হ'লেও পাঁচ-ছটা বাঁহ লাগিল, কেইপোলামান ইকৰা লাগিল। নাই নাই বুলিও দহটা টকাৰ ঠেলা।

পাগঘৰৰ আঁৰত শুকান কাপোৰবোৰ থৈ তিনিখন চান্দৰৰ আঁৰত গা ধোৱা নিৰ্মালিৰ অভ্যাস হৈ গ'ল। কেতিয়াবা শুভাহে কাপোৰ উকুৱায়, কেতিয়াবা লুকুৱায়। কাপোৰ সলাবলৈ কেতিয়াবা পাগঘৰৰ আঁৰলৈ নাহে, নিলছটাৰ ওপৰতে সলায়। এটা অদ্ভুত লাজে কিন্তু ডাইক সদায় বেন সংকুচিত কৰি ৰাখে।

এদিন মেলি দিবলৈ বুলি তাঁবডালৰ ওপৰত চাৰি তিনিখন থৈ হঠাতে তাই লক্ষ্য কৰিলে, ল'ৰাটো বাৰীখনত নাই। এক মুহূৰ্ত

তাতে বিন্ন হৈ থাকি 'তাই' গুটি আহিল। ভিতৰৰ চোতালত কিছু সময় এনেয়ে ইকাল সিকাল কৰি তাই ঘূৰি ফুৰিলে।

গৌৰীপ্ৰভাই তাইক গা খুবলৈ বোৱা দেখিছিল, এতিয়া চোতালত ঘূৰি ফুৰা দেখি বুজিলে, বাৰীখনত হয়তো কোনোবা আছে। তিনিখন চান্দৰে গোটেই বাৰীখন আঁৰ কৰিবও নোৱাৰে। ডেউবো কেইবাদিনো এনেকুৱা হৈছে।

অলপ সময়ৰ পাছত নিৰ্মালিয়ে আকৌ পিছকাললৈ গৈ দেখিলে, ল'ৰাটো আহিল। লাহে লাহে তাই চান্দৰ তিনিখন বহলাই দিলে আৰু শিলচটাৰ ওপৰত উঠি গাত পানী ঢালিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

সেইদিনা গধূলি পৰত ভোজানাথে পাগঘৰৰ বাৰাণ্ডাত জুই একুৱাত ঠেকেঙা লগা তৰি-হাত সেকিছিল, ওচৰতে প্ৰফুল্লও বহি আছিল।

গৌৰীপ্ৰভাই ক'লে, “পিছকালখনৰ কিবা এটা ব্যৱস্থা কৰি নিদিয়ে কিয়? বাৰীখনত গোটেই দিনটো মাহুহে কাম কৰি থাকে। মোৰ যেন ভেন, তাইৰ বৰ অসুবিধা হৈছে নহয়।”

ভোজানাথে ইমান দিনৰ মূৰত যেন আজিহে সময় পালে, সুধিলে, “কবনো মাহুহ আছিল হয়নে?”

গৌৰীপ্ৰভাই কলে, “জানো! মই দেখাৰ ভিতৰত আমাৰ প্ৰফুল্লৰ নিচিনা ল'ৰা এটাহে দেখিছোঁ। বাৰীখনত কৰি পুলি লগাইছে হ'বলা।”

প্ৰফুল্ল ডলমূৰকৈ বহি আছিল; সি মূৰ তুলি এবাৰ গৌৰী-প্ৰভালৈ চালে।

পিছৰ দেওবাৰে ব'দ ওলোৱাৰ লগে লগে ঘোঁৰাগাড়ী এখনত এগাড়ী-ইকৰা, বাঁহ লৈ প্ৰফুল্ল নিৰ্মালিহঁতৰ পলুঙিত বলহি। ভোজানাথ আৰু সি লগ লাগি গোটেই দিনটো কাম কৰি শিলচটাৰ চাৰিওকাষ বেঢ়ি পেলালে। সোমাবলৈ কেৱল পাগঘৰৰ ফালৰ-পৰা বাট এটা বাৰিলে।

পিছদিনা গা ধুবলৈ ওলাওঁতে নিৰ্মালিয়ে তুলতে চান্দৰ তিনিখন হাতলৈ তুলি লৈছিল, কিন্তু মনত পৰি থৈ দিলে। পিছকাললৈ আহি বেবকেইখনৰ মাজত সোমোওঁতেই বাণ্টিটোৰ পানী খাবলৈ অহা কাউৰী এটা উৰা মাৰি গুচ গ'ল। সলাবলৈ অনা মেখেলা-চান্দৰঘোৰ হাত মেলি তাই বেব এখনৰ ওপৰতে ধলে। তাৰ পাহত তাই বাৰীখনলৈ চাই পঠিয়ালে, কিন্তু লগে লগে যেন ভীষণভাৱে আহত হৈ তাইৰ দৃষ্টি উভতি আহিল। তাইৰ চকুৰ কেইহাতমান আঁতৰতে বেবখন। একমূহূৰ্তৰ কাৰণে কিবা এটা নিৰ্বাক বেদনাত নিৰ্মালিৰ বুকুখন যেন মোচোকা খাই উঠিল।

কেইখোজমান আগবাঢ়ি গৈ নিৰ্মালি বেবখনৰ কাষ চাপিল : ছই হাতৰ আঙুলিৰে ইকবাবোৰ ছইকালে আঁতৰাই অকণমান কাঁক এটা কৰি, তাত চকু এটা থৈ তাই বাৰীখনলৈ চালে। ল'ৰাটো আছে। লাহে লাহে সি পুলিবোৰ চাই ফুৰিছে। ছই হাতেৰে নিৰ্মালিয়ে ইকবাবোৰ আক অলপ বহলাই ধৰিলে ; কাঁকটো আক অলপ বহল হ'ল ; এইবাৰ তাই ল'ৰাটোক ভালকৈ দেখিলে। ল'ৰাটোৱে নিৰ্মালিহঁতৰ ঘৰৰ ফালে চাইছে। কিন্তু সিতো তাইক দেখা নাই। নিৰ্মালিয়ে ছই হাতৰ জোৰ আক অলপ বঢ়াই দিলে, —আক অলপ। নাই। কাঁকটো অলপ বহল হ'ল, আক নহয়।

কিন্তু তাইক এনেকুৱা এটা কাঁক লাগে যেন কাঁকটো থকাৰ কাৰণেই গা ধোওঁতে তাইৰ লাজ লাগি থাকে।

কিন্তু কোনো উপায় নাই। প্ৰকুল্লই বেবখনৰ গাঁঠিবোৰ বৰ মজবুতকৈ দি গৈছে।

আবৰ্জনা

কেতিয়াবা একোটা বাকচ পুৰণি কাগজ, চিঠি-পত্ৰেৰে ঠাই খাই থাকে ; সময় পালে এদিন বাহি বাহি অলাগতিয়াল চিঠিবোৰ কালি পেলায় বুলি ভাবোঁতেই যায়। হঠাৎ যেনিবা এদিন সময় পালোঁ, বাকচটো খুলি লোঁ। বহুত বাচ-বিচাৰ কৰাৰ পাছত যেতিয়া বাকচটো আকৌ বন্ধ কৰিলোঁ, তেতিয়া দেখা গ'ল কেইখনমান খাকী লেফাফাৰ কোম্পানিৰ চিঠি, যাৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ এতিয়ায়ানে চাটগৈ অল্পপ্ৰাঙ্গন হৈ গ'ল তেওঁলোকৰ বিয়াৰ নিমন্ত্ৰণী চিঠি ইত্যাদিৰ বাহিৰে বাকী সকলো চিঠি বাকচতে সোমাই বল, ফলা নহ'ল।

জানো, কাগজ-পত্ৰবোৰৰ প্ৰায়বোৰেই অনাৱশ্যকীয় জঞ্জাল ; অথচ পেলাই দিবৰ সত নাযায়, ফালিবৰ মন নাযায়, পুৰিবলৈ বেয়া লাগে।

জীৱনৰ চুক-কোণবোৰত কেতিয়াবা কিছুমান বন্ধ গোট থাকে ; অনুভৱ কৰিব পাৰি বন্ধবোৰ নিতান্ত অলাগতিয়াল, আবৰ্জনাৰ নিচিনা : জাৰি-জোকাৰি পেলাই দিব পৰা ক্ষমতাও আছে ; অথচ পেলাই দিবলৈ ওলালে ধৈ দিবলৈ মন যায়।

ঠিক তেনেকুৱা জঞ্জাল থুচৰি আছিল বাধাই। বাধাৰ বয়সৰ এজনী ভিবোতাই অনুভৱত গোট খোৱা অতীতৰ জঞ্জাল থুচৰিহে বুলিলে মানুহজনীয়ে মূৰে-কপালে হাত দি বহি থকা যেন লাগে।

নহয়, বাধাই ঠিকমতে ঘূৰি-পৰি কাম কৰি আছিল। চকুত তাইৰ অলপো উদাস উদাস ভাব নাই, ভৰিৰ খোজত অকণো মন্থৰতা নাই, কাম কৰা হাত দুখনত অলসতাৰ নামেই নাই। কেৱল এটা উত্তেজনা; মাজনিশা কিবা শব্দ এটা শুনি সাৰ পাই, দ্বিতীয় শব্দটোৰপৰা মেকুৰী বুলি নিশ্চিত নোহোৱালৈকে যিকণ উত্তেজনা, তেনে এক উত্তেজনাত তাই নিজেও ডুবিছিল, কোঠালী-টোকে ডুবাইছিল।

কোঠালীটোৰ জঞ্জালবোৰ আঁতৰাই, চাফ-চিকুণকৈ সজাই-পৰাই আলহী থাকিব পৰা কৰিব লাগে; সেইটোৱেই এতিয়া তাইৰ কাম। কিন্তু তাই লৰা-চপৰা টনা-আজোৰা কৰিছেহে কৰিছে, কোঠালীটোৰ চিজিল লগাব চেহেৰাই নাই। মূৰটো ঠাণ্ডা কৰি বাখি, একালৰ-পৰা হিচাপমতে কাম কৰি গ'লে, বাখাৰ নিচিনা এজনী পাৰ্কেত কামিলা তিবোতাই কোঠালীটো নতুন দৰা-কইনা গুৰ পৰাকৈ সজাই দিবলৈও লগা উচিত বৰ বেছি এঘণ্টা। নাই; আগৰ কাম পিছ, পিছৰ কাম আগ কৰি তাই যোৱা এঘণ্টাৰ ভিতৰত এনেকুৱা এটা অৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰিছে যেন অলপ আগতে কোঠালীটোত ডকাইত আৰু গৃহস্থৰ মাজত এখন যুদ্ধ হৈ গৈছে। অথচ যিজন আলহী আহিব তেওঁ হ'ল অকলশৰীয়া মতা মানুহ, কেইবাতিমানৰ কাৰণে দৰকাৰী কামত আহিছে, দিনটো কেনভাছাৰৰ নিচিনাকৈ ঘূৰি ঘূৰি বাতি নাক বজাই পৰি থাকেহি নে কি তত্বো ঠিক নাই; তাৰ কাৰণেই ইমান।

এইটো কোঠালীৰপৰা ভিতৰলৈ অহা-যোৱা কৰা দুৱাৰৰ পৰ্দাখন খুবলৈ সোলোকাই নিয়াৰ পাছত লগোৱা হোৱা নাছিল, জাপি ধোৱাতে আছে; মানুহ এটা থাকিব যেতিয়া, এতিয়া পৰ্দাখনৰ নিভাস্ত প্ৰয়োজন, সেইটো কাম পিছ পেলাই ধৈ বাধাই ইমান দিনে ক'ত আঁৰি ঠিক কৰিব নোৱাৰি আলমাবীত সন্মুখাই ধোৱা তাইৰ নিজৰ, বিয়াৰ আগৰ, এনলাৰ্জ কৰা প্ৰকাণ্ড কটো এখন

দাঙি আনিলে ; বেবৰ কিনাবে কিনাবে কোঠালীটোত হুপাকমান
 খুৰি বাতামত মাৰি খোৱা গজাল এটা আৱিষ্কাৰ কৰিলে, এচুক-
 পৰা চকী এখন, আনটো চুকপৰা টুল এখন আনি জাপি, তাৰ
 ওপৰত উঠি, লুৰাৰমান ধৰক-বৰক কৰি ফটোখন আঁৰি থৈ লাহে
 লাহে নামি আহিল। চকী আৰু টুলখন ব'বপৰা আনিছিল
 ত'ত থলে। তাৰ পাছত কোঠালীটোৰ মাজত থিয় হৈ বৰ
 আগ্ৰহেৰে ফটোখনলৈ চাই দেখে, খুলি, কেৱল খুলি। খুলিৰ ডাঠ
 চামনিৰ তলত তাইৰ ছবিয়েই আছেনে ভনীয়েকৰ ছবি আছে
 ধৰিবই নোৱাৰি। এচুকপৰা চকীখন, ইচুকপৰা টুলখন আনি
 তাই আকৌ জাপিলে ; টুলৰ ওপৰত উঠি ফটোখনলৈ হাত মেলি
 দিয়াৰ পাছতহে দেখিলে, খুলি মচা কাপোৰটুকুৰা তলতে থাকিল।
 অলপ বিৰক্ত হৈ নামিবলৈ ল'বালৰি কৰোঁতে চকীৰ ওপৰত টুলখন
 অকণমান ল'বিল। তাই সাউংকৈ বহি দিলে, সান্নাধ্যানে এখন
 ভৰি নমাই চকীখনত থলে, তাৰ পাছত নামি আহিল। পিছৰবাৰ
 কাপোৰটুকুৰাৰে ফটোখন মটোতে লুৰাৰ বাস্তাৱ মটবৰ শব্দ শুনি তাই
 কাণ থিয় কৰিলে, আহিলেই নে কি ? নহয়, অইন কাবোৰৰ গাড়ী।

বিছনাচাদৰ, গাকৰ গিলিপ ধোবাই দিয়া চিনেই বিছনাখনত
 পৰি আছে, আৰু আহলী বুলিলেই বিছনাখনৰ ব্যৱস্থাটো আগ
 কথা ; কিন্তু বাধাই বিছনাচাদৰখন বহলাই দিয়াৰ আয়োজন কৰা
 নাই ; তাৰ সলনি সৰু টিপয় এখন দাঙি লৈ এবাৰ অ'ত থৈছে,
 এবাৰ ত'ত থৈছে আৰু মনে মনে ভাবিছে ঠিক কোনখিনিত থলে
 মানুহটোৱে বিছনাত দীঘল দি পৰি, গলখনৰ তলত গাক হুটা
 সুনুৱাই অলপো কষ্ট নোহোৱাকৈ চাহকাপ তুলি ল'ব পাৰিব।
 টিপয়খন থৈ বাধাই দৌৰ মাৰি শোৱা কোঠালীৰপৰা ছাইদানী এটা
 লৈ আহিলগৈ, বিছনাৰপৰা মানুহটোৱে হাত মেলি দিলেই বাতে
 হিগাৰেটৰ ছাইখিনি ঠিক ছাইদানীতে পৰে, তেনেকুৱা লুৰাৰ
 টিপয়খনৰ ওপৰত ছাইদানীটো থৈ দিলে কিন্তু তাই এবাৰো

নাভাবিলে যে শোৱাৰ আগতে চাহ একাপ খোৱাৰ অভ্যাসটো মানুহটোৰ এতিয়া নাথাকিবও পাৰে; বিয়াৰ পাছত বহুত মানুহে ছিগাৰেট খোৱা কৰায়; মানুহটোৱেতো একেবাৰে এবিধ দ্ৰব্য পাৰে। তাইৰ দেউতাকে ধূপাত-চুৰট নাখাইছিল, বিয়াৰ আগলৈকে তাই ছিগাৰেটৰ ধোঁৱাৰ লগত খেলিমেলি একেবাৰে কৰা নাই, তথাপি বিয়াৰ পাছত অনন্তক ছিগাৰেট খোৱাত তাই একো হকা-বধা কৰা নাই; কেৱল কেতিয়াবা কৰিবলগীয়া কাম নকৰি একান্তমানেৰে ছিগাৰেট হুপি থাকিলে তাই মুখ-চুখ বেঁকা কৰি কয়, “সেইডাল হুপিনো কি আবামটো পায়।” অনন্তই চকু মুদি, পৰম তৃপ্তিৰে মূৰ হুপিয়াই হুপিয়াই, অনাবশ্যক মন্থৰ গতিৰে ধোঁৱাবোৰ উলিয়াই দি কয়, “তুমি কি বুজিবা।”

সন্ধ্যাৰ কথা বেলেগ হ’ব পাৰে। তাই একা-বেঁকা ছোৱালী। ভালত ভাল, অলপ ইফাল-সিফাল হ’লেই আঁকবীৰ জক উঠা দি উঠে। মানুহটোক তাই ছিগাৰেট একৱা কি কথা, ইচ্ছা কৰিলে কিছু সময় উশাহ লবলৈও বদ্ধ কৰি ৰাখিব পাৰে।

ইমানবোৰ কথা বাধাই ভবা নাই। তাই নিজৰ ইচ্ছামতে যেনেকৈ মন যায় তেনেকৈ কোঠালীটো সজাইছে। এই মানুহটোৰ কাৰণে কোঠালী সজোৱাৰ অভিজ্ঞতা তাইৰ অতি সাৱাজ হ’লেও আছে। ছৰাতি হিমাজিৰ বাধাই আজহী সূৰিছিল। প্ৰথম ৰাতি গম পাইছিল, সি শোৱাৰ আগতে একাপ চাহ খায়। পিছদিনা হুপৰীয়া কোঠালীটো সাৰিবলৈ গৈ দেখিছিল, ছিগাৰেটৰ খালী বাকচ এটা ছাইৰে ভৰি আছে।

সেই ছৰাতিৰ পাছত হিমাজিৰ ইমান সান্নিধ্যলৈ বাধা আক অহা নাই। আজিকালি সন্ধ্যাই হিমাজিৰ কোঠালী সজায়। এবাতি ছৰাতিৰ কাৰণে নহয়, প্ৰত্যেক ৰাতিৰ কাৰণে। কেনেকৈবা সজায়! বাধাই সেইবোৰ ভবা নাই। তাইৰ নিজৰ যিকণ মনত আছে, তাকে মনত পেলাই কাম কৰি গৈছে। কেৱল তাইৰ অলপ

উপপ্ৰপ্ৰ লাগিছে ; তাই কিবা এটা উদ্ভেজন। অনুভৱ কৰিছে ;
বিছনাখন আগতে পাৰিব লাগে, তাকে নকৰি যেনিবা ছাইনানীটো
লৈ ইফাল-সিকাল কৰি আছে।

অৱশেষত বাধাই বিছনাখনত হাত দিলে। অনন্তৰ দেউতাকৰ
দিনৰ চুজনীয়া পালেগৈ ; বিয়াৰ পাছৰপৰা এইখন কোনেও ব্যৱহাৰ
কৰা নাই। অকলশৰীয়া হিমাজিৰ কাৰণে বিছনাখন বৰ প্ৰকাণ্ড
হ'ব ; হ'লেও উপায় নাই ; বাধাইতৰ সৰু খাট-পালেগৈ একো নাই।

নিজৰ গাৰ কালে বিছনা কাপোৰখন বহুলাই, বেবৰ ফালটো
ঠিক কৰিবলৈ বাধাই আঁঠু কাঢ়ি বিছনাখনৰ ওপৰত উঠিল। সিকালৰ
চুকটো তথাপি ঢুকি নাপায়, বহুল বিছনা। আঁঠু কাঢ়ি কাঢ়ি আক
আগবাঢ়িলেও লেভেৰা তৰি চুখন বিছনাত উঠে। বাধাই বিছনাত
পেট পেলাই পৰি হাত মেজি বেবৰ ফালে কাপোৰখন বহুলাই দিলে।
তাৰ পাছত উঠিব খোজোঁতেই হঠাতে তাইৰ অনুমান হ'ল,
কোঠালীটোত আক কাম নাই। বাঁওহাতৰ তলুৱাত মূৰটো থৈ,
বিছনাখনত পৰি থাকিয়েই তাই চাবিওকালে চকু ফুৰালে। আয়না-
ফৰী, গামোচা, চকী-মেজ, বেবৰ কটো, সকলো ঠিক হৈ গ'ল।
ভিতৰত অৱশ্যে কাম পৰ্বত-প্ৰমাণ হৈ পৰি আছে। আলহীয়ে কিবা
এটা মুখত দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ বান্ধনী ল'ৰা কানাই ইতিমধ্যে
কামত লাগি আছে যদিও, বাধাই চকুৰ আগত থাকি দিহা নিদিলে
একো নহ'ব। তথাপি বাধা বিছনাখনতে পৰিয়েই বল। তাইৰ
অলপ ভাগৰ লগা বেন লাগিল। আক যি মুহূৰ্ততে কামৰপৰা
মনটো আঁতৰি আহিল, সেই মুহূৰ্ততে সেই একেটা পুৰণি চিন্তা
তাইৰ মনত লাহে লাহে বিয়পি পৰিল।

এবাৰ তাই ভাবিলে, কি দৰকাৰ মাহুহটোক জোকাই লোৱাৰ।
বেচেৰা ছদিনৰ কাৰণে আহিছে ; তদুপৰি হিমাজি এইবাবেই প্ৰথম
অনন্ত আক তাইৰ আলহী হ'ব। বং-ভাষাচাত মন্ত হৈ থকা মাহুহ :
খাব-বব, ফুৰা-চকা কৰিব, অনন্ত আক বাধাৰ লগত হাঁহি-নাতি কৃতি

কৰিব, তাৰ পাছত গুচি যাব ! ইয়াৰ ভিতৰত আকৌ খোচা-বিছা
কিহব ! বাধাই জনামতে হিমাজি আৰু সন্ধ্যাৰ জীৱনত অকণো
ওখোৰা-মোখোৰা নাই ; কোনেও ক'তো উজুটি ধোৱাৰ ব্যৱস্থা
নাই । সিহঁতৰ জীৱনৰ মজিয়াত কোনোবাই ধেমালি কৰিবলৈ দিয়া
আঁচ এডালক সিহঁতে প্ৰকাণ্ড ফাট বুলি ভয় খাই যাব পাৰে ।
পানী যিমানে স্থিৰ হৈ থাকে, তাত তেওঁ তুলি ৰং চাবলৈ সিমানে
সুবিধা । তেনেকুৱা ধেমালি কৰা বা ৰং চোৱাৰ ইচ্ছা বাধাৰ সমূলি
নাই । তথাপি.....

পিছফালৰ বাৰাণ্ডাত ধেমালি কৰি থকা কণজুনে বহুত সময়ৰ
মূৰত ঘৰটোৰ নীৰৱতা ভাঙি চিঞৰি উঠিল, “সোঁটো চবাই. মা,
অ' মা, সোঁটো চবাই—”.

চবাই কিয়, এই সময়ত পাগঘৰৰ মুখত ইন্দুৰ ৰথ নামিলেও
বাধা ওলাই নাহে । চবাইবোৰৰ নো আৰু কি কাম আছে ! ত'ত
পৰিব, ত'ত পৰিব, চি' চি' কৈ চিঞৰিব !

বাধাই ভাবিছিল—তথাপি..... । পানী যিমানে স্থিৰ,
সিমানে বেছি বহুত তাত ডুবি থকা যেন লাগে । সন্ধ্যায়ো
জানে, বাধায়ো গুনিছে হিমাজি পোন, সমান বাস্তাৱ য'ত্ৰী ।
তথাপি বাধাৰ এনেকুৱা বিশ্বাস হয় যেন হিমাজিয়ে বহুত বহুত
কৰবাত ইমান দকৈ পুতি থৈছে যে সন্ধ্যাই খানি ইলিয়াব
পৰা নাই ।

বাধা পোন হৈ বহিল । তাই অলপ অস্থিৰ হ'ল, তাইৰ মনটো
অলপ উত্তেজিত হ'ল । হিমাজি অইন মানুহ হোৱা হ'লে ত'ই ইচ্ছা
কৰিলেই তাক এপাক নচুৱাব পাৰিলেহেঁতেন । কেৱল সন্ধ্যাৰ
কাৰণে ;—সন্ধ্যা তাইৰ ভনীয়েক ।

বাধা আৰু সন্ধ্যা বাই-ভনী । সন্ধ্যাই যেতিয়া ট-টকৈ চক
হুটো মেলি, হাত-ভৰি ভোকাৰি বিছনাত চিং হৈ পৰি থাকে, বাধাই
তাইক বুকুৱেদি গৰা মাৰি ধৰি হেঁপোৰ-হেঁপোৰকৈ বাৰাণ্ডালৈ দাঙি

আনে ; দুবপৰা কোনজনীয়ে কোনজনীক দাঙিছে ধৰিব নোৱাৰি । তাৰ পাছত তাইক বাৰাণ্ডাৰ পৰাওঁত খেঁচকৈ বহুৱাই দিয়াৰ লগে লগে মাক স্নেহপ্ৰভাই উধাতু খাই দৌৰি আহি সন্ধ্যাক কোলাত তুলি লয় ; বাধাক গালি পাবে, “বৰ দক্ষুৰী এইজনী ! বলেও নোৱাৰে চলেও নোৱাৰে, শুই থকা ছোৱালীজনীক এনেয়ে টানি আঁজুৰি লৈ ফুৰে ! পকা মাটিখনত পৰা হ’লে ?” তাৰ পাছত স্নেহ-প্ৰভাই সন্ধ্যাক সোধে, “তাই তোমাক পেলাই দিছিল ? দুখ পালানে কি তুমি ? সেই ছুইজনীক মই বাক মাৰি দিম ।” সন্ধ্যাই অকণ অকণ আঙুলিকেইটাৰে মাকৰ চকু এটা খামুচি ধৰিব খোজে, চকুটোৰ ওপৰত থপ্‌থপ্‌কৈ মাৰে । বাধাই ওচৰতে থিয় হৈ থাকি নিজকে কোৱাৰ দৰে কয়, “ই—, মই বয়ে পায়ো আক’ ।”

মাকে মুখতে ধৰে, “ইহু বলে পৰা জনী নেদেখিছা !” তাৰ পাছত বাধাৰ ওঁঠ দুখন ধুপ খাই, গাল দুখন অলপ ফুলি যোৱা যেন দেখি ভেঁৰ কয়, “লবি বাক দে, ডাঙৰ হ’চোন ; ডাঙৰ হ’লেহে লব পায় ।”

বাধা আৰু সন্ধ্যা ডাঙৰ হৈছে । স্নেহপ্ৰভাই ছুইজনীৰ কাৰণে একেলগে প্ৰজাপ মেখেলা-চাদৰ বৈ উলিয়াইছে ; কিছুমান কিনিছে । বাধালৈ ফুলৰ কিতাপ কিনাৰ পাছত সন্ধ্যালৈ কিনিবলগীয়া হোৱা নাই ; বাধাৰ কিতাপেৰেই চলিছে । কিনিবৰ সময়ত কেৱল দেউতাক যোগানন্দই কয়, “আঁকি বাঁকি কিতাপবোৰ লেভেৰা নকৰিব, অহাবাবলৈ সন্ধ্যাক লাগিব নহয় ।” সন্ধ্যাই মেট্ৰিক পৰীক্ষাৰ আয়োজন কৰোঁতে বাধাই ক’লে, “আমাৰ বাৰত আকবৰৰ কেৰেক্টাৰ আহি গৈছে, তই বাদ দে ।” তাৰ পাছত কলেজ । যোগানন্দ অত্যন্ত শান্তিপ্ৰিয় মানুহ, গতিকে ছোৱালী কলেজ । ছুইজনী বাই-ভনী বাতিপুৱা-আবেলি কলেজলৈ অহা-যোৱা কৰে, গোটেই বাটটো হাঁহি-মাতি সিহঁত ছুইজনীয়ে নিজৰ ভিতৰতে কিনো কয়, কিনো মেলে সিহঁতেহে জানে । বাটৰ কাষৰ কিমান মানুহে সিহঁতৰ বেহ-ৰূপ চাই নিজৰ ভিতৰতে কিমান কি কোৱা-মেলা

কবিছে তেওঁলোকেহে জানে। বাধা আৰু সন্ধ্যাই এইবোৰৰ একো ক'ব নোৱাৰে।

কববাত কোনোবাই যদি এজনক কৈছে, “আজি সেই বাধা বোলা ছোৱালীজনীক দেখিলোঁ, বেচ চকুত লগা ছোৱালী, কি কয় ?” —তেনেহ'লে ইজনে কৈছে, “আপুনি সন্ধ্যাক দেখাই নাই।”

আৰু ঘৰৰ ভিতৰত। ছুজনী কাপসময়ীয়া উজ্জল স্বাস্থ্যেৰে ভৰপূৰ গাভৰু ছোৱালীয়ে কাপোৰৰ ঘৰপ্, ঘৰপ্, শব্দ কৰি ইকোঠালীবপৰা সিকোঠালীলৈ অহা-যোৱা কৰি কাম কৰি ফুৰে; এজনীয়ে গুণ্‌গুণ্‌কৈ গান গালে ইজনীয়ে কবিতা মুখস্থ মাতে। ছুজনী গাভৰু ছোৱালীয়ে বতাহত বিয়পাই দিয়া উষ্ণতাখিনি এই পাঁচ-ছটা কোঠালীতে আবদ্ধ নাথাকি পদূলি ওলাই বাট-বাট চঞ্চল কৰি তুলিব পাৰে; কিন্তু বাধা আৰু সন্ধ্যা নিজে অদ্ভুতভাৱে অচঞ্চল। জীৱনৰ উৰালত ডিম্‌ডিমলৈকি কি গোট খাইছে সেইটো সিহঁত ছয়োজনীয়ে নিজে গম নোপোৱাটো বৰ অবাস্তৱ কথা, অথচ দেখিলে এনেকুৱা লাগে যেন সিহঁত একো একোট মৌবাহ; নীৰৱ, নিশ্চল; কিন্তু এটা সাধাৰণ টোকৰ পৰিলেই যেন গোটেই বননি গুণ্‌গুণাই উঠিব, বস নিগৰিব।

যোগানন্দ আৰু স্নেহপ্ৰভাক সম্মুখত বাধা বাধা আৰু সন্ধ্যাৰ ইয়াতকৈ বেছি চঞ্চল ছোৱাৰ উপায় নাছিল। এইহাল মাহুহে যি মায়াময় প্ৰলোভনেৰে ঘৰখন আৱৰি বাধিছিল, তাৰ মাজত কোনোবাই অকণমান লৰচৰ কৰিলেই ভূমিকম্প অহাৰ দৰে গোটেইখন থানবান্ হৈ যাব যেন লাগিছিল। এদিন ৰেনিবা হঠাতে কোনোবা এজনীৰ মনটো উকঙা লাগিল, কিবা এটা যুহু শিহৰণত গাটোৱে ৰেনিবা এঙামুৰি দি উঠিল। তাই কবিলে কি? বৰ বেছি, তাই হয়তো বাৰাণ্ডাৰ খুটা এটাৰ গুৰিত মনে মনে বহি থাকিব। মাকে তেতিয়া ইজনীক ক'ব, “মোহনক ধৰাবলৈ যাওঁতে পইচা চাবি অনা দি পঠাবিচোন।”

তাই সুধিব, “কিয় মা ?”

স্নেহপ্ৰভাই ক’ব, “বঙা বঙা বেলুনকেইটামান আনিবলৈ। সৌজন্যী কেনেকৈ ওফন্দি আছে দেখা নাই ?”

দুববৰা যোগানন্দই মাত লগাব, “কিয় ? কাঠৰ বাকচটোড বববৰ বল এটা আছে নহয় ; তাকে উলিয়াই দিয়াচোন, বেলুন আহি পায় মানে খেলি থাকক।”

ইয়াৰ পাছত খুটাৰ গুৰিত বহি থকা জনীয়ে সকলোকে উদ্দেশ্য কৰি ক’ব, “কথা ভাল নহ’ব কিন্তু কৈ দিছো।”

যোগানন্দই “ঐ আই” বুলি জাঁপ এটা মাৰি হাতড তবোৱাল এখন থকা ভংগীৰে চোতালখনত ছপাকমান খুবিব আৰু ডাঙৰ ডাঙৰকৈ বচন মাতিব, “বজা-প্ৰজা, ডা-ডাঙৰীয়া সকলো সাৱধান, কংস মহাবাজ আহিছে।”

খুটাৰ গুৰিত বহি থকা জনীৰ উকঙা মন হাঁহিব খলকনিৰে ভৰি পৰিব ; গাভৰু বুকুৰ উত্তপ্ত নিশ্বাস এটা ঘৰটোৰ শীতল বতাহত অভি অনায়াসে বিলীন হৈ যাব।

বাধা আৰু সন্ধ্যাই কলেজত পঢ়ে, কিন্তু এতিয়াও সিহঁতে দেওবাৰে ছপৰীয়া যোগানন্দৰ পিঠি খুবখুৰাই দিলে ঘণ্টাত ছঅনাকৈ পায়। পেট পেলাই পৰি থকা যোগানন্দৰ পিঠিত সিহঁতে আঙুলিৰে এ-বি-চি-ডি লিখিব লাগে। বৰফলা লিখি শেষ হ’লে সৰুফলা লিখিব লাগে। দেউতাকৰ মানত সিহঁতৰ হাতৰ আখৰ এতিয়াও বেয়া। পিঠিত লিখোঁতেই ডেউ গম পায়, বি আখৰটোৰ ওপৰৰ পেটটো সৰু, তলৰটো ডাঙৰ হোৱাটো ভাল আখৰৰ লক্ষণ নহয়। দেওবাৰে ছপৰীয়া তাত খাবলৈ বহোঁতেই যোগানন্দই প্ৰশ্ন তোলে—আজি কাৰ পাল ?

“আমিয়েই সদায় সদায় দি আছোঁ, মাই দিব নোৱাৰেনে কি ?” বাধাইতে কয়।

“মাৰে ?” যোগানন্দৰ মূৰত যেন ঘৰৰ মূৰচটো থহি পৰে, “মাৰে

মোৰ পিঠি সুবসুবাই দিব ! হোঃ !” ভাত এগবাহ মুখত ভৰাই তেওঁ কয়, “হাতত ধাব থকা ছুৰী কটাৰী এখন দিবি, তেতিয়া দিব। মাৰে মোক কম হিংসা কৰে বুলি ভাবিছ ? চাচোন, মোক মাছকণ দিছে দেখিছ ? এইকণ মাছনো মাছুহক দিয়েনে ?”

বেৰৰ সিফালৰপৰা স্নেহপ্ৰভাই কয়, “আজি গধূলিৰপৰা তেখেতকে ভাত বহাবলৈ ক’অ’।”

এইখন সংসাৰত চঞ্চল হোৱা বাধা-সন্ধ্যাৰ কাৰণে বৰ টান কথা। যোগানন্দ আৰু স্নেহপ্ৰভাই সিহঁতক কেতিয়াও একো কোৱা নাই, সিহঁত দুজনীয়েও কেতিয়াও নিজৰ ভিতৰত একো আলোচনা কৰা নাই ; তথাপি দুয়োজনীয়ে নিজে নিজে ভাবি আছে, ঠিক এনেকুৱা এখন সংসাৰেই সিহঁতৰ কাৰণে বৈ আছে ; হয়তো ওচৰ চাপি আহি আছে ; আহি থাকক। সিহঁত অলপ অধৈৰ্য্য হৈ এখোজমান আগবাঢ়ি গ’লেই হয়তো বাট ভুল হৈ যাব ; সংসাৰ বা আছে কোন পিনে, সিহঁত বা যায় কোন পিনে ! গতিকে যি আহি আছে, পদূলিলৈকে আহক, সিহঁতে কেৱল আগবাঢ়াই লৈ আহিব। এটা মধুৰ প্ৰতীক্ষা।

লাহে লাহে কলেজৰ দিনবোৰ কৰ্মি আছিল। বাধাই কলেজীয়া জীৱনৰ শেষ সীমাত ভৰি দিলে ; সন্ধ্যা পিছে পিছে। বুকুৰ উম লাগি সিহঁতৰ প্ৰতীক্ষাই মাজে মাজে ধবফৰাই উঠিল। বাধাই কেতিয়াবা হঠাতে বহুত দূৰেদি যোৱা ঘোঁৰাগাড়ীৰ ঘোঁৰাৰ ভিত্তিত জুম্‌কাৰ জুন-জুন শব্দ শুনিবলৈ পায় : সন্ধ্যাই কেতিয়াবা সপোনত দেখে—বায়েক নাই, কৰবালৈ গুচি গ’ল।

চকুত শকত ক্ৰেমৰ চচ্‌মাৰে চুবিয়া-পাঞ্জাবী পিন্ধা, অচিনাকী বৃঢ়া মানুহ এজন যোগানন্দক বিচাৰি আগফালৰ বাৰাণ্ডাত থিয় দিলেজিয়েই বাধাৰ বুকুখন চিৰিংকৈ উঠে। বৃঢ়াজনে যদি কোনেবাকৈ বাধাক “এইবাৰ হ’বলা তুমি বি-এ দিবা” বুলি সোধে, ইকোঠালীত সন্ধ্যা উচাপ খাই উঠে ; এই বেগহয় বাহুমেউ গ’ল।

গ'লো সঁচা। সন্ধ্যাৰ কলেজীয়া বান্ধৱী প্ৰতিভাই শহৰেৰেৰ ঘৰলৈ গৈ দেখিলে শহৰেৰেৰ বংশত অনন্ত নামেৰে এজন ডেকা আছে, দেখিলেই হেনো মানুহজন বাধাক বিয়া কৰাবলৈ জন্ম হোৱা যেন লাগে। প্ৰতিভাই অনন্তৰ মাকক বুজাই দিলে, “আপোনালোকে ঘৰ-দুৱাৰ চাব খুজিছে যদি যাওক, মোৰ আপত্তি নাই; কিন্তু ছোৱালী চাবলৈ গ'লে লাভ নাই। এদিনত ছোৱালীৰ আচল চেহেৰাটোকেই নেদেখে। মই চাৰিবছৰ দেখি যি কৈছো তাকে বিশ্বাস কৰক।”

পলম কোনেও নকৰিলে; অনন্তয়ো, যোগানন্দয়ো। ওখ খাপৰ চৰকাৰী চাকৰিয়াল, ছফুট ওখ, স্বাস্থ্যবান, সুদৰ্শন ডেকা অনন্তৰ লগত বাধা গুচি গ'ল। বিয়াৰ বাতি কান্দি কান্দি সন্ধ্যা অচেতন হৈ গ'ল।

ঘৰখন নিজম পৰি গ'ল। মৌন হৈ যোৱা যোগানন্দ-স্নেহপ্ৰভাৱ মুখ দুখনলৈ চাই চাই সন্ধ্যাও যেন নিকণ্ডেজ হৈ গ'ল। কিবা এটা প্ৰতীক্ষা কৰি কৰি যে তাই কেতিয়াবা উত্থনা হৈ পৰিছিল, সেইবোৰ কথা ভাবি মাজে মাজে তাই বিৰক্ত হ'ল; মাজে মাজে তাইৰ লাজ লাগিল।

কেৱল এবছৰৰ মূৰত যেতিয়া বাধাৰ ছোৱালী এজনী হোৱাৰ খবৰটো আহিল, সেইদিনা তাইৰ বুকুখন যেন হঠাতে এবাৰ মোচোকা খাই উঠিল।

যোগানন্দই ভাবিলে, যোবা ভাগিল যেতিয়া লাগিলেই। সন্তানৰ প্ৰতি বেছি মায়াও কেতিয়াবা পাপ; মৰমত সন্ধ্যাক বুকুত সাৰটি বাখিলে পাপ হ'ব। তেওঁ সচেত হ'ল; ইকালে সিকালে থবৰ পঠিয়ালে। খবৰ আহিলো বহুত। তাৰ ভিতৰত আছিল হিমাজিৰ খবৰ। চাকৰিৰ মোহ পৰিত্যাগ কৰি দেশ-বিদেশ ঘূৰি ব্যৱসায়ৰ অভিজ্ঞতা গোটাই লৈ বিৰাট পাবলিহি' কাৰ্ন খুজিছে হিমাজিয়ে; নিজেও কিবাকিবি লিখে। লক্ষী বাকচত বন্দী, বাহিৰত গিয়াপি দি ফুৰিছে কেৱল যশস্তাই। হিমাজিয়ে নিজে যোগানন্দলৈ চিঠি

লিখিছে, ছোৱালী সি নিজে চাব, ছোৱালীৰ লগত কথা-বতৰাও পাতিব, যদি মাক-দেউতাকে বেয়া নাপায়।

চিঠিখন পঢ়ি যোগানন্দই স্নেহপ্ৰভাৰ মুখলৈ চাই যিটো হাঁহি মাৰিলে, ধুনীয়া ছোৱালীৰ বাপেকৰ মুখত সেইটো হাঁহি শুৱায়। তেওঁ ক'লে, “ল’ৰাৰ কলিজা আছে যেন পাওঁ। বাক আহক, চাওক, কি কোৱা?”

স্নেহপ্ৰভাৰ বুকুখন কিহবাই যেন হেঁচা মাৰি ধৰিলে। সেই বাতিয়েই তেওঁ কান্দিলে।

মাৰ্চ মাহত অনন্ত অফিছৰ বৰমূৰীয়াৰ লগত মফচললৈ যোৱাৰ কথা। বন্দোৱস্ত আছিল চুমাৰৰ কাৰণে বাধা মাক-দেউতাকৰ লগত থাকিবহি। যোগানন্দই লিখি পঠিয়ালে,—আহ যদি কেইদিনমানৰ আগতেই আহ; হিমাত্ৰি অহাৰ সময়ত তই থাকিলে অলপ সুবিধা হ’ব।

এই ছুটা মাহ যে অনন্তৰপৰা আঁতৰত থাকিব, এইকণেই বোধহয় বাধাৰ জীৱনৰ প্ৰথম দুখ; অনন্তৰ ঘৰলৈ আহি তাই দেখিছিল, যিফালেই চায়, সেইফালেই সংসাৰ পূৰ্ণ, যিহতে হাত দিয়ে সেয়েই সোণ হৈ যায়। অনন্ত আপোন ভোলা, খোলা মনৰ মানুহ। অকণমান কথাতে হো-হোঁকৈ হাঁহে; আক হাঁহিলে হাঁহিয়েই থাকে, ববই নোখোজে। বহুত টকা দৰমহাৰ চৰকাৰী চাকৰি; অফিছৰ কামত অনন্ত সদায় ছুদিন আগবাঢ়ি থাকে; বাধাক দিবলৈও থাকে অপৰ্য্যাপ্ত সময়। আক দুইটাৰ মাজত এবছৰীয়া কণজুন; বাতিপুৱাৰপৰা গধূলিলৈকে তাই কিনো কল্কলাই থাকে ডাইহে জানে। আদি নাই, অন্ত নাই, কেৱল কল্কলনি।

ইমান সুখো মানুহৰ কপালত থাকে। এটা আঁচোৰ খোৱাৰ যত্ননা নাই, একমুহুৰ্ত্তৰ কাৰণেও কিবা এটা নোপোৱাৰ বেদনা নাই! নোপোৱাৰ বেদনানো পায় কৰপৰা, যদি তাই একো বিচিচাৰেই। আক নোপোৱাৰ প্ৰশ্ন নাথাকিলে ডাইনো বিচাবে কি?

হুমাহৰ কাৰণে অনন্তৰু এই দিবলৈ বাধাৰ কষ্ট হ'ল। বাধাই চিৱাহী ভৰাই নিদিলে যিটো মাহুহে সদায় পাৰ্হ'নৈল এহিটেকৰ কাউণ্টেনপেন ধাবলৈ লবলগীয়া হয়, এই হুমাহ সময় কোনেনো চাৰ্গে সেই মাহুহটোৰ আল ধৰিব ? আৰু তাইৰ নিজৰ অৱস্থাটোৱেইমো কি ভাল ? বাহৰ ওপবেদি অনন্তৰু হাত এখন পৰি নাধাকিলে, তাইৰ প্ৰায় বাতিয়েই টোপনি ভাগি ভাগি যায়। দুটা মাহ !

দেউতাকে আকৌ মাতি পঠিয়াইছে কেইদিনমান সোনকালে। যোগানন্দৰ চিঠিখন আকৌ এবাৰ পঢ়ি বাধাৰ অলপ লাভো লাগিল। নগ'লে মা-দেউতাই বা কি ভাবে। দেখুৱাবলৈ কাৰণোভো একো নাই। বাক। যোৱাই যাওক। তাতে সন্ধ্যাবো বিয়াৰ আয়োজন হৈছে। এইটো যেনিবা ভাল কথা হ'ল। বাধা গুচি অহাৰ পাছত তাইৰ চাৰ্গে দিনবোৰ কেনেকৈ গৈছে। ভাল ঠাইত বিয়াখন হৈ গ'লেই হয়। দেউতাই যোগাৰ কৰিছে যেতিয়া ল'ৰা নিশ্চয় ভালৈই হ'ব ; অনন্তৰু নিচিনা হ'লেভো কথাই নাই।

যাবৰ সময়ত অনন্তই ক'লে, “এইটো ঠিকনা ভালকৈ খোৱা, নেহেৰুৱাবা, সপ্তাহে এখন চিঠি ৰেনেভেনে দিবা। কণজুনৰ বাতে ঠাণ্ডা-চাণ্ডা লাগিবলৈ নাপায়। খোৱা-বোৱাত নিজে চকু বাধিবা। মৰমতে ৰেয়ে যিহকে পায় তাকে খুৱালে কেনেকৈ কিবাকিৰি—”

বাধা ঘৰ পালেহি। হিমাজি আহিবলৈ কেইদিনমান বাকী, কিন্তু ইতিমধ্যে তাৰ সম্পৰ্কে বহুত খবৰ যোগানন্দহঁতৰ কাণত পৰিছেহি। এনেকুৱা ল'ৰা সাধাৰণতে চকুত নপৰে। মোটেই পৃথিৱীৰ খবৰ জিভাৰ আগত ওলমি থাকে। কথা টোঁৱাবই নোৱাৰি, উত্তৰত সুখ চিলাইকল চলাদি চলে। আৰু চেহেৰা, আহিলে দেখিবলৈ নহয়।

হিমাজি আহিল। তাক দেখিয়েই স্নেহপ্ৰভাই হাঁকি পেলালে : সন্ধ্যাক উলিয়াই নিয়াৰ চিন্তাত যিজনী মাহুহৰ সময়-অসময়ে চকু চল্‌চলীয়া হৈ আহিল, সন্ধ্যাৰ চকুলৈ চালেই তখন পথৰ পথৰ

লাগিছিল সেইজনী মাজুহে হাঁহি বাখিব নোৱৰা হ'ল। যাওক, সন্ধ্যা যাওক, এইটো ল'ৰাই তাইক যলৈকে নিয়ে লৈ যাওক ; তেওঁ আক চিন্তা নকৰে। কি কৰিব ভাবি নাপাই স্নেহপ্ৰভাই বাধা আক সন্ধ্যাকে ডবিয়ালে, “তইঁতৰ নো এতিয়াহে চুকত বহি মেল মাৰিবৰ সময় হ'লনে ?”

“অ, আমাক আক' এনেয়ে ! আমি কি কৰিব লাগে ?” বাধা আক সন্ধ্যাই ক'লে।

কি কৰিব লাগে সন্ধ্যাই একেবাৰে ধৰিব পৰা নাছিল। তাইব এনেকুৱা লাগিছিল যেন তাইৰ কেৱল কোনেও নেদেখাকৈ লুকাই থাকিবলৈ ঠাই এডোখৰ হ'লেই হয়। হিমাজিয়ে তাইৰ লগত কথা পাতিব, সেইটো চিন্তাতে তাই দুদিন আগৰেপৰা ঘামি আছিল ; সেই পৰ্বটো উকলিল যেতিয়া, এতিয়া তাই কোনোমতে পলাই থাকিব পাৰিলেই হয়। মুখামুখি হ'লেই আকো বা কি সোধে ! হিমাজিয়ে তাইক হঠাতে সুধিছিল, তাইৰ সীতাক ভাল লাগেনে জৌপদৌক ভাল লাগে। এইটোনো এটা প্ৰশ্ন হ'ল নে ? যোৱা বছৰ অনাৰ্ছ লৈ বি-এ পাছ কৰা ছোৱালী সন্ধ্যা ; গোটেই দেশখনত নাম বিয়পাবলৈ আৰম্ভ কৰা ডেকা ল'ৰা হিমাজি ; আক প্ৰশ্ন হ'ল সেইটো ! হিমাজিৰ প্ৰথম চিঠিখন অহাৰ দিনাৰেপৰা সন্ধ্যাই তাৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিবলৈ সজ্জত হৈ আছিল ; ভাবি আছিল যিহকে নোসোধক, কিবা এটা নহয় কিবা এটা তাই ক'বই।

অলপ সময় তললৈ চাই ভাবি সন্ধ্যাই কৈছিল, “জানো ; ভাবিব লাগিব, পাছত কম।”

পাছত ? শব্দটোৰ লগে লগে কোঠালীটোত এটা অদ্ভুত মাধুৰ্য্য বিয়পি পৰিছিল। সন্ধ্যা নিজে বড়ো পৰি গৈছিল। হিমাজিয়ে হাঁহিছিল। এজনী-ছোৱালীয়ে নিশ্চিন্ত হৈ তাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰা যেন লাগিছিল।

“মই যাওঁ এতিয়া” বুলি সন্ধ্যা কোঠালীটোৰপৰা ওলাই গৈছিল।

অইনদিনা ঘৰত খৰম পিন্ধি থকা যোগানন্দই আজি পাৰ্শ্বস্থ পিন্ধি কেৱল এই কোঠালিটো বাদ দি বাকী কোঠালীকেইটাত খটখটকৈ ঘূৰি ফুৰিছে; এচৰ-পাজৰৰপৰা স্নেহপ্ৰভাৱ সৰু সৰু কাহৰ লক্ষ আহি আছে; এনেকৈ কথা পাতিবলৈ আয়োজন কৰি দিলেনো মানুহে কথা পাতিব পাবেনে? কথা নিশ্চয় পাতিব, পাহত। অন্ততঃ সেইষাৰ কথাতো তাই ক'লে।

হিমাজি ছুৰাতি আছিল। সন্ধ্যাই বাধাক ক'লে, “যি য'ত লাগে, যি কৰিব লাগে তই কৰ, মই নোৱাৰোঁ; কণজুনক মই বাধিম দে।” হিমাজিৰ আগত তাইৰ নিজকে এক বিন্দু পুৰণি কৰাব ইচ্ছা নাছিল; তাকো পুৰণি কৰিব খোজা নাছিল। একো একোটা উশাহেৰে বুকুখন ভৰাই লৈ তাই নিশাহ এবিবলৈ পাহৰি গৈছিল।

গা ধোৱা, ধোৱা, ধোৱা, হিমাজিৰ এইবোৰ কামৰ আলপৈচান ধৰিবলৈ আহি বাধা অবাক হৈ গ'ল। ল'ৰাটোৰ পেটতনো ইমান কথা, ইমান প্ৰশ্ন গোট খাই আছেনে? হঠাতে সি যোগানন্দক স্মৰিছে, “আপুনি বাক এটা কথা ক'ব পাবেনে; মানুহবোৰ যে জীৱনৰ শেষৰ ছোৱাত তীৰ্থলৈ যায়, আগৰ ছোৱাত নাযায় কিয়? ইয়াৰ আচল কাৰণ কি?”

স্নেহপ্ৰভাক সি এবাৰ স্মৰিলে, “বাক আইতা, সৰু কালত গান-বাজনা নিশিকাৰ কাৰণে এতিয়া আপোনাৰ কিবা আক্ৰমণ হয় নে কি?” স্নেহপ্ৰভাই উত্তৰ দিব কি, হাহোঁতে হাহোঁতে তেওঁৰ পেটৰ বিষ উঠি গ'ল।

আটাইতকৈ ছুৰ্তোগ হৈছিল বাধাৰ। তাই ভাবিলে, ছুদিনত ইমান কথা আজিলৈকে তাই কৈ পাইছেনে নাই। নাই, নাই পোৱা। জীৱনত এই যেন প্ৰথম তাইৰ কথা কৈ ভাগৰ লাগিল। দ্বিতীয় ৰাতি শুৱৰ সময়ত চাহকাপ দিবলৈ তাই সোমাই অহাৰ লগে লগে হিমাজিয়ে ক'লে, “এছ-ট্ৰেখন দি বৰ ভাল কাম কৰিলে দিয়ক; আজি আক আপোনালোকৰ মজিয়াখন নষ্ট নকৰোঁ।”

“নষ্ট কিটো কবিব ? চাফা কৰা মানুহ আছে নহয়।” বাধাই ক’লে, আৰু চাহকাপ টিপয়খনত নমাই থৈ কোঠালীটোৰ ইফালে-সিফালে চালে লাগতিয়াল বস্তু সকলো ঠিক আছেনে নাই। হিমাজিয়ে হঠাতে সুধিলে, “দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ সময়ত আপোনাৰ বয়স কিমান আছিল ?”

বাধাই হাঁহি হাঁহি ক’লে, “জানো ক’ব নোৱৰোঁ ; যুদ্ধৰ কথা মোৰ একো মনত নাই।”

“মোবো একে অৱস্থা। বৰ মিছ কৰিলোঁ দিয়ক।” হিমাজিয়ে হুখ কৰি ক’লে।

“মিছ কৰিলে ? কি মিছ কৰিলে ?” বাধাই আচৰিত হৈ সুধিলে।

“যুদ্ধখন। মই তেতিয়া ডাঙৰ হোৱা হ’লে চিধা যুদ্ধলৈ গ’লোঁহেঁতেন। চাওকচোন, জীৱনটো কেনেকৈ মাটি হোৱাৰ উপক্ৰম হৈছে। উঠা নাই, নমা নাই ; চাবি দিয়া বেলগাড়ীৰ নিচিনা চলিব লাগে, চলিছে। জীৱন বুলিলে নতুন নতুন এডভেঞ্চাৰ, বিচিত্ৰ অভিজ্ঞতা, তেহে।”

পালেঙৰ মূৰত আঁউজাই ধোৱা হিমাজিৰ বহল বাহু ছুটালৈ যুদ্ধ দৃষ্টিৰে চাই বাধাই ভাবিলে, যুদ্ধৰ গুলীৰ আগত পাতি দিব পৰা বাহুৱেই হয়। হঠাতে হিমাজিৰ চকুৱে চকুৱে পৰাত তাই অইনকালে চকু ঘূৰালে। হিমাজিয়ে অৱশ্যে চায়েই থাকিল। পিছফালে বেবত লাইটটো, মাজতে বাধা। কোনোবা এটা মুহূৰ্ত্তত, ভবিষ্যপৰা মূৰলৈকে বাধাৰ দেহৰ চৌৰ নিচিনা বেখাটো হিমাজিৰ চকুত স্পষ্ট হৈ উঠিল। বেবৰ এনলাৰ্জ কৰা কটোখনলৈ চাই সি সুধিলে, “আপোনাৰ এই কটোখন কিমান দিনৰ আগতে তোলা ?”

“তিনি বছৰমান হ’ল হ’ব পাৰ।” বাধায়ে কটোখনলৈ চাই বল। তায়ো যেন আজিহে কটোখন চাবলৈ সময় পাইছে।

“অ’ এটা কথা আপোনাক সোধাই নাই”, অলপ গম্ভীৰ হৈ থকা

হিমাজিৰ ডিঙিত সেই কথকী ল'ৰাটোৰ হাত ফুটি উঠিল ;
“আপোনাৰ বিয়া হোৱা কিমান দিন হ'ল ?”

“ডেৰ বছৰ।” বাধাই ক'লে।

তাৰ পিছ মূহূৰ্ত্ততে ঘটনাটো ঘটিছিল। বাধা একেবাবে শ্ৰান্ত নাছিল ; কণ্ঠ বুলিয়েই ক'লে নে, এনেদৰে মুখেদি ওলাই গ'ল হিমাজিয়ে নিজেও মন নকৰিলে ; নিজকে কোৱাৰ নিচিনাকৈ সি ক'লে,
“মই ডেৰ বছৰৰ আগতে অহা হ'লেই ভাল আছিল নে কি।”

বাধাই প্ৰথমতে কথাৰাৰ হিমাজিয়ে গোটেই দিনটো বলকি থকা আগন্তুক নোহোৱা কথাবোৰৰ ভঙ্গবে এবাৰ বুলি ধৰিছিল, কিন্তু পিছ মূহূৰ্ত্ততে তাই উচাপ খাই উঠিল। কথাৰাৰৰ প্ৰত্যেকটো শব্দই যেন আকৌ এবাৰ এটা এটাকৈ কাণেদি সোমাই তাইৰ গোটেই বুৰুখন কঁপাই তুলিলে। বাধা এবাৰ কঁপি উঠিল। সম্পূৰ্ণ আশ্চৰ্যস্থত হৈ তাই এক দৃষ্টিৰে হিমাজিৰ মুখলৈ চাই বল। যেতিয়া সন্ধি উভতি আহিল, তেতিয়া তাই বৰ অস্থিৰ হৈ উঠিল। তাই কি কৰে এতিয়া ? ভেনেকৈ থিয় হৈ থাকে নে, কোঠালীটোত ঘূৰা-পকা কৰে নে, ওলাই দৌৰ যাবে ?

হিমাজিয়ে পালেঙৰ মূৰত মূৰ ধৈ নিৰ্বিকাৰ দৃষ্টিৰে বেবলৈ চাই আছিল, যেন ক'তো একো হোৱাই নাই ; কেৱল বাধা ওলাই যাবলৈ বৈ আছে ; তাই গ'লেই যেন সি চোলাটো থুলি পাকত মূৰ ধৈ শুব পাৰে।

গোটেই দেহৰ শক্তি মুখলৈ আনি বাধাই ক'লে, “পানী নো চুকব টেবুলখনতে আছে। আপোনাৰ আক কিবা লাগিব জানো ?”

আক কিবা ? “নাই, নালাগে ; জ্বাৰ মই মাৰিম, লাইটটোও জ্বুৱাই লম থাক ; আপোনাৰ ছুটী।”

ছুটী। বাধা লগে লগে ওলাই গ'ল। বৰ চোকা মাটিৰ পিৰিৱতৰ ঘৰ্টা পৰিলে, অতি দাখা ল'ৰাৱো ইমান উশাহ পাৱনে নাপায় সন্দেহ, বাধাই সিমান পালে।

ইটোৰ পিছত সিটোকৈ চাৰিটামান ছিগাৰেট শেষ কৰি হিমাজিয়ে টোপনিয়াবলৈ উপক্ৰম কৰোঁতে ঘৰটো একেবাৰে নিস্তব্ধ। এইটো ঘৰতে তুখন বা তিনিখন বেৰৰ সিকালে ‘পাছত’ বুলি কৈ ছোৱালী এজনী শুই আছে; টোপনি গৈছে বা নাই! আজি হিমাজিৰ প্ৰথম ধাৰণা হ’ল, পাছত বোলা শব্দটো অনাহকত যুগ যুগ ব্যাপ্ত হৈ থাকিব পাৰে।

টোপনি নগ’ল বাধাৰ! মুখত অকণো বান্ধ নোহোৱা এনেকুৱা ল’ৰা তাই দেখা নাই। মুখলৈ যি আহে তাকে কয়। ডেৰ বছৰৰ আগতে অহা হ’লে ভাল আছিল, কথাষাৰ সি সঁচাকৈয়ে ভাবিছে জানো? বাধাৰ মনটো আকৌ জিকাৰ খাই উঠিল। নাই, হ’বই নোৱাৰে। দেউতাকক তীৰ্থভ্ৰমণৰ কথা সোধা, মাকক সৰু কালত গান-বাজনা শিকোৱা কথা সোধা, ছমহীয়া কণজুনৰ হাত চাই তাই তেওঁৰ বছৰ বয়সত নাৰীপ্ৰগতি সমিতিৰ অফিছ ছেক্ৰেটেৰি হ’ব বুলি কোৱা, আৰু আজি ৰাতিৰ এই কথাষাৰ, সকলো বোধহয় একেটা হাঁহি-ধেমালিৰ সূৰতে বন্ধা। কিন্তু হিমাজিয়ে দ্বিতীয় মহাযুদ্ধত যোগ দিয়াৰ কথা কওঁতে, তাৰ জীৱনৰ আকাজক্ষাৰ কথা কৈছিল; তাক তেতিয়া বৰ গম্ভীৰ দেখা গৈছিল; কথাবোৰ আন্তৰিকতাৰে কোৱা যেন লাগিছিল। এনেকুৱাওতো হ’ব পাৰে যে আজি ৰাতি হিমাজিয়ে কেলে তাৰ অপূৰ্ণ আশা-আকাজক্ষাৰ কথাই কৈ গ’ল। যুদ্ধত যোগ দিবলৈ নোপোৱা আৰু ডেৰ বছৰৰ আগতে নহা কিজানি একধৰণৰ দুখ!

কণজুনৰ ফালে মুখ কৰি পৰি থকা বাধাই ইফালে বাগৰ সলালে। তাই মনৰ ভিতৰত কাহানিও নকৰা এটা উদ্ভাপ অল্পভৱ কৰিলে। যেন ইমান দিনে নিৰ্জন আশ্ৰমৰ ঘাঁহনিৰ ওপৰেদি খোজ কাঢ়ি আহি আহি হঠাতে তাই এখন খৰশ্ৰোতা নৈৰ আগত ওলাই চিন্তিত হ’ল, বিস্মিত হ’ল; নাইবা তাইৰ পিয়াহ লাগি গ’ল। নাইবা, সমান বাস্তাইদি আহি অকস্মাতে উজুটি খোৱাৰ মূহ যন্ত্ৰণাত তাই অস্থিতি অল্পভৱ কৰিবলৈ ধৰিলে।

হিমালয়ে যদি ধেমালি কৰিছিল, তেনেহ'লে সি নিশ্চয় অজ্ঞান
কৰিছিল। এনেকুৱা ধেমালি জানো কৰিব পাৰ !

সন্ধ্যাৰ বিয়া হৈ গ'ল। যোগানৰ্হই ছুই হাতেৰে পাৰে মানে
পইচা খবচ কৰিলে। জীৱনৰ এই শেষ দায়িত্বটোৰ কাৰণে যাতে
অকণমানো অমুতাপ কাহানিও নহয়, তাৰ কাৰণে সকলো ব্যৱস্থা
কৰিলে। স্নেহপ্ৰভাই সোণেৰেই সন্ধ্যাৰ গা ঢাকি দিলে আৰু চমু
পানীৰেই ডাইক গা ধুৱাব খুজিলে। ওচৰ-চুবুৰীয়া, আনকি বাধ্যৰো
স্বীকাৰ কৰিলে, সন্ধ্যাৰ লগত দিয়া সম্পত্তিৰে ডাইব গিহু
ভিনিপুৰে বিয়া পাতিব পাৰিব ! ইমান বিৰাট আয়োজনৰ বিয়া
এখন আকৌ খাবলৈ এই চহৰৰ মানুহে কিছুদিন বাট চাব লাগিব।

যিমান গা ঢালি বিয়াখনত খাটিব লাগিছিল, বাধ্যই সিমান
নোৱাৰিলে। বৰ সাৱধানে বখা সৰুও কণজুনৰ পানী লক্ষ্য জব
হ'ল। বিয়াৰ হুলস্থূলত মতলীয়া হৈ থকা বোৱাবী-জীৱবীৰেবৰ
কাকো আমনি কৰিবলৈ ডাই ভাল নাপালে, নিজেই কণজুনৰ
লগত লাগি থাকিল।

সন্ধ্যাক লৈ হিমালি মটবত উঠাৰ সময়ত বাধ্যই হঠাতে এবাৰ
ভাবিবলৈ চেষ্টা কৰিলে, ডেৰ বছৰৰ আগতে এই দৃশ্যটো কেনেকুৱা
হ'ব পাৰিলেহেঁতেন !

তাৰ পাছত বাধ্য অনন্যৰ ওচৰলৈ গুচি আহিল। মনৰ ওপৰত
সকলক বুৰবুৰি তুলি হিমালি লাহে লাহে ডুৰি গ'ল। কোনোবা
চুক এটাত সি এটা জঞ্জালৰ নিচিনাকৈ লাগি বস, বাকচৰ চুকৰ
পুৰণি চিঠিৰ নিচিনাকৈ ; পেলাই দিব খুজিলে থৈ দিবৰ মন যায়।

মাত্ৰে মাজে বাধ্যৰ মনটো লোকাৰি দি যায় প্ৰতিভাই।
প্ৰতিভাৰ অৱস্থাটো অলপ সুকীয়া। ডাই কলেজীয়া দিনৰ সন্ধ্যাৰ
নলে-গলে লগা বান্ধনী, বাধ্যৰো। সন্ধ্যা আৰু বাধ্যই দ্বিবাৰ কথা
মুখামুখিকৈ পাতিব নোৱাৰে, প্ৰতিভাই বেলেগে-বেলেগে ছুইজনীয়ে
লগত-সেইবোৰ কথা পাতে। আজিকালি সন্ধ্যাৰ লগত প্ৰতিভাৰ

সাপ্তাহিক চিঠি-পত্ৰ আৰু বাধাৰ লগত সন্ধ্যা দেখাদেখি হোৱাৰ
সম্বন্ধ। সন্ধ্যাই ইমান দীঘলীয়া চিঠি লিখে যে শাহ-মহুৰ, দেওব-
মনদেবে ভৰা সংসাৰত উজাহ লবলৈ সময় নোপোৱা প্ৰতিভাই ভাবে,
ভোৰ কাম-বন নাই নে কি? তয়ে আহ দে। চিঠিখন পঢ়ি উঠি
তাই সময় পালেই বাধাৰ ওচৰলৈ দৌব যাবে; সন্ধ্যাই কি লিখিছে
কল লগাই বাধাক কয়। সন্ধ্যাই হেনো লিখে, হিম্মত্ৰিৰ অন্তৰৰ
একেবাৰে উল্লিঙ তাই আটোম-টোকাখিকৈ অকণমান ঘৰ এটা সাজি
কৈছে। ঠাই ঘৰ সকলোৰে খবচ হিম্মত্ৰিয়ে নিজে বহন কৰিছে;
ঘৰটোৰ ভিতৰত সন্ধ্যা কেৱল চকু বুজি, পৰম শান্তিত পৰি
থাকে।

প্ৰতিভা, বাধা দুয়োজনীয়ে ইঁহাছে। বাধাৰ ইঁহিটো কিন্তু
সোনকালে মাৰ যায়। সন্ধ্যা সংসাৰৰ আঙ-তাঙ নোপোৱা আজলী
হোৱালী; তাই মাহুহ চিনি পাৰ্জীতে ভুল কৰাটো আভাৱিক। তাই
যিখিনিক হিম্মত্ৰিৰ অন্তৰৰ একেবাৰে তলি বুলি ভাবিছে, সেইখিনি
আচলতে জানো তলি হয়? নহয়, তাৰ তললৈও আক ঠাই আছে,
বাধাই জানে। সেই একেবাৰে তলিৰ ঠাইবোৰহে বিপদজনক;
তাৰ অলপ লবচৰ হ'লে ওপৰৰ ঘৰ-দুৱাৰবোৰৰ ক্ষতি হয়; সন্ধ্যাই
আকৌ ঘৰটো সাজিছে তাৰ ওপৰতে!

বহুত দিনৰ মূৰত সন্ধ্যাই প্ৰতিভালৈ লিখিলে, হিম্মত্ৰিৰ অন্তৰৰ
মোপন ঘৰটোত শুই তাই তাৰ অন্তৰৰ আক মোপন, আক গভীৰৰ
বল শুনিবলৈ পাইছে নিজৰ ভিতৰত।

গৈ জানো? কথাবোৰ গৈ বুলি ভাবিবলৈ বাধাৰ বেয়া
লাগিল। সন্ধ্যাই চুচৰি-চুচৰি একেবাৰে তলিলৈকে বাবগৈনে কি?
হিম্মত্ৰিনো ইমান অসিতব্যৱী হ'বনে? এটা কথা ভাবি বাধাই
অকণমান মধুৰ মধুৰ অকুতৰ কবিলে, হিম্মত্ৰিৰ অন্তৰৰ তলিৰ সেইকণ
ঠাই এনেয়ে পৰি থাকক, তালৈ কোনো যাব নালাগে। তাই নিজেও
হয়তো নাযায়, তখালি থাকক। বহুত মাটি-বানী, ঘৰ-দুৱাৰৰ

মাজিকে অইন এখন চহবত কেতিয়াবা মাটি এটুকুৰা কিনি থৈ দিয়ে .
ঘৰ-দুৱাৰ নাসাজে ; ভাবে,—কিমি থলৌ, থাকক ।

মাজতে কিছুদিন চিঠি-পত্ৰ নাই, তাৰ পাহত এদিন সন্ধ্যাৰ
চিঠিখন হাতত লৈ প্ৰতিভা বাধাৰ ওচৰলৈ দৌবিল । সন্ধ্যাৰ
ল'ৰা এটা হ'ল । দহদিন হৈছে, সুি পোহৰ চিনি পোহা হ'লেই ;
লাইটটোৰ কালে থৰ লাগি চাই থাকে । সন্ধ্যাই ধৰিব পৰা নাই ;
ওচৰৰ বুঢ়ী দুজনীমানে কৈছে, ল'ৰাটো দেখিবলৈ একেবাবে হিমাজিৰ
নিচিনা । হাস্পতালৰ পাল্লাত জুৰিছিল, ন পাউও ওজন । তাৰ
কাৰণে ভাল নাম এটাৰ কথা তহঁতেও ভাবিবিচোন ।

খবৰটো দি সন্ধ্যাই বাধালৈকো লিখিছে । বাধাই কপকুনৰ
মুখলৈ এবাৰ ভালকৈ চালে ; একেবাবে স্নেহপ্ৰভাৱ নিচিনা তাইৰ
মুখ, কোনো সন্দেহ নাই । নিজৰ মাকৰ চেহেৰাটো কপকুনৰ
মুখত আক উজ্জল হৈ জীয়াই থাকিব ; এইটো কথাত বাধাই
ইমান দিনে এটা গৰ্ব অনুভৱ কৰিছিল । কিন্তু আজি তাই ভাবিলে
এইটো স্বাৰ্থপৰ চিন্তা । এটা বন্ধু যাক উপহাৰ দিব, ভেৰ্তৰ সন্ততিলৈ
সন্ধ্যা বাখিলেহে উপহাৰৰ মৰ্যাদা বাঢ়ে হ'বলা । বাধাৰ এটা
অনিচ্ছাকৃত ভুল কৰি পেলোৱা যেন লাগিল । সন্ধ্যাই নিজৰ দেহৰ
ভিতৰৰপৰা হিমাজিক তাৰ চেহেৰাৰ শিশু এটা উপহাৰ দিয়াটোৱে
চুটা প্ৰাণ আৰু নিবিড়ভাৱে এক হৈ যোৱাটো বুজায়নে কি বাক ?
কথাবোৰ চিন্তা কৰি বাধাৰ বিৰক্তি লাগিল ।

দিনে দিনে তাইৰ বিবক্তিটো বেছি হৈ গ'ল প্ৰতিভাৰ ওপৰত ।
তাইৰ কি দৰকাৰ সন্ধ্যাৰ চিঠি এখন পালেই দৌৰি আহি বাধাক
গুনাবৰ ! বাধাক গুনাবৰ দৰকাৰ হ'লে সন্ধ্যাই নিজে লিখিব
নহয় । অৱশ্যে মুখ ফুটাই তাই প্ৰতিভাক একো ক'ব নোৱাৰিলে ।
প্ৰতিভাই কৈ যায়, তাই গুনিব লাগে গুনি যায় ; আৰু প্ৰতিভা
যোৱাৰ লগে লগে কথাবোৰ পাহৰিবলৈ চেষ্টা কৰে । সন্ধ্যাৰ
অসংখ্য চিঠিবপৰা তাইৰ এটা ধাৰণা লাহে লাহে মনত বিয়পিল,

হিমাজিয়ে অনন্তবৰ তলিব ঠাইকপো দি দিলে। বেণী মানুহ ; ধোৱাখুলীয়া মানুহ ; সম্পত্তি ৰাখি খাব নজনা মানুহ।

সেই হিমাজি তিনিবছৰৰ যুৱত আজি আহিব অনন্ত আৰু ৰাধাৰ আলহী হ'বলৈ। এখন কিতাপৰ প্ৰদৰ্শনী হৈছে ; লেখক আৰু প্ৰকাশক হিচাপে হিমাজি কৰ্মকভাসকলবদ্বাৰা সসন্মানে নিমন্ত্ৰিত হৈছে। দুৰাতি থাকিব। চিঠিখন পঢ়ি খবৰটো শুনোৱাৰ লগে লগে ৰাধা অনন্তৰ সন্মুখৰপৰা আঁতৰি গ'ল। ভবিষ্যপৰা যুৱলৈকে তাইৰ গাটো বিম্বিম্ কৰি উঠিল। অনন্তৰ চকুৰপৰা এইকণ উল্লেখনা লুকুৱাব পৰা শক্তি তাইৰ নাছিল। বহুত পৰ তাই আঁতৰে আঁতৰে ঘূৰি ফুৰিলে। এটা অস্থিৰতাৰ লগে লগে যিটো প্ৰশ্নই তাইক আমনি কৰি আছিল, সেই প্ৰশ্নটো তাই অনন্তক শ্বৰিলে ৰাতি ; লগত সন্ধ্যা আহিব নে নাহে ?

“ক'তা একোতো লিখা নাই ; সন্ধ্যা অহা হ'লেতো নিশ্চয় উল্লেখ কৰিলেহেঁতেন ; নহয় জানো ?”

আন্ধাৰতে ৰাধাৰ চকু দুটা হঠাতে এবাৰ উজ্জ্বল হৈ উঠিল। সন্ধ্যা নাহে। তেনেহ'লে ডেববছৰীয়া নুপুৰো নাহে। সন্ধ্যাৰ শেষৰ চিঠিমতে সি বৰ নোদোকা আৰু দুঃস্থ হৈছে ; হাত দুখন জপাই মানুহক নমস্কাৰ দিব জনা হৈছে। চিঠিখনত হিমাজিয়ে একো উল্লেখ নকৰিলে ; হয়তো এতিয়াও সিহঁতৰ বাক-বিভণ্ডা শেষ হোৱা নাই। সন্ধ্যাই চাগৈ আহিবলৈ নেবা-নেপেৰাকৈ লাগি আছে, হিমাজি আহিব খুজিছে অকলে। দ্বিতীয় মহাযুদ্ধলৈ যোৱা হ'লেও হিমাজি অকলেই গ'লহেঁতেন।

অনন্তৰ মাকে। আছেগৈ ভায়েক দিগন্তৰ লগত ; গতিকে ঘৰত আহলী ৰাধাৰ কোনো অস্থিৰতাই নাই। অনন্তই নিজে কোঠালীটো চকু ফুৰাই ৰাধাক ক'লে, “তুমি বিছনা-পাতিবোৰ ঠিক কৰা ; সময় হ'লেই ; মই ষ্টেচনলৈ ৰাওঁ।”

হিমাজিয়ে গাড়ী নানে ; ৰেলত আহিব। অনন্তই গাড়ী

লৈ টেচনত খাপ দিবলৈ গ'ল; আৰু বাধাই আনহীলৈ পৰা
বিহনাখনত পৰি উম্ময় হৈ বস। জীৱনৰ প্ৰথম আৰু একমাত্ৰ
উজুটিৰ যত্নগাটোৱে হঠাতে উক দি তাইক যেন অৱশ্য কৰি
পেলালে।

কিন্তু আজি হিমাজি আহিলে তাইৰ লাভ কি? তাই কবিব
কি; বিচাৰিব কি? নাই নাই, তাই একো নিবিচাবে। কেৱল
ৰাতি পোৱাৰ সময়ত তাক চাহ একাপ দি গুচি আহিব। যদি
হিমাজিয়ে সেইদিনাখন ৰাতি তাইৰ লগত যোৱা কৰা নাছিল,
তেনেহ'লে সি তৎক্ষণাৎ চাহকাপ চিনি পাব। ভেতিয়া হঠাতে যদি
সি কিবা কৈ পেলায়, তাই কেৱল ছুই কাপ পূৰ্ণ কৰি শুনিব আৰু
গুচি আহিব, অনন্তৰ ওচৰলৈ। অনন্ত ভেতিয়া সদায় থকাৰ দৰে
অন্ধিহৰ কাগজ-পত্ৰ এসোপা লৈ নিজৰ কোঠালীত বহি থাকিব।
আৰু কণজুন, চাবিৰছৰীয়া ছোৱালী; তাই নিয়ানপৰে শুব।

সেই কেইটামান মুহূৰ্ত্ত; তাৰ কাৰণেই কোঠালীটো সজাওঁতে
বাধা অস্থিৰ হৈ পৰিছিল। তাই হয়তো এবাৰ কথাও মুখ
ফুটাই ক'ব নোৱাৰিব, কিন্তু কোঠালীটোৱে তাইৰ হৈ যেন এবাৰ
কথা সোধে।

বিহনাৰপৰা মূৰ তুলি কোঠালীটো চকু ফুৰাই চাই বাধা যেন
সমুদ্ৰ হ'ল। তাইৰ কটোখন ইয়াত এবাৰ কাৰণে অনন্তই কিবা
ভাবিব নে কি? কেতিয়াও নাতাবে। অনন্ত ইমান সৰু কথা লৈ
চিন্তা কৰা মানুহেই নহয়।

কিন্তু,—তথাপি যদি হিমাজিয়ে একো নকয়! সি যদি
কোঠালীটোৰ ভাৰা বৃত্তি নাপায়! তিনি বছৰৰ আগৰ সেইকণ
শক্তি সি যদি নিশ্চয় কৰি পেলাইছে। তেনেহ'লে তাই যেন
মনে যেনেকৈ আহিছিল তেনেকৈয়ে কোঠালীটোৰপৰা ওলাই যাব
নে কি? হ'বই নোৱাৰে। তাই নিজে তাক বুজা অকণমান
সহায় কৰি দিব। সি যদি একো নোসোধে তায়েই শুনিব। কি

স্বধিব ? হাঁহি হাঁহি স্বধিব, “কি ? ভেববহুবব আগতে আয়াব
ঘবলৈ নগৈ যে একো ভুল কথা নাছিল, এতিয়া বুজিছেতো ?”

তাৰ পাছত উত্তৰটো বুকুত লৈ তাই দৌব মাৰি গৈ অনন্তৰ
বুকুত উবুৰি থাই পৰিবৰ্ত্তৈ । অনন্তক তাই ইমান শব্দ কৰিলে,
ইমান শব্দ কৰিলে যে সি আচৰিত হৈ স্বধিব, “আজি হ’ল কি
ভোমাৰ ।”

হঠাতে পদূলি মুখত গাড়ী বোৱাৰ শব্দত বাধা ধৰমৰকৈ বিছনাৰ-
পৰা উঠি আগকালে ওলাই আহিল । পিছফালৰ বাৰাণ্ডাত প্লাষ্টিকৰ
ঘৰী, বাণ্টি, কেবাহীৰ বিৰাট বান্ধনিশালখন পেলাই থৈ বাধাতকৈ
আগবাঢ়িল কণজুন । গাড়ীৰপৰা প্ৰথমে নামিল অনন্ত ; তাৰ
পাছত নামিল নূপূৰক কোলাত লৈ সন্ধ্যা ।

বাধা পদূলিমুখলৈ আক অলপ দূৰ আগবাঢ়ি যাওঁতে তাইৰ
কপালৰ কিনাবৰ বগ ছুড়ালে ছুৰাবমান দপ্ দপ্ কৰি উঠিল । তাই
সন্ধ্যাৰ কোলাৰপৰা নূপূৰক নিজৰ কোলালৈ লবলৈ হাত মেৰোঁতেই
সি হাত মেলি গুচি আহিল । নূপূৰৰ গাশখনত ওঁঠ দুখন লগাই
হাঁহি হাঁহি বাধাই স্বধিলে, “তই অহাৰ কথা চিঠিত লিখা নাছিল
কিয় ?”

কণজুনৰ হাতত ধৰি সন্ধ্যাই ক’লে, “কালি বাঙিলৈকে মই
অহাৰ কথা নাই বুইছ । নূপূৰৰ গাটো সিমানে ভাল নহয় । তাক
লৈ ইমান দূৰ অহাৰ ইচ্ছা মোৰ নাছিল । কাৰণ আহিলে কেইদিন-
মানি থকাটো আহিব লাগে । বেলেত খালী অহা-বোৱাখন কৰিলে
তাৰ অনুখ-বিনুখ হয় বুলি বৰ ভয় লাগে । সেই কাৰণে মই
কৈছিলোঁ, দুদিনৰ কাৰণে আপুনিয়োই গৈ আহক ; মই পাছত যাম ।
নাই ; সেইজনে লাগি আছে, লাগি আছে, বেলেত উঠাৰ আগলৈকে
কাজিয়া বুইছ ? শেষত চাচোন, মই কপোবৰোৰ সলাবলৈ
সময় নাপালোঁ ।”

মিছা কথা । বাধাৰ মনটোৱে গৰ্জি উঠিল । একেলগে

ডাঙৰ হোৱা হোৱালী সন্ধ্যা ; তাই ইমান মিহাকৰীয়া হ'ল কেনেকৈ ? বাধাই জানো অনন্তক চুমাহৰ কাৰণে মকচলৈ যাবলৈ এৰি দিয়া নাই ? নে এৰি থাকিব কেৱল অনন্তইহে পাৰে !

নূপুৰটো সঁচাকৈয়ে বৰ গধুৰ। বহুত দিন কোলাত লোৱাৰ অভ্যাস নথকা বাধাই তাক পিছ ৱাৰাণ্ডাৰ প্লাষ্টিকৰ বান্ধনিশালৰ মাজত এৰি দিলে।

হুটা দিনৰ এটা দিন গুচি গ'ল। সেইদিনটোৰ বেছিভাগ সময় হিমাজি প্ৰদৰ্শনী মণ্ডপত থাকিল। বাধা আৰু সন্ধ্যাই অজস্ৰ বেবেবিবাং কথা পাতিলে। লক্ষ্য কৰি খেল থাকোঁতে থাকোঁতে কোনোবা এপাকন্ত নূপুৰে আঁচুৰি কপজুনৰ গালত দাগ বহুটাই দিলে। বাতি বাধাই অনন্তক দাগটো দেখুটাই ক'লে, “বৰ অশুৰ এই ল'ৰাটো।” অনন্তই ক'লে, “ল'ৰা-ছোৱালীয়ে খেল ; অকণমান দাগ, ভাল হৈ যাব।”

“ভালতো হ'বই, নোহোৱাকৈ থাকিবনে !” বাধাই ক'লে।

আজিৰ দিনটোৱেই শেষ দিন। প্ৰদৰ্শনীও শেষ। হিমাজিয়ে এটাইজাককে তাৰ কীৰ্তি দেখুৱাবলৈ লৈ যোৱাৰ কথা ভাবিছিল, কিন্তু ঘটনাটো বেলেগ হ'ল। সন্ধ্যাই বেছিকৈ ভবাটোৱেই কাল হ'ল ; নূপুৰৰ গাটো অলপ গৰম হ'ল। প্ৰদৰ্শনীলৈ যোৱাৰ নামকে তাই ছুতনিলে। অনন্তৰ অকিডত ডিঙিলৈকে কশম। বাধা যদি যায়—

“হয়তো, তুমি নাযাবা কিয় ? যোৱা, চৌধুৰীতো থাকিবই, এপাক চাই আহা। মই বাক আজি অকিহলৈ গাড়ীখন নিনিঙ।” অনন্তই ক'লে।

বাধাৰ বুকুখনে তোলাপাৰ কৰি উঠিল। এতিয়া ক'লে যাব ? এইবাৰ হিমাজিক তাই অনন্ততঃ এৰাৰ কথা কোৱাৰ পাৰিব। বেছি নহয়, সি কেৱল এইকণ বুজাই দিয়ক যে সন্ধ্যাই কাম-বন

নাথাকিলে মনৰ ইচ্ছাবে সাজি সাজি প্ৰতিভালৈ দীঘলীয়া চিঠি লিখে। আকাৰে ইংগিতে সি কওক যে হিমালয়ৰ মনৰ তলিখন দখল কৰিবলৈ যিমান সোনকালে আহিব লাগিছিল, সন্ধ্যা ভাৰ ডেববছৰৰ পাছত আহিছিল। সেইদিনা বাতি সি ধেমালি কৰা নাছিল বুলি কৈ সি বাধাৰ জীৱনৰ প্ৰথম উজুটিৰ যত্নগাটো মধুৰ কৰি দিয়ক।

“তেনেহ’লে সন্ধ্যা, ভিনিদেৱৰ অফিছৰপৰা আহি পাওঁতে যদি কানাই বজাবলৈ যায়, তেনেহ’লে তয়ে চাহ-তাহ দিবি। এতিয়াও মই ঠিককৈ ক’ব পৰা নাই; পাৰোঁ যদি এপাক যাম।” আয়োজন সম্পূৰ্ণ কৰাত বাধাই একমুহূৰ্তও পলম কৰিব খোজা নাছিল; কিন্তু তাই উৎসাহৰ আতিশয্যও দেখুৱাব মুখুজিলে।

“বাক”, সন্ধ্যাই ক’লে, “পিচে ভিনিদেউক চাহ কৰি দিবলৈ মোৰ ভয়েই লাগে। আমাৰ ঘৰত প্ৰথম দিনা চাহ দিওঁতে কি কৈছিল মনত আছে ভিনিদেউ?” কথাৰাৰ সুধি তাই অনন্তৰ ফালে চাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

অনন্তৰ সিমানবোৰ কথা মনত নাথাকে। বাধাক চাবলৈ যাওঁতে সি বৰ কাৰা চাহ একাপত সোহা মাৰি কৈছিল, “বাগানৰ চাহপাত বিনা পইচাই পোৱা নহয়, সেই কাৰণে চাহখিনি একেবাৰে কৰোঁ বুলি কৰিছা।” হ’লগীয়া খুলশালীয়েকৰ লগত সি ধেমালি কৰিছিল; সন্ধ্যাই কিন্তু সেইদিনা সাজ পাইছিল।

বাধাৰ ভৰিৰ তলৰপৰা কিন্তু পৃথিৱীখন বোৰহুৱা আঁতৰি গ’ল। ক’তা; অনন্তই কি কৈছিল সন্ধ্যাইতো আজিলৈকে তাইক কোৱা নাই। “ভিনিদেৱেবনো কি কৈছিল” বুলি সহজ কথাৰাৰ সুধিবলৈ তাইৰ সাহে মুকুলালে।

আবেলি তাই প্ৰদৰ্শনীলৈ নগ’ল। সন্ধ্যাই বা অনন্তক কেনেকুহা চাহ দিয়ে তাৰ কি ঠিক!

বন্দাবন

উপেনে চহৰৰ এমুখৰপৰা আৰম্ভ কৰি এতিটো চুবুৰিৰে মাজুহ-বোৰৰ নাম একালৰপৰা ভাৰি আনিছে। অকিছত একেলগে কাম কৰা মাজুহবোৰৰ কথাও পাবৈ মানে মনত পেলোলে। কৰবাত কেনেবাকৈ পাহৰাত কোনোবা বাদ পৰিলে বিয়াৰ পাছত কথা শুনিব লাগিব। কোনোবাই হয়তো বাটত লগ পাছে ক'ব, “মনে মনে বিয়া পাতিলে নহয় ? বাক ...”

নাইবা দুখৰপৰা,—বিয়ালৈ মাতিবলৈ নহ'ল—এনেকুৱা মাজুহ এজনক দেখি মিছা কথা ক'বলৈ মাজু হ'ব লাগিব ; উপযাচি শুবিব লাগিব, “বিয়ালৈ নাছিল দেখোন।” মাজুহজনে হয়তো অভিমানত ক'ব, “মাতিলে বৰলৈকো যাবা, নমাতিলে ভোজলৈকো নাযাবা।”

ভেতিয়া উপেনে ক'ব, “কিয়, চিঠি পোৱা নাই জানেনা ? এই ল'ৰাবিলাক বৰ ইবেম্পলিবল খুইছে ? অকল আপোনাকেই নহয়, বহুতকে সিহঁতে দিলোঁ দিলোঁ বুজি চিঠি দিয়া নাই। অথচ মই নিজ হাতে সকলোৰে নাম-ঠিকনা লিখি দিছোঁ।”

ইমানবোৰ জঞ্জালৰ সস্তাৱনালৈ ঘোৱাটকৈ, এতিয়া সম্বন্ধ থাকোঁতেই স্থিৰ মগজেৰে কথা মনত পেলোৱা ভাল ; অন্ততঃ ইমান দুখ সস্তাৱ। সম্বন্ধৰ মেজখনত এজাপ ছপা কৰা নিমন্ত্ৰণী চিঠি, এজাপ লেকাকা ; কিছুমানত ঠিকনা লিখা হৈছে, অলপ দুখ বন্ধ-বাঁহৰ

কাৰণে ; কিছুমানত বুক-প'ষ্ট বুলি লিখি ডাক ঠিকটো লগোৱা হৈছে । কলমডাল চিঠিবিলাকৰ ওপৰতে ধৈ উপেনে ভাবিছে—কাক কাক নিমন্ত্ৰণ কৰিবলৈ বাকী থাকিল । এনে সময়তে ভিতৰফালৰ দুৱাৰৰ পৰ্দাখন আঁতৰাই দুৱাৰডলিত নিজৰা থিয় হ'লহি ; তাই মাতিলে, “মামা !”

উপেনে মাৰোৱাৰী চুবুৰিটোৰ কথা ভাবিছিল । “বাবুজী বাবুজী” বুলি মুখৰ চিনাকি তাৰ বহুতৰ লগতে আছে ; আনকি দোকানত সোমালেই ইলাচী-দালচেনীৰ বাটিটো আগবঢ়াই দিয়া চিনাকিও বহুতৰ লগত আছে ; কিন্তু মস্তিষ্ক হ'ল,—নামবিলাক সম্পূৰ্ণ কৈ নাজানে । এজনক যদি মূৰাবীলাল বুলি জানে, উপাধিটো নাজানে ; এজনক আশ্বৰণ বলি জানে, কিন্তু তেওঁ কি লাল সেইটো নাজানে ।

নিজৰাই আকৌ মাতিলে, এইবাৰ অলপ ডাঙৰকৈ—“মামা !”

উপেনে শুনিলে, সুধিলে, “কি হ'ল অ' নিজৰা ?”

“ই—স, এবাৰ মাতিলে ভুলুনেই !” কথাষাৰ কৈ নিজৰা মেজখনৰ কাষলৈ আগবাঢ়ি আহিল । উপেনে ক'লে, “মই কিবা এটা ভাবি আছিলোঁ অ' । কি হ'ল, কিয় মাতিছিলি ?”

মেজৰ ঠিকনা লিখা চিঠিকেইখনমান এনেয়ে লুটিয়াই বগৰাই চাই নিজৰাই সুধিলে, “সেই হেৰিক চিঠি দিছে ?”

“কোন হেৰিক ?”

“সেই যে এদিন আবেলি আমাৰ ঘৰলৈ আহিছিল ।” নিজৰাই মনত পেলাই দিবলৈ চেষ্টা কৰিলে ।

উপেনে ক'লে, “আমাৰ ঘৰলৈ আবেলি আবেলি কিমান মানুহ আহে ; জানো তই কাৰ কথা কৈছ !”

“নহয়, সেই যে লগত সকলোৱালী এজনী আহিছিল ; চাহ খাওঁতে যে বগা কাপটোৰ নালডাল ভাঙিলে ; আপোনাৰ সমান ওখ যে,—ক'লা চচ্‌মা পিন্ধা মানুহটো যে—”

উপেনে অলপ সময় মনত পেলাবলৈ চেষ্টা কৰিলে ; তাৰ পাছত

ডাঙবৈক ক'লে, “অ’—চল্ল খাৰুখোৱা : হয় যে নহয়, ভাল বনত পেলালি দে ; মই একেবাৰে পাহৰি গৈছিলো।”

উপেনে লগে লগে চকীত পোন হৈ বহি কলমডাল তুলি ললে ; লেফাফা এটা চপাই লৈ সি ঠিকনা লিখিবলৈ লালিল।

“ইস্, চব পাহৰি যায় !” বুলি নিজবাই মেজৰ কিনাবটোত তাইৰ খুঁতৰিটো লগাই লৈ জাপি খোৱা চিঠিবোৰৰপৰা লেফাফা এটা তুলি ললে, এনেয়ে লিৰিকি বিদাৰি চালে, তাৰ পাছত আকৌ থৈ দিলে। পিছৰাৰত শুদা চিঠি এখন লৈ ডাঁজবোৰ খুলিলে, আৰু অংকনাত্ত বিদৰ্ভ পড়িতে উজু ধাৰাপাতৰ পাত লুটিউঠাৰ নিচিনা অভ্যন্ত উদাসীন দৃষ্টিৰে চিঠিখনৰ ছপা আখৰবোৰৰ ওপৰত চকু বুজালে। তাৰ পাছত সুধিলে, “ইয়াত আপোনাৰ নাম আছে নহয় যাম্বা ?”

উপেনে লেফাফা এটাৰ ওপৰত চল্ল বাজাখোৱাৰ নামটো লিখি তলত ইংৰাজীৰ লোকেল খকোটো লিখিছিল, তলমূৰকৈয়ে সুধিলে, “ক’ত অ’ ?”

নিজবাই চিঠিখন লাঙি দেখুৱালে, “ইয়াত।”

উপেনে মূৰ তুলি ক’লে, “ওঁ।”

পিছ মুহূৰ্ততে নিজবাই মেজৰ কিনাবত কিলাকুটিৰ ডেজা দি, অলপ ওখ হ’বৰ চেষ্টা কৰি সুধিলে, “আৰু কাৰ নাম আছে যাম্বা ?” —আগ্ৰহত তাইৰ চকু ছটা ভিৰবিবাই উঠিল।

উপেনে বুজিলে “তোৰ নামো আছে” বুলি ক’লে নিজবাই ভাল পায় ; সেই আশাতেই কথাৰাৰ সুধিছে ; কিন্তু সেইবাৰ কথা কোৱাৰ লগে লগে কি কাণ্ড হ’ব সেইটোও উপেনে বুজে। লগে লগে তাই ঘোঁৰ দাবি ওলাই যাব, চিক্ৰবি চিক্ৰবি কথাৰাৰ আইডাকক ক’ব, বন্ধাৰন বুঢ়াক ক’ব, বিয়া বুলি কেইদিনমানৰ আগবেলবা ! য দুই-এক আত্মীয়-বুঢ়ৰ ঘৰত গোট ৰাইছেহি, তেওঁলোকৰ এটাইকে ক’ব, তাৰ পাছত পদূলিলৈ ওলাই গৈ লগবীয়া এৰবা মোটাই লৈ ফুৰাব, “বুইছা নামাই বিয়াৰ চিঠিত মোৰ নামটোও লিখি দিছে।” এইবিনিষ্টলৈকে ঘটনাটো বেন-ডেন। তাইৰ হৃদি সস্থ কৰিব নোৱাৰি

কোনোবা হিংসাকুবীয়া ছোৱালীয়ে যদি ঘটনাটোৰ আঁতিপুৰি লৈ
 তাইক কয়হি, “আমাৰ ডাঙৰ বাইদেৱে কৈছে চিঠিখনত যোলে
 তোমাৰ নাম নাই,” তেনেহ’লে কিছু সময়ৰ কাৰণে নিজৰ
 মোমায়েক ডাঙৰ নে, হিংসাকুবীয়া ছোৱালীজনীৰ বাইদেৱেক ডাঙৰ,
 তাকে লৈ এখন ডাঙৰ ভৰ্ক হ’ব। শেষ পৰ্য্যন্ত যদি প্ৰমাণিত হয় যে
 মোমায়েকে নিজৰাক কাকি দিছিল, তেনেহ’লে আইতাক, বৃন্দাবন
 বুঢ়াই ভৰিত ধৰিও তাইক ভাত খুৱাব নোৱাৰিব। কোনোবাই মৰম
 কৰিবলৈ হাত মেলিলে এচাৰ মাৰি হাত আঁতৰাই দিব; নাকান্দে,
 কিন্তু তাইৰ মুখখন দেখিলে এনেকুৱা লাগিব, বৰষুণ নাহে, কিন্তু
 গৈটেই আকাশ এনেকৈ ওলোলাই আনিছে যেন কোন ‘মুহূৰ্ত্তত কি
 হয়, ঠিক নাই,—যেন এই ঘৰ-দুৱাৰ উটুৱাই নিয়ে নিয়ে—।

বহুত লেঠা। এই ছোৱালীজনীক লৈ উপেনবৰ যিমান লেঠা,
 মাহেকৰ মূৰত চৰকাৰী মালখানাৰ টকা-পইচাৰ হিচাপ পাই-পাইকৈ
 মিলোৱাতো সিমান লেঠা নাই। এই ছোৱালীজনীৰ লগত অকণমান
 অসাৱধান হোৱাত যিমান লেঠা, হাজাৰ হাজাৰ চৰকাৰী টকা চন্দুকত
 ভৰাই থৈ, চাবিটো জেপত লৈ পিকনিক খাবলৈ গৈ কিছুমান
 অসাৱধান ঘণ্টা কটাই অহাতো সিমান লেঠা নাই।

গতিকেই উপেনে প্ৰথমতে মূৰটো ইফালে-সিফালে লৰালে, তাৰ
 পাছত ক’লে, “নাই অ’, আৰু কাৰো নাম নাই।” সি ভাবিছিল,
 কথাৰ শুনিয়োই নিজৰা হতাশ হৈ যাব; চকু ছুটা ঘোপা কৰি তালৈ
 চাব; কিন্তু একো নহ’ল। ইমান সহজে তাইক বুজাব পৰা হ’লে
 কথাই নাছিল। তাই নিৰ্বিকাবভাৱে চিঠিখন আকৌ জাপিলে, য’ৰ
 পৰা লৈছিল তাতে থলে আৰু ডাক টিকট লগোৱা চিঠি এখন তুলি
 লৈ কেৱল স্মৃথিলে, “আইতাৰ নামটো কিয় নিদিলে?”

উপেনব হাঁহি উঠি গ’ল। নিজৰাৰ কথাৰাৰ উত্তৰ নিদি সি
 লবালবিকৈ ক’লে, “খ খ, খানদান নকৰিব, মই চিজিল লগাই জাপি
 থৈছো, খ।”

“ক’তনো থানবান কবিছো, মই চাইছোহে।” নিজবাই ক’লে।

“মই লিখা হ’লে তেতিয়া বাক চাৰি, এতিয়া তই ভিতৰলৈ যা
গৈ যা।”

“ইস্ নালাগে, মই আপোনাৰ ওচৰতে থাকিম।”

“অ—, মই তোৰ লগত কথা পাতি থাকিলেই হ’বনে কি ?
কিমানবোৰ চিঠি লিখিবলৈ আছে দেখা নাই ?” উপেনে মেজখনৰ
ওপৰৰ চিঠিবোৰ দেখুৱালে।

নিজবাই ক’লে, “কালৈ চিঠি লিখিব লাগে মইহে মনত পেলাই
দিছিলোঁ তেও।”

“মনত পৰিলে বাক আকৌ আহিব, এতিয়া আইতাই কি কৰিছে
চা গৈ যা ;—আক আইতাৰ ওচৰতে বহি ভাবি থাকিবি আক মনত
পৰিলে মোক কৈ যাবিহি, যা।”

“ইস্ বাম,”—নিজবা আচলতে মহা সমস্তাত পৰিছিল ; তাই
আচল কথাটো বিৰক্তিতে প্ৰকাশ কৰিলে, “আইতাই মোক আপোনাৰ
ওচৰত থাকিবলৈ পঠিয়াই দিছে।”

কথা সেইটো। উপেনে অহুমান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে কি
সুখত মাকে তাইক তাৰ ওচৰলৈ পঠিয়াই দিছে। সি তাইক ওচৰলৈ
মাতিলে, “চাওঁ শুনচোন।” নিজবা লৰালৰিকৈ তাৰ ওচৰ চাপি গ’ল ;
বৰ ডাঙৰ অথচ অতি গোপনীয় পৰামৰ্শ এটা লোৱাৰ ভংগীৰে বেঙা
মেলি তাই কাণখন উপেনৰ মুখৰ ওচৰ চপাই দিলে। উপেনে ক’লে,
“তই আইতাৰ ওচৰলৈ যাবি বুইছ ?”

“ওঁ”, নিজবাই কিবা এটা বহুস্তব সন্ধান পালে, মূৰ ছুপিয়ালে,
আক পিছৰ কথাখিনি শুনিবলৈ কাণখন আক অলপ ওচৰ চপাই
দিলে। বৃন্দাবন বুঢ়া গুই থাকিলে নাকত সূতা এডালৰে সুবসুৰাই
দিয়া, আইতাকৰ চাদৰৰ আগত বহা এডাল বান্ধি ইটো মূৰ চকী
এখনৰ লগত সাঙুৰি দিয়া,—এনে ধৰণৰ কথাৰ গোপন পৰামৰ্শ
উপেনৰ লগত নিজবাৰ প্ৰায়েই হয়।

উপেনে মনে মনে ক'লে, “গৈ কবি, মামাই মোক আপোনাৰ ওচৰতে থাকিবলৈ কৈছে আৰু একো গুণগোল নকৰোঁ বুলি ক'বলৈ কৈছে।” পিছ মুহূৰ্ততে সি তাইক “যা যা, দৌৰ মাৰ” বুলি পিঠিখনত হাত এটা দি ঠেলি দিলে।

অলপ দূৰবপৰা নিজৰাই ওঁঠ ছুখন জোঙা কৰি, কপালখন খুপ খুৱাই দীঘলীয়াকৈ ‘উ—হ’ বুলি শব্দ এটা কৰি মোমায়েকলৈ চালে, তাৰ পাছত পৰ্দাখন আঁতৰাই সোমাই গ'ল। যাওঁতে ওৰে বাটটোৱে তাই ভোৰ্ভোৰাই গ'ল, “আইতাই ক'ব মামাৰ ওচৰলৈ যা—মামাই ক'ব আইতাৰ ওচৰলৈ যা,—ইমান যে দিক্‌দাৰ।”

নিজৰাই ভোৰ্ভোৰালে গোটেই ঘৰে শুনিলে। কথা ক'লে কেইবা দৰলৈকে শুনিলে। আইতাক সুবৰ্ণলতাই সুধিলে, “কি দিগদাৰ হ'ল অ' নিজৰা?”

এনেকুৱা সময়ত প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ততালিকে দি দিয়াটো খং মাৰ যোৱাৰ চিন। নিজৰাই মাজে মাজে সেইটো ভাল নাপায়। তাই আইতাকৰ ওচৰতে ততক মাৰি বৈ থাকিল।

সুবৰ্ণলতাই নিজৰ পুৰণিকলীয়া বাকচটো মেলি লৈ ইটো-সিটো বস্ত্ৰৰ মাজৰপৰা শৰাইটাকনী কেইখনমান উলিয়াইছিল। এই বাকচটো বহুত দিন খোলাই হোৱা নাই; বহুত দিনৰ আগতে থোৱা বস্ত্ৰবোৰ তেনেকৈ লগ-ভগ হৈয়েই পৰি আছে, কফাৰৰ গোলটোৱেও বস্ত্ৰবোৰ খামোচ মাৰি ধৰি আছে। সুবৰ্ণলতাই বহুত দিন বাকচটো খুলি বস্ত্ৰ-বাহানিবোৰ ভালকৈ চিৰ্জিল লগাই জাপি থোৱাৰ কথা ভাবিছে, কিন্তু এলাহেই লাগে নে কিয়েই সেই ভবাতে আছে, থোৱা হোৱা নাই। পুতেকৰ বিয়াৰ কাৰণে সৰু-দুৰ-বস্ত্ৰবোৰৰ কথা ভাবোঁতে আজি হঠাতে শৰাইটাকনী কেইখনৰ কথা তেওঁৰ মনত পৰিল। আটা-ময়লা, টিনপাত, মটৰ গাড়ী, বেণুপাটী-চুলা, —এইবোৰ ডাঙৰ ডাঙৰ বস্ত্ৰৰ লগত সুবৰ্ণলতাৰ কোনে

এখন এখনকৈ কেইবা বগব কেইবাখনো শৰাইচাকনী উলিয়াব পাছত যেতিয়া কিনাবত ওলমি থকা সৰু সৰু মণিবোৰে ভিৰ-বিবাবলৈ ধৰিলে, তেতিয়া নিজৰাই ওচৰ চাপি কাপোৰকেইখন লিৰিকি বিদাৰি চাবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাছত হঠাতে মূৰ তুলি উচ্ছ্বসিত মাতেৰে ক'লে, “বুঢ়ীছে আইতা, মামাই বিয়ালৈ কাক মাতিব লাগে পাহৰি গৈছিল, মই মনত পেলাই দিলোঁ।”

“ভাল কবিলি আই—” সুবৰ্ণলতাই ক'লে, “ঘৰখনত তোৰহে মগজটো ভালে আছে ; বাকী এটাইখন বলিয়া হ'ল।”

কিনাবত মণি লগোৱা শৰাইচাকনী এখনেৰে মূৰটো ঢাকি নিজৰা বাৰগালৈ ওলাই গ'ল। ছবাবমান ইকালে-সিকালে অহা-যোৱা কৰি হঠাতে তাই ঠিক কৰিলে—এনেকৈ থাকিলে নহ'ব, কাম কৰিব লাগে।

বিয়াখন ওচৰ চাপি আহিছে মানে কাম-বন বাঢ়ি গৈছে। সেই হিচাপে ঘৰত মানুহহো পোট খাইছে। উপেনৰ বিধবা খুড়ীয়েক কুৰিদিন মানৰ আগতে আহিল ; পেহীয়েকৰ জীয়েক সুবমাই ককায়েকৰ বিয়াৰ চেলুটোকে লৈ শহুৰেকৰ ঘৰবপৰা প্ৰথম মাক-বাপেকৰ ঘৰলৈ আহিছে, আৰু আহি এটাইখিনি সময় উপেনহঁতৰ ঘৰতে কটাইছে ; বভা-চালি, মানুহক খুউৱাৰ দায়িত্ব মোমায়েক মহীধৰে কেতিয়াবাই নিজৰ অভিজ্ঞ কান্ধত তুলি লৈছে। ফলস্বৰূপে অকৰণীয়া উপেনে অলপ সকাহ পাইছে ; বুঢ়ী সুবৰ্ণলতাই গোটেই পাগঘৰটো সুবমাক গতাই দি অকণমান উশাহ লৈছে। অন্ততঃ যি কেইদিন তাই আছে।

উশাহ পোৱা নাই নিজৰাই। যোনে যিমান কামেই নকৰক, তাই হাত নিদিলে একো চিজিলেই নালাগে। সুবমাই ভাত ঠিকেই বান্ধিব, ডবকাৰী-ভাজি সকলো খাবলৈ ভালেই হ'ব, কিন্তু আইতাকে যে বেঙেনা-ভাজি নাখায়, মোমায়েকক যে কিনাবত কুলকটা কাঁহীখনত ভাত দিব লাগে, সেইখিনি কথা নিজৰাই থিকাই নিদিলে

নহয়। ওচৰৰ মানুহ কেইঘৰত ডামোল-পাণেৰে মাতি আহোঁ বুলি সুবৰ্ণলতা নিজে ওলাব, ডামোল-পাণৰ খবাহীটো বৃন্দাবনে লগে লগে লৈ যাব, কিন্তু বটাটো ? আকনো কোনে নিব,—মাত নিজবাক।

“মই লগত নগ’লে আইতা যে কলৈকো যাবই নোৱাৰে”—বুলি নিজবাই যেতিয়া ভিতৰবপৰা চিঞৰটো মাৰে, তাৰ আগতেই অৱশ্যে তাইৰ ফুকটো সলোৱা হৈ গৈছে, কেৱল ফণিখন লৈ সুবৰাৰ ওচৰলৈ যাবলৈ বাকী।

মুঠৰ ওপৰত নিজবাই চকু নিদিলে এইখন ঘৰ ঘৰ হৈ থাকে নে নাথাকে সন্দেহই। সুবৰপৰা খবাইটাকনীখন আঁতৰাই তাই ওচৰৰ চকীখনতে ধলে আৰু বাৰাণ্ডাবপৰা নামি গ’ল।

বৃন্দাবন বুঢ়াই পিছফালে, বিখিনিভ দৰাক গা ধুৱাবলৈ বেই সজা হ’ব সেই ঠাই-ডাখৰ ঠিক কৰিছিল। বেছি ভাগ কাম দিন-হাজিৰা দি লগোৱা মানুহে কৰি থৈ গৈছে, অ’ত-ত’ত ওখ-চাপৰ হৈ থকা মাটিবোৰ কোবখনেৰে চুককি সমান কৰিবলগীয়া হৈ আছে, বৃন্দাবনে তাকে কৰিছিল। নিজৰা সেইখিনিভ খিয় হ’লগৈ। অকণমান সময় বৃন্দাবনে কোব চলোৱা চাই থাকি তাই ক’লে, “হেৰ ককাই, মোৰ তুলসী পুজিটো নাকাটিবা হ’লে, কৈ দিছো।”

পিছফালে অকলে অকলে কাম কৰি কৰি বৃন্দাবনৰ অলপ আমান লাগিছিল। মাজতে কেৱল সুবৰাই এবাৰ পাচলিৰ বাকলি পেলাবলৈ আহি সূৰিছিল, “চাহ অকণমান খাবা নে কি ককাই ?” তাৰ বাহিৰে বহুত সময় সি কাৰো মাত এবাৰ শুনা নাই। এতিয়া নিজৰাৰ মাত শুনি সি এনেকৈ মূৰ তুলি চালে যেন তাইৰ কাৰণেই সি মনে মনে বাট চাই আছিল। মূৰৰ খজুটি মাৰিবলৈ নিজৰাতকৈ উপযুক্ত মানুহ বৃন্দাবনৰ কাৰণে আৰু কোনো নাই।

অকণমান সময় ততক মাৰি চাই থাকি সি ক’লে, “কিয় নাকাটিম ? কোবৰ আগত যি পৰে একালবপৰা চৰ বৈয়াই নিব। ইস্, দৰ একেবাৰে মহাবাপী পৰাকী আহিছে হুকুম দিবলৈ। এত-

তিয়াই চৰ কাটি পেলায়।” শেৰৰ কথাৰাৰ সি এমেকুৱা সুৰত ক’লে যেন গোটেই পৃথিৱীখন সমান কথাৰ উদ্দেশ্যেৰে আজি সি কোৰ হাতত লৈছে, নিজৰা কিল, তেতিয়া কোটি দেৱতায়ো তাক ধৰি ধাৰি নোৱাৰে; সমুখৰ মাটিত সি ইমান ধৰণৰকৈ কোৰ চলাবলৈ ধৰিলে যেন অনতি পলমে তুলসী পুলিটোৰ ওচৰত উপস্থিত হোৱাটো-ৱেই তাৰ সঙ্কল্পত একমাত্ৰ কামনা।

“ইস, যোৱাহে পুলি ডেও।” নিজৰা টিকিচকৈ উঠিল।

“ই—স, এওঁৰাহে পুলি।”—বুন্দাবনৰ নাক কোঁচ খাই, তলৰ ওঠখন লুটি খাই, সোতোৰা-সোতোৰ মুখখন—পকুৱে আক্ৰমণ কৰা, অৰুচ একাষোৰতকৈ বেছি খাব নোৱৰা পকা কঠালৰ নিচিনা হৈ পৰিল; সেই বিকৃত মুখেৰেই সি ক’লে, “এওঁ মাটিৰ তলৰপৰা তুলসী পুলিটো লৈ আহিছে।”

কোনো কম নহয়। আঁঠুলৈকে পৰা ক্ৰক পিন্ধা নিজৰা যি, আঁঠুৰ মূৰলৈকে চুবীয়া পিন্ধা বুন্দাবনো সেই। কিন্তু এইবাৰ নিজৰা অজপ যতিলত পৰিল। তুলসী গছজোপা যে মাটিৰ তলৰপৰা ওলাইছে, সেইটো তাই নিজেই দেখিছে; আৰু তাই যে মাটিৰ তললৈ গৈ গছজোপা লৈ অহা নাই সেইটোও তাই ভালকৈ জানে; গতিকে কি ক’ব তাৰি, বুন্দাবন বুঢ়াৰ মুখলৈ চাই তাই থতমত খালে, লাহে লাহে তাইৰ আত্মসন্ধানত আঘাত লাগিল, তাৰ পাহত খং উঠি গ’ল। ক’লে, “কেনে পাত কৰে এইডালে! বৰ একেৰাৰে কাম কৰি দেখুৱাইছে।”

“দেখুৱামতো”, বুন্দাবনে সুখতে ধৰিলে, “কাম কৰিছো যেতিয়া দেখুৱায়েই। তোমাৰ নিচিনা বে কি?”

“ইস, মই কাম কৰা নাই?”

“কিটো কাম কৰিছাছে, কিটো কাম কৰিছা?” বুঢ়াই পাবিলে চোঁচা মাৰি খেদি আহেই।

নিজৰাই বুন্দাবনক জব কৰিবৰ বনেৰে ডিঙিটো আগবঢ়াই,

মুখখন জোকাবি ক'লে, “কাজি যে—তোমাদোকে—সেই তাত—
আগকালে—গাঁত খানিছিল, ডেতিয়া মই কাম কৰা নাই ?”

কৰিছিল। মহীধৰ আৰু কুন্দাবনে আগকালে বতখনৰ থুটা
পোতাৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল; থুটাৰোৰ একে খাৰীতে পেলাবলৈ বুলি
বহী এডাল টানি লৈ চিন দি যোৱাৰ দৰকাৰ হৈছিল; নিজৰা
ওচৰতে আছিল আৰু তাইক মহীধৰে অকণমান সময় বহীতালৰ
মূৰটো ধৰি থাকিবলৈ দিছিল। গতিকেই নিজৰাই কাম কৰিছিল।
কিন্তু এতিয়া তাই কথাৰ কৈ শেষ কৰাৰ লগে লগে “বৰ কামটো
কৰিছিল।” —এনেকুৱা ভাঙিলাৰ সুবত কুন্দাবনে দীঘলীয়াকৈ “উ”—
বুলি চিঞৰি উঠিল।

নিজৰা তৎক্ষণাত্ সুবি মৌ-মৌৱাই ওচি আহিল। কুন্দাবন
সদায় বদমাচ; কিন্তু আজি সি ইমান বদমাচ হৈছে যে নিজৰা তাৰ
ওচৰত থকাই উচিত নহয়। বাটে বাটে তাই কৈ আহিল, “বৰাচোন
মামী আহিলে কৈ দিম নহয়।”

তাই যোৱাৰ কালে অকণমান সময় তাই থাকি কুন্দাবন বুঢ়াই
মুখখন মেলি হো-হোকে অকলে অকলে হাঁহিলে; অদূত কৃষ্ণি
হাঁহি; তুলি অকল তাৰ হাঁহিতেই নহয়, কপালৰপৰা বৈ অহা ঘামৰ
টোপালবিলাকতো বেন মিহলি হৈ ওলাই আহিল। এনেকুৱা
এখন কাজিয়া কৰাৰ পাছত তাৰ এনেকুৱা এটা বল পোৱা বেন
লাগে যে নোখোৱা-নোবোৱাকৈও সি গোটেই দিনটো কোৰ মাৰি
থাকিব পাৰিব।

নিজৰাই গা-ধোৱা ঘৰত সোমাই লবালবিকৈ ভৰিত পানী অলপ
ঢালিলে। পিছফালৰপৰা আহি তিতৰ সোমোৱাৰ আনতে তহি
খুই সোমাব লাগে। তিতা ভৰিয়েই তাই থপ-থপকৈ নৌৰ-বাৰি
পাগঘৰলৈ গ'ল। চকৰ ওপৰত পাচলিয়ে ঢেংঢেং কৰি আহে,
সুৰমাই তাই অহা পৰ পোৱা নাছিল, উভতি চাৰে দাঁত জ্বলি,—
“মই পাচলি কুটি দিম পেহীকেই ?”

“—ই, এতিয়া আহিছা! মোৰ পাচলি কুটা হ’ল নহয়।”
সুৰমাই হাঁহি হাঁহি ক’লে।

“ভাজি নকৰে?” একেদৰে আশা এৰি নিদি নিজবাই সুধিলে।

“ভাজি-ভবকাৰী-ডাইল এটাইবোৰ হ’ল। তুমি বাক গধূলিকৈ
কুটি দিবা, মই মাতি আনিম বাক তোমাক।”

“আজি ভাত-ভবকাৰী খুব সোনকালে হ’ল নহয়?” বুলি
সেমেকা মাতেৰে সুধি নিজবা আঁতৰি আহিল।

আজি তাই ক’তো হাত দিবলগীয়া হোৱা নাই যদিও ঘৰখনৰ
কাম-বন ঠিকেই চলিছে;—অৱশ্যে বৃন্দাবনৰ কথা বাদ দি। কেৱল
চোতালত মাটিৰ গিলাচবোৰ এনেকৈ পৰি থকাটো ঠিক হোৱা নাই।
বহুত গিলাচ। ইমানবোৰ গিলাচ কয় বুলি সোধাৰ উত্তৰত মামাই
কৈছিল—বিয়ালৈ বহুত মাৰুহ আহিব, সেই কৰণে গিলাচো বহুত।
বিস্ময়ৰপৰা নমাই পিছফালৰ চোতাললৈ আনোতে কেইটামান
ভাগিলেই। বাকীখিনি এদ’ম হৈ পৰি আছে। মামাই কৈছে, একে-
দৰে ধুই-পখালি গিলাচবোৰ জাপি থব লাগিব। নিজবাই ভাবিলে,
ধোৱাৰ আগতে, এনেকৈ দ’ম হৈ পৰি থকাটোকৈ চোতালত শাবী শাবী
হৈ থকানো কি বেয়া। ইটোৰ গাত সিটো লগাই তাই গিলাচবোৰ
শাবী শাবী কৰাত লাগিল। মাজতেই সুৰমাই এবাৰ তাইক মনা
কৰিলে। তাই ক’লে, “বৰচোন, কিমান ধুনীয়া হৈছে।”

সুৰবলতাই বহুদিন জাপত সোমাই থকা শবাইচাকনী কেইখন
ব’লত দিবলৈ বুলি আহি দেখে, চোতালত গিলাচে মো-বাঁহ সাজিছে।
ডেওঁ সুৰমাক লাহেকৈ সুধিলে, “তাইক আকৌ সেইটো কামত
লগালে কোনে?”

“তাই নিজেই লাগিছেগৈ; মই মনা কৰিলোঁ, ছুণেনে, কি কৰিম?”

দুবপবাই সুৰবলতাই মাতিলে, “চাওঁ নিজবা, এইফালে
আহচোন।” নিজবাই যবেই ছুতুলিলে। “তুনিহ?” বুঢ়ীয়ে আকৌ
মাতিলে।

“অকমান পাছত বাম বব।”

“বব নালাগে আহ, বেগেই আহ।”

“ইন্ বাম, কাম এটা কবিলৈ নিদিহে ? খালি চিঞৰি থাকিব, চিঞৰি থাকিব।” বুলি মহা অশক্তিয়ে নিজৰা উঠি আহিল। অকমান আজিয়েই নহয়, তাই অকৰী কাম একোটা কহিলে আইতাকে যে মাতিবই, সেইটো থকা-বন্ধা কথা।

“চোলাত সেইবোৰ কি লগালি ?” সুবৰ্ণলতাই তাইৰ ককটোৰ পিছফাললৈ দেখুৱালে। চোলাত বহি বহি গিলাচ সজাওঁতে ধূলি এসোপা লাগিল, বাঁওহাতেৰে জোকাৰি, নিজৰাই ধূলিবোৰ উকুৱাই দিলে।

“কাপোৰ কিয় লেতেবা কৰ ?” সুবৰ্ণলতাই আক কিবা ক’ব খুজিছিল, নিজৰাই ক’লে, “কাম কৰিলে কাপোৰ লেতেবা নহয় নে কি।”

“ভই যে সেইবোৰ কাৰত লাগিছগৈ, দবা-কইনাক পা ধুৱালি ?” সুবৰ্ণলতাই সুধিলে।

সৰ্বনাশ। নিজৰাই জিভা উগিয়াই পেলালে। আচল কাম-টোকে তাই পাহৰি গৈছিল। “ইন্ বাম” বুলি যিটো বিবক্তি প্ৰকাশ কৰি তাই দবা-কইনাৰ ওচৰলৈ লব মাৰিলে, তাৰপৰা বুজা গ’ল কামৰ জুমুৰিত তাই একো চম্ভালিব পৰা নাই ; চাৰিওফালে সমানে চকু দিবলৈ যাওঁতে যদি কববাত কিবা কাম থাকি গৈছে, সেইটো তাইৰ দোৰ হ’বই নোৱাৰে। এজনী মাছহে কিমান কৰিব।

ডাঠ কাগজৰ বাকচ এটাত এটা-ছটা নহয়, প্ৰায় পোন্ধৰটামান দবা আৰু সোতৰ-পঁচৰজনীমান কইনাই, বাব যেনেকুৱা ইচ্ছা তেনেকৈ শুই আছে। কোনোবা দবাৰ ডৰি কোনোবা কইনাৰ নাকৰ ওপৰত উঠি আছে যদিও কাৰো আগতি নাই। কেৱল বিহালৰ কালি দিনঃ হৈ গৈছে, সিহঁতে বাকচটোৰ কিনাৰত গিটি দি থিয় হৈ আছে ; সিহঁতৰ একমাত্ৰ ভাষানিৰুদ্ভা নিজৰাই যেনেকৈ থাকিবলৈ কৈ গৈছে,

কাপোৰ এৰোনা লৈ উভতি আহিল। হুপবীয়া বহি বহি প্ৰথম কিছু-দিন সুবৰ্ণলতায়ৈ দবা-কইনা সাজি দিলে, পিছলৈ নিজবাই নিজে সাজিব পৰা হ'ল। কিন্তু তাই যব মক্ৰিলত পৰে কাপোৰ পিন্ধাবৰ সময়ত। তাইৰ পছনৰ হালধীয়া ছিকৰ কাপোৰ আছে মাত্ৰ এটুকুৰা। সেই টুকুৰা কোনজনী কইনাক চাদৰ কৰি দিব, এই বিষয়ে আইডাকৰ লগত তাইৰ বহুত কথা কটাকটি হৈছে। শেষত অৱশ্যে ঠিক হৈছে-গৈ, বিদিনা মিজনীৰ বিয়া, সেইদিনা সেইজনীয়ে সেইখন চাদৰ পিন্ধিব, বিয়া হৈ গ'লেই খুজি দিব লাগিব। তেনেকুৱা আৰু কেই-খনমান চাদৰৰ কথা তাই মোমায়েকক কৈ আছে, কিন্তু উপেনে হেনো দোকানত সদায় থৰৰ কৰি জানিব পাৰিছে তেনেকুৱা কাপোৰৰ পাছে-লটো মাৰোৱাবীৰ ওলাব আহি পোৱাহি নাই; হুই-এদিনতে পাৰহি পাৰে, ঠিক নাই।

কিন্তু এইটো কথা ঠিক যে দবা-কইনাৰ লগত নিজবাৰ মন বহিছে। সেইকাৰণে তাই যব বেছি কাৰ কৰা যেন দেখিলে সুবৰ্ণ-লতাই দবা-কইনাক গা ধুইৱাব কৰা কৰ।

কপালত এটোপাল পানী দি নিজবাই দবা-কইনাক গা ধুৱায়। তাৰ পাছত কাপোৰ পিন্ধাই দিয়ে। মাজতে হয়তো কেতিয়াবা হঠাতে পাগঘৰৰ ফালে আগবাঢ়ি নোৱা যেকুবীজনীক ডাৰি দি উঠে, “অ’ই চুকনী, কলৈ গৈছে? বৰি গৈছোঁ।” যেকুবী হয়তো আন-ফালে গুচি যায়, কিন্তু ইফালে হয়তো আঁউজাই ধোৱা দবাটো কাতি হৈ যায়। নিজবাই লবালবিকৈ কয়, “আটাই দেখি থা উঠিছে? ডোমটোল ধোৱা গাখীৰখিনি খাবলৈ যেকুবীজনী আহিছিল নহয়, মই তাইকহে কৈছোঁ, ডোমাক কোৱা নাই নহয়।”

পিছোৱা-উবোৱা হৈ ৰোৱাৰ পাছত যেতিয়া শুভলয় উপস্থিত, তেতিয়া আইডাকৰ পাল। সুবৰ্ণলতাই বিয়ানাম পাব লাগে।

সুবৰ্ণলতাই একালত বিয়ানাম পাইছিল; এতিয়া এটাইবোৰ বেজিমেলি হৈ গ'ল। বহুত পৰৰ মূৰতহে নতুন একাকি মনত পৰে।

কিন্তু যেতিয়া যি নাম গাব লাগে, সেই নাম মনত নপৰে। কইনা হোমৰ খলিত বহিবৰ সময়ত হয়তো পানী তুলিবলৈ ঘোৱাৰ নাম এফাঁকি গাই দিয়ে। ছশাবীমান নামকে ঘূৰাই ঘূৰাই গোৱাৰ পাছত প্ৰায়েই সুবৰ্ণলতাৰ মুখৰ মাত লাহে লাহে হুগুনা হৈ আহে, বহুত দূৰৰ কিবা এটাত চকুৰ দৃষ্টি বান্ধ খাই যায় চকুৰ টিপ মাৰিবলৈও তেওঁৰ যেন সংজ্ঞা নাথাকে, মুখৰ গুণগুণনি যেন বিয়ানামৰ জনক বজাৰ জয়বীজনীৰ লগতে পাতাললৈ সোমাই যায়।

নিজৰাই চিঞৰি উঠে, “কি হ’ল আইতা? গাওক আক’। মনে মনে আছে কিয়?”

কিয়? কি? সুবৰ্ণলতা মাজে মাজে নিমাত হৈ যায়, সেই-কথাটো তেওঁ এই ছোৱালীজনীক কেনেকৈ বুজাব? কেতিয়াবা বুকুখন কিবা এটাই এনেকৈ হেঁচা মাৰি ধৰা যেন লাগে যে তেওঁ নিজৰাক ওচৰত বহুৱাই লৈ যেন এটাইবোৰ কথা একালবপৰা কৈ পেলাব; নিজৰাই বুজক বুজক, কৈ শেষ হোৱাৰ পাছত তেওঁ তাইক সাবটি লৈ পাবেমানে কান্দিব, হেঁপাহ পলুৱাই এবাৰ কান্দিব পাৰিলে কিজানি বুকুৰ ওপৰৰ হেঁচাটো পাতল পাতল লাগিব।

এইখন ঘৰতে, এইখন চোতালতে, মনোৰমাৰ বিয়াত, এইখন চহৰৰ আটাইতকৈ পাকৈত বিয়ানাম গাব পৰা ছোৱালীহঁতে বিয়ানামৰ এনেকুৱা জাউৰি তুলিছিল যে শেষ বাতি বভাভলিৰ বুটীহঁতে কৈছিল, “আও, এই কেইজনীৰ মুখ বিঘোৱা নাইনে?” দৰাৰ লগত অহা নামতিহঁতে মুখ বন্ধ কৰি কেৱল মুক্ধ আৰু অভিভূত দৃষ্টিৰে ছোৱালীহঁতলৈ চাই আছিল। উপস্থিত সুবশিৱী একনে ছোৱালী কেইজনীৰ লগত বহুত পৰ কথা-বতৰা পাতি সক ন’টবুক এখনত কিবাকিবি লিখি লৈছিল। দৰা হোমৰ গুৰিত বহাৰ লগে লগে তেওঁৰ চুলি, কপালবপৰা আৰম্ভ কৰি মুখ ঢাকি বখা কমালখনলৈকে বৰ্ণাই সিহঁতে এনেকুৱা যোবানামৰ সৃষ্টি কৰিছিল যে মিলিটেৰিও কাম কৰা প্ৰসন্নও লাজত বামি গৈছিল।

সেয়েই শেষ ; তাৰ পাছত আৰু সুবৰ্ণলতাই বিয়ানাম শুনা নাই, শুনাৰ ইচ্ছাও কৰা নাই। তথাপি কেতিয়াবা হঠাতে, শেষ বাতি বহুত দূৰত মতা কেতেকীৰ মাতৰ দৰে তীব্ৰ, মৰ্মস্পৰ্শী আৰু কৰুণ অনুভূতি লৈ পাঁচবছৰৰ আগৰ সেই বিয়ানামৰ জাউৰি তেওঁৰ কাণত সোমায়।

যোবানামত ছোৱালীহঁতে গাইছিল, মনোৰমাৰ ওচৰত বহি থকা প্ৰসন্নক হেনো ধুনীয়া সেন্দূৰৰ টেমা এটাৰ ওচৰত মামৰে খোৱা টিনৰ ছুটকেচ এটাৰ নিচিনা লাগিছিল। সেইয়া নিভাস্ত বিয়াৰ আনন্দত বলিয়া ছোৱা ছোৱালীহঁতৰ যোবানামৰ বৰ্ণনা। পাছত সিহঁতৰে এজনীয়ে কৈছিল, প্ৰসন্নতকৈ আধা-ধুনীয়া মানুহ এটা পালেও তাই পিছদিনাই বিয়া কৰি পেলাব।

আৰু মনোৰমাৰ চেহেৰা ;—মনোৰমাক লৈ সুবৰ্ণলতাৰ কোনো দিনাই চিন্তা নাছিল। মানুহে কৈছিল,—ছোৱালী হৈ যদি জন্মিবই লাগে, তেনেহ'লে মনোৰমাৰ নিচিনা হৈ জন্মিব লাগে।

গতিকেই প্ৰসন্নৰ লগত মনোৰমাক বিয়া দি সুবৰ্ণলতা সুখী হৈছিল, যাতকৈ বেছি সুখী এজনী মাক ছোৱা সম্ভৱ নহয়। আৰু আটাইতকৈ বেছি সুখী হৈছিল মনোৰমা নিজে। য'ত প্ৰসন্নই চাকৰি কৰে তালৈ গৈ তাই মাকলৈ দীঘলীয়া চিঠি লিখিলে ; ককায়েক উপেনলৈ অৱশ্যে চুটি চুটিকৈ লিখিলে। চিঠিৰ ভাষা আৰু সুৰবপৰা সুবৰ্ণলতাই বুজিলে, ছোৱালী জন্ম দি তুলি লোৱা দায়িত্ব সোণৰ জখলাইদি তেওঁৰ কান্ধৰপৰা নামি গ'ল।

বিয়াৰ পাছত মনোৰমাই দেখিলে, প্ৰসন্নক জীৱনৰ পাত্ৰ হিচাপে পাবলৈ বহুত দিনৰেপৰা তাই আশা কৰি আছিল সঁচা, কিন্তু প্ৰসন্নৰ ভিতৰত ইমান আপোন, ইমান মায়াময়, ইমান স্বপ্নময় মানুহ এটাই যে তাইলৈ উন্মুক্ত হৃদয়েৰে, অসীম উৎকণ্ঠাৰে, উচ্ছল প্ৰেম-পাত্ৰেৰে আদৰি লবলৈ বাট চাই আছিল, তাক তাই ভাবিবই পৰা নাছিল। জীৱন-ধোৱনক পূৰ্বাৰ্থক উপভোগ কৰাৰ কথা তাই সঁচাকৈয়ে ভাবি-

ছিল, কিন্তু এটা সময়ৰ কাৰণে যে ইমান আনন্দ, ইমান আশ্ৰিত, ইমান বিহ্বলতা গোট খাই আহিল, এটা সময়ত যে সাত-সমুদ্ৰৰ গৰ্জনক ডল পেলাব পৰা মৰমৰ মুহূৰ্ত্ত গুণগুণনিৰ তালে তালে নাচিব পাৰিব, — এইবোৰ কথা তাই সপোনতো ভবা নাছিল। সেইবোৰ দিনত ঘনে ঘনে তাই মাকলৈ লিখিছিল, ‘উপেন ককাইদেউৰ বিয়া অহা বছৰতে কিন্তু পাতিবই লাগিব মা। আমি এমাহৰ আগতে যায়।’

উপেনৰ বিয়াৰ কাৰণে নহ’লেও মনোবম্বা ঘৰলৈ আহিল। তেতিয়া তাইৰ গাত ছমাহ; আৰু কিছুদিনৰ পাছত অহা হ’লেও হ’লহেঁতেন, কিন্তু প্ৰসন্নক চৰকাৰে সীমান্তলৈ পঠিয়াই দিলে; সীমান্তত বোলে কিছুমান মানুহে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ লৈ চৰকাৰক আঘনি কৰিছে; প্ৰসন্নৰ নিচিনা কৌশলী ডেকা মানুহৰ তাত বৰ প্ৰয়োজন হৈছে।

প্ৰসন্ন সীমান্তলৈ গুচি যোৱাৰ দিনা মনোবম্বাই বৰ কান্দিছিল। পিছৰ দিনবিলাক তাই খবৰ কাগজত সদায় তন্নতন্নকৈ সীমান্তৰ খবৰ বিচাৰিছিল।

নাবীৰই ডিলডিলকৈ সজাই লাহে লাহে মনোবম্বাক পূৰ্ণ কৰি তুলিছিল। পানীকলপৰা এবাৰি পানী লৈ পাগঘৰলৈ সোমাই যোৱা মনোবম্বালৈ চাই ওচৰ-চুবুৰীয়া অতিভাৱা তিবোতাই সুবৰ্ণলতাক ফুচফুচাই কৈছিল, “তাইক এতিয়া গধুৰ বস্ত্ৰ বেছিকৈ লঙা-পৰা কৰিবলৈ নিদিব।”—আৰু কথাৰাৰ সুবৰ্ণলতাৰ কাণত মৌ-বৰষা দি বৰিছিল।

তাৰ পাছত এই ছোৱালীজনীৰ জন্ম হৈছিল। সীমান্তৰপৰা প্ৰসন্নই লিখি পঠিয়াইছিল, “তাইৰ নাম নিজৰা ৰাখিবা।” লগতে বৰ্ণাইছিল—হাৰি-বন-কাইট ভাঙি ভাঙি চুৰ্গম পৰ্বতীয়া বাটেদি গৈ গৈ অকণমান নিজৰা এটাৰ পাবত থিয় হ’লে কেনেকুৱা লাগে, ডোমালোকে কি বুজিবা?

তাৰ পাছত কেনেকৈ কি হ’ল কোনেও একো বুজিব নোৱাৰিলে;

মনোবমাই খবৰ-কাগজত উল্ল-উল্লকৈ বিচাৰিবলগীয়া নহ'ল ; প্ৰথম পৃষ্ঠাতে অল-অলকৈ খবৰটো ছপা হ'ল, অলপ পাছতে চৰকাৰৰ মাহুৰে আহি উপেন-মনোবমা-সুবৰ্ণলতাক দেখা কৰিলে । বিজ্ঞোহীয়ে প্ৰসন্নক দুবদুৰিৰ আন কোনোবা সীমান্তলৈ পঠিয়াই দিলে । প্ৰসন্ন আক নাহে ।

তাৰ পাছত পাগলী হ'ব লাগিছিল মনোবমা, কিন্তু পাগলী হ'ল সুবৰ্ণলতা, পগলা হ'ল উপেন, বৃন্দাবন । তিনিমহীয়া নিজবাক কোলাত লৈ সুবৰ্ণলতাই মনোবমাৰ আত্মাক অভিলাপ দি চিঞৰি চিঞৰি শ্বাধিলে, “এয়েই তইতৰ জ্ঞাননে ? এয়েই তইতৰ মৰম-মাত্ৰা নে ? এই ফুলহেন কেঁচুৱাটোৰ, তোৰ পেটৰ পোৱালীটোৰ মুখলৈ তই চাব নোৱাৰিলি নে ? পেটৰ পোৱালীৰ মায়াই যদি তোক বান্ধি বাখিব নোৱাৰিলে তেনেহ'লে মাক হৈছিলি কিয় ? এই সংসাৰত কোনজনী মাকে এনেকৈ কোলাৰ কেঁচুৱা পেলাই থৈ.....” সুবৰ্ণলতাৰ আকাশ খহি পৰা কান্দোনৰ মাজত আক কথা শুনা নগ'ল ।

কোনো মাকে পৰা উচিত নহয়, কিন্তু মনোবমাই কেনেকৈ পাবিলে । ৰাতি পাবিলে । কিমান ৰাতি কোনেও ক'ব নোৱাৰে তাই কাগজ এটুকুৰাত লিখি থৈ গৈছিল,—উপেন আক সুবৰ্ণলতাৰ হাতত নিজবাক গতাই দি তাই সম্পূৰ্ণ নিশ্চিন্ত হৈ গৈছে । সম্পূৰ্ণ ভৰসা ৰাখি গৈছে । এই ছোৱালীজনীৰ জীৱনৰ কাষত তাই উপস্থিত হৈ থকাটোৱে অতি নিষ্ঠুৰভাৱে দেউতাকৰ অত্মপন্থিত্বটোহে পৰিষ্কাৰ কৰি ৰাখিব । সেইটো ছোৱালীজনীৰ কাৰণে এটা পুৰাব নোহুৱা ক্ষতি । তাইৰ জীৱনৰ তালৰ কাৰণে উপেন-সুবৰ্ণলতাই যি কৰিব, মনোবমা জীয়াই থাকিও তাতকৈ বেছি একো কৰিব নোৱাৰিব । গোটেই জীৱনৰ আশীৰ্বাদ তাইক তাই দি গৈছে । এই পৃথিৱীৰপৰা গৈ কৰবাত যদি তাই থাকেন, তাৰপৰাও যেন তাইক আশীৰ্বাদ দিবলৈ পায় ।

কাগজটুকুৰাৰ শেষৰ ফালে মনোৰমাই ককায়েক আৰু মাকৰ
ক্ষমা বিচাৰিছিল।

সুবৰ্ণলতাৰ প্ৰাণ-শক্তি তেতিয়াই যেন শেষ হৈ গৈছিল। কান্দি-
কাটি বাহি থাকিবলৈ তেওঁ অৱশ্যে সময় পোৱা নাছিল; তিনিমহীয়া
নিজৰাৰ কাৰণে তেওঁ মনোৰমা হ'বলগীয়া হৈছিল। তাৰ পাছত
নিজৰা ডাঙৰ হৈছে, তাইৰ কাৰণেই সুবৰ্ণলতাই আকৌ হাঁহিব-
লগীয়া হৈছে।

মনোৰমা যোৱাৰ পাছত কিছুদিনলৈ বৃন্দাবনৰ চকুৰ ফালে
চাব নোৱৰা হৈছিল। সিয়েই মাহুহৰ ফালে চাবলৈ ভয় কৰিছিল
নে মাহুহে তাৰ কাঁলে চাবলৈ ভয় কৰিছিল ঠিক নাই, কিন্তু কোনেও
কাৰো ফালে নাচাইছিল। মনোৰমাৰ পৰীক্ষাৰ সময়ত এই
বৃন্দাবনেই দুপৰীয়া স্কুলত তাইক টেমা এটাত খোৱা বস্তু দি
আহিছিলগৈ। এই বৃন্দাবনৰ লগতে প্ৰত্যেক দিনেই কাজিয়া,
কঢ়া-আজোৰা, সাবটী-সাবটি কৰি মনোৰমা ডাঙৰ হৈছিল।
মনোৰমাই তাৰ চকুৰ আগতে তিলতিলকৈ দেহাৰ ঐশ্বৰ্য্য
গোটাইছিল; ক্ৰক এৰি ব্লাউজ পিন্ধিছিল আৰু পিছফাল-খোলা
ব্লাউজৰ পিছফালৰ ছেক্টিপিন তিনিটা বহুদিন এই বৃন্দাবন বুঢ়ায়েই
মাৰি দিছিল।

কোনোবা এদিন এইখন ঘৰলৈ যে বৃন্দাবন বনকৰা মাহুহ হৈ
আহিছিল, সেই কথাটো মনোৰমায়েই তাক পাহৰাই দিছিল।
শেষত যেতিয়া বৃন্দাবনে নিজৰাক কঢ়া-আজোৰা কৰি আকৌ
মনোৰমাৰ লগত কাজিয়া লগোৱাৰ কথা পাতি আছিল, তেনে
দিনতে সি তাইৰ পিছে পিছে, হাতত কোৰ এখন লৈ শ্মশানলৈ
যাবলগীয়া হ'ল।

বহুত দিন সুবৰ্ণলতা-উপেন-বৃন্দাবনে কোনোমতে কটাই দিলে,
কিন্তু যেতিয়াই নিজৰাৰ মুখত মাত ফুটিল, তাই কথা বুজি পোৱা
হ'ল; তেতিয়া তিনিওটা প্ৰাণী ভীষণ সন্তুষ্ট হৈ উঠিল। ছোৱালীজনীৰ

পালেদি এটোপাল চকুপানী তৈ গ'লে সুবৰ্ণলতাৰ ডিঙিয়েদি এটোপাল বিষ পাৰ হৈ যোৱা যেন লগা হ'ল ; তাইৰ গাটো অলপ ওপত যেন লাগিলেই উপেন লবি লবি ডাঙৰ পদূলিত বয়গৈ ; আৰু বৃন্দাবন বুঢ়াই সাৰে থকা সময়খিনিত তাইৰ পিছ নেৰেই ।

উপেনে তাইক এজাপ বচঙীয়া ছবি থকা কিতাপ আনি দিলে আৰু সুবৰ্ণলতাই বহি বহি পুতলা সাজি দি দৰা-কইনাত তাইৰ অলপ মনটো বহুৱালে । নহ'লে তাই একালবপৰা এনেকৈ ঘৰৰ কাম কৰিবলৈ আবদ্ধ কৰে যে বৃন্দাবন আৰু সুবৰ্ণলতালৈ কেতিয়াবা কাম বাকী বৰই নোখোজে ।

আৰু দৰা-কইনাৰ বিয়া পাতি থাকোঁতেই এদিন আইতাকে নিজৰাক সুধিলে, “মোমায়েকৰ বিয়া নহয়, তই ক'ব পাৰ নে নোৱাৰ ?”

নিজৰাই সেইদিনা ভাবিলে, কেইবাদিনো যি কেইটা দৰাৰ বিয়া হোৱা নাই, সিহঁতৰ বিয়া কেইখন ল'ৰালবিকৈ পাতি দি মাজতে মোমায়েকৰ খন পাতি পেলাব । কিন্তু লাহে লাহে যেতিয়া দেখিলে যে মোমায়েকৰ বিয়াৰ আয়োজন বেলেগ ধৰণে আৰম্ভ হৈছে, তেতিয়া তাই অলপ থমক খালে । তাৰ পাছত যি মুহূৰ্ত্তত তাই শুনিলে যে মোমায়েকৰ বিয়াৰ পাছত সিহঁতৰ ঘৰলৈ মামীয়েক এজনী আহিব, তাৰ কেইঘণ্টামানৰ ভিতৰতে ওচৰ-চুবুৰীয়া সকলোৱে গম পাই গ'ল .য উপেনৰ বিয়া উলা-মূলা বিয়া নহয় ; এই বিয়াৰ ফলস্বৰূপে সিহঁতৰ ঘৰলৈ মানুহ এজনী আহিব ; সেই মানুহজনী উপেনৰ কি হয় ঠিক নাই, কিন্তু নিজৰাৰ যে মামীয়েক হ'ব এইটো ধুকপ ।

চাওঁতে চাওঁতে ঘৰখনত নিজৰাই মামীয়েক এজনী সৃষ্টি কৰি পেলালে । ওলাওঁতে মামী, সোনাওঁতে মামী. ভাত খাওঁতে মামী. খোওঁতে মামী—কেৱল মামী । উপেনে যদি বিয়াত উঠি কৰবালৈ যাবৰ সময়ত নিজৰাক লগত নিনিলে, তাই গুফোন্দ নাপাতে, কেৱল ঘোষণা কৰি ধন, “মামী আহিলে কৈ দিম নহয় ।” জোৰকৈ গাখীৰ খুউয়া, চকুত চাবোন সোমাওঁতে কন্দা সৰেও গা ধুৱাবলৈ নেবা

ইত্যাদি ধৰণৰ বহুত অপৰাধত, নিজৰাৰ মামীয়েকৰ আদালতত সুকৰ্ণলতাও অপৰাধী হৈ বিচাৰলৈ বাট চাই বল। বুদ্ধাধনবত্তো কথাই নাই। তাৰ অতপালি ইমানকৈ বাঢ়িছে যে নিজৰাই তাৰ সায়ধান লবলৈ এৰি দিলে। তাক তাই কৈ দিছে, “কিমান জোকোৱা জোকাই থাকা; মামী আছিলে চাম নহয়।” মূঠৰ ওপৰত অৱস্থাটো এনেকুৱা হৈ আছে যে মামীয়েক অহাৰ ছই-এদিনৰ ভিতৰতে নিয়মমতে বুদ্ধাধনৰ কাঁচী হৈ যোৱা দৰকাৰ; উপেন জীয়াই থাকিবলৈ পায়নে নাপায় সেইটো মামীয়েকৰ কৰুণা আৰু তাৰ কপাসৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছে; সুকৰ্ণলতা অৱশ্যে ঘৰতে থাকিব, কিন্তু কেই সাজ লগোনে থাকিব লাগে ঠিক নাই।

পাছলৈ উপেনৰ এনেকুৱা লগা হ’ল যে ওচৰৰ কোঠালীটোতে নিজৰাৰ মামীয়েক এজনী বহি আছে। এদিন আবেলিপৰত বিয়াখনৰ কথা ভাবি থাকোঁতে হঠাতে সি পুলকিত অল্পভৱ কৰি নিজৰাক একেবাৰে ওচৰলৈ মাতি আনি মনে মনে লুখিলে, “তোৰ মামীয়েকজনী কেনেকুৱা অ’?”

সৰ্বস্বত্ব সংৰক্ষিত কৰি বখা প্ৰকাশকৰ দৰে নিজৰাই “নকট যাক ; আৰু মামী আছিলে আপোনাক নেদেখুৱাওঁ”—বুলি কৈ উচাট মাৰি গুচি আহিল। চিঞৰ-বাখৰৰ ভয়ত উপেনো মনে মনে থাকিল।

বিয়াৰ আয়োজন প্ৰায় শেষ হৈ আহিল, বিয়াও পালেহি। কিছুমান সৰুসুৰা বস্ত্ৰৰ কাৰণে সুকৰ্ণলতাৰ মনত অৱশ্যে খুঁত থাকি গ’ল। তাৰ কাৰণে উপেনে গালিও খালে কিছু। অতিষ্ঠ হৈ যদি সি কিবা ক’ব খোজে নিজৰাই হয়তো সেই সময়তে কৈ দিয়ে, “হয়হে নহয়, মামী এটা কাম নকৰে, খালি অগিহলৈ যায় আৰু ঘৰলৈ আহে।” তাৰ পাছত আৰু ডৰ্কাডৰ্কাৰ কোনো আশা নাথাকে।

একালত চহৰৰে জীয়াৰী, ভিতৰুৱা ঠাইলৈ দিয়া হৈছিল, এনেকুৱা লগা-ভগা ভালেমান ভিৰোতা ঘৰত পোৱা পালেহি। তেওঁ-

লোকৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক লৈ নিজৰ কামৰ আদি-অন্ত নোহোৱা হ'ল। মাকহঁতে লুচি ভাজিছে, ল'ৰা-ছোৱালীহঁতে ওচৰতে ঘূৰা-পকা কৰি ফুৰিছে; এখন এখন লুচি হাতে হাতে দিয়াৰ পাছত সিহঁত চোভাললৈ লৰ মাৰিছে; লৰা-চপৰাত আধাখোৱা লুচি হাতৰপৰা পৰি গৈছে, তুলি লৈ খাব খোজোঁতে নিজবাই মনা কৰি ভিতৰৰপৰা ভাল লুচি আনি দিছে; কামৰ মাজতে সময় উলিয়াই এইবোৰ কথা সুবৰ্ণলতাক কৈ ডাই আশ্চৰ্য্য প্ৰকাশ কৰিছে। কেইজনীমান অকণ অকণ ছোৱালীয়ে নিজৰাৰ দৰা-কইনাৰ বাকচটো কেনেবাকৈ পাই উলিয়াই আনিছিল, তাই কোনোমতে বুজি কৰি সিহঁতৰ হাতৰপৰা বাকচটো লৈ মোমায়েকৰ বাকচৰ তলত লুকুৱাই থলেগৈ। এই বিলাক কামৰ উপৰিও খবত গোট খোৱা ডাঙৰ-সৰু সকলোকে তাইৰ যে মাৰীয়েক আহিব এই কথাটো বুজাবলৈও তাই বৰ কষ্ট কৰিব-লগীয়া হৈছিল। সকলোৱে অৱজ্ঞে এবাৰ দুবাৰ কণ্ঠতেই কথাটো বুজিছিল কাৰণে তাইৰ ভাল লাগিছিল।

কিন্তু এটা কথাত নিজৰাৰ বৰ খং উঠিছিল। এবাৰ তাই তাইৰ শোৱা কোঠালীলৈ গৈ দেখে সিহঁতৰ বিছনাখনত কোনোবাই বোকা-ভৰিৰে উঠি দাগেই দাগ কৰি থৈছে। মোমায়েকৰ ডাঙৰ পাক হুটাৰ ওচৰতে থকা তাইৰ অকণমান গাকটো কোনোবাই বেঁকাটক পেলাই গৈছে। এই বিছনাখন অকণমান লেতেৰা হৈ থাকিলেও মোমায়েকে বৃন্দাবনক বকে। এতিয়া বিছনাখনৰ এনেকুৱা অৱস্থা দেখি তাই তৎক্ষণাৎ সুবৰ্ণলতাৰ ওচৰলৈ গৈ ক'লে, “আইতা, আমাৰ বিছনাখন কোনোবাই বোকাভৰিৰে উঠি লেতেৰা কৰিলে।”

সুবৰ্ণলতাই লগে লগে কাপোৰখন সলাই দিয়ালে। কিন্তু বাতি ওচৰলৈ গৈ নিজবাই দেখে বিছনাখন আকৌ কোনোবাই সোতোৰ-মোতোৰ কৰি থৈছে। খঙত তাই কান্দি পেলাব খুজিছিল। আকৌ এবাৰ চাফৰখন সলাই দিয়াৰ পাছত নিজৰ অকণমান গাকটোত সুৰ থৈ নিজৰা শুলে। বিয়াৰ দিহা-পৰামৰ্শ দিবলৈ অহা বাহুৰ ঘৰা-ঘৰি

যোৱাৰ পাছত মাজ নিশা উপেন শুবলৈ আহিল ; নিজৰাৰ গাৰ কাপোৰখিনি ভালকৈ জাপি দি সি সাৱধানে শুই থাকিল, যাতে তাইৰ টোপনি নাভাগে।

নিজৰাৰ দাবী অনুসৰি বিয়াৰ দিনা তাই পিন্ধিবলৈ এযোৰ নতুন মেখেলা-চাদৰ আনি ধোৱা আছিল, বাতিপুৱাই তাই সেইযোৰ পিন্ধি ললে। কাপোৰযোৰ পিন্ধাওঁতে শুবমাৰ এপৰমান লাগিল, দহোটা-মান ছেক্‌টিপিন খৰচ হ'ল। কিন্তু হুপৰীয়াৰ অলপ পাছতে তাই আকৌ ফ্ৰক পিন্ধি ললে। বহুত দিগদাৰ। প্ৰথম কথা, যেয়ে দেখে সেয়ে তাইক কইনা বুলিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। দ্বিতীয়তে, উত্থলি-মুত্থলি বিয়াঘৰত তাইৰ যি পৰিমাণে কৰিবলগীয়া কাম ওলাল, সেই পৰিমাণে তাই লৰা-চপৰা কৰি ফুৰিব পৰা নাই ; ভৰিত জোটা-পুটি আগে। সন্ধিয়া সময়ত জীয়ৰী-বোৱাৰীহঁতে পানী তুলিবলৈ যাওঁতে, অকণমান মাটিৰ কলহ এটা কাষত লৈ মেখেলা-চাদৰ পিন্ধা নিজৰা সকলোৰে আগে আগে গ'ল। তাই কলহত নৈৰপৰা ভৰাই অনা পানীখিনিৰ বেছিখিনি নিজে মোমায়েকৰ গাত ঢালি দি, তলিত অকণমান সময় পালে তাইৰ দৰাকৈইটাক গা ধুৱাবলৈ বুলি থৈ দিলে।

সন্মীয়া ল'ৰা-ছোৱালীবিলাকে ঠিকমতে লুচি-ডাইল-মিঠাই খালেনে নাই তাকে লৈ নিজৰা গোটেই আবেলিটো ব্যস্ত হৈ থাকিল। ল'ৰা-ছোৱালীহঁতক মাতি মাতি শুধিলে, “আই, তইতে লুচি-মিঠাই খালি ?” “নাই ধোৱা” বুলি কোৱাৰ লগে লগে তাই কথাটো বৃন্দবানক কয় ; বৃন্দাবনে ব্যৱস্থা কৰে। অলপ পাছতে হয়তো আন এজনী ছোৱালীয়ে নিজৰাক কাণে কাণে কয়, “সিহঁতে এবাৰ খাইছিল বুইছা ? ইমান মিছা কথা কয় তাই !”

মাজে মাজে নিজৰা এনেয়ে মোমায়েকৰ ওচৰলৈ লৰ মাৰে ; তাৰ পাছত হয়তো শুবৰ্ণলতাৰ ওচৰত ধপ্‌কৈ বহি কয়, “ইস্‌ বাম ইমান ভাগৰ লাগিছে !” শুবৰ্ণলতাই তাইক সাবাটি ধৰি ওচৰত

অকণমান বছৰাই বাখিবলৈ বিচাৰে; নোৱাৰে; হঠাৎ তাই লৰ মাৰে।

বাতিপুৱাই উপেন আৰু সুবৰ্ণলতাই বৃন্দাবনক কৈ ধৈছিল, “তাই ক’ত কি কৰি ফুৰে ঠিক নাই; তই আন একো কৰিব নালাগে, দিনটো তাইৰ লগে লগে থাকিবি।” বৃন্দাবন আছে। ল’ৰা-ছোৱালী, গাভৰু, বোৱালী, বুঢ়ী—সকলোৰে মাজে মাজে, নিজৰ পিছে পিছে সি ঘূৰি ফুৰিছে। আৰু গোটেই দিনটো, তাৰ নিজৰ বিয়াখন কেতিয়া পাতিব, সেই কথাষাৰৰ উদ্ভৱ দি দি তাৰ আশনি লাগি গৈছে। বিশেষকৈ এই গাভৰু ছোৱালীমথাৰ যে কি হেল লাগিছে সি ধৰিব পৰা নাই, কেৱল তাৰ লগত চুপতি মাৰিবলৈ চেলু বিচাৰি ফুৰিছে। সিও দুজনীমানক ভাল উদ্ভৱ দিছে। দুজনীমান ছোৱালীৰ ধেমালিবোৰ তাৰ অৱশ্যে ভালো লাগিছে। কলেজত পঢ়া সোণবৰগীয়া ছোৱালীজনীয়ে তাক সুধিছিল, “হেৰা বৃন্দাবন, তোমাৰ নামটো বৰ ধুনীয়া দিয়া। তোমাৰ ভিতৰত চাগৈ কিমান লীলা-খেলা!”

বৃন্দাবনে বৰ সেমেকা হাঁহি মাৰিছিল। তাৰ পাছত লাহে লাহে কৈছিল, “এ আই আমাৰ বৃন্দাবনৰ লীলা-খেলাৰ কথা কি ক’বা? গোপীসকলক গোটাই লৈ লীলা-খেলা কৰি শ্ৰীকৃষ্ণ মন্তলীয়া হয়, ইফালে কোনোবা গুৱালৰ মৰণ হয়। আমাৰ বৃন্দাবনত সেই কপাল ফুটা গুৱালৰহে লীলা-খেলা আই।”

“এইখন ঘৰত এটাইবে পকা পকা কথা, কাকো টোঁগাবই নোৱাৰি” বুলি বটাত তামোল-মছলা সজাই বাখিবলৈ দি পঠিয়াব দায়েদ লৈ থকা ছোৱালী নিজৰ কামত লাগিল।

কইনাঘৰ গ্ৰিছ মাইলমান দূৰত। নিজৰা উপেনৰ কাষতে বহি কইনাঘৰলৈ গ’ল। বহুত চেষ্টা কৰিও তাই আৰু থাকিব নোৱাৰিলে, দৰাৰ ঠিক পিছতে সুবৰাৰ কোলাত মূৰ ধৈ শুই থাকিল; কইনাক যেতিয়া হোমৰ ওচৰলৈ উলিয়াই আনিলে, তেতিয়া চকু ঘোঁহাৰি

যোহাৰি আকৌ উঠিল। বিয়া ভগ্নাব পাহত কইনা যেতিয়া আকৌ ভিতৰলৈ গ'ল, তেতিয়া নিজবাই সুবমাক বাবে বাবে ক'বলৈ ধৰিলে — 'বাম্বীক চাম।' সুবমাই তাইক ভিতৰলৈ লৈ গ'ল; নিজে হাঁহি হাঁহি কইনাক নবৌ বুলি মাতি ললে আৰু তাৰ পাহত নিজবাক আগ-বঢ়াই দি চিনাকিটো দিলে। কইনা ৰূপালীয়ে মূৰ ধুলি নিজবালৈ চালে। নিজবায়ো চালে। একেধৰে তাই চাই ব'ল। নতুন মামীয়েক তাইৰ কেনেকুৱা লাগিল, তাই ক'ব নোৱাৰিলে; কিন্তু তাই মন্ত্ৰমুগ্ধৰ নিচিনাকৈ চাই ব'ল; এনেকৈ তাইৰ ফালে কোনো মানুহে কেতিয়াও চাই থকা নাই; হঠাতে তাইৰ লাজ লাগি গ'ল; মামীয়েকৰ চকুৰপৰা চকু নাভৰোৱাকৈ তাই অকণমান সুবমাৰ কাষ চাপি আহিল। ৰূপালীৰ হাতখন আগবঢ়াই কাষলৈ চপাই আনিবৰ মন গৈছিল, কিন্তু তাইবো লাজ লাগিল। তাইৰ কান্দি কান্দি উথহি থকা চকুবোৰ কেৱল ভিৰবিবাই উঠিল।

ৰাতিপুৱা বিয়া আহি পদূলিত বোৱাৰ লগে লগে সুবৰ্ণলতাই হাতত কাঁহী এখন লৈ পুতেক-বোৱাবীয়েকক আদৰিবলৈ এলাই আহিল। তেওঁৰ হাত দুখন থক-থককৈ কঁপিবলৈ ধৰিলে; মূখৰ ৰূপাবিলাক এক অপূৰ্ব উদ্ভেজনাতে ধোকাখুকি হৈ গ'ল। উপেন মটৰৰপৰা নমাৰ লগে তেওঁৰ ছয়োৱালালৈদি ধাবাসাবে চকুপানী বৈ গ'ল।

দৰা-কইনাক বেবি ধৰা মানুহবোৰৰ পিছকালে থিয় হৈ, গোটেই নিশা বিয়া-ঘৰৰ বস্ত-বাহানি ৰখি থকা ফুন্দাৰনে গানোচাৰ আগেয়ে চকুবোৰ এবাৰ মচি ললে। সেই সিদিনাখনলৈকে তাৰ কঁকালত গামোচাখনৰ এটা মূৰ বান্ধি — “অ মা চাহি এইটো চোৰ ৰখি আনিহোঁ” — বুলি ধেমালি কৰা উপেনে আজি বিয়া কৰাই আনিছে!

দৰাৰ লগত বোৱা সকলো ল'ৰালবিকৈ ধৰা-ঘৰি গ'ল; বিবিলাক কাষলৈ নাপাইছিল সিহঁতে এতিয়া কইনাক বেবি ধৰিলে। এখন ফুন্দাৰ পাটিৰ ওপৰত ৰূপালী হাত-ভৰি কঁচাই ৰখি আছিল;

চাৰিওকালে বহি ছোৱালীবোৰে নৰো, পেছীমেট, মাৰীমেট ইত্যাদি নিজৰ নিজৰ সম্বন্ধ ঠিক কৰি মাতি বাবলৈ ধৰিলে ; অজস্র কথা-বতৰা পাতিলে । শেষত কপালীক গান এটা গাবলৈও কোনোৱে কোনোৱে জোৰ কৰিলে । কপালীয়ে কেৱল মাজে মাজে হাঁহিলে আৰু চুটি চুটি উত্তৰ দিলে । তাই প্ৰায় সকলোকে ভূষি বুলি সম্বোধন কৰিলে । হুপবীয়াৰ পাছত কপালী পাঠিখনত শুই পৰিল । ছোৱালীবিন্যাসক নিজৰ নিজৰ কথাত ব্যস্ত হৈ চাৰিওকালে বহিয়েই থাকিল ।

নিজবাই বাহিৰত সময়ীয়াইতৰ আগত নতুন মাৰী দেখিবলৈ কিমান ভাল তাকে প্ৰতিপন্ন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি কৰি এসময়ত শুই থাকিলহি ।

সন্ধিয়াৰ আগে আগে সুবৰ্ণলতাই তাইক লাহে লাহে ঠেলি জগুৱাই দিলে । গাৰুপৰা মূৰ তুলিয়েই তাই সুধিলে, “মাৰী ক’ত আছে আইতা ?”

এই প্ৰথমবাৰৰ কাৰণে হঠাতে সুবৰ্ণলতাৰ বুকুখন যেন কিবা অদ্ভুত কাৰণত ধক্কৈ উঠিল । এক মুহূৰ্তৰ কাৰণে তেওঁৰ এনেদৰে লাগিল যেন জীৱনৰ জমা-খৰচৰ হিচাপ কৰাৰ সময় তেওঁৰ হ’ল ।

পিছদিনা খোৰা-ধুবুনী । বহুত মানুহ আহিছে, কইনা চাইছে, দৰা-কইনাক লৈ বহুত ধৰণৰ হাঁহি-ধেমালি চলিছে । সকলো এনেটক কিবা আমোদ-প্ৰমোদত ভূষি থাকিলে আৰু কৰিবলগীয়া কাম-বন নাধাকিলে বুলিবলৈ বৰ অকলশৰীয়া অনুভৱ কৰে । অলপ দূৰৰ বেক এখনত বহি সি মানুহৰ মাজত বহি থকা উপেন আৰু কপালীলৈ চাই আছিল, হঠাতে কোনোবা কালবপৰা নিজৰা আহি তাৰ ওচৰতে ব’ল । বতাব তলৰ লাইটবোৰৰ ওচৰে ওচৰে উৰণীয়া পোকে জুম বাজিছে, তাৰে এটা নিজৰাৰ চকুত সোমাল, উলিয়াই নিব লাগে । বুলিবলৈ আৰম্ভ কৰে জমাইক ভিতৰৰ লাইট এটাৰ তললৈ লৈ গ’ল । আজি দিনটো নিজৰাৰ লগত তাৰ যুগ্মযুথিয়েই

হোৱা নাই। সি ফুৰিছে তাৰ কাষৰ পিছে পিছে, নিজৰা ফুৰিছে
কপালীৰ লগে লগে। আৰু কপালীৰ লগত বৃন্দাবনৰ এতিয়াও
চা-চিনাকি হোৱাই নাই। গামোচাৰ আগ এটা জোঙা কৰি লৈ
তাৰে পোকটো উলিয়াবৰ সময়ত সি নিজৰাৰ গালৰপৰা অহা
ধুনীয়া গোন্ধ এটা পালে; একেবাৰে যেন চিনাকি হেৰোৱা গোন্ধ।
মনোৰমা যোৱাৰ পাছত এইখন ঘৰত সেইবোৰ গোন্ধ-ভাপৰ ব্যৱস্থা
উঠি গৈছিল; উপেনে দাড়ি খুৰাই মুখত কিবা এটা ঘঁহে, কিন্তু
সেইটো নিজৰাৰ গালত উঠিব পৰা বস্তু নহয়।

কিবা এটা ভাবি হঠাতে বৃন্দাবনে সুধিলে, “তই দেখোন আজি
গোটেই দিনটো মোক মতাই নাই, কিয়?”

“নামাতো যোৱা, তুমিনো জোকাই থাকা কিয়?” বুলি কৈ
নিজৰাই আকৌ লৰ মাৰিলে। এইটো উত্তৰ বৃন্দাবনে তাইৰপৰা
বহুত দিন বহুত বাৰ পাইছে, কিন্তু আজি তাৰ মনটোৱে ক’ব
খুজিলে,—আৰু নোজোকাকও আই, কেতিয়াও নোজোকাকও; তই
মোক মাতিবি—। তাৰ এনেকুৱা লাগিল—যেন আজিলৈকে
নিজৰাক সি যিমান জোকাইছে, তাৰ কাৰণে সি তাইক ক্ষমা খুজিব।
কাকুতি কৰিব,—তথাপি যেন তাই তাক মাতে।

খোৱা-খুবুনী খাই মানুহবোৰ গ’লগৈ। কেৱল ছুজনীমান
চুবুৰীয়া ছোৱালী কইনাৰ লগত ভাত খাবলৈ থাকি গ’ল। প্ৰথমতে
সুবৰ্ণলতা, নিজৰা আৰু উপেনে খাই ললে, তাৰ পাছত কইনাক
মাজত লৈ গাভৰুহঁত বহিল। ভাতৰ গৰাহে প্ৰতি প্ৰত্যেকজনীৰ
মুখৰপৰা কথাৰ ফুলজাৰি চিটিকি চিটিকি পৰিল। সুবৰ্ণাই নিজৰ
বিয়াৰ স্মৃতি খুচৰি উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিলে; মুখত ভাত আৰু
ঠাহি একেলগে লৈ কুমাৰী কেইজনীৰ ভৱিষ্যত বিয়াত কেনে ধৰণৰ
আয়োজন হ’ব, তাৰ একো একোটা কাৰ্য্যসূচী ঠিক কৰিলে।
কপালীয়ে বেছিভাগ সময় হাঁহিলে; মাজতে কেৱল ক’লে—তাইব
বিয়াখন আয়োজন কৰাত বৰ লবালবি হ’ল; ককায়েকে ঠিক সন্মত

অকিছৰ ছুটি নোপোৱাত বেছিভাগ কাম দেউতাকে অকলে কৰিব-
লগীয়া হ’ল—ইত্যাদি।

গোটেইখিনি সময় নিজৰা তেওঁলোকৰ ওচৰতে বহি আছিল, এবাৰ তাই উঠি চিচাৰ গিলাচ এটাত পানী এগিলাচ ভৰাই লৈ, পানী আৰু গিলাচ কোনোটো যাতে নপৰে তেনেকুৱা সাৱধানৰে সিহঁতৰ শোৱনী কোঠালৈ সোমাই গ’ল। কোঠালীটোৰ বিছনা-পাতিবোৰ যে ইফাল-সিফাল কৰা হৈছিল, এইটো তাই আবেলিৰ-পৰা দেখি আছিল, কিন্তু এতিয়া শেষ অৱস্থা দেখি তাইৰ চকুযোৰ ভিৰবিবাই উঠিল। বিছনাখন অপূৰ্ণ ধুনীয়া হৈছে, অকল কাপোৰ-কানিয়েই নহয়, স্বয়ং কাঠৰ বিছনাখনো সলনি হৈ গৈছে। কিবাকিবি বৰ ধুনীয়া গোন্ধাইছে। পানী গিলাচ মেজৰ ওপৰত থৈ, কাগজ এখনেৰে ঢাকি তাই ওলাই আহিল। গা-ধোৱা ঘৰলৈ গৈ তাই ঘঁহি ঘঁহি ভৰি দুখন ধুই অকণমান ছেঙলযোৰ ভৰিত সুমুৱাই ললে। তাৰ পাছত লাকৌ পাগঘৰৰ দুৱাৰ মুখলৈ গৈ দেখিলে মামীয়েকহঁতৰ ভাত খোৱা হৈ গ’ল, ভাত খোৱা হাত শুকাই কৰকৰীয়া হৈ গ’ল, কিন্তু কথা শেষ হোৱা নাই।

বাবাণ্ডাত সুবৰ্ণলতা অকলে অকলে বহি আছিল, নিজৰা তেওঁৰ ওচৰলৈ আহিল: পিঠিকালৰপৰা তাই তেওঁক সাবটি ধৰিলে। কিবা এটা যেন অপূৰ্ণ পৰণ পাইছে, এনেকুৱা ভাবত সুবৰ্ণলতাই চকুযোৰ মুদি দিলে। তাৰ পাছত নিজৰাই ক’লে, “বুইছে আইতা মামীয়ে কৈছে মোক বোলে মটৰত কৰবালৈ লৈ যাব।”

কিয় ক’ব নোৱাৰে, সুবৰ্ণলতাৰ মনটোৱে যেন লগে লগে চিঞৰি উঠিল, “নাযাবি আই, তই নাযাবি।” কিন্তু তেওঁ কেৱল ক’লে, “যদি বাক, এতিয়া শোওঁগৈ বঙ্গ, ৰাতি বহুত হৈছে নহয়, ভোৰ টোপনি ধৰা নাই?”

“ধৰিছে শোওঁগৈ” বুলি নিজৰাই কোৱাৰ লগে লগে সুবৰ্ণলতা

বহাবপৰা উঠিল। “আহ” বুলি নৈ তেওঁ তিডবলৈ সোমাই আহিল; পিছে পিছে নিজবাও আহিল। মাজৰ কোঠালীটোৰপৰা সোঁকালে সোমালে উপেনহঁতৰ শোৱনীকোঠা, বাঁওফালৰ ছুৱাবোধি সোমালে সুবৰ্ণলতাৰ শোৱনীকোঠা। বাঁওফালে ঘূৰি সুবৰ্ণলতাই সিটো কোঠালৈ যাব খোজা নিজবাক মাতিলে, “আহ আকৌ, কলৈ গৈছ ?”

“মই শুই থাকোঁগৈ” বুলি নিজবা আক এখোজ আগবাঢ়িল।

“শুবলৈকেতো মাতিছোঁ। আহ তই মোৰ লগতে শুবি।”

“ই—স্” বুলি নিজবাই অত্যন্ত অবিশ্বাস আৰু ভাঙ্ছিল্যৰ শব্দ এটা কবিলে আৰু মুখখন বিকটাই দিলে।

“কি আকৌ ইস্! চাহিচোন, তোৰ বিছনা কিমান ধুনীয়াকৈ মোৰ লগত পাৰি থৈছোঁ।”—বুলি সুবৰ্ণলতাই উপেনৰ কোঠালীৰ ছুৱাবৰ সিকালে এটা ভৰি দিয়া নিজবাব হাতখনত ধৰি টানি আনিলে। নিজবাই এনেকুৱা ধেমালিৰ একো অৰ্থ বুজি আইতাকৰ মুখলৈ চালে আৰু যেতিয়া আইতাকে “নাপায় নহয়, আহ” বুলি তাইক সঁচাকৈয়ে টানিলে, তেতিয়া তাইৰ অবিশ্বাস যেন নিমিষতে উৰি গ’ল, লগে লগে তাই চিঞৰি উঠিল, “ইস্ নালাগে, মই মামাব লগত শুম।” আইতাকে তাইক যিমানবাব নিজৰ গাৰ ফালে টানিলে, সিমানবাব তাই চিঞৰিলে, “মই মামাব লগত শুম—।”

অইন এটা কোঠালীত বহি থকা উপেনৰ বুকুখন ধক্কৈ উঠিল। কিবা এটা ভাৱ অহুড়ুডিয়ে যেন তাৰ বুকুখন ঠেলি ওপৰলৈ উঠি আহিবলৈ বিচাৰিলে।

লবালবিকৈ বাটিটোতে পানী ঢালি হাতখন ধুই বম্বা দৌৰি পাগছৰপৰা ওলাই আহিল; আহিয়েই তাই নিজবাক কোলাত তুলি ললে। সুবৰ্ণলতাৰ বিছনাত বহুৱাই তাই ক’লে, “চাচোন তোৰ বিছনা কিমান সুন্দৰকৈ পাৰি দিছোঁ; সৰু সৰু ছোৱালী আইতাৰ

লগতহে শোৱে; আইতাই তোক মৰম কৰিব নহয়। থেং বেতি ছোৱালী—”

ইমান দিনে উপেনৰ কাষত নিজৰাৰ বিছনা যিমান ধুনীয়া আছিল, সিটাকৈয়ে আইতাকৰ ওচৰত তাতকৈ বহুত ভাল বিছনাৰ ব্যৱস্থা হৈছে। তাইৰ অকণমান গাকটোৰ ওপৰত বগলী পাখী-যেন বগা কাপোৰ এটুকুৰা পাৰি দিছে, অকণমান ধুনীয়া ফুলাম বিছনাচাদৰো বেলেগে দিছে। কিন্তু নিজৰাই হাত-ভৰি জোকাৰি গোটেই বিছনাখন কৌচ-মোচ খুৱাই পেলালে। সুবৰ্ণলতা আৰু সুবৰাৰ বহুত বুজনিৰ মাজে মাজে তাই “নালাগে নালাগে, মই মায়াৰ লগত শুম” বুলি চিঞৰি উঠিল।

পাগল্যৰত কাঁহীৰ কিনাৰত লাগি থকা ভাত চিকুটি চিকুটি কপালী মাল্লহজনী ভৰিবপৰা মূৰলৈকে যেন ঘামি উঠিল। গোটেই গাৰ তেজ যেন তাইৰ মুখখনত গোট খালে। কেৱল নিজৰাৰ মাত্ৰে তাইৰ কাণত পৰিছিল।

মুখ বিবৰ্ণ হৈ গৈছিল উপেনৰ। যোৱা তিনিবছৰে, যেতিয়াৰ-পৰা নিজৰাই কথা ক’ব পৰা হৈছে, তেতিয়াৰপৰা তাই তাৰ লগত শুই আছিলে। সি নিজে তাইৰ কাৰণে অকণমান গাক এটা কৰাই আনিলে। সোপনি নোযোৱা সময়খিনি সদায় সি তাইক সাধুকথা কৈছে। যিদিনা নতুন সাধু মনত নপৰে, সেইদিনা—“এখন দেশত নিজৰা নামেৰে এজনী ছোৱালী আছিল” বুলি কোৱাৰ লগে তাই “ইস্ মিছা” বুলি কৈছে। মাজনিশা সপোন দেখিয়েই নে কি,—ওঁহু—আহ কৰা নিজৰাক সি লাগে লাগে মাতিছে—কি হ’ল নিজু? —নিজু! কোনো উত্তৰ নিদি নিস্তক হৈ শুই পৰা নিজৰাৰ গাৰ কাপোৰ ঠিকঠিক দি তাইৰ গাত হাত এখন ধৈ সি শুই পৰিছে। যোৱা এবছৰে শোৱাৰ আগতে সি নিজৰাই আনি দিয়া পানী গিলাও খাইছে। সেই নিজৰা আতি কি কৰণত তাৰ লগত হুণ্ডৰ? তাই কিয় বুজিব? কি বুজিব?

চোতালৰ লাইটবোৰ জুমুৱাই দিয়াৰ পাছত বাহিৰখন অলপ
 এক্সাৰ হৈছিল। সেই এক্সাৰত থিয় হৈ হৈ বৃন্দাবনে ডিঙি মেলি
 খিৰিকীয়েদি নিজৰাক চাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। ভিতৰ সোমাই
 আহিবলৈ সি সাহ বিচাৰি পোৱা নাছিল। নিজবাই কিয় কান্দিছে,
 তাক যেন একমাত্ৰ সিহে বুজিছিল, সিহে মৰ্মে মৰ্মে উপলব্ধি
 কৰিছিল। তাইৰ নিচিনাকৈ সিও যেন কান্দিব পাৰিব লাগিছিল।
 গা ধোৱাৰ আগতে উপেনক সি গাত তেল ঘঁহি দিছে, অফিছলৈ
 যোৱা কাপোৰ উলিয়াই দিছে, তামোল কাটি চোলাৰ জেপত
 ভৰাই দিছে,—কিমান কি কৰিছে। কাইলৈ সি কি কৰিব?
 বাঁওহাতৰ তলুৱাৰে বুকুখন মোহাৰি মোহাৰি সি দীঘলকৈ নিশ্বাস
 এৰিলে; যেন মনে মনে ক'লে, “কান্দ আই, কান্দ।”

কান্দি কান্দি এসময়ত নিজৰা শুই পৰিল; বোধহয় ভাগৰি
 গ'ল। তাই গাকত মূৰ থৈ শোৱা নাছিল, পাছত সুবৰ্ণলতাই
 গাকলৈ মূৰটো তুলি দিলে। তেওঁৰ নিজৰ বহুত ৰাতিলৈকে
 টোপনি যোৱা নাছিল। মাজতে এবাৰ উপেনৰ কোঠালীৰ ছৱাবখন
 বন্ধ কৰাৰ সৰু শব্দ হ'ল। গোটেই ঘৰটোত তেতিয়া ধূপ
 গোক্কাইছিল। ধূপৰ গোক্কা লৈ লৈ সুবৰ্ণলতাৰ এসময়ত টোপনি
 গ'ল; বৃন্দাবনৰো।

কিমান ৰাতি ঠিক নাই, হঠাতে সুবৰ্ণলতাৰ টোপনি ভাগি গ'ল।
 লৰালবিকৈ উঠি গৈ লাইটটো জ্বলাই বিছনাৰ কাবলৈ উভতি আহি
 তেওঁ দেখিলে নিজৰা বিছনাত বহি আছে। অসংখ্য কৰুণ কাহুতিয়ে
 যেন তাইৰ চকু দুটাত ছলছল কৰি আছে। তাই যেন বহুত
 কিবাকিবি ক'ব ধুজিছে, কিন্তু তাইৰ যেন সিনাকী মাত্ৰহ কোনো
 নাই, এনেকুৱা অসহায় চাৱনিৰে ভয়ে ভয়ে তাই লাইতাকৰ চকুলৈ
 চাই আছে।

সুবৰ্ণলতাই বিছনাত উঠি লৈ তাইক হাত এখনেৰে ওচৰ চপাই
 ধৰিলে। কিছু সময় তেওঁ একো ক'ব নোৱাৰিলে। তাৰ পাছত

তাইৰ খুঁতৰিত ধৰি মুখখন তুলি ধৰি লাহেকৈ তেওঁ সুধিলে, “কি হ’ল আই ?”

নিজৰাৰ নাকৰ পাহি ছটা কুলি উঠিল, ঠুঠ দুখন কঁপি উঠিল ; বাগৰি নপবাকৈ চকুৰ কোণত পানী ছটোপাল জিলিকি উঠিল ; তাই এটা এটাকৈ ক’লে, “মই মামাৰ লগলৈ যায় ।”

সুবৰ্ণলতাই জোৰেৰে তাইক বুকুত সাবটি ধৰিলে । শোকত, দুখত নিজৰা যেন জহি-খহি গ’ল । তাইৰ কান্দোনৰ অকণো শব্দ নোলাল, এই নিশাৰ মৌনতাক আমনি কৰিব নাপায় বুলি তাই যেন বুজিছিল । কেৱল তাইৰ গোটেই গাটো কান্দোনৰ প্ৰত্যেকটো টোৰ লগে লগে জোকাৰ খাই খাই উঠিল । আৰু কান্দোনৰ প্ৰতিটো টো অমুভৱ কৰিলে সুবৰ্ণলতাৰ বুকুৱে ।

ধাৰসাৰে বৈ অহা সুবৰ্ণলতাৰ চকুপানী নিজৰাৰ মূৰৰ ওপৰত পৰিছিল আৰু তেওঁ তাইৰ মূৰত হাত বলাই দি চুলিবোৰ সেমেকা কৰি তুলিছিল । আকৌ এবাৰ তেওঁ মনোৰমাক পাৰ্শ্বমানে গালি পাৰিলে । এই শেষ নিশা, এইকণ ছোৱালীৰ চকুপানী চাবলৈ মনোৰমা য’তে আছে ত’ৰেপৰা যেন অকণমান সময়ৰ কাৰণে আছে ।

বাতিপুৱাই কপালীয়ে নিজৰাক বিছনাবপৰা নমাই নি নিজে হাত-মুখ ধুৱাই দিলে : তুপৰীয়া আগত বহি ভাত খুৱালে ; আবেলি তেল-ফণি লৈ তাই তাইৰ চুলি বন্ধাত লাগিল । মুখত পাউডাৰ অকণমান ঘৰোঁতে নিজৰাই নানীয়েকৰ মুখলৈ চাই সুধিলে, ‘কালি বাতি মামাই পানী খাইছিল মামী ?’

গোটেই দিনটো কপালীয়ে তাকে ভয় কৰি আছিল, তাইৰ মুখখন বঢ়া পৰি গ’ল ক’লে, “খাইছিল .”

খাইছিল । উপেনে আচলতে বাতি শোৰ আগতে খিলাচ কুহুমীয়া গাখীৰ খাইছিল ।

নিজৰাই অলপ সময় মনে মনে থাকি আকৌ সুধিলে, “মামাই আপোনাক সাধুৰূপে কৈছিল ?”

এই সময়তে যদি পৃথিবীয়ে নিজবাক লুকাবলৈ ঠাই অকণমান উলিয়াই দিলেহেঁতেন ! যি সাধু উপেনে তাইক কৈছিল, সেই সাধু যেন আজিলৈকে কোনেও কোৱা নাই, কোনেও শুনা নাই। তাই ক'লে, “কৈছিল নিজবা, তোমাৰ বঙা কিটা কেইডাল আছে ?”

নিজবাক সজাই-পবাই এৰি দিয়াৰ আগতে কপালীয়ে তাইৰ মুখখন বুকুৰ মাজত এবাৰ সাবটি ধৰিলে। কপালীৰ উক আৰু কোমল বুকুৰ অপূৰ্ণ পৰশে তাইক বোধহয় মৌন কৰি পেলালে।

সন্ধিয়া সময়ত আইতাকৰ ওচৰ চাপি নিজবাই ভয়ে ভয়ে নুখিলে, “আজি মই মামাৰ লগত গুৰু নে কি আইতা ?” আইতাকে তাইক দবা-কইনাৰ বাকচটো ক'ত থৈছিল বিচাৰি আনিবলৈ পঠিয়ালে।

নিজবা দবা-কইনা লৈ আক বলিয়া নহ'ল, বাতি উচুপিবলৈও যেন ভাগৰি গ'ল। কিন্তু এই বলিয়া ছোৱালীজনী ইমান মৌন হৈ গ'ল যে ঘৰখনত কি নাই কি নাই কৰি বুলাবনে হাঁহাকাৰ কৰি উঠিল। বিয়াখন হৈ ঘোৱাৰ পাছত তাৰ বহুত কাম ওলাইছে, কিন্তু কোনেও যদি তাৰ কামত দোৰ নধৰে, কাম কৰি থাকোঁতে ঘনে ঘনে যদি তাক কোনেও আমনি নকৰে, তেনেহ'লে সি কাম কৰে কেনেকৈ ? দবাক নোওৱা ঠাইৰ ওচৰৰ তুলসী পুলিটো যে সি কাটি পেলোৱা নাছিল, বৰক গুৰিত মাটি চপাই পোনাই দিছিল তাক চাবলৈও ছোৱালীজনী এবাৰ তাৰ ওচৰলৈ নাছিল। উপেনে আনি দিয়া বং-চঙীয়া-কিতাপ-বোধৰ পাত লুটিয়াই লুটিয়াই নিজবাই কি বং পাইছে বুলাবনে বুজ নাপালে। কিতাপবিলাক তাৰ মহালক্ষ্য যেন লাগিল।

উপেনে ঘৰত থকা সময়খিনি পাৰেবান্ধে আঁতৰি আঁতৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে। অকণমান ছোৱালী এজনীৰ মুখা-মুখি ছোৱাৰ সাহকণ তাৰ নাছিল। আবৰপৰা নিজবাক দেখি তাৰ নিজকে হৃদয়ত অপৰাধত অপৰাধী যেন লাগিছিল।

তাৰ পাছত আঠমুজলৈ যোৱাৰ দিন আহিল। কপালীয়ে অংকো বিয়াৰ সাজ পিন্ধিলে : উপেনেও পিন্ধিলে :—যেনেকৈ

নিজৰাৰ এডাল পুতলাৰে কেইদিনমানৰ পাছত আকৌ বিয়া হয়। উপেনহঁত ঘৰৰপৰা বিজ্ঞাত গৈ মটৰত উঠিব। আগকালে ছোৱাৰ মুখলৈ সুবৰ্ণলতা আৰু নিজৰা ওলাই আহিল। গুৱালে গাখীৰ দিবলৈ সোমোৱা বাটটোৰ মুখত বৃন্দাবনো থিয় হৈ ব'ল। উপেন আৰু কপালী ছয়ো সুবৰ্ণলতাক একোটা সেৱা কৰিলে; তাৰ পাছত কপালীয়ে নিজৰাক গালখনত হাত ফুৰাই মৰম কৰোঁতে নিশ্চয় দৃষ্টিৰে মামীয়েকৰ মুখলৈ চাই তাই সুৰিলে, “আপুনি আকৌ আতিব নে কি মামী?”

সুবৰ্ণলতাই নিজৰাক কাষলৈ চপাই নিলে। কপালী নিঃশব্দত গৈ বিজ্ঞাত বহিল। বিজ্ঞাত উঠিবৰ সময়ত চকাৰ মাডগাৰ্ডত পাটৰ মেখেলাখন লাগি ধৰি ভৰিখন অকণমান ওলাই গৈছিল, তাই লৰালবৰিকৈ হাতেৰে একহাই ললে।

বিজ্ঞাবৰা নিজৰালৈ এবাৰ উভতি চাবলৈ কপালীৰ সাত নহ'ল।

ৰাজমিস্ত্ৰি

কাঠমিস্ত্ৰি এটা লাগে। বসন্তুই পাৰ্টিশ্বান এখন কৰাব খুজিছে। গোটেই পাৰ্টিশ্বানখন কাঠৰ নালাগে, কেৱল ফ্ৰেমটো কাঠৰ হ'ব, বাকীখিনিত সুবিধা বৃজি কাপোৰ বা কেন্ভাছ কিবা এটা লগোৱা যাব। ফ্ৰেমটো সাজোঁতে বৰ বেছি ছুদিন লাগিব। পাৰ্কেত মিস্ত্ৰি নহ'লেও হ'ব, ফ্ৰেমটো কোনোমতে থিয় কৰি দি যাব পাৰিলেই হয়। ঘৰটোত বসন্তু বা কিমান দিন থাকে তাবোতো একো ঠিক নাই, গতিকে বৰ্তমানে কোনোমতে কাম চলিলেই হয়। যোৱা ছুদিনে ইফালে-সিফালে সি খবৰ কৰাইছে, মিস্ত্ৰি এটা পোৱা নাই। অফিছৰ পিয়ন ছুটামানকো সি খবৰ কৰিবলৈ কৈছিল; সিহঁতে খবৰ দিলেহি—চিনাকী মিস্ত্ৰিকেইটাৰ হাত খালী নাই; ছুটামান ভগনীয়া মিস্ত্ৰিৰো খবৰ কৰিছিল, সিহঁতে কোনোবা ঠিকানাৰৰ তলত দলঙৰ কাম কৰি আছে।

আচলতে নিবঞ্জন চৌধুৰী নহৈ ঘৰটোৰ মালিক আন কোনোবা হোৱা হ'লে, পাৰ্টিশ্বান কৰাবলৈ মিস্ত্ৰি বিচাৰি বসন্তুই মগজ খবচ নকৰে। কিন্তু চৌধুৰীয়ে যেতিয়া এবাৰ কৈ গ'ল, তেতিয়া বসন্তুই ধৰি ললে, পাৰ্টিশ্বানখন থিয় হ'বই লাগিব, ইয়াৰ কোনো ইফাল-সিফাল নাই।

বহুত দিনৰ আগতে কলেজত নাম লগাবলৈ আহি বসন্তুই পোন

প্ৰথমে নিবঞ্জন চৌধুৰীৰ ঘৰৰ আগফালৰ বাৰাণ্ডাত চুচুক-চামাককৈ থিয় দিছিল ; বিৰাট ঘৰ ; আগফালে কোনো মানুহৰ দেখা-দেখি নাই ; ভিতৰত কথা-বতৰা পতাৰ শব্দ সি শুনিছিল, কিন্তু নৈৰ সিপাৰে বৰশী বাই থকা মানুহে কথা পতাৰ নিচিনা ভুলভুলনিটো শুনি কিমান ভিতৰৰ, কোন কোঠালীত মানুহ আছে সি ধৰিবই পৰা নাছিল । প্ৰথম কোঠালীটোলৈ সোমাই যোৱালৈকে তাৰ সাহ হৈছিল ; তাৰ পাছত আকৌ চুচুক-চামাক, ইফাল-সিফাল । মানুহ এজনৰ লগত দেখা হ’ল অলপ পাছত । বসন্তই জনালে, তাৰ বিনন্দ খুড়ায়ৈকে শ্ৰীযুত নিবঞ্জন চৌধুৰীলৈ চিঠি এখন দি পঠিয়াইছে । চিঠিখন লৈ মানুহজন ভিতৰলৈ সোমাই যোৱাৰ অলপ সময়ৰ পাছত বসন্তক ভিতৰলৈ মাতি পঠিওৱা হ’ল । মানুহজনৰ পিছে পিছে বসন্ত এটাৰ পিছত এটা কোঠালী পাৰ হৈ গৈ আছে, কোঠালীৰ শেষেই নহয় । যেতিয়া শেষ হ’ল, তেতিয়া নিবঞ্জন চৌধুৰীয়ে কলেজৰ সহপাঠী বিনন্দৰ চিঠিখন পঢ়ি শেষ কৰি উঠিছে । বিনন্দ বকুৱাই লিখিছে,— ভতিজা ল’ৰাটোৱে কলেজত পঢ়িবলৈ গৈছে ; তোমাকে লোকেল গাৰ্জেন পাতিলোঁ ; অলপ চকু ৰাখিবা ।

বসন্ত সম্মুখত থিয় হোৱাৰ লগে লগে চৌধুৰীয়ে ক’লে, “হেৰ, এইকণ ল’ৰা কলেজত পঢ়িবলৈ আহিছে !”

বসন্তই থতমত খাই গ’ল । ক’ব নোৱাৰাকৈয়ে তাৰ হাতৰ আঙুলি এটা দাঁত ছপাবিৰ মাজত সোমাল ।

নিবঞ্জন চৌধুৰী শকত-আবত প্ৰকাণ্ড মানুহ ; সকলোৰ চকীখনে মঙহবোৰ চেপা মাৰি ধৰি আছে । কলেজৰ প্ৰথম বাৰ্ষিকেত তেখেত ছট-পুটত তৃতীয় হৈছিল, পাছলৈ জিম্নাছিয়াম চ’ত লোৱা বৈকাল কৰাত লাগিছিল । সেইদিনা গোটেই কথা-বতৰাৰ ভিতৰত বসন্তই ছবাবনে তিনিবাৰ চৌধুৰীৰ চকুলৈ চাব পাৰিছিল । “হোষ্টেলত ছিট পাইছ ?”—“পাইছোঁ”—এনেকুৱা দুই-এটা কথাৰ উত্তৰ দিছিল । চৌধুৰী-পত্নীয়ে বৰ আদৰেৰে তাক চাহ-জলপান খুৱাইছিল ; আহিব

সময়ত গালে-মুখে হাত ফুৰাই কৈছিল, “মাজে মাজে আঁচি থাকিবা।”

গম্ভাৰ, মোটা মাতেৰে চৌধুৰীয়ে কৈছিল, “খুড়ায়েৰে তোৰ খবৰ লৈ থাকিবলৈ কৈছে; মোৰ সেইবোৰ খবৰ লোৱা-লুই নাই: খুৰি ফুৰা দেখিলে বাটৰ মাল্লুহৰ আগতে কাণ মলি দিম।”

কলেজীয়া দিনখিনিৰ কথাই নাই, এতিয়াও নিৰঞ্জন চৌধুৰীৰ সম্মুখত থিয় হ’লে বসন্তৰ কাণ দুখন সিৰসিৰাই উঠা যেন লাগে। হোটেলত থাকোঁতে মাহটোৰ ভিতৰত তিনি-চাৰি দিনকৈ হোত-সকলৰ ঘৰলৈ বসন্ত গৈয়েই থাকে, চৌধুৰী-পত্নী খুড়ীয়েকৰ লগত পাগঘৰৰ বাৰাণ্ডাৰ মূঢ়াত বহি নানা প্ৰকাৰৰ কথা পাতিয়েই থাকে, অথচ ঘৰখনত সোমায়েই সি মনে মনে সোধে, “খুড়াদেউ আছেনে কি?”

খুড়ীয়েকে “নাই” বুলি ক’লে সি আশ্চৰ্য হয়। “মাক অলপ পৰ বহাৰ কথা ক’লে, “নাই, নাই, খুড়াদেউ আহি পাবহি কেনেকৈ?” বুলি সি সময়ৰ আগুজ কৰি পলায়। কেতিয়াবা হোটেলৰ মুখত চৌধুৰীৰ গাড়ীখন বয়; ড্ৰাইভাৰে বসন্তক কোঠালীৰপৰা মাতি আনেগৈ। গাড়ীৰ ভিতৰৰপৰাই চৌধুৰীয়ে সোধে, “কাইলৈ দেওবাৰ নহয়, দুপৰীয়া তোৰ কাম আছে নে কি?”

“নাই”, বসন্তই ভয়ে ভয়ে কয়; জানোচা ওন্তোতাই ধৰে—
“কিয়, তোৰ পঢ়া-শুনা নাই?”

চৌধুৰীয়ে কয়, “ভেনেহ’লে কাইলৈ দুপৰীয়া তই আমাৰ তাতে ভাত খাবলৈ যাবি।” অলপ পৰ বৈ ভেঙোত আকৌ সোধে, “বুজিছ?”

“হয়।”

“অলপ পোনকালে যাবি” বুলি কোৱাৰ লগে লগে গাড়ী চলে।

বসন্তৰ এনেকুৱা লাগে যেন তাক টাইকয়েড আৰু কলেবাৰ বেজী লবলৈ মাতি গ’ল। দুবপৰা আলোখ-লেখ চাই থকা হোটেলৰ

আন কোকুহনী ল'বাই ডাক অবিবাহিত বাধ্য হয়, “কি অ', গাজি পাকিলে নেকি ?”

গাজিও নাপাবে, ডাকি-হকিও নিবিয়ে, অথচ কিয় বাহুবল্যব চকুদৈ পোনে পোনে চাই কথা ক'ব নোৱাৰে, বসন্তই বাজনে।

বহুত দিবস পাহত চৰকাৰী চাকৰি দৈ বসন্ত এইখন চহৰলৈকে আহিল। নতুন চাকৰি কথা-বতাবোৰ বুদ্ধি-ভনি নোৱাটো হ'ল তাৰ প্ৰথম অনুবিধা, বিত্তীয় অনুবিধা হ'ল থকা ব্যৱস্থা। ঠিক সেই সময়তে সি দেখিলে নিবন্ধন চৌধুৰীয়ে ডাঙৰ পকীঘৰ এটা সজাই শেষ কৰিছে, আৰু বাহুবল্যব মুখে শুনিছে—ঘৰটো হেনো ডাৰা দিব। অকিহতে কথাটো ওলাইছিল। কোনোবাই ক'লে—ইমান ডাঙৰ ঘৰ, চৌধুৰীয়ে নিতক কোনোবা অকিহক ডাৰা দিব; কোনোবাই ক'লে—অকিহক দিলে টকা বেছি পাব হয়, কিন্তু ঘৰটো ডাঙৰ নাথাকে; গতিকে হুৱতো কেবিলিকো দিব পাৰে।

হ'বও পাৰে। নিবন্ধন চৌধুৰীৰ বহুত মাটি, বহুত ঘৰ। চৌধুৰীৰ ভাৰাঘৰত ছেউলফেট অকিহবপৰা আৰম্ভ কৰি হাতেবোৱা কাপোৰৰ দোকানলৈকে বহুত থকাৰ ব্যৱসায় আৰু বসবাস চলিছে।

কলেজ শেষ হোৱাৰ পাহৰণৰা চাকৰি নোৱাটলৈকে বাজব এই কেইবছৰ বসন্তই চৌধুৰী-পত্নী বুড়ীয়েকৰ লগত চিঠি-পত্ৰৰ আদান-প্ৰদান বাধি আছিল। পলম নকৰি এদিন বসন্ত অকিহবপৰা বাহিৰে বাহিৰে চৌধুৰীৰ ঘৰলৈ আহিল।

আবাতী চকী এখনত বহি চৌধুৰীয়ে ওপৰলৈ চাই কিবা ডাকিছে; ওপৰত ইলেক্ট্ৰিক কেন সুবি আছে যদিও চৌধুৰী-পত্নীয়ে যাকৈ যাকৈ বিতৰীখন ল'বাই আছে, এবাৰ নিজৰ কালে, এবাৰ চৌধুৰীৰ কালে। তেখেতৰ মতে—হাজাৰ হওক চাউ-বিনৌখনৰ বতাহহাটিৰ আবামটোৱেই বেলেগ। বসন্তক দেখি তেখেতে হায়ো

বিঙে কবি উঠিল। লেঠাৰি নিছিঙাকৈ তেখেতে বহুত কথা কৈ গ'ল : তোমাৰ কথা আমি খবৰ কাগজত জানিলো, খুড়িয়েবাই গেজেটতো দেখিছে ; তেখেতে মোক সুধিয়েই আছে তুমি কেতিয়া আহিবা, মোলৈ কিবা লিখিছানে নাই ; ইত্যাদি। প্ৰয়োজনীয় কথাটো সুধিলে চৌধুৰীয়ে নিজে, চাহ খোৱাৰ সময়ত। চৌধুৰী আগতকৈ আক শকত হৈছে ; আৰামী-চকৌত মূৰটো অলপ বেঁকা হৈ থকাৰ কাৰণে ডিঙিৰ আঁচ ছড়াল মঙহত পোত খাই আছে ; চৰ্মাৰ আগৰ ফ্ৰেমটো সলনি কৰি বৰ শকত ফ্ৰেম এটা লোৱাৰ কাৰণে মুখখন বসন্তৰ কাৰণে আক উৰ্বেগজনক হৈছে। ওপৰলৈ চায়েই তেখেতে সুধিলে, “তই আছহি ক’ত ?”

“ডাক বঙলাত।”

“ডাক বঙলাত ?” চৌধুৰীয়ে এইবাৰ বসন্তৰ মুখলৈ চালে আৰু পুনৰ ভেঁকাহি মাৰিয়েই সুধিলে, “ডাক বঙলাত থাকি কি কৰিব কৰিবি অ’ ?”

বসন্তই ক’লে, “মই বৰ লৰালৰিকৈ আহি জইন কৰিবলগীয়া হ’ল কাৰণে আহি ডাক বঙলাতে নামিলো। নিয়ম মতে মই কাৰী ঘৰ পাৰ লাগে, পোৱা নাই। মই নিজেই এতিয়া ঘৰ এটা সন্নিবিধ লাগিব।” শেষৰ কথা কেইবাৰ ভয়ে ভয়ে উচ্চাৰণ কৰি বসন্তই কেইদিনমানৰ আগতে চুলি কটা মূৰটোৰ পিছফালে হাত ফুৰাই কিবা এটা সাত্ত্বনা পোৱাৰ চেষ্টা কৰিলে।

চৌধুৰী আকৌ ওপৰলৈ চাই সমাধিস্থ হ’ল। চৌধুৰী-পত্নীয়ে হুৰাবমান বিচনীখন লৰালৰিকৈ চৌধুৰীৰ ফালে চলালে। বসন্তই খুড়ীয়েকৰ লগতে ইটো সিটো কথা পাতিলে। এবাৰ চৌধুৰীয়ে মাজতে মাত লগালে, “নৈৰ পাৰৰ শিৱ মন্দিৰৰ অলপ সিকালে মই নতুন ঘৰ এটা সজালোঁ ; ঘৰটো ডাঙৰ ; ইমান ডাঙৰ ঘৰ তোক লাগিব জানো ?”

“মই ঘৰটো বাস্তাবপৰা দেখিছোঁ, ভিতৰ সোমাই চোৱা নাই।”
বসন্তই ক’লে।

অলপ সময় চিন্তা কৰি চৌধুৰীয়ে ক’লে, “এটা কাম কৰ।
ঘৰটোত পাগঘৰ হুটা আছে। এটা পাগঘৰৰে সৈতে তই একাল লৈ
থাক। বেয়া পাবি নে কি?”

বেয়া পাবলৈ কিটো আছে!

ঘৰটোৰ ভিতৰখন দেখি বসন্তৰ সকলো চিন্তা দূৰ হৈ গ’ল।
এফালে তিনিটাকৈ ছয়োফালে ছটা ডাঙৰ ডাঙৰ কোঠালী, মাজতে
এটা প্ৰকাণ্ড কোঠালীয়ে ছয়োফাল লগ লগাইছে। কোনোবা
অকিছক ভাৰা দিয়া হ’লে কোঠালীটোতে অকিছৰ জেনেবেল ত্ৰাণ
হ’লহেঁতেন; এচুকত ছেড ক্লাৰ্কৰ ডাঙৰ মেজখনৰ ঠাই বাদ দিও আন্ধ
পোন্ধৰজন কেৰাণী-টাইপিষ্টৰ কাৰণে ঠাই হ’লহেঁতেন। গা
ঘৰেই এটা। যিকালে গা-ধোৱা ঘৰটো আছিল, সেই লগতে
বসন্তই থাকিবলৈ ললে। গা-ধোৱা ঘৰলৈ বাৰাণ্ডাবপৰাও শাৰ
পাবি, তাৰ কোঠালীৰপৰাও দূৰ পাবি; সুবিধা।

ঘৰটোত তাৰ দিনবোৰ ভালৈহে গৈছে। বহু নামৰ ল’ৰা এটা
বাধিছে, বন্ধা-বঢ়া, ইটো-সেটো দিয়েই কৰে। অকিছৰ পিনে এটাকে
লগত বাধিব গানিলেহেঁতেন, কিম্ব বসন্তৰ এটা বাধণা হ’ল—কথাটো
বেয়া দেখি। তথাপি মনুষ্য নামৰ পিয়লটোতে অকিছৰ সময়খিনিৰ
বাধিৰে সতী মনৰ বহিঃস্থ বসন্তৰ মনতে কটন; ইখন-নিখন
কৰে, বসন্তৰ আল-পৈচান ধৰে, বসন্তৰ খোৱা-বোৱা হৈ গ’লে বসন্ত
কোৱা-বোৱা হৈ গ’লেও তেতিয়াও ধৰা। মুঠতে বহু অক মনৰ
লগত বাধি বসন্তৰ মনতে উঠাইছে।

কিছুদিনমান ভালৈহে দিন ঘৰ চলিল। এদিন বাতিপুৰে
যিকালে চৌধুৰীৰ ওচৰত বসন্তৰ পৰীক্ষিত ব’লিহি। বসন্তই ধোৱা
কি এটা বসন্তৰ এসোপা উলিয়াই, চোলাৰ জেপবোৰত কিবা থাকিল
কি নাথাকিল তুমুৱাই তুমুৱাই বিচাৰিছিল, কাপোৰসোপা এচুকলৈ ঠেলা

মাৰি সি আগফালে ওলাই আহিল। পদুজিবপৰা সোমাই আহিয়েই চৌধুৰীয়ে শ্বৰিলে, “এইবোৰ কি ফুল পুলি কইহ অ’?”

সোমাই অহা বাটটোৰ ফুলোকাৰে ফুল পুলিবোৰ এবাৰেপৰা ওখ হৈছে। সেইবোৰ বন্ধৰ কাৰ। বসন্ত অকিহলৈ বোৱাৰ পাহত গোটেই দিনটো সি সেইবোৰকে কৰি থাকে। ক’বপৰা পুলি আনে, কি ফুলৰ পুলি বসন্তই নাজানে।

সি ক’লে, “জানো, ক’ব নোৱাৰোঁ বুড়াদেউ, ল’ৰাটোৱে কইহে, ফুলিলেহে চিন ওলাব।”

কোঠালীৰ ভিতৰ সোমোৱাৰ পাহত বহিবলৈ কঁওতে চৌধুৰীয়ে ক’লে, “নাই মই নবহোঁ, আহচোন বৰটো চাওঁ।”

নিজৰ ঘৰ নিজে কি চায় বসন্তই বুজিব নোৱাৰিলে। ইকোঠালীৰপৰা সিকোঠালীলৈ যাওঁতে চৌধুৰীয়ে ফুটি ফুটি আগ শ্বৰিলে, বসন্তই চুটি চুটিকৈ উত্তৰ দি গ’ল।

“কেনে পাইছ থাকি?”

“ভাল পাইছোঁ, বৰ ভাল লাগিছে।”

“এইটোত ভই শোৱ?”

“হয়।”

“আলহী আহিলে কি কব?”

“এতিয়ালৈকে আলহী অহা নাই, আহিলে কিবা এটা কবিল লাগিব।”

পিছফালৰ বাৰাণ্ডাত থিয় হৈ হঠাতে চৌধুৰী এবাৰ গা-বোৱা দৰব বেবখনৰ কাৰলৈ চাপি গ’ল, শ্বৰিলে, “সেইবোৰ কাটিছে নে কি অ’?”

বসন্ত বেবখনৰ আক ওচৰলৈ চাপি লৈ ভালকৈ চাই ক’লে, “নাই কটা, এইটো সোঁ বাতায়ৰপৰা বাগৰি অহা মাটিভেলৰ দাপ।”

বাৰাণ্ডাখনৰ সিটো মূৰে ছৰাবখনত ডাঙৰ পিডলৰ ডলা এটা ওলমি আছে। সিকালৰ তিনিটা কোঠালীৰ ছৰাববোৰ ভিতৰৰপৰা শলখা মাৰি বন্ধ কৰি সেইখন ছৰাবত ডলা মাৰি থৈছে। আহিবৰে

পৰা বসন্তই তলাটো ভেনেকৈয়ে থকা দেখিছে। বহু হৈ থকা ডাঙৰ ডাঙৰ তলাবোৰৰ দৃশ্যটো এনেয়ে ভাল লাগিলে, দেখিলেই মনটো কিবা নিৰাশ নিৰাশ লাগিলে,—চমকৰাৰী গুৰামতেই হওক বা কাবোৰাৰ নোৱৰনী-কোঠাৰ দৃশ্যতেই হওক। এই তলাটো সদায় দেখি দেখি বসন্তৰ বিৰক্তি জন্মিছে।

মাজৰ প্ৰকাণ্ড কোঠালীটোত সোমাই চৌধুৰীয়ে বেৰ-ছিলিং চাবলৈ ধৰিলে। কোঠালীটোৰ অন্ততঃ আশা বসন্তই ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে, কিন্তু প্ৰয়োজন হোৱা নাই। বাতি কিবা কাৰণত তয় লাগিলে কেতিয়াবা ইয়াত মাটিতে বিছনা পাৰি বস্তু খোৱে, তাৰ বাহিৰে কোঠালীটোৰ কোনো ব্যৱহাৰ হোৱা নাই। এনেয়ে বস্তু পাগলৰ লগতে থকা সৰু কোঠালীটোত খোৱে।

কোঠাটোৰ মাজত থিয় হৈ চৌধুৰীয়ে ক'লে, “এটা কথা হ'ল অ’। তোৰ খুড়ীয়েৰ লগ-তলা ল’ৰা এটাই থাকিবলৈ ঘৰ পোৱা নাই। আগতে অকলশৰীয়া হৈ থাকোঁতে ক’বাত আছিল, কিছুদিনৰ আগতে বিয়া কৰালে, এতিয়া বৈশ্বকৈক আনিব খুজিছে। মাহুহ সিহঁত দুটাই, বৰ বেছি চাকৰ-বাকৰ কোনোবা এটাক লগত আনিব চাই। কথাটো তাৰি চাচোন, চাই ক, তোৰ কিবা অনুবিধা হ’ব নেকি।”

বসন্তৰনো কি অনুবিধা হ’ব? সিমালে তেওঁলোকৰ হিচাপে তেওঁলোকে থাকিব, ইকালে বসন্ত যেনেকৈ আছে তেনেকৈয়ে থাকিব। কিমান মাহুহ এনেকৈ থাকে। তাতে আহিব খোজা মাহুহজন খুড়ীয়েকৰ কিবা হয়। বসন্তই ক'লে, “যোৰ একো অনুবিধা নহয় খুড়াদেউ।”

“ও, হ’ব নালাগে, ল’ৰাটোৰ লগত মই কথা-বতৰা পাতি চাইছো। ইতিমধ্যে ঘৰটো বিচাৰি যোৰ ওচৰলৈ বহুত মাহুহ আহিছে, তোৰ কথা তাবিয়ৈ মই কাকো দিয়া নাছিলো।”

ইয়াৰ পাছত আৰু বসন্তৰ ফালৰপৰা একো আপত্তি থাকিব নোৱাৰে।

চৌধুৰীয়ে ক'লে, “এটা কাম কৰিলে সুবিধা হ'ব। এইখিনিতে এখন পাৰ্টিশ্বন দি এইফাল তই ব্যৱহাৰ কৰিবি, সিটো ফালে সিহঁতে যি কৰে কৰিব। নহয় জানো?” চৌধুৰীয়ে কোঠালীটোৰ সোঁ মাজতে থিয় হৈ ক'লা কেইবাৰ ক'লে। বসন্তই ক'লে, “হয়।”

“পিছে মোৰ মানুহবোৰ এতিয়া অ'ত-ত'ত কামত লাগি আছে। মিস্ত্ৰি এটা মাতি পাৰ্টিশ্বনখন তয়েই কৰাই লবিচোন। যি খৰচ পৰে এসময়ত গৈ খুড়ীয়েৰপৰা লৈ আহিবি। সিহঁত অহা সপ্তাহত অহাৰ কথা, ইয়াৰ ভিতৰতে তই পাৰ্টিশ্বনখনৰ কিবা এটা দিহা কৰিবি। তোৰ পিয়ন আছে নহয়, সিহঁতক ক'লেই কৰাই দিব।”

চৌধুৰী যাবলৈ ওলাল। বসন্তই সুধিলে, “চাহ একাপ—”

নালাগে। চৌধুৰীয়ে এই সময়ত চাহ নাখায়। কি দিয়া যায়? মানুহজন শুদা মুখেই যাবনে? বসন্তই ভাবিলে। পিছে উপায়ো নাই। চৌধুৰীক সি ডামোল ধোৱা দেখা নাই। ছিগাবেট খায়, কিন্তু তেখেতক বসন্তই ছিগাবেটৰ টিনটো উলিয়াই দিয়াতকৈ প্ৰেমিকাৰপৰা অহা চিঠি এজাপ পঢ়িবলৈ দিয়াই ভাল।

গাড়ীত উঠিবৰ সময়ত বসন্তই চৌধুৰীক সুধিলে, “তেখেতে কি কৰে?” তেখেতে মানে যিজন ঘৰটোলৈ আহিব।

“নাই, চাকৰি ভেনেকুৱা একো ভাল নহয়। ইয়াৰে অফিছ এখন—।” ড্ৰাইভাৰে গাড়ীৰ ছৱাৰখন মাৰি দিলে।

গতিকেই পাৰ্টিশ্বনখন কৰাবই লাগিব। এই সপ্তাহৰ ভিতৰতে। অহা সপ্তাহত তেওঁলোক আহিবই। কিন্তু এই কেইদিনৰ ভিতৰত কাঠমিস্ত্ৰি এটা পোৱাই দেখোন মন্দিৰৰ কথা হৈছে।

তুৰুবাবে বাতিপুৱা মথুৰা পিয়নে যত্ন-পাতিৰে সৈতে মিস্ত্ৰি এটা ক'ববাৰপৰা ৰবি আনিলে। নাম ভাৰ বাৰিক। মথুৰাই বোধহয়

বসন্তৰ আগত তাৰ ক্ষমতা দেখুৱাই লাভবান হোৱাৰ আশাতে বাৰিকক ধৰি আনিলে, আৰু বাটে বাটে বাৰিকক বোধহয় এনেকুৱা ভয় দেখুৱাই আনিলে যে চাহাবৰ কাম নকৰিলে তাৰ জেললৈ যাবলগীয়া পৰ্য্যাপ্ত হ'ব পাৰে ! কাৰণ বসন্তৰ আগত থিয় হৈ বাৰিকক কাওঁ-বাওঁ কৰিবলৈ ধৰিলে । সি ক'লে,—হাতত থকা ঠিকা কামটো শেষ কৰি সি সোমবাবে যেনেতেনে চাহাবৰ কামটো কৰি দিব । বসন্তই ক'লে,—ঠিক আছে । মনে মনে সি ভাবিলে—সোমহাবৰ আগতে তেওঁলোক আহিলেহে দিগদাৰ হ'ব ।

আহিলো সঁচা । শনিবাৰে অফিছৰপৰা অলপ সোনকালে ঘৰলৈ উভতি দূৰপৰাই বসন্তই দেখিলে, পদূলিমূখত এখন লবী, লবীৰ ওপৰত চকী-মেজ-পালেং আদি সবজ্জাম, মূৰত গামোচা বন্ধা বিহাৰী কেইটামানে বসন্তবোৰ নমোৱাত ব্যস্ত । ঘৰলৈ সোমাই সি দেখিলে ইতিমধ্যে কিছুমান বসন্ত নৱাই আগফালৰ বাৰাণ্ডাত থোৱা হৈছে । ধুনীয়া চোফা, চিকচিকীয়া ঘূৰলীয়া মেজ, কাককাৰ্য্যপূৰ্ণ ড্ৰেচিং টেবুল,—বসন্তবোৰ দেখিলেই গৰাকীজনে অলপতে বিয়া কৰোৱা যেন লাগে ।

বসন্তই ধৰা-ধৰি কৰি অলপ সহায় কৰিছিল হ'বলা । কোনেও মন নকৰাৰ সুবিধা লৈ ইতিমধ্যে সি ড্ৰেচিং টেবুলৰ আয়নাখনত তাৰ গোটেই চেহেৰাটো দূৰাবলম্বন চায়ো লৈছিল । বসন্তক দেখি সি ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল ।

বাৰাণ্ডাত থিয় হৈ কাম চাই থকা মাজুহজন বসন্তক দেখি এখোজ আগবাঢ়ি আহিল । ওখ, পাতল, বগা মাজুহজন, হুলিবোৰ ওভোতাই আঁচোৰা, চকুৰ দৃষ্টি, মুখৰ চেহেৰা অত্যন্ত শাস্ত, নিৰ্বীহ । মাজুহনে লাহেকৈ বসন্তক নমস্কাৰ জনালে আৰু বিনীতভাৱে ক'লে, “মই প্ৰদীপ দস্ত ।”

বাৰাণ্ডাত উঠি বসন্তই প্ৰতি-নমস্কাৰ জনাই ক'লে, “অ' হু, আপোনালোকৰ কথা মই শুনিছো : কেতিয়া আহে তাকে ভাবি আছিলো । আজিহেই ভাঙিলোনে দি ?”

প্ৰদীপ দস্তই ক'লে, “নহয়, আমি বন্ধ-বাহানিবাবহে ধান-বিত্ত
লগাই থৈ যাওঁ বুলি ভাবিছোঁ, আমি কাইলৈহে আহিম।” লগে
লগে প্ৰদীপ দস্তৰ চকু বন্ধ কঢ়িয়াই অনা মাহুহ হুটোৱৈ গ'ল; ডেওঁ
লৰা-লৰিকৈ ক'লে, “এই চাবি চাবি, ফুল পুলি আছে।”

মাহুহ হুটোই কাঠৰ ডেবাজ-টেবুল এখন ঠেক বাটটোৱেদি
হেঁপোৰ-হেঁপোৰকৈ নুহুৱাই আনিছিল; তাৰে এটাৰ ভৰি বাটক-
পৰা আঁতৰি কিনাকৰ ফুল পুলিৰ ওপৰত পৰে। পৰে হৈছিল।
প্ৰদীপ দস্তই চিঞৰি উঠাৰ লাভ নহ'ল; এটা মাহুহৰ ভৰি পুলি
এটাৰ ওপৰত পৰিলেই। পুলিটো বেঁকা হৈ গ'ল। দস্ত উদ্ভিষ্ট হৈ
উঠিল; ডেওঁ খিয় হৈ থকা আইন এটা মাহুহক ক'লে, “সেই ফুল-
পুলিটো পোনাই দে।”

বসন্তই ক'লে, “খাকক দিয়ক, একো নহয়।”

দস্ত আশ্বস্ত নহ'ল, নিজে গুচৰ চাপি গৈ তদাৰক কৰি ফুল
পুলিটো পোনাই দিৱালে। কিছু সময়ৰ মৌনতাৰ পাছত দস্তই
ক'লে, “আপোনাৰ অনুবিধা কৰিবলৈহে আহিলোঁ।”

“নাই নাই, মোৰ কিয় অনুবিধা! অকলে অকলে, কাৰো
মাত নাই—বোল নাই, মোৰ আমনিহে লাগিছিল, এতিয়া তেওঁ
আপোনালোকৰ লগতে কথা-বাতৰা এৰাৰ পাতিব পাৰিম। পিছে
এটা কথা, নিবন্ধন খুঁড়াদেৱে এই কোঠালীটোৰ মাজেৰে পাৰ্টিভন
এখন দিয়াৰ কথা কৈছিল; মই থবৰ কৰাইছোঁ, কিন্তু যিহি এটা
পোতা নাই, অহা সপ্তাহতে যেনেতেনে পাৰ্টিভনখন হ'ব; এই কেইদিন
আপোনালোকৰ অলপ অনুবিধা—”

“নহয় নহয়”, প্ৰদীপ দস্তই লৰালৰিকৈ সন্তুষ্টভাৱে ক'লে,
“আমাৰ একো অনুবিধা নহয়। তেখেতে মোকো কথাটো কৈছিল,
কিন্তু পাৰ্টিভনখন নহ'লেও আমাৰ একো অনুবিধা নহয়।”

কথাকেইয়াৰ দস্তই আন্তৰিকভাৱে ক'লে

“মই অকলশৰীয়া মানুহ, মোকনো কিয় পাৰ্টিভূনখন লাগিছে।”
বসন্তই লাহেকৈ হাঁহিলে।

নালাগে বুলি প্ৰকাশ কৰাৰ পাছত পাৰ্টিভূনখন দিয়া বেয়া দেখি ;
গড়িকে বসন্তই মথুৰা গিয়নৰ হতুৱাই বাৰিক মিত্ৰিক খবৰ দিয়ালে,
সোৱৰণাৰে সি আহিব নালাগে, লাগিলে পাছত মাতি পঠিয়াব।
অৱশ্যে বসন্তৰ মনে মনে এটা ভৱে ৰাখিল ; যদি কেতিয়াবা নিৰঞ্জন
চৌধুৰীয়ে ডাবি মাৰি সোধে,—তোক পাৰ্টিভূনখন কৰাবলৈ কৈছিলো,
নকৰালি কিয় ?

বস্ত-বাহানিবোৰ তিতবলৈ নুযুৱাই প্ৰদীপ দস্ত যোৱাৰ পাছত
বসন্তই ভাবিলে, বোধহয় বেয়া নালাগিব। পত্নীগৰাকীৰ কথা সি
নাভানে, কিন্তু দস্ত মানুহজন বেয়া হ’ব নালাগে। নিৰঞ্জন চৌধুৰীয়ে
দিয়া আভাস মতে বসন্তই বৰ ডাঙৰ চাকৰি নকৰে, কিন্তু যবত বসন্তই
অকিছত বা বাটে-বাটে পোৱা উচ্চ-সন্মান বিচৰা উচিত নহয়। আৰু
নিজৰ সন্মান বচাই চলিব জনাটোৰ দায়িত্ব তাৰ নিজৰ।

নিমাও-মাও ঘৰখনত থাকি বসন্তৰ সঁচাকৈয়ে মাজে মাজে আমনি
লাগিছিল। ভুকিবলৈও পোহনীয়া কুকুৰ এটা নাই ! যিবা বস্তুটো
আছে, তাৰ মুখতো হয় ছাব, ভাল ছাব ইত্যাদিৰ বাহিৰে মাংস নাই।
বসন্ত যবত নাথাকিলে বা শুই থকাৰ গম পালে সি বাম-সৰুণ-সীতা
বনলৈ যোৱা সম্পৰ্কীয় কিবা গান এটা গায়, বসন্ত থাকিলে মনে মনে
থাকে ! মথুৰাও সেই ; শৱ কৰাৰ তিতবত সি কেৱল মাজে মাজে
খৰি কালে।

চুবুৰিটোৰ আনবোৰ মানুহৰ লগতো বসন্তৰ বিশেষ চা-চিনাকি
হোৱাৰ সুবিধা হোৱা নাই। ইমান দিনে দেখি দেখি সি অহুমান
কৰিছে বেছিভাগ মানুহে পেটৰ চিন্তাত গোটেই দিনটো পৰিভ্ৰম
কৰে। চাকৰিয়ালৰ তিতবত কেৱল এজন মাটৰ আছে ; তেওঁৰত
ঘৰলৈকে মানুহৰ আহ-যাত অলপ বেছি ; তাত-পাতাৰ আড্ডা জাতীয়
কিবা এটা নিশ্চয় মাটৰৰ ঘৰত আছে। সেইবোৰ মানুহে পাহৰিলে

বাৰ্তা লগ পালে বসন্তক ছাঁৰ বুলি সম্বোধন কৰে আৰু সকলক
নমস্কাৰ একোটা জনায়।

মাজে মাজে কথা-বতৰা হৈছে মাঠৰৰ মাকৰ লগত। মাঠৰৰ
মাক বুঢ়ী মানুহ; কঁকাল হালিছে। সময় পালেই তেখেতে ইঘৰ-
সিঘৰ ফুৰে। বাৰ্তা লগ পোৱা সকলো মানুহকে উপযাচি কথা
শুধিব পাৰে, কিন্তু ওৰণিখন কপালবপৰা এক আঙুলো ছ'হকিবলৈ
নিদিয়ৈ।

বসন্তৰ ঘৰৰ আগফালে নিমগছ এজোপা আছে; বুঢ়ীয়ে তাৰে
পাত নিবলৈ আহে; নিমপাতৰ উপকাৰিতা সম্পৰ্কে বহুত কথা
ইতিমধ্যে বসন্তৰ মুখস্থ হৈ গৈছে। নিম-তিতা পেটলৈ ভাল, ঘা-
কোঁহোৰা আদি ছালৰ বেমাৰৰ কাৰণে নিমপাতৰ বস মহোষধ,
নিমৰ দাঁতোনৰ কথাতো ক'বই নালাগে, আনকি নিমগছৰ মাজেদি
বৈ অহা বতাহেও বোগ-ব্যাধি উকুৱাই নিয়ে। এই নিমজোপাৰ
ওচৰত থাকে মানে অশুখ-বিশুখৰ কাৰণে বসন্তই চিন্তা কৰিব
নালাগে। মূঠৰ ওপৰত বসন্তই বুজিলে যে পাৰিলে বুঢ়ীয়ে গোটেই
পৃথিৱীৰ হাস্পতালবোৰ ভাঙি তাৰ ঠাইত নিম পুলি কই দিয়ে।

যি ছুই-এবাৰ কথা-বতৰা, সেই বুঢ়ীৰ লগতে। এতিয়া শ্ৰদীপ
দস্তইঁত আহিলে বোধহয় ঘৰখনত মাত-বোল শুনা যাব।

সোমবাৰে ৰাতিপুৱা শোৱাবপৰা উঠি পিছফালৰ বাৰাণ্ডালৈ
ওলাই আহি বসন্ত থমক খাই ব'ল। পিতলৰ তলা ওলমি থকা
ছৱাবখন আধা মেল খাই আছে, ফুলাম পৰ্দাৰ একাল ওলাই আছে।
দস্তইঁতে যিটো পাগঘৰ ব্যৱহাৰ কৰিব, তাৰ খুটা এটাৰপৰা বাৰাণ্ডাৰ
খুটালৈ টনা তাঁবডালত ভিত্তি পাতল চাদৰ এখন ওলমি আছে;
চাদৰখন বতাহত অলপ অলপ লৰিছে।

বসন্ত ভিতৰলৈ সোমাই আহিল। অলপপৰা একে ঠাইতে থিয়
হৈ থাকি সি কিবাকিবি ভাবিলে: চুলিখিনি চুৰি আয়না
মুখখন এবাৰ চালে; তাৰ পাছত কোঠাটোত ব ভিতৰে ঘূৰি-পৰি

ব্রাহ্মে দাঁত মাজিবলৈ লাগি গ'ল। চাহ খাই উঠি সি আগফালৰ কোঠালীটোৰ চকী এখনত মনে মনে বহি থাকিল। প্ৰয়োজন নোহোৱাকৈ পিছফাললৈ নগ'ল।

সেইদিনা গা ধুবৰ সময়ত বসন্তই তাৰ কোঠালীৰপৰা গা-ধোৱা ঘৰলৈ সোমোৱা ছুৱাবখনৰ শলখাডাল তাৰ কোঠালীৰ ফালৰপৰা মাৰি দিলে। গা-ধোৱা ঘৰ এটা বেজিয়া সিও বাৰাণ্ডাই দি সোমোৱাই ভাল। বাৰাণ্ডাইদি সোমাই ছুৱাবখনৰ সেই ফালৰ শলখাডালো চালে; বন্ধ থকা উচিত আছিল, কিন্তু খোলা আছে; বোধহয় গা ধুবৰ সময়ত বন্ধ কৰি পাহত আকৌ খুলি থৈ গৈছে। বসন্তই সেইডালো বন্ধ কৰি দিলে।

চাদৰৰ গৰাকীৰ লগত দেখা হ'ল সেই দিনাই আবেলি। বসন্তই আগফালৰ বাৰাণ্ডাত এনেয়ে ইকাল-সিকাল কৰি আহিছিল। আগতে সি গোটেই বাৰাণ্ডাখন ব্যৱহাৰ কৰে, আজি তাৰ ফালৰ আধাখিনিতে খুৰা-পকা আবদ্ধ ৰাখিলে। অলপ পাহতে সিকালৰ ছুৱাবখন খোল খালে; প্ৰথমে প্ৰদীপ দস্ত আৰু পিছে পিছে ডেউৰ পয়ী ওলাই আহিল। তিবোতাগৰাকীয়ে বসন্তক নমস্কাৰ জনালে। হাত দুখন কপাললৈ তোলোঁতে এক মুহূৰ্ত্তৰ কাৰণে হ'লেও বসন্ত অভিভূত হৈ গ'ল। একে আৰাবে ক'বলৈ গ'লে মানুহগৰাকী নুন্দবী।

কেইদিনমানৰ পাছত পিয়নে বস্ত্ৰৰ হাতত দি যোৱা চিঠি এখনৰপৰা মানুহগৰাকীৰ নামটো জনা গ'ল। প্ৰীতিবাপী দস্ত, কেয়াৰ অক্ প্ৰদীপ দস্ত। ঠিকনাটোৰ ওপৰত ছুৱাবখন চকু ফুৰাই, ডাকঘৰৰ মোহৰত ক'বপৰা আহিছে বুজিবলৈ চেষ্টা কৰি বসন্তই বস্ত্ৰৰ হাততে চিঠিখন সিকাললৈ দি পঠিয়ালে।

তাৰ পাছত দিন গ'ল, সপ্তাহো গ'ল, কিন্তু বসন্তই লক্ষ্য কৰিলে ঘৰখনৰ নিস্তকতা ভংগ হোৱাৰ কোনো লক্ষণেই নোলাল। বসন্ত অকিহলৈ যায়, উত্ততি আহে; দস্ত অকিহলৈ যায়, উত্ততি আহে

—একো বৈচিত্ৰ্য নাই। শ্ৰীতিবাণীয়ে বাতিপুৱাই পা ধোৱে; মগটো পৰ্কাত লাগি যাতে খটংকৈ শব্দ নহয় তাৰো সাৱধান লয়; হাতৰ থাকিবোৰ জোৰকৈ ফিলাকুটিৰ ফাললৈ ঠেলি মঙহত খাপ খুৱাই থয়, যাতে বুনবুন্ কৰি নাথাকে। গা-ধোৱা ঘৰৰ চুৱাবখন তেওঁ অতি সন্তুৰ্ণে খোলে, বন্ধ কৰে। ইটো কোঠালীত তেতিয়া বসন্ত শুই থাকে।

বসন্ত যেতিয়া উঠি পিছ বাৰাণ্ডালৈ যায় তেতিয়া তাঁৰডালত চাদৰখন ওলমি থাকে, আধা-আধি শুকায়েই। বাতিপুৱা ডিয়াই দিয়া আইনবোৰ কাপোৰ শ্ৰীতিবাণীয়ে কোঠালীৰ ভিতৰতে মেলি দিয়ে। বাহিৰত,—লাজ লাগে।

প্ৰদীপ দস্তৰ লগত বসন্তৰ মুখামুখি হ'লে দস্তই অতি নম্ৰভাৱে হাঁহে; বসন্তই কিবা এটা সুধিলে সৰুকৈ উত্তৰ দিয়ে।

কথা-বতৰা বাঢ়িছে বহুৰ। পাগঘৰৰ লগতে থকা তাৰ শোৱা কোঠালীত বহি সি নাৰায়ণৰ লগত হাঁহি-মাতি খল্খলাই থকা বসন্তই শুনে। নাৰায়ণ দস্তহঁতৰ বন-কৰা ল'ৰা। বয়স ষোল-সোতৰ বছৰ মান হ'ব। বড়ুতকৈ ডাঙৰ।

আক অলপ মাত-বোল বেছি শুনা গৈছে মাষ্টৰৰ মাক বুঢ়ীৰ। আগতে বুঢ়ী পিছফালৰ বাটটোৱেদি পোনেই গৈ পাগঘৰৰ বাৰাণ্ডাত উঠে; মাত লগায়, “কি কৰিছ অ' বড়ু?” তাৰ পাছত সোধে, “ডেকা-চাহাব কেনিবা ওলাই গ'ল নে কি?” বসন্ত ঘৰত নাথাকিলে বুঢ়ীয়ে বড়ুৰ লগতে ছুআৰাৰ কথা পাতে। তাৰ দৰমহা কিমান, বসন্তই তাক গালি-অপনি পাৰে নেকি,—তাৰ ভুলয়। শেষত বড়ুই গছত উঠি নিমপাত পাৰি দিব লাগে; কাৰণ বুঢ়ীয়ে অনা হাঁকুটিডালেৰে ঢুকি পোৱাত নিমপাত শেষ হৈছিল।

আজিকালি মাষ্টৰৰ মাক পোনে পোনে সিটো পাগঘৰৰ ফালে যায়, ভুম্কা-ভুম্কা কৰি কোন ক'ত আছে চায়; তাৰ পাছত পিছ চুৱাবেদিয়েই দস্তহঁতৰ ভিতৰলৈ সোমাই যায়। ভিতৰত কথা-

বডৰা হয় শ্ৰীতিবানীৰ লগত। প্ৰায় পকাহ বছৰৰ আগতে এইখিনিড
এজোপা কিমান ডাঙৰ আমগছ আছিল, আৰু সেই আমজোপাৰ
ডলতৈ থকা ঘৰটোত বহি মহোদৰ কুচাই কেনেকৈ কানি খাইছিল,
তাৰপৰা আৰম্ভ কৰি বুঢ়ীয়ে বে এতিয়াও পঠাৰ মণ্ডত চোবোৱাত
অসুবিধা নহয় তালৈকে বখানি যায় আৰু শেহলৈ শ্ৰীতিবানীৰ ভৰিত
জিৰ্জিৰনি উঠে।

কিন্তু বৰ, নাৱান্ধ আৰু মাঠৰৰ মাকক বাদ দি, ঘৰৰ মালিক-
ইতৰ মুখৰ মাত নাই। বসন্তই ঠিক কৰিলে, কথাটো ভাল হোৱা
নাই। নিয়ন্ত্ৰণ চৌখুৰী বা তেখেতৰ পত্নীয়ে বোধহয় বসন্তৰ সম্পৰ্কে
বা তাৰ চাকৰিটোৰ সম্পৰ্কে এনেকুৱা এটা গুৰু গভীৰ ধাৰণা মানুহ-
হালৰ মনত সুমুৱাই দি পঠিয়াইছে যে মুকলি মাত-কথা এবাৰৰ
কাৰণেও তেওঁলোকে মনত বন্ধ পোৱা নাই। কথাটো সঁচ।

এদিন দেওবাৰে ছপবীয়া-বসন্ত বিছনাতে বীঘল দি গৰি আছে।
মাজৰ ডাঙৰ কোঠালীটোৱৰপৰা টুক-টুক লৰা আৰু মানুহহালৰ
অতি সৰু সৰু মাত আহি আছে; বোধহয় তেওঁলোকে কেবল
খেলিছে। এনে সময়ত পিছ বাৰাণ্ডাত নাৱাৰণে ‘চেই চেই’ বুলি
জোৰেৰে চিঞৰি উঠিল। পাগচৰৰ বাৰাণ্ডাত কুকুৰ উঠিছিল
হাঁহলৈ। তাৰ লগে লগে শ্ৰীতিবানীয়ে চেপা মাতৰে ক’লে, “আই
চিঞৰিছ কিয়? মানুহ তইহে—না জাননে কি?”

মানুহ মানে বসন্ত। কথা কেইবাৰ কাণত পৰি বসন্তৰ পুতৌ
জন্ম গ’ল। তাৰ উপস্থিতিৰ কাৰণে এহাল মানুহ ইমান সন্তুষ্ট হৈ
থকাটো তাৰ নিজৰে ভাল নাজানিল। কিছু সময়ৰ পাছত ভাল
জোকা এটা গাত সুমুৱাই, মাজৰ ছোকৰাৰ খুলি সি ডাঙৰ কোঠালী-
টোলৈ ওলাই আহিল। কোঠালীটোত ভৰি দিৱেই সি সুধিলে,
“কেৱল খেলিছে?”

ছিনাবেট ছপি থকা ডেকাৰ আগত যেন তাকানিয়েই পঢ়োতা
পাঠশালাৰ পণ্ডিত ওলালহি। অত্যন্ত বাস্তৱ্যে প্ৰদীপ দত

বহাৰপৰা খিয় হ'ল ; মুখৰ ভিতৰতে কোৱাদি ক'লে, “নাই—
এনেয়ে—”

শ্ৰীতিবাণীয়েও উঠোঁ উঠোঁ কৰি পিছফালে পৰি থকা ওৰণিৰ
কাপোৰখন তুলি ললে। বসন্তই ক'লে, “উঠিল কিয়, বহক।
আপোনালোকে কি কৰিছে চাবলৈ বুলিহে ওলাই আহিলোঁ।”

দস্তৰ নাৰায়ণক মাতিবলৈ ধৈৰ্য্য নহ'ল ; তেওঁ নিজে ভিতৰলৈ
সোমাই গৈ ভাল চকী এখন দাঙি আনিলে ; চকীখন ভালকৈ পাৰি
দি ক'লে, “বহক।”

বসন্ত বহাৰ পাছত দস্ত বহিল। বসন্তই ক'লে, “খেলক,
আপোনালোকে খেলক, মই চাওঁ।”

কিন্তু কোনেও খেলা আৰম্ভ কৰাৰ লক্ষণ দেখা নগ'ল। পাঁচটা
ক'লা আৰু চাৰিটা বগা গুটি ব'ৰ্ডখনত সিঁচৰতি হৈ পৰি আছে,
বঙা গুটিটো ইতিমধ্যে কোনোবাই পকেট কৰিছে। বসন্তই সুধিলে,
“আপোনালোকৰ ভিতৰত কোনে ভাল খেলে ?”

“নাই, মই একেবাৰে খেলিব নোৱাৰোঁ। শিকিছোঁহে।” দস্তই
ক'লে।

“অ', তাৰ মানে আপুনি—।” বসন্তই শ্ৰীতিবাণীৰ মূখলৈ
চালে ; শ্ৰীতিবাণীয়ে অপ্রতিভাৱে আঙুলিৰে ট্ৰাইকাৰটো চিকুটি
চিকুটি লাহেকৈ হাঁহিলে।

এইখিনিতে বসন্তই অলপ সৎসাহৰ চিনাকি দিলে। সি ক'লে,
“আপোনালোকৰ অনুবিধা নহয় যদি ময়ো খেলোঁ নহ'লে।”

দস্তৰ বোধহয় কথাবাৰ বিশ্বাস কৰিবলৈকে মন যোৱা নাছিল ;
কিন্তু বসন্তই কৈছে যেতিয়া, তেওঁ “নিশ্চয় নিশ্চয়” বুলি পকেটত
সোমাই থকা গুটিকেইটা লৰা-লৰিকৈ উলিয়াবলৈ ধৰিলে।

খেল আৰম্ভ হ'ল। বসন্ত অকলে, এওঁলোক দুজন একেলগে
হ'ল। দস্তই অলপ বিনয় কৰিছিল, কৰাটো স্বাভাৱিক, কিন্তু
নেখেলে। পিছে ভাল খেলে শ্ৰীতিবাণীয়ে। বাবে বাবে

কাপোৰৰ সাৱধান লৈ, নামি অহা খাৰুৰ বাবে বাবে ভুলি লৈ ইমান লাজ কৰি কৰি খেলা সন্ধেও চাওঁতে চাওঁতে দস্তইতৰ ক'লা গুটি ব'ৰ্ভপৰা অদৃশ্য হ'ল। পলাব নাজানি জালত ধৰা পৰা বেঙা মাছৰ নিচিনাকৈ বসন্তৰ তিনিটা বগা গুটিয়ে ব'ৰ্ভত ছটফটাবলৈ ধৰিলে।

যি কি নহওক, সেয়েই খেলৰ আৰম্ভ। লগে লগে ঘৰটোৰ মাজৰ কোঠালী, আগকাল-পিছকালৰ বাৰাণ্ডালৈ প্ৰাণ আহিল। নাৰায়ণৰ লগত বড় কেনিবা ওলাই গ'লেও ঘৰটোত মাত-কথাৰ অভাৱ নহ'ল। মাষ্টৰৰ নাক শ্ৰীতিবাণীৰ ওচৰলৈ নিয়মিতভাৱে মাতে, কিন্তু তেখেত যোৱাৰ পাছতেই ঘৰখন নিজম নন্দাৰ বদৰ্শ মাজৰ কোঠালীটোত বহি বসন্ত, দস্ত আৰু শ্ৰীতিবাণীয়ে বগীয়ে কোৱা কথাবোৰকে আকৌ এবাৰ ইংহি ইংহি পঢ়ে। শ্ৰীতিবাণীয়ে আকৌ বুঢ়ীয়ে তামোল খেদা আৰু ককায়েকৰ পাতল চোৱাৰে বহিলে মাইলাখ দেখুৱাব পৰা হ'ল।

কথা-বতৰৰ উপৰিও কেৰা-ওঁৰখন আছে। খেলাৰ আহ্বান অৱশ্যে ছয়োপক্ষৰপৰা আহে। প্ৰথমতে কিছুদিন বসন্তই অকলে খেলিলে; পাছত মাজে মাজে সলনা-সলনি হ'বলৈ ধৰিলে। বসন্ত আৰু দস্ত পাৰ্টনাৰ হয়, শ্ৰীতিবাণীয়ে অকলে খেলে। আৰু অলপ ভাল গেলিব পৰা হ'লে দস্তয়ো অকলে খেলি চাব,—তেতিয়া হ'লে শ্ৰীতিবাণী আৰু বসন্ত পাৰ্টনাৰ হ'ব,—এইটো প্ৰশ্নও মাজে মাজে উঠিছে।

কেতিয়াবা গধূলি খেল চলি থাকোঁতেই হয়তো কোনোবা বন্ধুৱে আহি মাত লগায়, “দস্ত আছেনে?”

“আপোনালোকে খেলকচোন” বুলি দস্ত আগকালৰ কোঠালীলৈ গৈ বন্ধুৰ লগত কথা-বতৰা পতাত লাগে। ইকালে বসন্ত আৰু শ্ৰীতিবাণীৰ খেল চলি থাকে।

এনেকুৱা সময়ত বসন্তৰ বৰ অনুবিধা হয়। টোকৰটো মৰাৰ পাছত গুটি পকেটলৈ গ'ল নে নাই, তাৰ সলনি টোকৰ মৰা আঙুলি

কেইটাৰ ওপৰত তাৰ চকু বৈ থাকে। মিহি, দীঘল, নিমজ আঙুলিব নখবোৰ একো নখ হাঁকৈ বঙচুৱা হৈ থাকে। বীণা বজাবলৈ সৃষ্টি হোৱা আঙুলি যেন লাগে।

“মাবক, আপোনাৰ।”

বসন্তই যেন চঁক খাই উঠে। কথাবাৰ কৈয়েই শ্ৰীতিবাণীয়ে মিচিকিয়াই হাঁহে। ঝাইকাবটো হাতত লৈ বসন্তই লৰা-লৰিকৈ গুটিবোৰৰ ওপৰত চকু ফুৰায়। বাঁওফালৰ পকেটটোৰ মুখতে ডাৰ ক’লা গুটি এটা আছে, বুঢ়া আঙুলিৰে ঝাইকাবটো ঠেলি দিলেই হয়, কিন্তু কেনেকৈ কি হয় বসন্তই ক’ব নোৱাৰে, গুটিটো পকেটলৈ নগৈ থুলাথুলালি খাই এনেকুৱা ঠাইত বয়গৈ যে পিছৰ বাৰত সি বিৰাউগু টানিব লাগিব।

শ্ৰীতিবাণীৰ হাঁহিটো আৰু অলপ বেছি হৈ যায়।

শ্ৰীতিবাণীৰ মুখত এই হাঁহিটো আজিকালি লাগিয়েই থাকে।

দেওবাৰে ৰাতিপুৱা বসন্ত অলপ পলমকৈ শোৱাবপৰা উঠিল, লাহে ধীৰে চাহ খালে; খাই এবাৰ এনেয়ে পিছ বাৰাণ্ডালৈ ওলাই আহিল। শ্ৰীতিবাণীয়ে তেতিয়া গা ধুই উঠিছে। আজিকালি তেওঁ ধীৰে-সুস্থিৰে গা ধোৱে। বসন্ত থমক খাই বৈ গ’ল। গা ধুই উঠি শ্ৰীতিবাণীয়ে বগা কাপোৰ এখোৰ পিন্ধিছে। চুলিবোৰ গোটেই পিঠিখন ঢাকি ৰাগৰি পৰি আছে; গাৰ সোণবৰণীয়া ব’টো আৰু ভীৰ, আৰু উজ্জ্বল হৈ উঠিছে। ৰূপাল আৰু শিৰৰ সেন্দূৰৰ দাগ পানীত উঠি ধোৱাৰ পাছত সুখখন কেতিয়াও আঘাত নোপোৱা নতুনভাবে জিলিকি উঠিছে। অলপ পাছতে হয়তো শ্ৰীতিবাণীয়ে আয়নাখনৰ আগত থিয় হৈ ৰূপালত আৰু শিৰত নতুন সেন্দূৰ লব। কিছু সময় নোলোৱাকৈ ওতো থাকিব পাৰে।

ডাৰডালত মেখেলা, চাদৰ, ব্লাউজ আৰু কিবাকিবি মেজি দি শ্ৰীতিবাণীয়ে দ্বিতীয়বাৰ বসন্তলৈ চালে। কিবা এটা ক’বলৈ বসন্তৰ খোতা-নোজা লাগিল, সি সুবিলে, “কববালৈ যাব নে কি আজি?”

“নাই নাযাওঁ, ক’লৈনো বাব !”

তাৰ পাছত কি সুৰিব বসন্তুই জাবিবলৈ ধৰিলে। অলপ বৈ সি ক’লে, “তেনেহ’লে ছপবীয়া অলপ কেবমকে খেলিম, কি কয় ?”

“ভাল !” শ্ৰীতিবাণীৰ মুখত আকৌ সেই অকুণ্ড হাঁহি। কিবা যেন জয় কৰি অহা নায়িকাৰ চতুৰ অথচ প্ৰশাস্ত হাঁহি।

ছপবীয়া খাই-বৈ উঠাৰ অলপ পাছতে বসন্তুৰ মাজৰ কোঠালীৰ দুৱাৰত টোকৰ পৰিল, “আমি বেডি, আহক !”

শ্ৰীতিবাণীৰ মাতত মাজে-সময়ে সক ছোৱালীৰ উৎফুল্লতা শুনা যায়।

মাজৰ কোঠালীলৈ আহি বসন্তুই দেখিলে দুখন চকীত বহি দস্ত আৰু শ্ৰীতিবাণীয়ে গুটি সজোৱাত লাগিছে। ওচৰত তৃতীয় চকীখন নাই। সি ইফালে-সিফালে চালে,—দূৰ চুক এটাত চকীখন আছে। এটা বগা গুটি কম পৰিছে, দস্তহঁতে তাকে পকেটবিলাকত বিচাৰিছে। বসন্তুই নিজে চকীখন দাঙি আনিলে। চকীখন আনোতে তাৰ চোতালত থিয় হৈ থকা বস্ত্ৰৰ চকুৱে চকুৱে পৰিল। চকীখনৰ কাৰণে তাক মতা হ’লেই ভাল আছিল নে কি !

হুটা গেম খেলি শেষ হোৱাৰ পাছত এবাৰ আগফালৰ বাবাগুড মাহুৰৰ ভৰিৰ লগত শুনা গ’ল। ডিঙি মেলি চাই বসন্তুই দেখিলে হৰিচৰণ ; কমিছনাৰৰ পিয়ন। বসন্তু উঠি আহিল দুৱাৰ মুখলৈ। হৰিচৰণে ভৰি দুখন একেলগ কৰি চালাম এটা দিলে, তাৰ পাছত চিঠি এখনে বহী এখনে বসন্তুৰ ফালে আগুৱাই ধৰিলে। বহীখনত চহী এটা দি বসন্তুই থিয়ৈ থিয়ৈ চিঠিখন পঢ়ি শেষ কৰিলে আৰু সুধিলে, “চাহাব এতিয়া ঘৰতে আছেন কি ?”

হৰিচৰণে গাটো অলপো নলবোৱাকৈ ক’লে, “হয় ছাব !”

“বাক তই বা !” বসন্তুই ক’লে।

হৰিচৰণে আৰু এবাৰ চালাম জনাই বাবাগুডৰপৰা নাযি গ’ল।

কোঠালীটো নিস্তক হৈ গৈছিল।

ইতিমধ্যে বসন্ত 'ছাব' হৈ গৈছিল। চিঠিখন ওপৰ-জোপত ভৰাই সি ব'ৰ্ডখনৰ ওচৰলৈ উভতি আহোঁতে দস্তই সুধিলে, “অফিছলৈ দৌৰিবলগীয়া হ'লনে কি?” লগে লগে শ্ৰীতিবাণীয়ে হাঁহিলে। সেই হাঁহিত কোঠালীৰপৰা 'ছাব'টো পলাই গ'ল।

মাজে মাজে প্ৰয়োজন হ'লে অসময়তো বসন্তক কমিছনাৰে বঙলালৈ মাতি পঠিয়ায়; কিন্তু বসন্তই দৌৰিব নালাগে! সি যায়। বেছি জৰুৰী হ'লে কমিছনাৰে নিজৰ গাড়ী পঠিয়ায়। প্ৰদীপ দণ্ডই দৌৰাৰ কথাটো কেৱল ধেমালিৰ সূৰত কৈছিল। এনেয়ে তেওঁ ধেমালিও নকৰে; বাৰাণ্ডাত দেখাদেখি হ'লে বিনীতভাৱে হাঁহে, কথা কয়। শ্ৰীতিবাণী মাজত থাকিলেহে তেওঁ মন খুলি ছুআষাৰ কথা ক'ব পাৰে।

দস্ত মানুহটোৰ কথা ভাবি বসন্ত প্ৰায়েই আচৰিত হয়। মানুহটোৰ ভয় নাই, আশংকা নাই, একো নাই। মানুহটোৱেই কৈছিল পাৰ্টিশ্বনখন নালাগে বুলি। সঁচাকৈয়ে এতিয়া বসন্তই মাজৰ কোঠালীটোত পাৰ্টিশ্বন এখনৰ কথা ভাবিবই নোৱাৰে। বৰঞ্চ যিখিনিত পাৰ্টিশ্বনখন দিয়াৰ কথা আছিল, ঠিক সেইখিনিতে কেৰম ব'ৰ্ডখন চকিছ ঘণ্টা সাজু হৈ থাকি, ঘৰটোক চকল কৰি বাখে। দস্ত একলীয়া, আক শ্ৰীতিবাণী আক বসন্তই পাৰ্টনাৰ হৈ খেলাৰ সময়ত প্ৰায়েই সি ভাবে, মনটো কিমান মুকলি হ'লে মানুহ প্ৰদীপ দস্তৰ নিচিনা হ'ব পাৰে? যেতিয়াই মন যায় তেতিয়াই মানুহটো ওলাই স্তুতি যায়। ঘৰত থাকে কেৱল নাৰায়ণ। কিন্তু বসন্তই জানে নাৰায়ণ স্বৰ-বখা ল'বা নহয়। সুবিধা পালেই গাকৰ ডলত ইন্দ্ৰি কৰা পায়জামা পিদ্ধি সি বাটলৈ ওলায়।

হঠাতে এদিন বসন্তই প্ৰায় অজ্ঞাতসাবেই শ্ৰীতিবাণীক নতুন সূৰত কথা সুধিবলৈ আবন্ত কৰিলে। অফিছত জন্মাষ্টমী তিথি পতাৰ আয়োজন হৈছে, দস্ত তিথি-সমিতিৰ সম্পাদক; প্ৰখুলি ইটো-সিটোৰ যোগাৰৰ কাৰণে ওলাই যাব লাগে। প্ৰায়েই খেলাৰ দৰে খেলিবলৈ

লৈ নতুন কথাৰ সূত্ৰ উলিয়ালে বসন্তই নিজে। কথাত শ্ৰীতিবাণীৰ অলপো কপণালি নাই। তেওঁ কৈ গ'ল। তেওঁ অস্থানত ঘৰৰ, টেবুল টেনিছ, কেবম ব'ৰ্ডৰ ওচৰে-পাজৰে ডাঙৰ হোৱা ছোৱালী, ছোৱালী কলেজত ল'ৰাৰ ভাওত অভিনয় কৰা ছোৱালী।

“এবাৰ কি হ'ল জানে?”—শ্ৰীতিবাণীয়ে কলেজীয়া জীয়েকৰ বঙীন পৃষ্ঠা লুটিয়াবলৈ ধৰিলে। উচ্ছল হাঁহিত এবাৰ তেওঁৰ বুকুত লাগি ব'ৰ্ডখন, লগতে গুটিবোৰ অলপ লৰি গ'ল। তেওঁৰ ডিঙি মুকলি বনৰীয়া চৰাইৰ কল-কাকলি শুনা গ'ল। ঘটনাটো কৈ উঠি ঠাইকাৰটো হাতত লৈ বৰ অনুবিধাজনক ঠাইত থকা গুটি এটা কেনেকৈ মৰা যায় তাকে তেওঁ ঘূৰি ঘূৰি চাবলৈ ধৰিলে।

ব'ৰ্ডৰ ওপৰত ওলাই থকা শ্ৰীতিবাণীৰ গোটেই দেহাটোৰ ওপৰত চকুফুৰাই বসন্তই তেওঁৰ মুখলৈ চাই ব'ল; তাৰ পাছত লাহেকৈ ক'লে, “হয় দিয়ক, সেইবোৰ দিন নিশ্চয় আপোনাৰ বৰ মৰমৰ। এতিয়াতো একেবাৰে সজাত সোমাল; এতিয়া কেনে লাগিছে?”

শ্ৰীতিবাণীয়ে ঠাইকাৰটো এঠাইত পাতি ললে, আঙুলি টোঁৱালে আৰু তাৰ পাছত ক'লে, “থাকিব জানিলে জেলৰ ভিতৰতো মুকলি হৈ থাকিব পাৰি।” লগে লগে তেওঁ ঠাইকাৰটো মাৰি পঠিয়ালে; গুটিটো ভাৱ গতিৰে চুঠাইত ধুন্দা খাই তৃতীয়বাৰত পকেট এটাত সোমাই থাকিল। বসন্ত হতভম্ব হৈ গ'ল; কেনেকৈ এইটো সম্ভৱ তাৰ মগজে ঢুকিয়েই নাপালে।

বাতি লাইটটো জ্বুয়াই, বিহনাত দাঁপলি নি পৰি, এছাবলৈ চাই চাই বসন্তই ভাবিবলৈ ধৰিলে শ্ৰীতিবাণীৰ কথাষাৰৰ অৰ্থ কি। এটা অৰ্থ সি উলিয়াব পাৰিলে: কিন্তু যিজন বাহুহে পাটগুনখনো নালাগে বুলি কয়, ঘৰত অকলশৰে থকা বসন্তকো ভয় নকৰে, প্ৰদীপ দস্তৰ নিচিনা তেনেকুৱা এজন বাহুহৰ কাৰণে সেই অৰ্থটো কিমান কৰণ আৰু ভয়াবহ হ'ব পাৰে তাকে ভাবিব বসন্তৰ মনটো কোচ খাই

গ'ল। বসন্তৰ নিজৰ কাৰণে একো ভয় নাই, কাৰণ আৰু এখোজো আগবঢ়াব ইচ্ছা তাৰ নাই। কিন্তু বসন্তৰ বাহিৰেতো পৃথিৱীত আৰু বহুত মানুহ আছে।

ভয় লগা সত্ত্বেও বসন্তৰ কিবা কাৰণত অলপ ভালো লাগিল। অন্তৰৰ কোনোখিনিহিঁদ সি অলপ উষ্ণতা অনুভৱ কৰিলে। তাৰ এক অদ্ভুত শাস্তি লগা যেন লাগিল।

অশাস্তি লাগিল অলপ পাছত। পাগঘৰত নাৰায়ণ-বড়হঁতৰ খুটুং-খাটাং বন্ধ হোৱাৰ পাছত ঘৰটোৰ একাৰ নিস্তৰ্দ্ধতা ভেদ কৰি সিকালবপৰা চেপা মৰা খিক্খিক্ হাঁহিৰ শব্দ বসন্তৰ কোঠালীলৈ সোমাই আহিল। মাজৰ কোঠালীটোৰ ছুৱাবোৰ বন্ধ থকাৰ কাৰণে শব্দবোৰ আৰু বহুতময়, আৰু অশান্তিময় হৈ উঠিল। আজিকালি এনেকুৱা প্ৰায়েই হয়। বহুত বাতিলৈকে গুণ্‌গুণ কথা, চেষ্টা কৰিও বন্ধ কৰিব নোৱৰা হাঁহি, মাজে মাজে চুটি চুটি নিস্তৰ্দ্ধতা : এইবোৰৰ হাত সাৰিবলৈ বসন্তই সদায় সোনকালে টোপনিয়াবলৈ চেষ্টা কৰে। মুকলি পথাৰত হাজাৰ হাজাৰ ছোৱালীৰ উচ্ছল হাঁহি-কলবোল উপভোগ কৰিবলৈ ভাল, কিন্তু ছুৱাব বন্ধ শোৱনী কোঠাৰ বাহিৰৰ একাৰত থাকি এজনী ছোৱালীৰ খিল্‌খিল্ হাঁহি সহ্য কৰিবলৈ টান।

জগ্ৰাষ্টমীৰ দিনা বাতিপুৱাই দস্ত ওলাই গ'ল। অফিহবোৰ বন্ধ। ভালেমান পলমকৈ গা ধুবলৈ বুলি ওলাই আহি বসন্তই দেখিলে, বাৰাণ্ডাৰ সিটো মূৰৰ ছুৱাবখনবপৰা শ্ৰীতিবাগীও ওলাই আহিছে হাতৰ ডাঁজত কাপোৰ-গামোচা লৈ।

“আপুনি ধুই লওক তেনেহ'লে, মই পাছত ধুম!” বসন্তই ক'লে।

“নাই নালাগে, আপুনি আগতে ধোৱক, মোৰ অলপ সময় লাগিব।” শ্ৰীতিবাগীয়ে ক'লে।

“লাগক সময়; মোৰ একো জবাবি নাই; আপুনি ধোৱক।”

বুলি কৈ বসন্তু পিছ হুঁহকিল। শ্রীতিবাণী হাঁহি হাঁহি গা-ধোৱা
ঘৰত সোমাল।

ওচৰৰ কোঠালীটোতে চকী এখনত বহি বসন্তুই ব্লেণ্ড এখনেৰে
নখ কাটিবলৈ ধৰিলে। শ্রীতিবাণীয়ে পলম কৰিছেও মচা। গা-ধোৱা
ঘৰটোৰ মজিয়াখনৰ এটা দোষ আছে। কথাটো নিবন্ধন চৌধুৰীৰ
কাণত পেলাব লাগিব। বেছিকৈ পানী ঢালিলে মজিয়াখনত পানী
গোট খায়। বন্ধ দুৱাৰখনৰ দুৱাৰডালিটোৱেদি বসন্তুৰ কোঠালীলৈ
সামান্য পানী সোমায়। কটা নখখিনি গাটাই খিৰিকীৰ বাহিৰলৈ
পেলাই দি বসন্তুই বন্ধ দুৱাৰখনলৈ চালে। সিফালে পানী ঢলাব
শৰু; দুৱাৰৰ তলেদি ক্ষীণ পানীৰ ধাৰা এটা বসন্তুৰ কোঠালীলৈ
বাগৰি আহিছে। সেইফালে চাই থাকি হঠাতে তাৰ আগবাঢ়ি অহা
পানীৰ ধাৰাটোক এটা কাৰখলা সাপ যেন লাগিল।

এসময়ত বাবাগুড তিতা ভৰিৰ দাগ পেলাই পেলাই শ্রীতিবাণী
এলাই গ'ল। তাৰ পাছত বসন্তু গা-ধোৱা ঘৰত সোমায়হি আকৌ
এলাই আহিল। শ্রীতিবাণীয়ে এৰিব নলগীয়া কিবাকিবি কাপোৰ
ভিতৰত এৰি থৈ গৈছে। পাহৰাত এৰিলে, এতিয়াই নিবহি বুলি
সি অলপ সময় বাট চালে। কিন্তু শ্রীতিবাণী দ্বিতীয়বাৰ এলাই
অহাৰ কোনো লক্ষণ দেখা নগ'ল। অগত্যা উপায় নাই কাৰণে
বসন্তু দুৱাৰ মাৰি সোমাই পৰিল। কাপোৰকেইটাৰ কাৰণে তাৰ
লাজ আৰু অশ্রুতি লাগিল। ভাল লাগিল কোঠালীটোৰ গোকটো।
নিজৰ চাবোনটুকুৰাৰ ফেন উলিয়াই সি নাকৰ ওচৰলৈ নি চালে।
নহয়,--আগৰ গোকটো ভাল।

দুপৰীয়া দস্ত এবাৰ ঘৰলৈ আহি কিবাকিবি খাই আকৌ
এলাই গ'ল। শ্রীতিবাণীৰ লগত বন্ধোৱন্ত হ'ল, গধূলি আহি সি
তেওঁক তিখি দেখুৱাবলৈ লৈ যাব।

দুপৰীয়া বিছনাত পৰি কিতাপ এখনৰ পাত লুটিয়াই থাকোঁতে
বসন্তুৰ টোপনি গ'ল। টোপনি ভাংগাতে হাতৰ বড়ীটোলৈ চাই

দেখিলে তিনি বাজি গ'ল। আচলতে আজি সি গুবলগীয়া নাছিল। বিছনাত উঠি বহোঁতেই তাৰ মনটো বিৰক্তিবে ভৰি পৰিল। সফালবপৰা মাষ্টৰৰ মাকৰ মাত তাৰ কাণত পৰিলহি থহ্ব-থহ্বকৈ। মুখ ধুই, চাহ এপিয়লা খাই সি ভিতৰতে বহুত পৰ ইফাল সফাল কৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে। মাষ্টৰৰ মাকৰ কথা শেষেই নহয়। বুঢ়ীজনী লাহে লাহে অসহ্য হৈ আহিছে। আগতে নিম-পাতৰ চেলুটো আছিল, আজিকালি কাৰণে-অকাৰণে এবাৰ সোমাই লব পাৰিলেই হ'ল, ওলোৱাৰ নাম নলয়। বসন্তৰ লগত এতিয়ালৈ বুঢ়ীৰ কথা-বতৰা প্ৰায় নায়েই; দেখা দেখি হ'লে বুঢ়ীয়ে কেৱল তাৰ ফালে কেবাহিকৈ একোবাৰ চায়। এদিন কেৱম খেলি থাকোঁতে দস্তইঁতৰ আগতে বুঢ়ীয়ে তাক কৈছিল, “ডেকা চাহাবেনো ঘৰখন পাতি নোলোৱা কিয়?” সকলোৱে হাঁহিছিল কাৰণে বসন্তয়ো সেইদিনা হাঁহিছিল, কিন্তু বুঢ়ীৰ কথাৰ সুৰটো সি পছন্দ কৰা নাছিল।

আগফালৰ দুৱাৰমুখত বাটলৈ চাই বসন্ত বহি বল। আজি জন্মাষ্টমীৰ দিনা—কাৰাগাৰৰ ভিতৰবপৰা কি শক্তিৰ বলত বস্তুদেৱে নিৰ্বিয়ে ওলাই আহিব পাৰিলে—সেই সম্পৰ্কে শ্ৰীতিবাণীৰ লগত আলোচনা কৰাৰ তাৰ ইচ্ছা আছিল; কিন্তু বুঢ়ীয়ে কোন পুতনা বান্ধসীৰ ৰূপ লৈ আহিছে আজি ঠিক নাই।

পাঁচমান বজাত বুঢ়ীৰ উঠিবৰ হ'ল। উঠাৰ আগে আগে শ্ৰীতিবাণীৰ কাণে কাণে তেওঁ কি ক'লে ঠিক নাই, শ্ৰীতিবাণীৰ গাল-মুখ ৰঙা পৰি উঠিল। বুঢ়ীৰ পিছে পিছে তেওঁৰ আগফালে ওলাই আহিল। বসন্তক দেখি বুঢ়ীয়ে সুখিলে, “কি কৰিছা ডেকা চাহাব?”

“এনেয়ে বহি আছোঁ।”

“ডেকা মাল্লহ—ফুৰি ফুৰিব লাগে; কিনো মাল্লহ-ছল্লহ নোহোৱা ঘৰটোতে সোমাই থাকে।” বুঢ়ী বাস্তালৈ ওলাল।

ছৱাবত ধৰি শ্ৰীতিবাণী থিয় হৈ বস। বসন্তৰ মুখবশৰা এটা শব্দও নোলাল। ভবিষ্যপৰা মূৰলৈকে তাৰ গোটেই গাটো ঘেন জসি উঠিল। তীব্ৰ আক্ৰোশ আৰু অশমানত তাৰ এপাৰি দাঁতে আন পাৰি দাঁতক হেঁচা মাৰি ধৰিলে। বেছি পৰ সি মনে মনে থাকিবলৈ ধৈৰ্য্য ধৰিব নোৱাৰিলে; শ্ৰীতিবাণীৰ মুখলৈ নোচোৱাকৈয়ে গম্ভীৰ মাতেৰে সি সুধিলে, “তেখেতে কি সুৰত কথাষাৰ ক’লে মন কৰিলেনে?”

অলপ সময় মনে মনে থাকি শ্ৰীতিবাণীয়ে ক’লে, “তেখেতৰ কথাবোৰ ভেনেকুৱাই, আপুনি একো নাতাবিব।”

বসন্তই সমুখৰ ফুলৰ পুলিবোৰলৈ চাই বস। কেইজোপামান ফুল গকৱে খালে। এই বস্তুটোৱে একো মন নকৰা হ’ল। নাৰায়ণৰ লগ পোৱাবপৰা তাৰ গাত বায়ু লাগিছে। ঘনাই ঘনাই বাবোৱাৰী মন্দিৰত বাম-লীলা চোৱা কৰিছে। তাক ধমক এটা দিব লাগিব; বসন্তই ভাবিলে।

ঘটনাটো আৰু অলপ বহুজিল। তিথিবপৰা উভতি আহি দস্ত অমৃতপু অপবাধীৰ দৰে বসন্তৰ আগত থিয় হ’ল। বুঢ়ীৰ কথাত বেয়া নাপাবলৈ আকৌ এবাৰ তেওঁ বসন্তক অনুৰোধ জনালে। ফলস্বৰূপে বুঢ়ীৰ জঘন্য ইংগিতটো অসংখ্য বিয়াক্ৰ পোকৰ নিচিনাকৈ আকৌ এবাৰ বসন্তৰ মগজত বিয়পি পৰিল।

কেইদিনমানৰ ভিতৰতে আগৰ অৱস্থাটো উভতি আহিল। এদিন দস্তই কেবম খেলিবলৈ পাউডাৰ এবাকচ কিনি আনিলে। শ্ৰীতিবাণীৰ দামী পাউডাৰ কেবম ব’ৰ্ড পিছল কৰাত খৰচ নকৰাব পৰামৰ্শ বসন্তয়েই দিছিল। কিন্তু পাউডাৰৰ বাকচটো খোলাৰ প্ৰথম দিনাই খৰচ ওলাল, দস্ত তিনি ৰাতিৰ কাৰণে মফচললৈ যাব লাগে। সেই কেইবাতিৰ কাৰণে ঘৰৰ কি ব্যৱস্থা হ’ব, সেই সম্পৰ্কে আলোচনা চলিল। দস্তই ক’লে,—নাৰায়ণ আছে, বয় আছে, চলি যাব।

ঐতিবাণীৰ ভায়েক এটাই কলেজ-হোষ্টেলত থাকি পঢ়ে, তাকে আনি লগত বখাৰ কথা উঠিল। দস্তই ক'লে, “তাৰ পঢ়া-শুনাৰ সময়, নালাগে।”

নালাগে ? বসন্তু ভিতৰি ভিতৰি অস্থিৰ হৈ উঠিল। এনেকুৱা এটা প্ৰকাণ্ড দায়িত্বৰ চিন্তাত সি ভয় খাই গ'ল। বাহিৰত সি প্ৰাণ-পণে সহজ হৈ দেখুৱালে। দস্তই যদি নালাগে বুলি সুস্থভাৱে ক'ব পাৰে, ঐতিবাণী যদি স্থিৰ হৈ থাকিব পাৰে, সি আতংকিত হোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই।

কিন্তু যিদিনা অফিছৰপৰা আহি সি দেখিলে যে দস্ত মফচললৈ গ'ল, সেইদিনা সি ঘৰত থাকিব নোৱাৰিলে। কেইবা দিনো যোৱা নাই, নিৰঞ্জন চৌধুৰীৰ ঘৰলৈ যোৱাৰ কথা সি এবাৰ ভাবিলে ; কিন্তু নগ'ল। থুড়ীয়েকে সুধিলে একো প্ৰশ্নৰ উত্তৰেই সি আজি সপ্ৰতিভভাৱে গৈ নোৱাৰিব। এজন বন্ধুৰ ঘৰত বহি বহুত ৰাতিলৈকে মেল মাৰি যেতিয়া সি উভতি আহিল, তেতিয়া ঘৰটো নিজম পৰিছে। পদূলিঃ থিয় হোৱাৰ লগে লগে আকৌ কথাবোৰে তাক বিব্ৰত কৰি তুলিলে। প্ৰদীপ দস্তই তাক যিমান বিশ্বাস কৰিছে, আজিলৈকে কোনোবাই কাৰোবাক সিমান কৰিছে বুলি সি শুনা নাই। সি নিজেও নিজকে ইমান বিশ্বাস কৰা নাই।

চুবুৰিটোৰ ঘৰবিলাকলৈ বসন্তুই এবাৰ চকু ফুৰালে। ৰেংগল মাষ্টৰৰ ঘৰৰপৰা মামুহৰ মাত আহিছে, বোধহয় তাত-পাশা চলি আছে। তাৰ বুকুখন ধপধপাই উঠিল। নিজৰ ঘৰটোৰ একাৰৰ মাজতে বহুত কিবাকিবিৰে তালৈ বাট চাই থকা যেন লাগিল। সংশয়, বিশ্বয়, পুলক, উদ্বেজনা—বহুত কিবাকিবি।

চকুত টোপনিৰে ভৰ কৰা বস্ত্ৰই মেজত ভাত সজাই দিলে। হঠাতে এবাৰ ভাত চোৰোৱা বন্ধ কৰি বসন্তুই কাণ থিয় কৰি ৰল। প্ৰথমতে সি নিজৰ কাণকে বিশ্বাস কৰা নাছিল ; কিন্তু হয়, কোনো সন্দেহ নাই।

শ্রীতিবাণীয়ে হাঁহি হাঁহি মাঠবৰ মাকৰ লগত কথা পাতিছে।

প্ৰদীপ দত্ত আৰু শ্রীতিবাণীয়ে আলোচনা কৰি ক'ব ব্যৱস্থা
মতেই মাঠবৰ মাক তিনিদিন তিনিবাতি শ্রীতিবাণীৰ লগত থাকিল।
শ্রীতিবাণীৰ অকলে থকাৰ আমনি সহ কৰিবলগীয়া নহয়।

এই তিনি দিন বসন্তৰ বাতিপুৱা-গধূলি ঘৰত থকা নাছিল।
অফিছত, বন্ধু-বান্ধৱৰ লগত সময়ে-অসময়ে ব্যস্ত হৈ থকাৰ মাজে
মাজে অসহনীয় অপমানৰ পোষণিত সি কান্দো কান্দো কৰি
পেলাইছিল। এটা কথা বাৰে বাৰে সি ভাবিছিল, প্ৰথম দিনা ই
বাৰিফ মিস্ত্ৰৰ হতুৱাই সি পাৰ্টিশ্বানখন দিওঁ হ'লে আজি হয়তো এই
কুৎসিৎ দেহালখন গঢ়ি মুঠিহুইতেন।

এতিয়া আৰু উপায় নাই। কাঠমিস্ত্ৰ বাৰিকে এতিয়া আৰু
একে কৰিব নোৱাৰে।

গ্ৰহৰী

এটা দুৰ্গত দুহাজাৰ সৈন্যৰ ষাঠিদিনৰ খোৱাবন্ধ আছিল ;—ঠিক আছে। একুৰি দিনৰ পাছত তাৰে তিনিশ সৈন্য গুচি গ'ল। কিমান ? তিনিশ। চকু ছুটা মুদি, মনে মনে দুহাজাৰৰপৰা তিনিশ বিয়োগ কৰি বজ্জনী মাষ্টৰে মূৰটো দুপিয়ালে ;—বুজিলোঁ। দহদিনৰ মূৰত দুৰ্গটোলৈ আক আঠশ সৈন্য আছিল। কি হ'ল, কি হ'ল কথাটো ? অ' আক আছিল আঠশ ! এইবাৰ মুখে মুখে যোগ কৰি বজ্জনী মাষ্টৰ পোন হৈ বহিল। মাষ্টৰে ভাবিছিল অংকটো সিমানেই। তথাপি তেওঁ শেষৰ শাৰীটো পঢ়িলে, সৈন্যবিলাকে বাকী থকা বস্তুখিনি কিমান দিনলৈ খাব পাৰিব ? মাষ্টৰৰ হাহাকাৰ লাগি গ'ল। তেওঁ কপালখন থুপ খুৱাই তথা লাগি শেষ শাৰীটোলৈ চাই বল। বয়সৰ লগে লগে চকুৰ দৃষ্টি ভোটা হৈ আহিছে ; কোনোবা এশাৰী পঢ়োঁতে তেওঁ অইন কোনোবা এশাৰী পঢ়া নাইতো ? চুৰিয়াৰ আগটোৰে মাষ্টৰে চকু ছুটা এবাৰ মচি ললে ; তাৰ পাছত তেওঁ অংকটো মূৰৰপৰা পঢ়িবলৈ ধৰিলে। এবাৰ পঢ়িলে, দুবাৰ পঢ়িলে ; আক প্ৰতিবাৰতে অংকটো বেছি অকোৱা-পকোৱা, বেছি জটিল হৈ যাবলৈ ধৰিলে। অন্তশেষত আগ-স্তম্ভ একো ধৰিব নোৱাৰি মাষ্টৰে সেই অংকটোৰ সলনি পাটীগণিতখনৰ গোটেই পৃষ্ঠাটোলৈ অসহায় দৃষ্টিৰে চাই বহি বল ; যেন এটা প্ৰকাণ্ড দুৰ্গলৈ হাজাৰ হাজাৰ

সৈন্তব অহা-যোৱা চলিছে ; ওলোৱা ওলাইছে, সোমোৱা সোমাইছে ; আৰু দুৰ্গৰ প্ৰৱেশদ্বাৰত টুল এখনত বহুৱাই দি বজ্জনী মাঠৰক কোৱা হৈছে—তুমি সৈন্তবোৰ গণি যোৱা ।

অকণমান সময় তেনেকৈ থাকি, ঘন ঘনকৈ চকু ছুটা পিৰিকিয়াই মাঠৰ চকীখনত পোন হৈ বহিল ; তাৰ পাছত তেওঁ দিলীপক ক'লে, “এইটো অংক হ'ব বাক দে ; তই এতিয়া বুৰঞ্জী পঢ়োৱা ; আজি কেইবাদিনো দেখোন বুৰঞ্জী পঢ়া শুনাই নাই ; পঢ় ; ডাঙৰ ডাঙৰকৈ পঢ়ি যা । মই শুনি যাম ।”

দিলীপে মেজত খুঁতৰিটো থৈ, আধা খোৱা পানী গিলাচৰ মাজেদি, এটা চকু মুদি মাঠৰৰ মুখখন কেনেকুৱা দেখি চাবলৈ চেষ্টা কৰি আছিল। সি জানিছিল, এইটো অংক মাঠৰক কবি দিবলৈ দিলেই সি বহুতো সময় আজৰি পাব ; হয়তো দৌৰ মাৰি এবাৰ পাগঘৰত ভুমুকিয়াই আহিবলৈ পাবিব ; নাইবা সিটো কোঠালীত জোনালীয়ে কি কৰিছে চাবলৈ যাব। কেৱল মাঠৰ অংকটোত আৰু অলপ সময় মগ্ন হৈ যাবলৈ সি বাট চাই আছিল। মাঠৰৰ নতুন হুকুম শুনি সি মেজৰ তলত সোমাই থকা ভৰি এখন ৰজুৱাই তলৰ ওঁঠখন বিকটাই দিলে ; তাৰ পাছত কিতাপৰ জাপৰপৰা পকা বন্ধা বুৰঞ্জীৰ কিতাপখন উলিয়াই ললে। ডাঙৰ ডাঙৰকৈ পঢ়িবলৈ দিলে সি চিঞৰি চিঞৰি পঢ়ে, কাৰণ তাৰ অভিজ্ঞতা আছে, যিমানে জোৰে জোৰে পঢ়ে, সিমানে কম সময় পঢ়িব লাগে।

দিলীপৰ চিঞৰৰ মাজতে মাঠৰৰ চকু মুদ খাই আহিল। মেজত কিলাকুটিৰ ওপৰত ভেজা দি. ছই হাতেৰে চকু ছুটা ঢাকি ৰখি তেওঁ মৌন হৈ ৰ'ল। তেওঁৰ বেয়া লাগিছিল। এনেকৈ আৰু কিমান দিন চলিব ? চকুৰ আগতে জন্ম হোৱা ল'ৰা দিলীপে কাইলৈ পৰহিলে এক্স-ৱৰাই লগোৱা অংক কবিব ; আজি দুৰ্গৰ খোৱাবন্ধৰ হিচাপ কৰিছে. তেতিয়া বা আকৌ কৰ সাপৰৰ চৌ পৰাৰ অংক উলিয়াব, বাক তেতিয়াও যদি বজ্জনী মাঠৰৰ এইখন চকীত ৰহি

থকাৰ ভাগ্য হয়, তেনেহ'লে তেওঁ বোবা হৈ বহি থাকিব লাগিব ; আজিভো হোৱাই-নোহোৱাই কিব। একোষাৰ কৈ আছে, ভেতিয়ানো পাৰিব নে চাটৈ !

এজ-ওটাই লগোৱা অংক কৰিবলৈ পোৱাৰ আগতেই স্কুল এৰা বজনী মাষ্টৰ পাঠশালাৰ মাষ্টৰ ; সাহিত্য, ছবি অঁকা, হাতৰ আখৰৰ মাষ্টৰ। এবাৰো নমচাকৈ ব'ৰ্ডত বজনী মাষ্টৰে ভাটো চৰাই ধাকে, কচুপাত-গিলাচ তো অত্যন্ত সাধাৰণ কথা। ল'ৰাই থিয় হৈ সাহিত্য পঢ়ি যাওঁতে চকীত বহি চকু মুদি মাষ্টৰে যদি মাজতে মাত লগায়, “কি, কি ? আকৌ পঢ়োন,” তেনেহ'লে ল'ৰাই আকৌ পঢ়ি দেখিব যে ঠিকাকৈয়ে সি শব্দ এটা এৰি থৈ গৈছিল। হাতৰ আখৰ ভাল কৰিবলৈ ল'ৰাক বজনী মাষ্টৰে এচাৰিৰে আঙুলিৰ গাঁঠিত কোবাইছিল : বানান নোৱাৰাৰ কাৰণে বহুত ল'ৰাই গাত এচাৰিৰ সাঁচ লৈ ঘৰলৈ উভতি গৈছিল। বহুত ল'ৰাৰ বাপেকে, বহুত গৰুলি মাষ্টৰক ঘৰত গালি পাৰি গৈছিল :— থিয় কৰাই থবা, আঠু কটাই থবা,—সেইবোৰ জানো শাস্তি নহয় ? সেইহেঁতন কোবকেইটা মাৰিবৰ সময়ত ল'ৰাকণ কিমানকণ তোমাৰ চকুত নপৰিল নে ? কিবা এটা দোষ কৰিলে শুধৰাই দিবলৈ, কিবা এটা নোৱাৰিলে শিকাই দিবলৈহে তোমাক মাষ্টৰ বাৰিছে, ল'ৰা ঘূৰিয়া কৰিবলৈ বখা নাই নহয় ! তোমাৰ নিজৰ ল'ৰা হোৱা হ'লে মাৰিলাহেঁতেন নে সেই কেইটা কোব ?

যিবিলাকে ঘৰলৈ আহি গালি পাৰি যায়, তেওঁলোক অলপ-অচৰপ খঙত নাহে ; আহিলে উগ্ৰমূৰ্তি ধৰি আহে ; গালি পাৰিবৰ সময়ত গাত হুঁচ নাথাকে ; মুখত যি আহে তাকে কয়। বজনী মাষ্টৰে ওপৰলৈ চাই নিৰ্বিকাৰভাৱে শুনি যায়, কিছু কথাবোৰ শুনি বৰ কষ্ট পায় বেৰৰ সিকালে ভাগ্যৱতীয়ে। প্ৰতিজন মানুহে গালি পাৰি যোৱাৰ পাছত ভাগ্যৱতীয়ে মাষ্টৰক নটাই দটাই বুজায়—লোকৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ গাত কিয় হাত তোলে ? কিয় মানুহৰ পৰিহনা যায় ?

বজনী মাঠে বহুত বাতিলৈকে গুজবি গুমবি থাকে। হোঃ !
তোমাৰ নিজৰ ল'ৰা হোব হ'লে ! দৰকাৰ নাই মোৰ ভেনেকুৱা
গৰু গাধ ল'ৰাৰ। ভেনেকুৱা ল'ৰাৰ বাপেক ছোৱালীক মই এতিয়া
বহুত সুখত আছোঁ।

অথচ যিবিলাক মানুহে মাঠৰক গালি পাৰি যায়, তেওঁলোক
সকলোৱে জানে মাঠৰৰ ল'ৰা-ছোৱালী নাই।

নোথোণা নহয়, বিয়াৰ ছবছবৰ পাছতে ভাগ্যৱতীৰ ছোৱালী
এজনী হৈছিল, কিন্তু তাই পৃথিৱীৰ পোহৰত কান্দিবলৈকে নাপালে
নিস্তৰু হৈ আহিল, ভাগ্যৱতী-বজনী মাঠৰ, সহায়-সাৰথি হ'বলৈ
অহা চুবুৰীয়া তিৰোতা সকলোকে নিস্তৰু কৰি, পৃথিৱীৰ অন্ধাণে
আহুকাল হ'বলৈ নাপাওঁতেই তাই হুচি গ'ল।

তাৰ পাছত আক এজনী ছোৱালী। এইজনী ছোৱালীয়ে
কিন্তু কান্দি বুলি কান্দিলে। মাজে মাজে অকণমান সময়ত টে পনি,
অকণমান নিস্তৰুতা। তাৰ বাহিৰে কেলে কান্দোন আৰু কান্দোন।
ভাগ্যৱতীয়ে দুৰ্লভ ভাতখন তাইৰ গালে-গুথে ফুৰাই দিয়াৰ বাহিৰে
শিৰেৰ প্ৰকা কৰিব নোৱাৰিলে : তাতকৈ বেছি কিবা কৰিবলৈ
তেওঁ দেহত শক্তি বিচাৰি পোৱা নাছিল। ছোৱালীজনীক হৃত-
প্ৰেত-খেতৰে ধৰিব পাৰে, অপদেৱতাই ভৰ কৰিব পাৰে ; সেইবোৰ
আঁতৰাবৰ ব্যৱস্থাও প্ৰচৰ-চুবুৰীয়াই কৰিছিল।

বজনী মাঠৰৰ গাত কিন্তু হত নাছিল। তেওঁৰ ছোৱালীয়ে
অন্ততঃ কান্দিদেহো ! “মাঃ কান্দক দিয়াচোন। নাকান্দি তাই
কিটো কৰিব ! আমি এতিয়া আধা বয়স পালোঁদি, এতিয়া কান্দি
আমি মনৰ কথা এৰাব খুলি ক'ব পাৰিছোঁ ? জন-বুজা হৈছোঁ কাৰণে
আমি নোকোৱাকৈ থাকিব পাৰিছোঁ ; সেইকণ ছোৱালীয়ে
সেইবোৰ কি জানে ? তাই ক'বতো নাজানেই, নোকোৱাকৈও থাকিব
নাজানে। তোমালোকে সেইবোৰ বুজা।”

মাঠৰে দোকানলৈ চাপলি মেলিলে ছোৱালীজনীৰ কক কিনি-

বলৈ। দৰ্জিয়ে ক'লে, “এগজ কাপোবেৰে ছুটা ফক হৈ কাপোৰ থাকিবহে।” মাষ্টৰে ক'লে, “এটা বাক পাছত হ'ব; মোক এতিয়া ফংকৰে এটা চিলাই দিয়া; মই অকণমান ইয়াতে বহিছোঁ।” দৰ্জিৰ কেচি, হাত-ভৰি সমানে চলিল। মাষ্টৰে তথা লাগি চাই থাকোঁতেই, চকুৰ আগতে অকণমান চোলা এটাই গঢ় ললে।

“হে হে হে, চোলাকণ চোলা!” বুলি মাষ্টৰে দুই হাতৰ আঙুলিৰে চোলাটো বহুলাই অকণমান ওপৰলৈ তুলি ধৰি নিজৰ আনন্দত নিজেই হাঁহিলে; তাৰ পাছত তেওঁ লৰালৰিকৈ ঘৰলৈ উভতিল। যাবৰ সময়ত কৈ গ'ল, “ইটো চোলা মই এসময়ত লৈ শ্যামহি, তৈয়াৰ কৰি থবা।”

মাষ্টৰ আহি ঘৰ পাওঁতে ছোৱালীজনীৰ কান্দোন বন্ধ হৈছিল। তাই যিকণ কান্দিম বুলি আহিছিল, সেইকণ কন্দা শেষ হৈছিল।

মাষ্টৰ ইটো চোলা আনিবলৈ নগ'ল। ভালেমান দিন বাট চাই দৰ্জিয়ে ঘৰতে চোলাটো দি পইচাকেইটা লৈ গ'ল। যিমান দিন থাকিব লাগিছিল, ভাগ্যৱতী তাতকৈ কেইদিনমান বেছি বিছনাত পৰি থাকি পাছত লাহে লাহে উঠিল। কিছুদিনৰ ভিতৰতে মানুহজনী আকৌ সহজ হৈ পৰিল; তেওঁ ঘৰৰ কাম-বনত হাত দিলে। মাষ্টৰো সেই। ইতিমধ্যে যে কিবাকিবি ঘটি গ'ল কোনেও যেন ক'বই নোৱাৰে। মাষ্টৰে সুবিধা পালেই ভাগ্যৱতীক ডাকৰ বচন ব্যাখ্যা কৰি শুনায়। মাত্ৰ তিনিটা বচন ব্যাখ্যা কৰোঁতেই দেওবাৰৰ গোটেই দুপৰীয়াটো যায়। ভাগ্যৱতীয়ে সময় পালেই মাষ্টৰে থাবলৈ হেঁপাহ কৰি থকা কাহুদি-খৰিচা আদি ছুপ্ৰাপ্য বস্তুৰ আয়োজন কৰে। তেওঁলোকৰ মাজলৈ ছুটা প্ৰাণী আহি যে গুচি গ'ল, তাৰ কথা ভুলতো কোনেও কেতিয়াও উল্লেখ নকৰে; যেন সতি-সন্ততিৰ কথা কাৰো মনলৈ এতিয়াও অহাই নাই।

দুবত অকলে থকা সময়খিনিত কিন্তু ভাগ্যৱতীৰ বুকুখন কিহুগাই খামোচ মাৰি থবা যেন লাগে। চাউলৰ ধান বাহি থকা আঙুৰি

কেইটা তেওঁ ক'ব নোৱৰাকৈ বৈ যায়। বহুত ছপৰীয়া তেওঁৰ চকুযোৰ সেমেকি উঠে। কেৱল এটা কথাই তেওঁক খুলি খুলি থ'য়, তেওঁৰ দোষতেই মানুহটোৰ মনটো ভিতৰি ভিতৰি মৰি গৈছে। কি যন্ত্ৰগাত মাষ্টৰৰ বয়সৰ মানুহে হঠাতে ডাকৰ বচন পঢ়ি বস পায়, ভাগ্যৱতীয়ে বুজে।

ল'ৰাক সাহিত্য পঢ়িবলৈ দি ফুলৰ চকীত বহি আঙুলিৰে চকু ঢাকি মাষ্টৰে ভাবে, নিজৰতো একো নাছিল আৰু একোৰে আশাও নাই,—লগতে এতিয়া মানুহ এজনীৰ জীৱনৰ আশা-আকাংক্ষা সকলো তেওঁ নষ্ট কৰিলে। একুৰা জ্বলা-জুই বুকুত লৈ মানুহজনী সম্পূৰ্ণ ধীৰ, স্থিৰ, শাস্ত হৈ থাকে, আৰু ভাগ্যৱতীৰ এই শাস্ত ভাৰটোৱেই মাষ্টৰক অস্থিৰ কৰি তোলে। মাজে মাজে মাষ্টৰৰ ভয় লাগি যায়।

ভাগ্যৱতীয়ে নজনাকৈ বজনা মাষ্টৰে কাৰোবাক কাৰোবাক পৰামৰ্শ সোধে। অৱশ্যে ঘৰৰ চৌহদৰ ভিতৰত নাৰিকল পুলি কৰা; বাটৰ কাষত আহত গছৰ পুলি কই দিবা—এই জাতীয় পৰামৰ্শতকৈ বেছি কিবা দিব পৰা কোনো মাষ্টৰে হাতেৰ ঢুকি পোৱাত নাছিল। তেওঁলোকৰ কথা মাষ্টৰে লগে লগে বাখিলে। বাটলৈ ওলোৱা-সোমোৱা বাটৰ দুয়োকাষে তেওঁ দুটা নাৰিকল পুলি কলে; সাতখন গাঁৱৰ মানুহ চহৰলৈ অহা-যোৱা কৰা বাটৰ কাষত লহপহীয়া আহত পুলি এটা কই মজবুত জেওৰা এখনেৰে বেৰি দি আহিল; ভাগ্যৱতীক এইবোৰৰ একো ব্যাখ্যা নকৰিলে।

কিছুদিনৰ পাছত ভাগ্যৱতীয়ে তৃতীয় কেঁচুৱাটোৰ জন্ম দিলে; এইবাবো ছোৱালী, আৰু কেই ঘণ্টামান থাকি ছোৱালীজনী ঢুকাল।

মাষ্টৰে ছদ্মাপ মাৰি ছুইটা নাৰিকল পুলি শেষ কৰি দিব খুজিছিল; আহত পুলিৰ জেওৰাখন ভাঙি আনিচৌকাত জাপি দিয়াৰ মন কৰিছিল; কিন্তু তেওঁৰ প্ৰয়োজন হ'ল অশেষ ধৈৰ্য্যৰ; কাৰণ এইবাব স্বয়ং ভাগ্যৱতীক লৈ ভালমান দিন টনা-আঁহোৱা চলিল।

তাৰ কিছুদিনৰ পাছতে বজ্জনী মাঠৰ চাকৰিটো গ'ল। তেওঁ ভাবিছিল, তেওঁ আগত নাথাকিলে যিকোনো মুহূৰ্তত ভাগ্যৱতী পাগলী হৈ যাব পাৰে। স্কুলৰ ছেকেণ্ডেৰিক মাঠৰে ছমাহৰ ছুটি খুজিলে। ছেকেণ্ডেৰিয়ে তেওঁক একেবাৰে বিদায় দিলে। পিঠিত দাগ লৈ যোৱা ল'ৰাৰ বাপেও ইঁতৰ ক্ৰমবৰ্ধমান আপত্তিৰ গুণগোলে ছেকেণ্ডেৰিৰ কাণ থকা-সৰকা কৰিছিল।

ছেক্রেটেৰিৰ আগত বজ্জনী মাঠৰে তল মূৰ ওপৰ কৰা নাছিল, বাটলৈ ওলাই আহি মূৰ তুলি ইফালে-সিফালে চালে। এতিয়া উপায়? ছুটা পেটৰ চিন্তা। সাঁচতীয়া পইচাৰ নামত এটা ফুটা-কড়ি নাই। নগদ পইচা নহ'লে এমুঠি চাউল ঘৰ সোমোৱাৰ সংস্থান নাই। থকাৰ ভিতৰত চহৰৰ ভিতৰতে এটুকুৰা মাটি আছে; দুবদৰ্শা বাপেকে কিনি থৈ যোৱা। বাপেকে চাটৈ ভাবিছিল,—সময়ত এজাক নাতি-পুতিয়ে একেটা ঘৰতে ঠেলা-হেঁচা কৰি উশাহ লব নোৱৰা কৰিব; তেতিয়াটো এইবোৰ মাটিৰ দাম সোণৰ দামৰ সমান হ'ব; গতিকেই কিনি থোৱা ভাল।

মাঠৰে সাদিনৰ ভিতৰত মাটিডোখৰ বেচি এক বাণ্ডিল নোট হাতবাকচৰ তলিত সুমুৱাই থৈ দিলেহি। লগতে তেওঁ ভাবি থলে, এইখিনি টকা ঢুকালে বয়স আৰু অলপ ভাটি দিলে, থকা মাটি-ডোখৰো বেচি দিব পাৰিব; কোনো চিন্তা নাই।

ভাগ্যৱতীয়ে ভাবিছিল তেওঁৰ অশুখ কাৰণে মাঠৰে ছুটি লৈছে, কিন্তু গদিন গধূলি মাঠৰে একেধৰে তললৈ চাই থাকি ক'লে, “নিওঁ বুলিয়েই তেখেতসকলে মোৰ এবাৰ বছৰীয়া চাকৰিটো কাঢ়ি নিলে। কিয় নিলে, তাকো মোক নক'লে। অকণ অকণ ল'ৰা জাকৰ লগতে দিনটো চিঞৰি-বাখৰি আছিলোঁ, এতিয়া বাক মই কি কৰি সময়কণ কটাওঁ?” কথাখিনি কৈ মাঠৰে মূৰ তুলি ভাগ্যৱতীৰ মূখলৈ চায়েই ভিতৰি ভিতৰি উচাপ খাই উঠিল; ল'ৰালবিকৈ তেওঁ নিজৰ অনটো যেন এবাৰ জোকাৰি ললে, তাৰ পাছত তেওঁ হাঁহিবলৈ

ধৰিলে ; “সিহঁতক খং উঠিলে ছুচাট-এচাট মাৰো, সেই কাৰণে তেখেতসকলে মোক এইটো কোব মাৰিলে বুইছা ? বাক, তইতক যেনিবা মই ছুচাট মাৰিলোৱেই, সেই কেইটা দাগ ডাঙৰ হ’লে তইতক পিঠিত লাগি থাকিব নে ? থাকিব নে নাথাকে তাৰ প্ৰমাণ চাবলৈকে বাক তইত ডাঙৰ হচোন ! আক এটা কথা ; সিহঁত সকল’ৰা, ইমানবোৰ কথা সিহঁতে জুৰুজে ; কিন্তু সিহঁতৰ দেউতাক-ইতেতো বৃজিব লাগিছিল ! মই যে সিহঁতক ঘৃণীয়া কৰিবলৈ মাৰপিট কৰা নাছিলো, এই কথাটো বৃজিবলৈ এজন মানুহ নাছিল নে ?

আছিল। চাকৰি যোৱাৰ বহুত দিনৰ পাছত চিন্তামণি হাজৰিকাই বজ্জনী মাষ্টৰক মডাই নিলে ; হাজৰিকা-পত্নী সুবমায়্যাই ক’লে, “হুবহুমান ঘৰতে পঢ়ুৱাই বাবুলক হাইস্কুলত নাম লগাই দিয়াৰ কথা ভাবিছোঁ। আপুনি যদি গধূলি গধূলি অকণমান দেখুৱাই-শুনাই দিয়ে। ”

মাষ্টৰে হাঁহি পেলালে। এই দিনটোৰ কাৰণেই যেন তেওঁ আজি ইমান দিনে উন্মুখ হৈ বহি আছিল। হাজৰিকাই ক’লে, “কিন্তু মাষ্টৰ চাব, এটা কথা এতিয়াই কৈ থওঁ ; ল’ৰা দেখিবলৈহে ফুটকলি, এক নম্বৰ বদমাচ। লিখিব লাগে বুলি চিলঠ ভাঙিবলৈ লিকিলেই। ছুচাট-এচাট নিদিলে তাক ঠিক কৰা টান হ’ব। মোৰতো মুখেই বন্ধ ; এইফালে গাত টোপকে পৰিবলৈ নিদিয়ে।” হাজৰিকাই সুবমায়্যাৰ প্ৰতি ক্ৰকুটি কৰিলে।

কথাবাবৰ বসকণ উপলব্ধি কৰাৰ কাৰণে মাষ্টৰে মৰা হাঁহিটো সেমেকা গ’ল ; তেওঁ ভাবিলে—কেৱল ছুচাট-এচাট মৰাৰ কাৰণেই হাজৰিকাই তেওঁক মাতিলে নে কি ?

স্কুলৰ এজাক ল’ৰাৰ লগত খবচ কৰা শক্তি মাষ্টৰে অকল বাবুলৰ ওপৰতে জাপি দিলে। প্ৰতি গধূলি চিন্তামণি আক সুবমায়্যাৰ মূখলৈ চাই হাঁহি এটা মাৰি মাষ্টৰ কাঠৰ চকীখনত বহে আৰু প্ৰতি

বাতি বাবুলক সুৰমায়াই ভাত খাবলৈ মাতি নিয়াৰ পাছত এটা অল্পত তৃপ্তিৰে তেওঁ ঘৰলৈ ওভতে । ভাগ্যৱতীয়েও তেতিয়া বান্ধি-বাঢ়ি বাট চাই থাকে ।

এৰছৰমান বোৱাৰ পাছত, যেতিয়া বাবুলে উৰুপাত, কল্লিগী আদি শৰু থকা ক্ষতলিপি লিখিব পৰা হ'ল, তেতিয়া এনিশা হঠাতে মাষ্টৰে গম পালে—ভাগ্যৱতীয়ে আক এবাৰ বাট চাই আছে । মাষ্টৰ শিয়'বি উঠিল । কিয় তেওঁ এই ভুল কৰিলে, তাৰ কাৰণ বিচাৰি তেওঁ অস্থিৰ হৈ উঠিল ।

পিছ দিনা দিনৰ পোহৰত কাম-বন কৰি ফুৰা ভাগ্যৱতীলৈ আৰ চকুৰে চাই মাষ্টৰৰ ভয় লাগি গ'ল । মাক হোৱাৰ সকলো যত্নগা আদৰি লবলৈ যেতিয়া ভাগ্যৱতী হাঁহিমুখে বাট চাই আছিল, কঠাল কঠিৰ শিল বেন গধুৰ ছজনীয়া খাটখন এঠাইৰপৰা অইন ঠাইলৈ নিবৰ সময়ত এমূৰে মাষ্টৰে ধৰিলে আনমূৰে ভাগ্যৱতীয়ে হেলাবণ্ডে ধৰিব পাৰিছিল, সেই দিনত এটাৰ পিছত এটা অভিশাপে গহকি মাজুছজনীৰ দেহ-মন মাটিৰ লগত মিলাই থৈ গ'ল । চাৰোন-পানীৰে পিছলাই পিছলাই সূমুৱা থাক আজিকালি ভাগ্যৱতীৰ হাতৰ পৰা হাত ধুবৰ সময়ত আপুনিয়ৈ ওলাই আহিব খোজে । এইজনী মাজুছে এতিয়া নিজৰ দেহৰ খুৱাই আলহী পুহিব ? আক যদিওবা পোহে, শেষ পৰ্য্যন্ত আক এটা মৰ্মাস্তিক আঘাতৰ বাহিৰে জানো নতুন কিবা পাব ? এটা এটাকৈ তিনিটা অভিজ্ঞতাৰ জুইক ঢাকি-বলৈ আজিলৈকে বিমানে চেষ্টা কৰিছে, সিমানেই মাষ্টৰে নিজকে বেছিকৈ পুহিছে ; বিমানেই সকলো পাহৰি গ'লো বুলি নিজকে প্রবকনা কৰাৰ চেষ্টা কৰিছে, সিমানেই তেওঁৰ বেছিকৈ মনত পৰিছে, কেনেকৈ তিনিটা সন্তান আহিছিল, কেনেকৈ গুচি গ'ল । যি জুতা খেলি সৰ্বস্বান্ত হ'ল, তেওঁ কেইবাৰ হাবিছিল তাৰ হিচাপ কৰা নিবৰ্ধক । বজনী মাষ্টৰে হয়তো এতিয়াৰ নিচিনাকৈয়ে, নিৰ্বাক-নিশব্দ হৈ আক এটা দুৰ্বোগক চেবাই বাবলৈ দিব ; কিন্তু এই

জীৰ্ণ মানুহজনীয়ে সহিব পাৰিব জানো ? মানুহজনী হয়তো এই-
বাৰ পাগল হৈ বাৰ । বজাৰী মাঠৰে ছটকটাবলৈ ধৰিলে । ভাগ্যৱতীৰ
জীৱনত যৌৱনৰ বংকণ লাগি আছে ওখ গছৰ আগৰ বান্ধনি বেজিৰ
ব'দৰ নিচিনাকৈ ; এই সন্ধিক্ষণত মানুহজনীক তেওঁ বলিলালৈ
আগুৱাই দিবলৈ পালে কেনেকৈ ?

সেইদিনা গধূলি বাবুলক পঢ়াবলৈ গৈ, চিন্তামণি, সুৰমায়া আৰু
বাবুলৰ হাঁহিমুখ দেখি হঠাতে মাঠৰৰ খোকোজা লাগিল । আজি-
লৈকে এটা দিনো যোৱা নাই যদিবা মাঠৰে তেওঁলোকৰ হাঁহিমুখ
দেখা নাই ; আৰু তেওঁ আজিলৈকে ভাবি আহিছে, প্ৰতি দিনাই
তেওঁ তেওঁলোকৰ সান্নিধ্য উপভোগ কৰি আনন্দিত হৈছে ; কিন্তু
আজি হঠাতে তেওঁৰ এনেকুৱা লাগিল যেন এই তিনিটা প্ৰাণীৰ
হাঁহিয়েই তেওঁক ইমান উত্তলা কৰিব পাৰে যে তাৰ কলত কিছু-
দিনৰ পাছত এজনী মানুহ বলিয়া হৈ বাৰ । আচৰিত কথা ।

কিন্তু আচৰিত কথা, ঠিক সময়তে ভাগ্যৱতীৰ এজনী ছোৱালী
হ'ল ; তাই কান্দিছে, মনে মনে থাকিল, আকৌ কান্দিছে, শুলে,
সাৰ পালে । এদিন গ'ল, দুদিন গ'ল ; এটা ভীৰ উত্তেজনা আৰু
আশংকা বুকুত বান্ধি বজাৰী মাঠৰে মুহূৰ্ত গনি গ'ল । ভয়ে ভয়ে,
সন্তৰ্পণে, চোৰৰ নিচিনাকৈ তেওঁ ভাগ্যৱতী থকা কোঠালীটোৰ
দুৱাৰ মুখত থিয় হৈ গম লয়, তাৰ পাছত মনে মনে ভুমুকি মাৰি চাই
দেখে, আচৰিত কথা, ভাগ্যৱতীৰ বুকুৰ কাষত ছোৱালীজনীয়ে হাত
জোকাৰি আছে ।

সেই তাহানিয়েই চিলোৱাই অনা চোলা ছটাৰ এটা বাকচৰ
ভলিৰপৰা উলিয়াই ছোৱালীজনীৰ গাত সুমুৱাই দিবৰ সময়ত
ভাগ্যৱতীবো হাতখনে ধৰক-বৰক কৰিছিল ।

আৰু আচৰিত কথা, এগজ কাপোৰেৰে চিলোৱা সেই ছটা
চোলা পুৰণি হৈ কাটি-ছিটি নিশ্চিহ্ন হৈ গ'ল ; তাৰ ঠাইত এটা-
ছটাকৈ বহুত বুকু আছিল, সেইবোৰো কাটিল ; আৰু সৌ সিদিনা

বজ্জনী মাষ্টৰে জীয়েকলৈ তিনি গজ কাপোৰ আনোভে ভাগ্যৱতীয়ে ক'লে, “তাইলৈ আৰু ফুক নালাগে। এইটো নাকাটোভেই অইন কাপোৰৰ দিহা কৰিব লাগিব।”

মাষ্টৰৰ জীয়েকৰ নাম হ'ল নিশা। নামটো দিলে শুবমায়াই। ভাগ্যৱতীৰ ছোৱালীজনী হোৱাৰ মাত্ৰ কুৰি দিনমানৰ আগতে শুবমায়াবো এজনী ছোৱালী হৈছিল; ছয়োজনীৰে জন্ম হৈছিল বাতি; বাশি-চক্ৰ চোৱাই চিন্তামণিয়ে জীয়েকৰ নাম থলে জোনালী। বজ্জনী মাষ্টৰৰ চোওৱা-চিভোৱা কৰিবলৈ নাছিল। শুবমায়াই ক'লে, ছইজনীৰে একে বাশি চাগৈ, গতিকে তাইৰ নাম নিশা হওক, ছইটো নাম মিলি এটা কথা হ'ব—জোনালী নিশা। নামটো লৈ চিন্তা কৰিবলৈ আহৰি মাষ্টৰবো নাছিল, ভাগ্যৱতীৰো নাছিল। নামনো কি, এটা হ'লেই হ'ল। নতুন নতুন নাম মাষ্টৰৰ মগজলৈ নাহে। তেওঁৰ ভাল লাগিছিল কেৱল এটা নাম; সেইটো কেতিয়াবাই মাক-বাপেকে ভাগ্যৱতীক দিলে। তছপৰি ছোৱালীজনীৰ কাৰণে দিয়া কাৰো পৰামৰ্শ মাষ্টৰ আৰু ভাগ্যৱতীয়ে পেলোৱা নাই; কোনোবাই কৈছে—কঁকালত অমুক মাহুলিটো আঁৰ, আঁৰিছে; কোনোবাই কৈছে ডিঙিত বাঘনথ এটা ওলোমাই দে, দিছে। গতিকে শুবমায়াৰ সোণ-ৰূপৰ মুখেদি যিটো নাম ওলাইছে, ছোৱালীৰ সেইটোৱেই নাম,—নিশা।

নিশাৰ কাৰণে বজ্জনী মাষ্টৰৰ জীৱনত উৰল মাখল লাগিল। মাটি-বেচা পইচা ঢুকাই গ'ল, চিন্তামণি হাজৰিকাই দিয়া পইচাবে এসপ্তাহ বাবলৈ আটে। আকৌ মাটি বেচাৰ কথা ভাবিলেই মাষ্টৰ জিকাৰ খাই উঠে। সেই মাটিডোখৰ কি কুৰুপত তেওঁ বেচি পেলালে! তাৰ সলনি আৰু কেইটামান ল'ৰা পঢ়াৱলৈ গোটাই লোৱা হ'লে। বহুত দিনৰ মূৰত বজ্জনী মাষ্টৰৰ পাঠশালা ফুলৰ ছেক্ৰেটেবিৰ ওপৰত জুই যেন থং উঠিল। এই থং সেই দিনা তেওঁৰ চাকৰিটো কাঢ়ি নিবৰ সময়ত উঠা হ'লে বোধ হয়

ছেক্ৰেটেবিয়ে গম পাই গ'লহেঁতেন মাষ্টৰে ল'ৰা কিয় পিটে, কেনেকৈ পিটে ।

ঘূৰি ঘূৰি মাষ্টৰে যোগাৰ কৰিলে এটা টিউশ্বন ; চাৰি ঘৰ মাৰোৱাৰীৰ ল'ৰা-ছোৱালী একে ঠাইতে গোটাই লৈ অসমীয়া শিকাব লাগে । পাছত যেতিয়া আক কেইঘৰমানে ল'ৰা-ছোৱালী পঠিয়াবলৈ লোৱাত টিউশ্বন ক্লাছটো অকণমান স্থল এটাৰ নিচিনাই হ'ল, তেতিয়া মাষ্টৰে অলপ উশাহ পালে ।

আক থাকিল চিন্তামণি হাজৰিকাৰ ঘৰৰ টিউশ্বনটো । বাবুল সময়ত বজনী মাষ্টৰে ঢুকি পোৱাৰ বাহিৰ হৈ গ'ল ; থাকিল জোনালী । কিন্তু ছোৱালী পঢ়োৱাত মাষ্টৰৰ ভিলমানো আগ্ৰহ নাই । পঢ়ালে নিশাকো পঢ়াব লাগে । নিশালৈ তেওঁ কিতাপ-বহি কিনিছে, মাহে মাহে মাছুল দিছে, জোনালীৰ লগতে তাই স্কুললৈ গৈছে—আহিছে ; তাৰ বাহিৰে তাইৰ খবৰ লবলৈ তেওঁ সময় নাপায় ।

মাষ্টৰৰ কপাল ভাল । জোনালীতকৈ ছবছৰৰ সৰু দিলীপৰ কাৰণে তেওঁ কাঠৰ চকীখনৰপৰা উঠিবলগীয়া নহ'ল ।

কিন্তু এইখন মেজতে নেওতা মুখৰু কৰা দিলীপে আজি দুৰ্গৰ অংক উলিয়াইছে । মাষ্টৰে বুজিলে দিলীপো তেওঁৰ ক্ষমতাৰ বাহিৰলৈ ওলাই গুচি গ'ল ; যি কোনো দিনা এইখন ঘৰত তেওঁৰ বিস্তাৰ প্ৰয়োজন শেষ হৈ যাব, অথচ নিশাৰ কাৰণে তেওঁৰ কৰ্তব্য শেষ হ'বলৈ আক বহুত দিন বাকী ।

অন্তেষ্টে চিন্তামণি হাজৰিকাই দিয়া পইচাকেইটাৰ শোধ যিমান বেছিকৈ দিব পৰা যায়, মাষ্টৰে তাৰ চেট্টা সদায় কৰিছিল । দিলীপে কৰিবলৈ দিয়া অংকেইটাত কাঠ পেলিলৰ দাগ একোটা দি তেওঁ পাটীগণিতখন ঘৰলৈ লৈ আহে । একালত তেওঁৰে ছাত্ৰ প্ৰভাকৰৰ ভায়েক দিবাকৰ পঢ়া-শুনাত বৰ চোকা বুলি সকলোৰে মুখে-মুখে । দিবাকৰক মাতি আনি মাষ্টৰে কয়, “এই অংকেইটা কাগজ এখনত

কৰি দিবা নে বোপা ? বুজিব পৰাকৈ অলপ বহলাই কৰিকা ।”
দিবাকৰে কৰি দিয়ে ।

চিন্তামণি হাজৰিকাই কিন্তু মাঠৰে গধূলি কি পঢ়াইছে সেই বিষয়ে বেছি নাভাবে । তেওঁ ভাবে, স্কুলত মাঠৰে যি পঢ়াইছে ঘৰত তাকে পঢ়া ল’ৰা-ছোৱালীৰ নিজৰ কাম । তেওঁক লাগে বজনী মাঠৰৰ উপস্থিতিটো ; ইমান দিনে তেওঁ দেখি আহিছে, ল’ৰা-ছোৱালী-কেইটাই মানুহটোক মানে । বজনী মাঠৰ সোমালে দিলীপৰ কথাই নাই, ক্লাছ টেনৰ বাবুলো পঢ়া-মেজলৈ যায় । সেইটোহে লাগে । তদুপৰি মানুহটো একেবাৰে ঘৰৰ মানুহৰ নিচিনা হৈ পৰিছে : এই মানুহটোক দিয়া পইচাকেইটাৰ কাৰণে চিন্তামণি হাজৰিকাৰ কোনো দিনাই অভাৱ নহয় ।

বজনী মাঠৰ, ভাগ্যৱতী, আনকি নিশায়ে বুজে জোনালীহঁতৰ ঘৰৰ মানুহবোৰ আপোন মানুহৰ নিচিনা । এদিনাখন চাকৰিটো যাব বুলি বেয়া লাগিলেও মাঠৰে এইখন ঘৰত তেওঁৰ কৰ্তব্যটোক সহজভাৱে লৈছে । শিৱাজী শত্ৰুৰ হাতৰপৰা কি কৌশলেৰে পলাল, দিলীপক সেই গল্প কওঁতে চান্দ সদাগৰৰ মেৰঘৰত সাপডাল কি বুদ্ধিৰে সোমাল সেই বিষয়ে বজনী মাঠৰে বিনা দ্বিধাই কৈ যাব পাৰে । তাৰ পাছত তেওঁ কৈ যাব এবাৰ সাপে খোটা মানুহ এটাক চাৰিআলিত গুৱাই লৈ বেজে কেনেকৈ তিনি দিনলৈকে জাবি আছিল । শেষৰ ফালে সুৰমায়ায়ো ওচৰত থিয় হৈ শুনি থাকিবহি । ঘৰলৈ উভতিবৰ সময়ত সুৰমায়াই হয়তো ক’ব, “কাইলৈ নিশাক লৈ আহিব; ইয়াতে ভাত খাব ।” আৰু পিছদিনা নিশা আহিলে সুৰমায়াই তাইক কাগজেৰে মেৰিওৱা টোপোলা এটা দিব;—নতুন ব্ৰক এটা ।

জোনালীয়েও মাঠৰক পইচা দিয়ে বেজী-মূতা, বৰৰ-পেঙ্গিল আনিবলৈ । গধূলি সেইবোৰ বস্তু জোনালীৰ হাতত দি মাঠৰে তাইৰ মেজৰ বস্তুবোৰ জিৰিকি-বিলাৰি চায় স্নোৰ বটল এটাৰ চাকনীখন খুলি কয়, “এইটো দেখোন শেষেই হ’ল ।”

“হয়, সেইটো চুকাইছে, কালি যাই নতুন এটা অনাইছে।”
জোনালীয়ে কয়।

খবৰটো মাষ্টৰৰ কাৰণে বৰ উৎসাহজনক। “অ’ হয় নে কি ?”
বুলি কৈ তেওঁ অলপ ঠোটা-মোজা লগায়, তাৰ পাছত সোধে।
নোসোধোঁকৈ সোধে, “ভেনেহ’লে এইটো ডইতক নালাগে নে কি ?”

নালাগে। আধাতকৈ কম থকা শ্লেৰ বটলটো চোলাৰ জেপত
ভৰাই মাষ্টৰে ঘৰলৈ লৈ যায়, নি ভাগ্যৱতীক দিয়েগৈ, ভাগ্যৱতীয়ে
নিশাৰ চকুত পৰাকৈ থৈ দিয়ে।

নিশাই ভাল পায়। তাইৰ বয়সে ভিতৰবৰপৰা অকণ অকণকৈ
বং সানি আনিছে, বাহিৰবৰপৰা কেৱল অকণমান বং দিব পাৰিলেই
তাইৰ ভাল লাগে, অন্ততঃ ক্লাছৰ ছোৱালীবোৰৰ মাজত ভাল লাগি
থাকে। ক্লাছ ছেভেনৰ ছোৱালী কিন্তু সকলোৱে জানে, নিশাই ক’ব
শ্লো হ’ছে—কেৱল সকলোৱে জানে বুলি নিশাইহে নাজানে। তাইৰ
মাজে মাজে অৱশ্যে সন্দেহ হয়, জোনালীয়ে যদি লগৰ ছোৱালীক
কৈ দিয়ে! ক’ব জানো? নকয় চাটগৈ। ক’লেতো তাই কিমান কথা
কৈ দিব পাৰে;—নিশাই মিহঁতৰ ঘৰত ভাত খায়, জোনালীৰ
মাকে নিশাক কিমান কি দিয়ে। নিশায় নকয়। জোনালীয়ে
তাইক সকলোতকৈ বেছি ভাল পায়। কিমান বাতি তাই নিশাক
ভাত খোৱাৰ পাছত তাইৰ লগতে জোৰকৈ শুৱাই ৰাখিছে। ওচৰৰ
মৃণাল দাদাইতৰ লগত টকী চাবলৈ যাওঁতে কিমান দিন তাই নিশাক
ঘৰবৰপৰা লৈ গৈছে।

তাৰ পাছত লাহে লাহে ভাগ্যৱতীয়ে উৎকণ্ঠাবে বাট চাবলৈ
ধৰিলে, কিমান পৰত জোনালী-বাবুল-মৃণালহঁতে নিশাক জীত থৈ
ৰাখিহি। নিজৰ গাতক জীয়েকৰ কাৰণে চিন্তিত হৈ বাট চাই
থাকোঁতে ভাগ্যৱতীয়ে এটা অদ্ভুত উদ্ভেদনা অনুভৱ কৰে। তেওঁৰ
বেন মাজে মাজে বিছায়েই নহয় যে তেওঁৰ জীয়েক গাতক হ’লহি।

হ’লহি কিন্তু সঁচা। সৰুৰপৰা অত্যাধু দুৰ্বল বাহোৰে

ভাগ্যৱতীক প্ৰতি মুহূৰ্ত্তে সন্তুষ্ট কৰি ৰাখি এসময়ত নিশাই তেওঁক
 অবাৰ কৰি দিলে। ভাগ্যৱতীৰ উৎসুক দৃষ্টিৰ আগতে নিশাক বয়সে
 যিমান যি দিব লাগে দি থৈ গুচি গ'ল। আৰু বিহ্বল মাকে
 জীয়েকক দিলে এডাল জাৰ্মান ছিলভাৰব নেক্লেছ, এজোকা চিচাৰ
 খাক আৰু এযোৰ সোণৰ বিং। এই সোপা অলংকাৰ পিন্ধি নিশা
 চকুৰ আগত থিয় হৈ থাকিলেও ভাগ্যৱতীৰ কেতিয়াবা এনেকুৱা
 লাগে যেন এই গোটেই ঘটনাটোৱেই এটা অদ্ভুত মায়া। নিশা যেন
 ভগৱানৰ এটা ওপৰকি দান। আৰু নিশা স্কুললৈ বা ইফালে-সিফালে
 ওলাই গ'লে ভাগ্যৱতীয়ে ইচাট-বিচাট কৰি থাকে; মাজে মাজে
 হঠাতে তেওঁ আতংকিত হৈ উঠে;—এই যেন সাগৰ শুকাই গ'ল—
 মাণিক লুকাই গ'ল।

আৰু ইমানবিলাক নতুন আভৰণ নিজৰ ভিতৰতে আৱিষ্কাৰ কৰি
 নিশাই এটা মধুৰ অস্বস্তি অনুভৱ কৰিলে। বাট, স্কুল, ঘৰ
 আটাইবোৰ তাইৰ নতুন নতুন লাগিল। বাটত তাই কিয় হঠাতে
 ডলমূৰকৈ খোজ কাঢ়িবলৈ ল'লে তাই নিজেই ক'ব নোৱাৰিলে; আৰু
 মূৰ তুলিলেই যিটো মানুহকে দেখে সেই মানুহটোকে অদ্ভুত যেন
 লাগে কিয় ভাকো ভাবি নাপালে। সিহঁতৰ ঘৰবপৰা দেখি থকা
 ডক বাইদেউহঁতৰ পাৰ্টিকত বহি অজয় ডাক্তৰৰ লগত বাইদেৱে কি
 কথা পাতি থাকে জানিবলৈ তাইৰ মনটোৱে উচপিচাই থাকে; মনে
 মনে গৈ আৰবপৰা শুনি আহিবলৈ মন যায়। পিছদিনা ওচৰবপৰা
 ডক বাইদেউক দেখিলে তাই অবাৰ হৈ চাই থাকে;—ইমান
 ধুনীয়াকৈ কালি বাইদেৱে ডাক্তৰৰ লগত কথা পাতি আছিল।

স্কুললৈ যোৱা বাটত সিহঁততকৈ বেগাই খোজ কঢ়া স্কুল-কলেজৰ
 ল'ৰাবোৰে দল পাতি পাতি সিহঁতক পিছ পেলাই যোৱাৰ সময়ত
 নিশাৰ ঠাণ্ডা-নিশাহ বন্ধ হৈ যোৱা যেন লাগে। পিছকালবপৰা
 ল'ৰাবোৰৰ কথা-বতৰাৰ শব্দবোৰ ওচৰ চাপি অহাৰ লগে লগে
 নিশাহঁতে নিজৰ কথা বন্ধ কৰে; বাটৰ অলপ কাষলৈ চাপি যায়।

এই ল'বাবোৰ একেবাৰে ওচৰ পালেহি, এই সিহঁতৰ সমান সমান হ'ল, এই আগবাঢ়ি গুচি গ'ল। এইকণ সময় নিশাই নিজৰ ভৰিৰ দুহাতমান আগৰ মাটিলৈ চাই খোজ কাঢ়ে, কিন্তু খোজ কাঢ়োঁতে হোৱা স্কলীয়া ল'ৰাৰ জেপৰ অঙ্গলীয়া পইচাৰ জুন্ জুন্ শব্দটো তাইৰ কাণত দহজনী নাচনীৰ ভৰিৰ জুহুকাৰ শব্দৰ সমান হৈ সোমায়। ল'বাবোৰে পাতি যোৱা প্ৰতিধাৰ কথা যেন তাইৰ কাণ দুখনে জ্ঞানপণে শুহি লয়। কি যে কয় ল'বাবোৰে! ইহঁতৰ কথা বৰ পাক লগা : যিটো কয় তাৰ অৰ্থ চাওঁগৈ নিশ্চয় আইন কিবা এটা।

এইকণ সময় নিশাৰ বৰ ভাল লাগে। কিন্তু অলপমান দূৰ গৈয়েই যেতিয়া মাৰোৱাৰীৰ ঘৰত ল'ৰা পঢ়াই শেষ কৰি উভতি অহা দেউতাকক দেখা পায়, তেতিয়া তাইৰ বৰ বেয়া লাগে। যদি তাই দলটোৰ কিনাৰে কিনাৰে গৈ আছিল, তেনেহ'লে কোনোবা এজনীক কিবা এটা কাৱাৰ হলেবে মাজলৈ সোমাই আছে। দেউতাক পাৰ হৈ নোযোৱাজিহে সেইকণ সময় তাই আনবোৰ ছোৱালীৰ মাজত লুকাই যাব খেঙে। তাইৰ ভয় লাগে, দেউতাক যিহে মানুহ, পাৰে যদি আটাইবোৰ ছোৱালীৰ আগতে তাইক সুধি দিব—ভাত খাই আহিছনে নাই?

দেউতাকে অহা আছিললৈকে তাইক বাটত মতা নাই। কিন্তু তথাপি তাইৰ খং দঠ। দেউতাক অকণমান পাছতে ঘৰটো উভতিব নোৱাৰে নে কি মাকক ক'ব লাগিব।

নিশাই মাকক এনে ক'বলগীয়া নহ'ল; বজৰী মাটীৰে নিজে এদিন বাটৰপৰা আঁতৰি লৈ। মাৰোৱাৰী ঘৰৰপৰা ওলাই বাটত ভৰি দিয়েই সদায় দেখে হজাক ল'ৰা-ছোৱালী। চকুৰে মানিব পৰালৈকে তেওঁ ছোৱালীৰ খবিলাক তল তলকৈ চায়, কোনটো জুমত নিশা আহিছে, যেতিয়া জোনালোঁতৰ মাজত নিশাক দেখে, তেতিয়া তেওঁ দূৰৰপৰাই অকণ সময় তাইক চায়, অকলে অকলে নিজে ক'ব নোৱাৰাকৈ অকণমান হেঁচা;—এজাক ছোৱালীৰ লগত

নিশা মিলি গৈছে, কাবো লগত অকণো অমিল নাই। তেওঁৰ নিজৰেই ভুল হ'ব খোজে—সেইজনীনো তেওঁৰ ছোৱালী নে?—
 আইন কাৰ সাধা ক'বলৈ সেইজনী ছোৱালীৰ বাপেকে এয়া মাৰোৱাৰী
 ঘৰপৰা এমাহৰ দৰমহা ত্ৰিছ টকা জেপত লৈ ঘৰলৈ উভতিছে।

নিশাইঁত ওচৰ পালেহি মাষ্টৰে কেতিয়াবা মনটো বাধিব
 নোৱাৰিলে সাউৎকৈ এবাৰ চকু ঘূৰাই তাইক চায়; মূৰ তুলি চাবলৈ
 তেওঁৰ লাজ লাগে। ঘৰ পালেই মাষ্টৰে ভাগ্যৱতীক সোধে, “তাঁ
 ভাত খাই গৈছে নে?—কিয়, গৰম ভাত তেতিয়া নহ'ল হ'বল?
 বাক বাক, ঠিক আছে, আধা ঘণ্টা ছুটাত আহিব নহয়, ঠিক আছে।”
 তাৰ পাছত মাষ্টৰে মূৰ জোকাৰি জোকাৰি হাঁহে আৰু কয়, “তাইক
 তুমি বাটত দেখিব লাগিছিল, ভেহে! ইমানবোৰ ডাঙৰ ডাঙৰ
 মানুহৰ ছোৱালীৰ মাজত তোমাৰ ঠাণ্ডা ভাত খাই যোৱা ছোৱালীক
 চিনিকে নাপাবা।”

ভাগ্যৱতীক বাতিপুৱা চাবে ন বজাত ক'ব আৰু লীয়েকক চাবলৈ
 ওলাব! বজনী মাষ্টৰে হাঁহা দেখি তেওঁ কৈছিল হাঁহে।

স্কুললৈ যোৱা বাটত নিশা যিমানে উজ্জল হৈ আহিল, বজনী
 মাষ্টৰৰ নিজকে সিমানে লেভেৰা লেভেৰা ধাগিল। চুটি চুটি কেচা-
 পকা ডাঢ়ি-গোঁফেৰে ঢকা মুখ, ভাগ্যৱতীৰ চিলাই কৰি দিয়া ফটা
 বান্ধৰ চোলা, সদায় দমকলৰ পানীৰে ধোঁতে-ধোঁতে বহুচুৱা পৰা
 চুৰিয়া:—এইটো বেলেখে চহৰৰ প্ৰধান বাজাত চাবে ন বজাত খোজ
 কাঢ়িবলৈ মাষ্টৰৰ ভাল নালাগিল। এদিন তেওঁ বেলেৰ আলি পাব
 হৈ ধানকলৰ আগৰ বাটটোৱেদি গুহি চালে,—ভাল, গাড়ী-ঘোৰা
 নাই, মানুহ-হুহুহো কয়, বাট জীপ দীঘল হলেও সাউৎকৈ ঘৰ
 পায়হি।

চহৰৰ প্ৰধান বাজাটোত নিৰ কাৰণে বাকী ব'ল অজ্ঞান মানুহ।
 ইমান মানুহ, যে নিশাই মূৰ তুলি চাবলৈ স্কন্ধা নাপায়। মূৰ
 তুলিলেই যিটো মানুহৰ চকু চকুৱে পৰে, সেই মানুহটোৱে কিয়

ডাইব ফালে অদ্ভুতভাৱে চাইছিল, ডাকে ভাবোঁতেই ডাই মূলৰ ওচৰ পাবৰ হয়হি। মাজুহবোৰে নিশ্চয় ডাইক কিবা ক'ব খোজে। ইস্ বাম, আটাইবোৰ ছোৱালীৰ আগতে যদি ডাইক কোনোবাই কিবা এটা কৈ দিয়ে। সৰ্বনাশ হ'ব। অথচ কি ক'ব তাৰো ডাইব একো ধাৰণা নাই; কেৱল এনেকুৱা এটা ভাব হয়, বিহকে নকওক, শুনি নিশ্চয় ভাল লাগিব। আবেলি মূলবপৰা আহি ঘৰ সোমোৱাৰ লগে লগে নিশাৰ নিজৰ ওপৰতে থং উঠে;—এনেকৈ যদি এটা বিৰাট সংকোচৰ হেঁচাত সোমাই থাকে, তেনেহ'লে ডাইব কোনো দিনেই একো শুনা নহ'ব। অহা যোৱাহে হ'ব।

কিন্তু যেতিয়া নিশাই সকলো সংকোচ জাৰি-জোকাৰি মূৰ তুলি পোনে পোনে চাব পৰা হ'ল, আধা ঘণ্টা ছুটীত তুলিয়া কিনিবলৈ গৈ দোকানীক “ভোমাৰ বিয়া কেতিয়া?” বুলি নিঃসংকোচে সুধিব পৰা হ'ল, তেতিয়া বিবক্তিতে ডাইব মন ভৰি পৰিল। ডাই বিবক্ত হ'ল বাটৰ প্ৰত্যেকটো মাজুহ, মূল-কলেজৰ ল'ৰাৰ ওপৰত, যেনেকৈ জোনালী বিবক্ত হৈ আছিল সিহঁতৰ পদূলি মুখৰ চৰকাৰী লাইটটোৰ ওপৰত; গমূলি হ'ল বুলিলেই ট-ট-কৈ জলিব; ইফালে পূৰ্ণিমাই হওক বা অমাবস্তাই হওক, সিহঁতৰ আগকালৰ বাৰাণ্ডাত পোহৰ লাগকেই বা নালাগক; আক জলিব যি জলিবই, অকণমান কম-বেছি, ইফাল-সিফালৰ নাম নাই। লাইট প'ষ্টৰ নিচিনাকৈ বাট শুৱনী কৰাৰ বাহিৰে মাজুহবোৰৰো যেন কাম নাই। যেন মহাবাদী ৰোৱাৰ বাটৰ প্ৰেৰণী; থিয় হৈ থাকিব, কিন্তু মাত্ৰ এবাৰ মাতিলেই ডিঙি কটা যাব।

প্ৰথমতে নিশাৰ সেই বিবক্ত আছিল অবুজ, সোপন; কিন্তু লাহে লাহে ডাই ভীত অভিমানত বুলি উঠিবলৈ ধৰিলে; এটা আখৰ বিয়পি প'লেই বহীৰ পোটেই পাতটো একে আজোৰে ফালি পেলোৱা কৰিলে। ডাই দেখিলে বাটৰ মাজুহবোৰ সকলোৰে কাৰণে লাইট প'ষ্ট প্ৰেৰণী নহয়। জানকি ডাইব বাহুত বাহু

লগাই খোজ কাটি ফুৰা জোনালীৰ কাৰণেও নহয়।

মহজিদৰ চাৰি-আলিটো পাৰ হৈ, আনবোৰ ছোৱালীক বিদায় দি নিশা আৰু জোনালী ঘৰৰ ফালে অকণমান আগবঢ়াব পাছতে ছাইকেলৰ পিঠিত উঠি ক'বাবপৰা ভুটুংকৈ ওলায়হি মৃণাল; আগ চকাটো সিহঁত দুজনীৰ একেশাৰী ছোৱাৰ লগে লগে সি ছাইকেলৰ ব্ৰেক ধৰে; তাৰ পাছত পেডেলডাল একোবাৰত পাঁচ-আঙুলমান ঠেলে নে নেঠেলে সন্দেহ, ছাইকেল ঠিক জোনালী-নিশাৰ খোজৰ তালে তালে আগবাঢ়ে। সৰুবেপৰা দেখি ডাঙৰ ছোৱা ল'ৰা মৃণাল, অথচ জোনালীয়ে যেন এই সময়ত কৰিবলৈহে লাজখিনি থৈ দিছিল; তাই তলমূৰ কৰি খোজ কাঢ়ে। মৃণালে কিবা এটা সুধিলে নিশাই উত্তৰ দিবলৈ তৎক্ষণাৎ মূৰ তোলে, পিচে নহয়, সি জোনালীকহে সুধিছে। যিটো হাঁহি লৈ তাই মৃণালৰ মুখলৈ চায়, তললৈ চাই হাঁহিটো সামবোতে তাইৰ কষ্ট হয়।

ঘৰ আহি পোৱাৰ লগে লগে ভাগ্যৱতীয়ে হয়তো সুধিলে, “কাণৰ ওচৰত সেই সোপা কি লগালি?” দৌৰ মাৰি বেবত ওলোমাই থোৱা আয়নাখনৰ আগত থিয় হৈ নিশাই দেখে চিয়াহী। অকণমান দাগ এটা। গোটেই বাটটোত দাগটো তাইৰ গালত আছিলেই নে কি? নহয়, নিশ্চয় এতিয়া কেনেকাকৈ লাগিল।

আয়নাখনৰ আগত থিয় হৈ নিজৰ মুখখন চাই থাকোঁতে নিশাৰ জোনালীৰ চেহেৰাটো বেছিকৈ মনত পৰে। জোনালী দিনে দিনে সেন্দূৰীয়া হৈ আহিছে; তাইৰ গাল দুখন আৰু পূৰ্ণ হৈছে; টান ছোৱাৰ কাৰণে যোৱা বছৰ চিলোৱা তিনিটা ব্লাউজ দেউতাকৰ হাতত নিশালৈ দি পঠিয়াইছে। সকলোৱেই কম, জোনালী বৰ ধনীয়া। নিশা দেখিবলৈ কেনেকুৱা কাৰো মুখত তাই নিজে শুনা নাই। এইয়া চকু, এইয়া চেলাউৰি, নাক, এই ছুডাল বৰী আগকালে আনি ললে এনেকুৱা হয়;—আয়নাখনত চাই নিজকে নিশাৰ ভালেই জনে। মৃণালহঁতে বা কি ভাবে!

মৃণালহঁতে যে একো নাভাবে, সেইটো কথা যদিবা জানিব পাৰিলে, সেইদিনা নিশাই ঘৰলৈ উভতি আহি কান্দিব নে কোবাই কোবাই ঘৰটোৰ ছাল-বেৰবোৰ খহাই পেলাব ঠিক কৰিব নোৱাৰিলে। বাও হাতখন জোৰেৰে কামোৰ মাৰি ধৰি তাই থিয় হৈ আছিল; ভাগ্যৱতীয়ে ওচৰ চাপি আহি ক'লে, “কাপোৰ-কানি সলা আকো, থিয় হৈ বলি কিয়? অ’ দেউতাবৰ হাতত জোনালীৰ মাকে সেই টোমাটো দি পঠিয়াইছে।” ভাগ্যৱতীয়ে নিশাৰ পঢ়া মেজখনলৈ আঙুলিয়াই দিলে।

একে ঠাইতে থিয় হৈ থাকি নিশাই মূৰ ঘূৰাই মেজখনলৈ চালে। স্নোৰ বটল এটা। কাঁড় যোৱাদি নিশা মেজখনৰ ওচৰলৈ গ’ল, বটলটো হাতেৰে খামোচ মাৰি ধৰি তুলি ল’লে আৰু পিছ মুহূৰ্ত্ততে গাৰ জোৰেৰে কোঠালীৰ এটা চুকলৈ মাৰি পঠিয়ালে। কিবা এটা ক’বলৈ বুলি মেলা ভাগ্যৱতীৰ মুখ মেজাতে থাকিল। কোঠালীৰ চুকত বজনা মাষ্টৰৰ দেউতাকে ডেকা কালত যোগাব কৰা প্ৰকাণ্ড পছলি এটা আছিল, তাত লাগি স্নোৰ বটলটো টুকুৰা-টুকুৰ হৈ গ’ল, স্নোৰোৰ চাৰিওফালে ছিটিকি পৰিল।

জোনালী-বাবুল-মৃণালহঁতে ঘৰৰপৰা নিশাক ছিনেমা চাবলৈ মাতি নিছিল। পিছ দিনা দেৱালী, স্কুল বন্ধ; নিশাই তাইৰ ভাল কাপোৰবোৰ পিন্ধি জঁপিয়াই জঁপিয়াই ওলাই গৈছিল। ছিনেমা হলৰ ভিতৰত, এছাৰত তাই মৃণালক ভালকৈ নেদেখিলেই, তত্পৰি সিহঁতৰ মাজতে বহিছিল জোনালী। ছিনেমা শেষ হোৱাৰ পাছত বাহিৰলৈ ওলাই নিশাই কোনোবা এটা চলত মৃণালক সোধিলে, “মোক ঘৰত থৈ আহিব?” মৃণালে কথাটো জোনালীক ক’লে; জোনালীয়ে ক’লে, “আমি নহ’লে সেইফালেদি ঘূৰি যাওঁ, নিশাক ঘৰত থৈ উভতি আহিম।” মৃণালে বৰ ভাল পালে। সেই মতেই কাম হ’ল। আৰু ঘৰৰ ভিতৰ সোমাই নিশাৰ যেন উশাহ বহু হৈ যাওঁ যাওঁ হ’ল। এই আধাতগা ঘৰ, খহি পৰোঁ পৰোঁ বেৰ,—এইবোৰেই যেন

তাইব কাল হ'ল। এইবোৰ তাই ভাঙি পেলাব নোৱাৰে ; সেই কাৰণে যিটো পাৰে সেইটো ভাঙিলে ; — স্নোৰ বটলটো।

দেৱালী উপলক্ষে মাৰোৱাবীয়ে বিতৰণ কৰা হালুৱা-মিঠাইব টোপোলা এটা লৈ বজনী মাষ্টৰ অলপ পলমকৈ উভতি আহিল। পছলিংটোৰ কালে এবাৰ চাই তেওঁ ভাগ্যৱতীক মনে মনে নুখিলে, কেনেকৈ কি হ'ল ? ভাগ্যৱতীয়ে ক'লে, “জানো কি হ'ল তাইব, মই ক'ব নোৱাৰোঁ।” মাষ্টৰেও নিশাক একো নুখিলে ; তেওঁৰ ভয় লাগিল। নিশা আৰু ভাগ্যৱতীয়ে ভাত খাই থাকোঁতে তেওঁ মাটিৰপৰা অকণমান স্নো তুলিব পৰা যায় নে কি চেষ্টা কৰি চাইছিল, নোৱাৰিলে। একে ঠাইতে গোট খাই পৰা হ'লে এক কথা,— গোটেইখনতে ছিটিকি পৰিল।

পাছত এদিন মন ভাল থাকোঁতে কথাৰ মাজতে ভাগ্যৱতীয়ে নিশাক নুখিলে, “সেইদিনা কি খঙত নো ডই স্নো টেমা পেলাই দিলি ?”

নিশাই ক'লে, “ইমানবিলাক বস্তু নোহোৱাকৈ চলিছোঁ যেতিয়া স্নোকণ নহ'লে নহ'ব নে কি ? দেউতাক কৈ দিবি মোৰ কাৰণে লোকৰপৰা যেন একো নানে। নিজৰ যি আছে মোৰ সেয়ে হ'ব।”

আৰু তাকে প্ৰমাণ কৰিবৰ কাৰণে নিশা অৰ্ধৰ্ঘ্য হৈ উঠিল। স্নোৰ বাহিৰে তাইব কি আছে, তাকে আৱিষ্কাৰ কৰি তাই অস্থিৰ হ'ল। এই সময়তে বজনী মাষ্টৰে দিলীপৰপৰা বলে নোৱৰা বোজা এটা ঘৰলৈ লৈ আহিল ;—তিনিটা অংক ;—এটাত এটা চৌবাচ্চাত দুটা নলী আছে, পানী ওলায় আৰু সোৱায় ; আনটোত এটা ডেকুলী নাম এটাৰপৰা উঠিব খুজিছে, উঠে আৰু ধৰি পৰে ; তিনি নম্বৰটোত কোনোবা শুৱাল এটাই গাখীৰত পানী মিহলাই বেচিলে। চিন্তামণি হাজৰিকাৰ ঘৰৰপৰা ওলাই মাষ্টৰে বাহিৰে বাহিৰে দিবাকৰক খবৰ দি আহিল, “কাইলৈ পাক এটা মাৰিখিচোন ৰোপাই ; অকণমান সহায় কৰি দিবি।”

আক পিছদিনা আবেলি দিবাৰুবে গুৱালৰ লাভখিনি হিচাপ কৰি উত্তৰটোৰ তলত আঁচ ছুডাল মাৰিছে, ভাগ্যৱতীয়ে তাৰ কাৰণে চাহ এপিয়লা কৰিছে, ঠিক এই সময়তে নিশাৰ সোঁ চকুটোত কিবা এটা সোমাল। কি সোমাল তাইহে জানে। দিবাৰুবে প্ৰথমতে একো নেদেখিলে। নিশাক খিৰিকীৰ কাৰলৈ নি বুৰিব খোজা বেলিৰ বগুচুৱা পোহৰত আকোঁ চালে; চেলাউৰিৰ ওপৰত আঙুলি থৈ ওপৰৰ বেৰপাতি ওপৰলৈ টানি চালে, গালত আঙুলি থৈ তলৰ বেৰপাতি তললৈ টানি চালে, একো নাই; কেৱল নিশাৰ চকুৰ ক'লা মণিটোৰ ওপৰত অকণমান খিৰিকীখন, আক তাৰ ভিতৰেদি বহুত দূৰৈত বুৰিব খোজা বঙা বেজিটো।

নিশাই কিন্তু বাবে বাবে কোৱা সৰুও একো নাই বুলি মানিব খোজা নাছিল। প্ৰথমতে চকুটো, তাৰ পাছত তাইৰ গোটেই গাটো যেন পুৰিছিল। দিবাৰুৰ গুচি যোৱাৰ পাছত গালৰ ঠিক সেইখিনিতে নিজৰ আঙুলিকেইটা থৈ তাই মনত পেলাবলৈ চেষ্টা কৰিলে কিমান পৰ দিবাৰুবে এইখিনি ছুই আছিল। চকুটো চোৱা হোৱাৰ লগে লগে হাতখন সি আঁতৰাই নিছিল নে কি? নহয়; এয়োজনতকৈ অকণমান সময় বেছি ছুই আছিল নিশ্চয়।

কিন্তু বজ্জনী মাঠৰেতো আক সদায় সদায় চৌবাচ্চাত ছটা নলী থকা অংক ঘৰলৈ নানে; গতিকে দিবাৰুৰো সদায় নাহে। কিন্তু হঠাতে নিশাৰ মনত পৰিল ভায়েক স্কুলৰ পঢ়া বহুত বুজা নাই। মাকক তাই ক'লে, “মই কিন্তু এইবাৰ কেল কৰিম মা। পঢ়া-ঢ়া একো বুজা নাই। বাইদেৱে আকোঁ কৈছে, পৰীক্ষা বোলে এইবাৰ টান হ'ব।”

ব্ৰাহ্ম নাইনৰ পৰীক্ষা, টান হ'বন কথাও। বজ্জনী মাঠৰে দিবা-কৰৰ ককায়েক প্ৰভাকৰক ধৰিলেগৈ;—দিবাৰুবে যদি মাজে মাজে নিশাক অকণমান দেখুৱাই-ভুনাই দিয়ে। প্ৰভাকৰে ক'লে, “বাক হাব, তাক মই ক'ম।”

তাৰ পাছত দিবাৰ মাজে মাজে আহে। তাৰ নিজৰ পঢ়া-
শুনাৰ হেঁচাও বৰ বেছি, সেই কাৰণে সি ঘনাই আহিব নোৱাৰে।
কিন্তু যিকণ সময় পায়, সেইকণৰ ভিতৰতে সি নিশাক পাৰেমনে
পঢ়া বুজাবলৈ চেষ্টা কৰে। বজ্জনী মাঠৰ ভেতিয়া বহি থাকে চিন্তামণি
হাজৰিকাৰ ঘৰৰ কাঠৰ চকীখনত, ভাগ্যৱতী থাকে পাগঘৰত, আৰু
মেজত কিলাকুটিৰ ডেজা দি বহি থকা নিশাৰ ঘনে ঘনে এঙামুৰি
আহে। কিছু সময় কিবাকিবি কৈ কৈ শেষত দিবাৰে সোধে,
“বুজিছা?”

নিশাই চকু খাই উঠে। সেই কথাষাৰকেতো তাই দিবাৰক
সুধিব বুলি ভাবি আছিল। তাই চকু দুটা বহলকৈ মেলি দিবাৰক
সুখলৈ চালে,—সিনো কি বুজাৰ কথা সুধিছে। দিবাৰে এবাৰ
পঢ়িলেই কিতাপৰ কথা সকলো বুজে; কিন্তু আৰু কিবা অলপ
সি বুজিব বুলি নিশাই বাট চাই বহি আছে।

বেছি পলম হৈ যোৱা দেখি এদিন তাই ভয়ত ধপ্ ধপ্ কৰা
বুকুৰে, কঁপা কঁপা হাতেৰে আঁচ টনা বহীৰ পাত এখিলাত কিবাকিবি
অলপ লিখি দিবাৰকৰ জেপত সুমুৱাই দিলে। কথা বিশেষ একো
নাই; দিবাৰক আছিলে তাইৰ ভাল লাগে, সিমানেই। বাকীবোৰ
সাধাৰণ কথা;—আখৰ দেখি যেন দিবাৰে নাইহাে, চিঠিখন যেন
পঢ়িয়েই ফালি পেলায়। শেষত তাই সন্দেহ প্ৰকাশ কৰিলে,
“আপুনি চাটৈ মোক দিণ কৰে।”

দিবাৰক বৰ বিপদত পৰিল। সি পঢ়া-শুনাৰপৰা মূৰ নোতোলা
ল'ৰা, প্ৰথম ছোৱাৰ পাছতো পৰীক্ষা মনোমত ছোৱা নাছিল
বুলি ভবা ল'ৰা, কলেজৰ ইলেক্‌চনত প্ৰথমে য়েয়ে ধৰে তাকে
জোটেটো দি সুব্ৰবকৈ ঘৰলৈ গুচি অহা ল'ৰা: নিশাৰ চিঠি পঢ়ি
সি ভাবিলে, ছোৱালীজনী পাগলী। অথচ তাইক মুখে মুখে পাগলী
বুলি কৈ দিবলৈ যিকণ সাহৰ দৰকাৰ, সেইকণো তাৰ নাই। এইখন
যদি প্ৰেমৰ চিঠি হয়, তেনেহ'লে জয়ৰ কথা। প্ৰেমৰ আদি অন্ত

সি একো ছুৰুজে। কিন্তু এইটো ঠিক যে নিশাইল তাৰ বৰ মৰম লাগে, তাই যিমান সক ছোৱালী, তাতকৈ বেছি সক যেন লাগে।

এদিন নিশাক সি তাকে ক'বলৈ আহিল। এইবোৰ কথাত তাৰ মুখলৈ ভাষাই নাহে। ঘৰত জুকিয়াই অনা সকলো কথা ক'বৰ সময়ত বেবেবিবাং হৈ গ'ল। সি কেৱল ক'ব পাৰিলে, হয়, নিশাক সি বৰ মৰম কৰে।

আক তাকে শুনি নিশাৰ চকু-মুখ উজ্জ্বল হৈ উঠিল। এটা অপূৰ্ণ লাজত তাইৰ গাল দুখন বগা হৈ গ'ল; এটা বিৰাট ৰোজা বুকুৰপৰা নামি ৰোৱাৰ কাৰণে তাই যেন পখিলা এজনীৰ সমান পাভল হৈ গ'ল আৰু এটা অদ্ভুত তৃপ্তিয়ে মেৰিয়াই ধৰাৰ কাৰণে তাই যেন বোবা হৈ গ'ল।

সেই দিনাবেপৰা নিশাই দিবাৰুৰ চকুলৈ পোনে পোনে চাব নোৱৰা হ'ল; চালেই গোটেই গাটো যেন কোঁচ-মোচ খাই যায়। পঢ়াৰ মেজত বহি পঢ়াৰ বাহিৰে তাইন কথা পাতিবলৈ তাই ভয় কৰা হ'ল; জানোচা দিবাৰুৰে আকোঁ কিবা এবাৰ কৈ তাইক বোবা কৰি দিব! সেই দিনা দিবাৰুৰে যে কৈছিল, সেইখিনিয়েই তাইৰ কাণত অনবৰত গুণ্‌গুণকৈ বাজে। সমুখত এয়া দিবাৰুৰ, সেই দিনাৰ সেই কেইবাৰ কথাৰ মাজত বুৰ গৈ এইজনী তাই নিজে: এয়াই বহুত, ইয়াতকৈ বেছি আৰু তাইক একো নালাগে; নালাগে, বুকুৰপৰা আহোঁতে দিবাৰুৰে তাইৰ লগে লগে হাকপেডেল মাৰি ছাইকেল চলাবও নালাগে।

কিন্তু এদিন বজনি মাষ্টৰ ৰাতি দৰ উদ্বেজিত হৈ ঘৰলৈ উভতিল। আজিকালি ডেওঁ চিন্তামণি হাজৰিকাৰ ঘৰৰপৰা ওলাই ইঘৰ-সিঘৰত বহে, ডেওঁলোকৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ খবৰ লোৱাৰ পাছত নিশাৰ কথা কৈ কৈ হাঁহে। ডেওঁলোকৰে এখবৰপৰা উভতি আহি আজি মাষ্টৰে ভাগ্যৱতীক সুধিলে, “তাই স্তলে নে কি?”

“তুলে, কিয় ?” উত্তৰটো দি ভাগ্যৱতীয়ে উৎকণ্ঠিত হৈ মাষ্টৰৰ মুখলৈ চালে।

মাষ্টৰৰ শুকান মুখখন পাতল ঘামেৰে সেমেকি উঠিল ; কপাহৰ সিববোৰ জিলিকি উঠিছিল। তেওঁ এইমাত্ৰ যি শুনি আহিল, সেইটো তেওঁৰ গোটেই জীৱনৰ ভিল ভিলকৈ সঞ্চয় কৰা সম্পদ মুহূৰ্ত্তৰ জুইত ভস্মীভূত হৈ যোৱাৰ সমতুল্য। তেওঁ একো ক’ব নোৱাৰে, ভাগ্যৱতীয়ে একো নাজানিব পাৰে, কিন্তু দিবাকৰ আৰু নিশাৰ কথা স্কুলৰ ল’ৰা-ছোৱালীৰপৰা বুঢ়া-বুঢ়ীলৈকে সকলোৰে মুখে মুখে।

“এইবোৰ হ’ব নোৱাৰে ; মই এইবোৰ হ’বলৈ নিদিওঁ।” বজনী মাষ্টৰে গৰ্জি উঠিল। ভাগ্যৱতীয়ে চেপা মাতেৰে ক’লে, “নিচিঞাৰিব-চোন, ইমান অস্থিৰ হৈছে কিয় ? ৰাতি হৈছে।”

“তওঁক ৰাতি। মই এতিয়াই গৈ তাক কৈ আহিম, কাইলৈৰ-পৰা যেন সি এইমুৱা নহয়। তুমি একো ভুবুজা। মোৰ একমাত্ৰ সম্ভান—।”

একমাত্ৰ সম্ভান। এইবাৰ কথা বজনী মাষ্টৰৰ মুখত লাগিয়েই থাকে। ঘৰে-পৰে নিশাৰ কথা ওলালেই এইবাৰ কথা মাষ্টৰে মন্ত্ৰৰ নিচিনাকৈ একান্ত মনেৰে বিৰ-বিৰকৈ উচ্চাৰণ কৰে।

ভাগ্যৱতীয়ে জোৰকৈ মাষ্টৰক শুৱাই ধলে। নিশাৰ বাতে টোপনি নাভাগে তাৰ কাৰণে তেওঁ সকলো চেষ্টা কৰিলে। টোপনি নাছিল তেওঁৰ নিজৰ। গাতক-ছোৱালীৰ মাক হ’লে এসময়ত বহুত বিড়ম্বনা সহিব লাগে। সেই বিড়ম্বনা তেওঁৰ জীৱনলৈ আহিল বহুত পলমকৈ। হাঁহিব নে কান্দিব তেওঁ ঠিক কৰিব নোৱাৰিলে। হয়তো এনেকুৱা কেইবাটাও আছকাল সহি সহি তেওঁ বহুত বেছি অভিজ্ঞ হ’ব পাৰিলেহেঁতেন ! হয়তো আজি ৰাতিৰ এই বিড়ম্বনা তেওঁ নিশাৰ তিনিজনী বায়েকৰে সৈতে ভগাই লব পাৰিলেহেঁতেন। বহুত দিনৰ আগৰ তিনিটা যত্নশাই ভাগ্যৱতীক আকৌ এবাৰ জোকাবি দি গ’ল। তেওঁৰ জীয়েক শেষ পৰ্য্যন্ত গাতক হৈছে, কোনোবা এটা

ল'ৰাৰ লগত মানুহে তাইৰ কথা উলিয়াইছে, কাইলৈ বাতিপুৱাবপৰা তেওঁ জীয়েকক শাসন কৰিব লাগিব; এটা নতুন কাম, অদ্ভুত, অপূৰ্ণ। দুখ-বেজাৰৰ মাজত ভাগ্যৱতীয়ে এটা পুলক অদ্ভুত কৰিলে। আৰু আচৰিত কথা, বাবে বাবে তেওঁৰ দিবাৰুৰ মুখখনলৈ মনত পৰিল।

পিছদিনা মাষ্টৰ মাৰোৱাৰী ঘৰৰ ল'ৰা পঢ়াই চহৰৰ প্ৰধান বাস্তাইদি উভতি আহিল, ঠিক চাৰে-ন বজাত; নিশা ঠিক মতে স্কুললৈ গৈছে নে নাই চাবলৈ। গৈছে। ঘৰলৈ আহি তেওঁ আকৌ ভোৰ-ভোৰাবলৈ ধৰিলে, “গোটেই জীৱন মাষ্টৰী কৰিলোঁ, শই-শই ল'ৰা চিধা কৰিলোঁ, কোনেও মোক ঠগিব নোৱাৰিলে; এতিয়া যবত...”

ভাগ্যৱতীয়ে ক'লে, “বকি নাথাকিবচোন। কৈছোঁ, যি কৰিব লাগে মই কৰিম। তেতিয়াও যদি একো নহয়, তেনহ'লৈ আপোনাক কম নহয়।”

সকলোৰে কপাল ভাল, তাৰ পাছত দিবাৰুৰ যিদিনা আহিল, সেই সময়ত বজানী মাষ্টৰ ঘৰত নাছিল। নিশাক পাগঘৰৰ জুইকুৰা চাবলৈ পঠিয়াই দি ভাগ্যৱতীয়ে দিবাৰুৰক ক'লে— এইখিনি দিন নিশাৰ পঢ়া-শুনাত সহায় কৰি দিয়াৰ কাৰণে তেওঁ ভাল পালে। এতিয়া তাইৰ পৰীক্ষা ওচৰ পালেহি, তাই এই কেইদিন নিজে পঢ়ক। আৰু দিবাৰুৰ এনেয়ে আহি-গৈ থকাটো ভাগ্যৱতীয়ে ভাল পালেও, চাৰিওফালে থকা মানুহবোৰে ভাল নাপাবও পাৰে। দিবাৰুৰ ভাল ল'ৰা; কিয়নো সি মিছামিছিকৈ লোকৰ কথা শুনিব লাগিছে?

দিবাৰুৰে অৱাক হৈ ভাগ্যৱতীৰ মুখলৈ চাই ব'ল। এনেকুৱা নিৰপবাধ, নিৰীহ, কাতৰ দৃষ্টি ভাগ্যৱতীয়ে কাৰো চকুত কেতিয়াও দেখা নাই। কোঠালীটোৰপৰা ওলাই যাবৰ সময়ত তেওঁৰ এনেকুৱা লাগিল যেন এইমাত্ৰ তেওঁ এটা মহাপাপ কৰি উঠিল, যাৰ কোনো ক্ষমা নাই।

ভাগ্যৱতীৰ গাৰ কাৰেদিয়েই কোঠাৰীটোলৈ নিশা সোমাই আহিল। ভাগ্যৱতীয়ে ইচ্ছা কৰা হ'লে তাইক 'সুনচোন' বুলি বাধা দিব পাৰিলেহেঁতেন, কিন্তু নিদিলে। দিবাৰবৰ কালে চাই নিশাই এটা অতি শাস্ত, সেমেকা হাঁহি মাৰিলে, তাৰ পাছত অইন কালে চাই নিৰ্বিকাৰ মাতেৰে ক'লে, "আপুনি আক' এইবিলাক কথাত বেয়া নাপাব। মই আপোনাক কিবা বেয়া পোৱা কথা কোৱা হ'লে আপোনাৰ ভবি ভুই ক্ষমা খুজিব পাৰিলেহেঁতেন।" নিশা এক মুহূৰ্ত ব'ল; তাৰ পাছত ক'লে, "মোক বেদেখিলে জানো আপুনি মোক মৰম নকৰিব?" নিশাই আকৌ হাঁহিলে।

দিবাৰবৰ লাহে লাহে ওলাই গ'ল। এদিন বাবে বাবে চাবলৈ কোৱা সত্বেও সি নিশাৰ চকুত একো নাই বুলি কৈছিল; আজি অইনফালে চাই থকা তাইৰ চকুযোৰৰ কথা ভাবি বাবে বাবে তাৰ মনটো অধীৰ হৈ উঠিল,—সেই চকুত সি কি দেখিব পাৰিলেহেঁতেন! তাৰ কিবা এটা ভুল হ'ল, বৰ ডাঙৰ ভুল হ'ল। কিন্তু পলমো হৈ 'গ'ল বহুত; এতিয়া চাগৈ নিশাৰ চকুপানীয়ে ঢাকি ধৰিছে।

ভাগ্যৱতীয়েও ভাবিছিল, এইবাৰ হয়তো এই আঁকৰী ছোৱালী-জনীক চম্ভালাই টান হ'ব, কিন্তু নিশাৰ যেন সাৰ-সুবেই নাই। তাই এক মুহূৰ্ত মন মাৰি নাথাকিল, এমাজ ভাত নোখোৱাকৈ নাথাকিল, মাকৰ লগত এবেলাও কথা-বতৰা বন্ধ নকৰিলে। স্কুলৰ বাটত তাই ছবাব-এবাব ধীৰভাৱে মূৰ তুলি তুলি চালে, ঠিক দিবাৰবৰ দেখাব আশাতে নহয়, এনেয়ে। আক নিশাৰ এই অস্বাভাৱিক শাস্ত মুখৰ হাঁহিয়েই ভাগ্যৱতীক আক অনুতপ্ত কৰি তুলিলে। এটা অপৰাধ-বোধৰ তীব্ৰ অনুভূতিয়ে তেওঁক বৰ অশান্তি দিবলৈ ধৰিলে। এদিন নিজকে চম্ভালিব নোৱাৰি তেওঁ ভাতৰ পাতত বহি নিশাক সুধিলে, "দিবাৰবৰ আহিবলৈ হাক দিয়াৰ কাৰণে তই বেয়া পালি নে কি?"

হাতৰ ভাত গৰাহ আধা বাটৰপৰা কাঁহীলৈ ওভোতাই নি নিশাই স্থিৰ দৃষ্টিৰে মাকৰ মুখলৈ এক মুহূৰ্ত চাই ব'ল; তাৰ পাছত

হঠাতে কিবা এটা মনত পৰাৰ নিচিনাকৈ ক'লে, “নাই নাই বা, মই কিয় বেয়া পাম ? তহঁতে নিশ্চয় ভাল দেখিছ কাৰণেহে কিবা এটা কৰিছ। মই কিয় বেয়া পাম।” কথা কেইবাৰ কৈ এটা গ্লান হাঁহি মুখত লৈ নিশাই ভাত গৰাহ আকৌ তুলি ললে।

ভাগ্যৱতীৰ বুকুখনে হাহাকাৰ কৰি উঠিল। ইন্দ্ৰাকৈ নিশাই সেই দিনাৰ নিচিনাকৈ ভাতৰ কাঁহীখন এচুকলৈ দলি মাৰি পঠিয়া হ'লে তেওঁ বহুত বেছি শাস্তি পালেহেঁতেন। নিশাৰ এই হাঁহি, এই কথা, কথাই কথাই মাকৰ লগত চুপতি মৰা নিশাৰ নহয়। এজনী তিরোতাৰ গোটেই মনটোৰ সম্পূৰ্ণ শক্তিয়ে নিশাৰ বয়সৰ মাজত সোমাই তেওঁ পাত-পাতকৈ চালে,—নিশাই আজি হাঁহিব পাৰিব নালাগিছিল। জন্মৰ দহ দিনৰ পাছত নিশাই হাত-ভৰি জোকাৰি থকা দেখি তেওঁৰ যেনেকৈ এটা অবিশ্বাস হৈছিল, আজিও তেনেকৈ নিশাৰ হাঁহিটো তেওঁ হাঁহি বুলি বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰিলে। আৰু এই ছোৱালীজনীৰ অন্তৰৰ আৰু গভীৰলৈ যাবলৈ তেওঁৰ একো উপায় নাছিল।

ভাগ্যৱতীয়ে একো কৰিব নোৱাৰিলে। তেওঁ আৰু যন্ত্ৰেৰে নিশা স্কুললৈ যোৱাৰ আগতে ভাত বান্ধিলে, দুপৰীয়া নিশাৰ চাফা কাপোৰকে আকৌ ধুৱে, আউল-বাউল হৈ পৰি থকা তাইৰ চুলিৰ ফিটাবোৰ জুকিয়াই থলে, আৰু এদিন তাইক ঘৰে-ঘৰে কাপোৰ বেচিবলৈ অহা বেপাৰী এটাৰপৰা বহুত দিনৰপৰা গোটোৱা পইচাৰে এযোৰ ভাল পাটৰ মেখেলা-চাদৰ কিনি দিলে। নিশাই মেখেলা-খনৰ দীঘলে-দীঘলে ভাঁজটো খুলি বুকুৰপৰা তললৈ ওলোমাই দীঘলটো ঠিক আছে নে নাই চালে; চাদৰখনৰ ভাঁজ নোখোলা-কৈয়ে পাৰিটো বেঁকাটক বুকুৰ ওপৰত বহুৱাই চালে; তাৰ পাছত আকৌ জাপি থৈ দিলে। ভাগ্যৱতীয়ে কেইবাদিনো স্থিৰিলে, “নতুন কাপোৰযোৰ নিপিন্ধ কিয় ?” শেষৰ দিনা নিশাই ক'লে, “অ, কিবা এটা নহ'লে কেনেকৈ পিন্ধিব সেইবোৰ ? এনেয়ে যদি

স্কুললৈ পিন্ধি যাওঁ, লগৰ ছোৱালীয়ে কি ক'ব ?”

ভাগ্যৱতীয়ে হেঁপাহেৰে কিবা এটা ছোৱালৈ বাট চাই আছিল।

কিন্তু তাৰ পাছত এইখন ঘৰত যি ঘটিল, তাৰ ফলত ঘৰখন মৰিশালি হৈ গ'ল। আজীৱন নিজৰ ভাগ্যক অবিশ্বাস কৰি অহা, প্ৰতি মুহূৰ্তটোকে সন্দেহ আৰু ভয়ৰ চকুৰে চোৱা ভাগ্যৱতী ভয়ৰ আচল ৰূপ দেখি প্ৰথমতে থৰ হৈ গ'ল, তাৰ পাছত মুখেৰে একো শব্দ কৰিবলৈ নাপাওঁতেই বাগৰি পৰিল।

জীৱনত প্ৰথমবাৰৰ কাৰণে নিশাই কৈছিল, “মা মোৰ গাটো ভাল লগা নাই, মই ভাত নাখাওঁ।” দুদিন গ'ল, চাৰি দিন গ'ল, বজ্জনী মাষ্টৰে বলিয়াৰ নিচিনাকৈ ডাক্তৰ-কম্পাউণ্ডাৰ-ফাৰ্মাচীলৈ দৌৰা-দৌৰি কৰিলে, চিন্তামণি হাজৰিকা নিশাৰ ভৰিৰ ওচৰত, সুৰমায়া মূৰশিতানত, জোনালী-মৃণাল-বাবুল-দিলীপহঁতে তাইক বেৰি ধৰি বহি ৰ'ল, আৰু তাৰ মাজৰপৰাই ছেগ বুজি নিশা গুচি গ'ল।

প্ৰথমতে ক্লাছ নাইন, তাৰ পাছত গোটেই ছোৱালী স্কুল সোনকালে ছুটি হ'ল। বহুত মাষ্টৰণী, জাক জাক ছোৱালীৰে বজ্জনী মাষ্টৰৰ ঘৰ ভৰি পৰিল। ইমান মানুহ তেওঁৰ চোতালত কেতিয়াবা গোট খালেহেঁতেন নে নাই সন্দেহ। সুৰমায়া বাউলী হোৱাদি হ'ল, চিন্তামণি হাজৰিকাই লুকুৱাই লুকুৱাই বাবে-বাবে চকু মচিলে, জোনালীক লগৰ ছোৱালীয়ে ধৰি ৰাখিবলগীয়া হ'ল, মৃণাল-বাবুল-দিলীপহঁত এটা চুকৰ মাটিত নিস্তব্ধ হৈ বহি ৰ'ল।

কাৰো চকুত নপৰাকৈ মানুহৰ মাজে মাজে আগবাঢ়ি আহি দিবাকৰে নিশাৰ মুদ খাই থকা চকুযোৰলৈ অকণমান সময় একেথৰে চালে, তাৰ পাছত আকৌ কাৰো চকুত নপৰাকৈ গুচি গ'ল। যাওঁতে সি যেন দেখি গ'ল এটা ক'লা মণিৰ ভিতৰত এখন সৰু খিৰিকী, তাৰ ভিতৰেদি বহুত দূৰৈত অকণমান ৰঙা বেলি এটা বুৰ গ'ল।

তাৰ পাছত এইখন ঘৰক মৰিশাজিৰ নিস্তকুতাই আৱৰি ধৰিলে ।
 ছুটা জীয়াই থকা প্ৰাণী ঘৰটোৰ ভিতৰত ছাঁৰ নিচিনাকৈ ঘূৰি ফুৰে.
 কোনেও কথা নকয়, কোনেও কাৰো চকুলৈ নাচায় । ছুইটাই
 ছুইটালৈ ভয় কৰে । ইঠাতে কেতিয়াবা চকুৱে চকুৱে পৰিলে,
 ছুইটাই ভূত দেখা দি দেখে । বহুত দিনলৈ বাটেদি যোৱা মানুহে
 ঘৰটোৰ ফালে চাই নিজৰ ভিতৰতে কিবাকিবি কোৱাকুই কৰি
 গ'ল । ঘৰখনক জীৱ দিবলৈ ঘনাই ঘনাই আহি থাকিল সুৰমায়া,
 চিন্তামণি হাজৰিকা, জোনালীহঁত,—সকলো । এইখন ঘৰৰ লগত
 একালত সম্পৰ্ক থকা মানুহৰ ভিতৰত নাছিল কেৱল দিবাকৰ ।
 সি অইন চহৰৰ কলেজত পঢ়িবলৈ গুচি গৈছিল । যিদিনা এই
 ঘৰটো ভাগ্যৱতীয়ে প্ৰথমে শুনিলে, সেইদিনা তেওঁ টক্ খাই
 উঠিল, সুধিলে, “কলৈ গ'ল সি ? আকৌ আহিব নে নাহে ?
 কেতিয়া আহিব ?”

দিবাকৰ ঘৰলৈ অহা দিনটোলৈ ভাগ্যৱতীয়ে ভিতৰি ভিতৰি
 অস্থিৰ হৈ অথচ নীৰৱে প্ৰতীক্ষা কৰি ব'ল । কলেজৰ বন্ধত দিবাকৰ
 ঘৰলৈ অহাৰ খবৰ যিদিনা শুনিলে, সেই দিনাৰপৰা ঘনে ঘনে তেওঁ
 বাটৰ খিৰিকীখনৰ ওচৰত থিয় হ'বলৈ ধৰিলে । ল'ৰাটোক দুৰূপৰা
 এবাৰ দেখা পাবলৈ তেওঁৰ বৰ ইচ্ছা হ'ল ; কিন্তু দিবাকৰ এই
 বাটেদি এবাৰো নাছিল । ইমানবোৰ মানুহ ভাগ্যৱতীৰ ওচৰলৈ
 আহিল, সি নো এবাৰো আহিব নাপায় নে ? ঘৰলৈ নাছিলেও
 বাটেদিহো বাব পাবে !

দিবাকৰ এইফালে নাছিল, কলেজ খোলাৰ আগতে সি গুচি গ'ল ।

ভাগ্যৱতীয়ে এটা বিশ্বাসী মানুহ বিচাৰিলে, যি তেওঁক মাজে
 মাজে দিবাকৰৰ খবৰ দিব পাৰিব । সি ক'ত থাকে, কোনে তাক
 বান্ধি-বাঢ়ি ধুৱায়, কোনে তাৰ আলপৈচান ধৰে । অথচ বজাৰী
 মাষ্টৰৰ কাণত যেন কোনোদিনাই তাৰ নামটোও নপৰে । কিন্তু
 ভাগ্যৱতীয়ে বৰ অসহায় বোধ কৰিলে, মানুহক সুধিবলৈ তেওঁ ভয়

কবিলে। এদিন জোনালীয়ে ক'লে, দিবাকৰ বহুত দিন ঘবলৈ নাহে; ককায়েকলৈ চিঠি লিখিছে তাৰ এম. এ. পৰীক্ষালৈ বেছি দিন নাই। ভাগ্যৱতীৰ নাকৰ পাহিবোৰ ফুলি উঠিল; ক্ষীণ মাতেৰে, প্ৰাৰ্থনা কৰাৰ নিচিনাকৈ ডেওঁ জোনালীক সুধিলে, “তাৰ পৰীক্ষা কেতিয়া খবৰটো মোক দিব পাৰিবি নে?”

জোনালীয়ে খবৰটো আনি দিলে। যিদিনাৰপৰা দিবাকৰৰ পৰীক্ষা তাৰ আগদিনা ভাগ্যৱতী গোঁসাঁই ধাপনাৰ আগত চাকি এগছ জ্বলাই পৰি থাকিল; সেইফালেই তেওঁৰ টোপনি গ'ল।

এসময়ত বজ্জনী মাষ্টৰৰ মূৰৰ আটাইবোৰ চুলি বগা হৈ গ'ল; ভাগ্যৱতীৰ গুৰুত গালত ক'লা ক'লা, চমকা-চমক দাগ পৰিল। ইমান দিনেও এদিনো দিবাকৰ এই বাটেদি নাছিল। ভাগ্যৱতীয়ে তাৰ সকলো খবৰ ৰাখিছিল, আৰু আশা কৰি আছিল, এদিন সি আহিব।

কিন্তু যিটো খবৰ তেওঁ ৰখা নাছিল, সেইটো খবৰ দিবলৈ এদিন দিবাকৰৰ মাক নিজে আহিল। সৰু শৰাই এখনত তামোল-পাণখিনি আগবঢ়াই দি মাকে খবৰটো দিলে,—দিবাকৰৰ বিয়া; ছোৱালী ওচৰৰে জগন্নাথ নাজিৰৰ জীয়েক।

ভাগ্যৱতী নিশ্চল হৈ বহি ৰ'ল। বহুত দূৰলৈ চাই থকা তেওঁৰ দৃষ্টি থৰ হৈ ৰ'ল। যেন এইমাত্ৰ কোনোবাই নিশা আকৌ এবাৰ ঢুকাল বুলি খবৰ দি গ'ল।

কেইদিনমানৰ পাছত জগন্নাথ নাজিৰৰ ঘৰপৰাও ভাগ্যৱতীক বিয়ালৈ মাতি গ'ল।

সুৰমায়াই বিয়ালৈ যাব নে কি বুলি সোধোঁতে ভাগ্যৱতীয়ে নাযাওঁ বুলি ক'লে। এই বয়সত এইখন বিয়া চাবলৈ তেওঁ বুকুত জোৰ বিচাৰি নাপালে; কিন্তু বিয়াৰ দিনা ৰাতিপুৱাৰপৰা ভাগ্যৱতীয়ে এক অসহ্য যত্নৰে ছটকটাবলৈ ধৰিলে। এক মুহূৰ্ত্ত ক'তো শান্তিৰে তেওঁ বৈ থাকিব নোৱাৰিলে। খুটা এটাত আউজি বহি থকা

বজ্রী মাটবক হঠাতে তেঁওঁ এবাব ক'লে, “যই বিয়াবলৈ বাব ।”

মাটবে যুব ছুলি এবাব ভাগ্যৱতীলৈ চালে, তাব পাহত লবা-
লবিতৈ ক'লে, “এবা এবা, বাব লাগে, বাব লাগে । নগ'লে আকৌ
বেয়া-চেয়া পাব কেনেবাটৈ । কেতিয়া বাবা ? এতিয়াই নে বাতিলৈ ?”

ভাগ্যৱতীয়ে ক'লে, “বাতিলৈ ।”

গধূলি হোৱাব লগে লগে ভাগ্যৱতী কইনাখবলৈ গ'ল । তেতিয়া
কলপুলিৰ মাজৰ ওখ পীৰাখনত বহি কইনা বিজয়া নুঠিয়ে নুঠিয়ে
কেঁচা হালধিৰ লগত খেলি-খেলি সোণবৰীয়া হৈ উঠিছে । সকলোৰে
লগতে ভাগ্যৱতীয়েও তাইৰ কপালত, গালত, ডিঙিত, হাতত, কঁপা
কঁপা হাতেৰে কেইবা নুঠিও মাহ-হালধি ব'হি দিলে আৰু তাৰ পাহত
তাইৰ মূখলৈ চাই হাঁহিলে ।

হোৱালীহঁতে কইনা সজালে ; অকাত আৱনা এখনৰ আগত
কইনাক বহুৱাই সিহঁতে বেৰি ধৰি বহি থাকিল । দবা অহাব
আগতে খাই-বৈ লবলৈ হোৱালীহঁত বেতিয়া উঠি গ'ল, সেই
অকলপৰীয়া যুহুৰ্জটোত ভাগ্যৱতী বিজয়াৰ কাৰ চাপি তাইৰ মূৰত
হাত ফুৰাবলৈ ধৰিলে, ওলমিখন এবাব কপালৰ আগলৈকে টানি
আনি চালে । তাৰ পাহত তেঁওঁ লাহে লাহে ক'লে, “তোমাৰ বব
মূখ হ'ব আই । বব মূখ হ'ব । যই তোমাৰ দবাক বহুত দিন বেথা
নাই । এতিয়ামানে চাপৈ সি আৰু ভাল ল'বা হৈছে । যই তাক
সেই তাহানিয়েই দেখিছিলোঁ, তোমালোক তেতিয়া কুলত পঢ়া ।”

বিজয়াই তলমূৰ কৰি লাহে লাহে ক'লে, “যই জানো আইতা ।”

জানে ? উজ্জল দৃষ্টিৰে ভাগ্যৱতীয়ে বিজয়াৰ মূখলৈ চালে ।
যদি জানে তেনেহ'লে নিশা আৰু বহুত দিন জীয়াই থাকিব ; কাইলৈ
পৰহিলৈ বজ্রী মাটৰ আৰু ভাগ্যৱতী যদি গ'লে আৰু হুটা আশীৰে
নিশাক বজাই বাখিব ।

দবা অহাব কলপুলিৰ মাজতে ভাগ্যৱতী ল'বা এটোক লগত লৈ
কবলৈ আহিল । বজ্রী মাটৰ আগফালে ঢকী এখনত বহি আছিল ।

বাকচ খুলি কোনেও নিপিক্কা পাটৰ মেখেলা চাদৰ-যোৰ উলিয়াই লৈ ভাগ্যৱতী আকৌ বিয়াঘৰলৈ ওলাই গ'ল। বজনী মাষ্টৰ আন্ধাৰৰ মাজত চকীখনতে বহি ব'ল। লাহে লাহে মাজনিশা হ'ল। গোটেই চুবুৰিটো নিস্তন্ধ হৈ গ'ল। আক এই আন্ধাৰ আক নিস্তন্ধতাৰ মাজত বহি, হাতৰ তলুৱাৰ ওপৰত মূৰ থৈ মাষ্টৰে হুক্-হুকৈ কান্দিবলৈ ধৰিলে।

হোমৰ গুৰিত দৰা-কইনা, বভাতলীত বহুত মানুহ; তাৰ মাজতে ভাগ্যৱতীও বহি আছিল। কোনোবা কোনোবা আধাৰাতিতেই উঠি গুচি গ'ল, কাৰোবাৰ কাৰোবাৰ মাজে মাজে চকু মুদ খাই আহিল, ভাগ্যৱতীয়ে কিন্তু চকুৰ টিপ মাৰিবও খোজা নাছিল। তেওঁ কেইবাবাৰো পাহৰি গৈছিল এইখন লোকৰ নে তেওঁৰ নিজৰ ঘৰৰ চোতাল। কেইবাবাৰো তেওঁ ভুল কৰিব খুজিছিল কইনাৰ দীঘল ওৰণিখনৰ তলত কাৰ মুখ আছে।

শেহ নিশা উছৰ্গাৰ সময়ত তেওঁ গোটেই মানুহজনী এবাৰ জোকাৰ খাই উঠিল। হোমৰ জুইৰ ওচৰতে থোৱা ডাঙৰ শৰাই এখন চাওঁতে চাওঁতেই বহুত বস্তুৰে ভৰি উঠিল। এসময়ত ভাগ্যৱতীয়ে উঠি গৈ মেখেলা-চাদৰযোৰ শৰাইখনৰ ওপৰত থলে। বহুত দিনৰ মূৰত, একেবাৰে ওচৰৰপৰা তেওঁ দিবাৰুৰ মুখলৈ চাই দেখিলে, সি নিম্পলক দৃষ্টিৰে তেওঁৰ চকুলৈ চাই আছে। আম-কাঠৰ ধোঁৱাই তাক আমনি কৰিছিল; হাতৰ কমালখনেৰে দিবাৰুৰে তাৰ চকুযোৰ ঢাকি ধৰিলে।

ভাগ্যৱতী আক বভাতলীত নব'ল। তেওঁ ঘৰলৈ উভতি আহিবলৈ লগ এটা বিচাৰিছিল, কাকো নাপাই তেওঁ কইনাঘৰৰ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। এটা চুকত সোমাই তেওঁ বহি পৰিল, আঠুৰ ওপৰত গালখন থলে, তাৰ পাছত বুকুফালি ওলাই অহা কাম্বোজনত গোটেই মানুহজনী কঁপিবলৈ ধৰিলে। শেহ নিশাৰ কইনাঘৰ, অথচ “কি হ'ল আইতা ?” বুলি সুধিবলৈও ভাগ্যৱতীৰ ওচৰত কোনো নাছিল।